Wendy Brown

Halkın Çözülüşü

NEOLİBERALİZMİN SİNSİ DEVRİMİ

metis

Wendy Brown

Halkın Çözülüşü

Neoliberalizmin Sinsi Devrimi

California Üniversitesi'nde (Berkeley) Siyaset Bilimi profesörü. Çalışma alanları siyaset teorisi tarihi, 19. ve 20. yüzyıl kıta felsefesi, eleştirel teori ve çağdaş kapitalizm teorileri. Marx, Nietzsche, Weber, Freud, Frankfurt Okulu teorisyenleri, Foucault ve çağdaş kıta felsefecilerinin içgörülerini kaynaştırarak, iktidar, siyasal kimlik, yurttaşlık, çağdaş liberal demokrasilerde siyasal öznellik gibi oluşumları eleştirel biçimde ele alan eserleriyle tanınıyor. Araştırmaları son yıllarda daha ziyade neoliberalizm ve neoliberalizmden doğan siyasal oluşumlar konusunda yoğunlaşıyor. Yazarın yirminin üstünde dile çevrilen başlıca eserleri şunlar: *Manhood and Politics: A Feminist Reading in Political Theory* (1988, Erkeklik ve Siyaset: Siyaset Teorisinde Feminist Bir Okuma), *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity* (1995, Mağduriyet Halleri: Geç Modernlikte İktidar ve Özgürlük), *Tarihten Çıkan Siyaset* (2001; Metis 2010), *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire* (2006, Tiksinmenin Düzenlenmesi: Kimlik ve İmparatorluk Çağında Hoşgörü), *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik* (2010; Metis 2011). Ayrıca yazarın "Artık Hepimiz Demokratız..." makalesini de Metis Defterleri'nden çıkan *Demokrasi Ne Âlemde?* seçkisinde bulabilirsiniz.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Halkın Çözülüşü
Neoliberalizmin Sinsi Devrimi
Wendy Brown

İngilizce Basımı:
Undoing the Demos
Neoliberalism's Stealth Revolution
Zone Books, 2015

© Wendy Brown, 2015
© Metis Yayınları, 2017
Çeviri Eser © Barış Engin Aksoy, 2017

İlk Basım: Şubat 2018

Yayıma Hazırlayan: Özge Çelik

Kapak Resmi: Juan Genovés, 2011
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-605-316-116-5

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Wendy Brown

Halkın Çözülüşü

NEOLİBERALİZMİN SİNSİ DEVRİMİ

Çeviren:

Barış Engin Aksoy

metis

İçindekiler

Önsöz:
Dağılan Demos 9

Neoliberal Akıl ve Siyasi Hayat

1. Dağılan Demokrasi:
Neoliberalizmin Yeniden İnşa Ettiği Devlet ve Özne 17
2. Foucault'nun *Biyopolitikanın Doğuşu* Dersleri:
Neoliberal Siyasi Rasyonalitenin Haritasını Çıkarmak 55
3. Foucault Tashihi: Homo Politicus
ve Homo Oeconomicus 91

Neoliberal Aklın Yayılması

4. Siyasi Rasyonalite ve Yönetişim 133
5. Hukuk ve Hukuki Akıl 175
6. İnsan Sermayesinin Eğitilmesi 202

Sonsöz:
Kaybedilen Yalın Demokrasi, Fedakârlığa
ve Kurban Vermeye Dönüşen Özgürlük 239

Dizin 269

Önsöz

Dağılan Demos

Siyasi açıdan ironilerle dolup taşan bir yüzyılda, şundan daha büyük bir ironi yok belki de: Soğuk Savaş'ın sonunda, ana akım yorumcular demokrasinin küresel zaferini selamlarken, Avrupa-Atlantik dünyasında demokrasinin kavramsal palamarlarının çözülmesine, içinin oyulmasına yol açacak yeni bir yönetim aklı/yönetimsel akıl patlak veriyordu. Batı demokrasisi otuz yıl içinde bir deri bir kemik kalacak, hayalete benzeyecek, geleceği gitgide sınırlanacak, ihtimal dışı kalacaktı.

Neoliberalizm, demokrasinin anlam ve içeriğini piyasa değerleriyle doldurduğu gibi, halkın yönetimi diye anlaşılan demokrasinin ilkelerine, pratiklerine, kültürlerine, öznelerine ve kurumlarına hücum etmektedir. Liberal demokrasinin derisini yüzmekle kalmayıp, demokrasinin daha radikal dışavurumlarını; Avrupa-Atlantik modernliğinin bir ucundan diğerine dönem dönem patlak veren, demokrasinin liberal halinden daha kuvvetli özgürlük, eşitlik ve halk yönetimi versiyonları sunarak geleceğe talip olan dışavurumları da dağlamaktadır.

Neoliberalizmin her türden demokrasinin dokusu ve geleceği için son derece tahrip edici olduğu iddiası, neoliberalizmin bir dizi ekonomi politikasından, bir ideolojiden ya da devletle ekonomi arasındaki ilişkiye yeni bir düzen getirilmesinden farklı bir şey olduğu anlayışına dayanır. Otuz yıl içinde gelişip, geniş çaplı, derinlemesine yaygın bir yönetim rasyonalitesi haline gelen bir normatif akıl düzeni olan neoliberalizm, bizatihi insanların yanı sıra insan sahaları ve girişimlerinin her birini, ekonomik olana dair belli bir imge

doğrultusunda dönüştürmektedir. Her tür idare ekonomik idaredir; varoluşun tüm alanları, bu alanlar doğrudan parasallaştırılmadığında dahi, ekonomik terim ve ölçülerle çerçevelenip tartılmaktadır. Neoliberal akılda ve bu aklın yönetiminde olan sahalarda, biz her yerde ve sadece –kendisi de özgül bir tarihsel biçim taşıyan– *homo oeconomicus*'tan ibaret kalıyoruz. Adam Smith'in "alış-veriş, takas ve mübadele" yönünde doğal bir itkiyle sürüklenen yaratığıyla alakası bile olmayan günümüz homo oeconomicusu, yoğunlamasına inşa edilen ve yönetilen bir insan sermayesi parçasıdır; rekabet konumunu geliştirip bundan istifade etmekle, tüm girişimlerinde ve içinde bulunduğu tüm sahalarda (parasal ve parasal olmayan) portföy değerini artırmakla yükümlüdür. Bunlar aynı zamanda birer buyruk ve dolayısıyla yönelimdir; neoliberalleşmiş devletlerin, büyük şirketlerin, küçük işletmelerin, kâr amacı gütmeyen kurumların, okulların, danışmanlık kurumlarının, müzelerin, ülkelerin, akademisyenlerin, sahne sanatçılarının, kamu dairelerinin, öğrencilerin, internet sitelerinin, sporcuların, spor kulüplerinin, lisansüstü programların, sağlık hizmeti sunan kişi ve kurumların, bankaların, küresel hukuk ve finans kurumlarının projelerine şekil verirler.

Demokrasinin ilke ve kaideleri bu akıl ve yönetişim düzeni tarafından baştan yaratıldığında neler olur? Bireysel ve kolektif özyönetime ve buna dayanak oluşturan kurumlara gösterilen bağlılık, sermaye değerini, rekabet konumunu ve kredi notunu artırmaya yöneltilen övgülerin altında ezilip yerinden edildiğinde? Halk yönetiminin beraberinde getirdiği ifade, müzakere, hukuk, halk egemenliği, katılım, eğitim, kamu yararı ve iktidar paylaşımı pratikleri ve ilkeleri, ekonomikleşmeye maruz kaldığında neler olur? Bu kitabı harekete geçiren sorular bunlar.

Daha bu soruların sorulması bile, demokrasinin Batı'nın kalıcı başarılarından olduğunu, dolayısıyla kaybedilmesinin mümkün olmadığını; sadece haklar, kişisel özgürlükler ve seçimlerden oluştuğunu; anayasalarla beraber dizginlenmemiş piyasalar tarafından sağlama alınmış olduğunu; yahut devlet tarafından sağlanan bir düzen ve emniyet bağlamında bireysel özgürlüğü azamileştiren bir siyasi sisteme indirgenebileceğini söyleyen basmakalıp anlayışlara

karşı gelmektir. Bu sorularda aynı zamanda, her ne kadar liberal demokrasi aksine inanmaya meyletse de, insanlarda doğal ve ısrarlı bir demokrasi arzusu bulunduğu fikrine karşı çıkılmaktadır. Bilakis, demokratik özyönetimin onu uygulamak isteyen halk tarafından değer görmesi, yetiştirilmesi, gözetilmesi gerektiği; çarpıtılması veya kötüye kullanılması tehlikesini doğuran sayısız ekonomik, toplumsal ve siyasi erk karşısında tetikte ve dirençli olması gerektiği varsayılmaktadır. Çoğunluğun demokrasi için eğitilmesi gerektiği varsayılmaktadır, ki eğilmek gereken erkler ve sorunların karmaşıklığının artmasıyla birlikte kendisi de büyüyen bir görevdir bu. Son olarak, bu sorularda, halkın ortak yönetimi vaadinin, hem kendi başına bir amaç olarak hem de insanın gelişiminden gezegende canlılığın sürdürülebilirliğine uzanan olası başka faydalar doğurması kesin değilse bile muhtemel bir araç olarak, bunun için gösterilen gayrete değer olduğu varsayılmaktadır. Öne çıkan tek siyasi değer olmasa dahi, kötü gidişata karşı hiçbir şeyi sağlama almasa dahi, demokrasi yaşanabilir bir gelecek için –küresel yönetişime, uzmanlar yönetimine, insan haklarına, anarşizme veya demokratik olmayan komünizmlere odaklanmış Sol programlarda genellikle hakkı verilmeyen– hayati bir önem taşıyor olabilir.

Tartışmaya açık bu varsayımların hiçbirinin ilahi, doğal veya felsefi bir zemini bulunmuyor; keza soyut akıl yürütme veya ampirik kanıtlama üstünden sabitlenmeleri de mümkün değil. Bunlar sadece bağlanmışlığın, tarihe ve günümüze araştırmacı bir bakışın ve argümanların can verdiği inançlar, o kadar.

...

Halkın Çözülüşü'nün ortaya çıkması onlarca insan sayesinde mümkün oldu – meslektaşlar, öğrenciler, araştırma görevlileri, sevdiklerim, tanımadıklarım. Fakat burada bu insanların ancak çok azının adını anabiliyorum. Antonio Vázquez-Arroyo yıllar önce neoliberalizmi daha yakından incelemeye teşvik etmişti beni; daha yakınlarda ise Marx üstüne yazdığım kitaptan önce bunu tamamlamamda ısrarcı oldu. Bu kitaptaki fikirlerin birçoğu Michel Feher'e ait; ge-

ri kalanlar onun katılmadığı, ama eleştirileri ve okuma önerileri sayesinde önemli ölçüde gelişen fikirler oldu. Robert Meister ve Michael MacDonald, neoliberalizm konusunda benim için paha biçilmez kaynaklar ve muhataplar oldular. Bruce Girişimi'nin Meister öncülüğünde oluşturduğu "Kapitalizmi Yeniden Düşünmek" projesi de düşüncelerimin gelişmesinde verimli bir kaynak oldu.

Kitapta yer alan fikirler, ne zaman gün ışığına çıkmak zorunda kalsalar biraz daha iyileştirildiler – bu ifşanın gerçekleştiği pek çok ortamın ev sahiplerine ve katılımcılarına teşekkür borçluyum. Julia Elyachar, bu projenin ilk hamlesini oluşturan yazı üstüne mükemmel yorumlarda bulundu. Steve Schiffrin, 5. Bölüm'ün bir versiyonuna bir tomar fevkalade eleştiri ve kaynakla yanıt verme cömertliğini gösterdi. Argümanlardan bazılarının filizlendiği iki dersin öğrencilerine de minnettarım: önce 2011'deki Birkbeck Eleştirel Teori Yaz Okulu, sonra 2012'de Berkeley'de on dört hafta boyunca hep birlikte Marx ve Foucault okuma zevkini yaşadığımız büyüleyici bir lisansüstü semineri. Mark Devenney'in Brighton Üniversitesi'nde düzenlediği bir atölyeye katılanlar da bazı bölümlerin taslaklarıyla zekice ilgilendiler.

Kitap, araştırma görevlilerinden oluşan ufak bir müfrezeden ve emeğini hiç esirgemeyen daha nice insandan müthiş bir yardım gördü. İlk başlarda, Jack Jackson kaynakların izini sürdü ve kendi muazzam çalışmaları ve düşünceleriyle benim için yol gösterici oldu. Sonraki safhalarda, Nina Hagel ve William Callison, eksikler için kütüphaneye uğrayıp sonnotları tamamlama niyetiyle başladıkları işi bunun bir hayli ötesine taşıdılar. Ayrıntılı düzeltmeleri, soruları, yeniden ifade önerileri enfesti; sabır, incelik ve nezaketleri onlarla çalışmayı her zaman muazzam bir deneyim haline getirdi. Bu arada dizini hazırlayan da yine Nina oldu. Derin McCleod, o akıcı Latincesiyle, homo oeconomicusun dişil muadilini icat etme görevini üstlenme inceliğini gösterdi. Yetenekli eski bir Berkeley mezunu, Sundar Sharma ve kapitalizmle iç içe geçmemiş bir demokrasi tutkusu taşıyan eski bir lisansüstü öğrencisi, Jason Koenig, 6. Bölüm'ün öncüsü olan makalelerde geçen kaynakların yerlerini belirlediler. Zone Books'ta, üretim yolunu her adımda pürüzsüzleştiren Meighan Gale,

uzman gözüyle son taslağa bakan ve kitabın diğer birçok boyutu için cömertçe tavsiyelerde bulunan Ramona Naddaff, muhteşem tasarımlarıyla Julie Fry ve sıradışı düzeltmen Bud Bynack ile çalışma lüksüne sahip oldum. Bud, insanı kâğıt üstünde aptal durumuna düşmekten kurtardığı gibi, düzelti sanatı ve bilimindeki uzmanlığını yazar için candan, çoğu zaman eğlenceli ve her zaman aydınlatıcı bir eğitim yoluyla sunuyor.

Ev tarafında, Judith Butler, zengin bir iç dünyayı, şiiri, cömertliği ve neoliberal aklın yolundan saptırdığı o dünyayı iyileştirmeye adanmışlığı cisimleştiriyor. Kendisi aynı zamanda kıymetli bir muhatap ve eleştirmen. Isaac'in ruh güzelliği, olağanüstü müziği ve hayata ziyadesiyle açık olması, benim gelecek konusundaki umutsuzluğuma karşı koyuyor. Genişleyen "kurt sürüsü" hepimizi su üstünde tutuyor; oluşturmuş olduğumuz ve bizi ayakta tutan alternatif akrabalık için o bir düzine insana minnettarım.

Son olarak, California Üniversitesi (Berkeley) Birinci 1936 Sınıfı Kürsüsü'nden ve Cornell Üniversitesi'ndeki Beşeri Bilimler Topluluğu'ndan kurumsal destek alma şansım oldu. Bilhassa daveti için Tim Murray'e, beni Cornell'in A. D. White Evi'nde ağırlayan Brett de Bray'e teşekkür borçluyum; kitabın taslağını tamamlarken orada muhteşem bir Ithaca güzü geçirdim.

Neoliberal Akıl
ve Siyasi Hayat

1.

Dağılan Demokrasi: Neoliberalizmin Yeniden İnşa Ettiği Devlet ve Özne

Bu kitap, varoluşun tüm boyutlarını ekonomik ölçülere göre düzenleyen kendine has bir akıl biçimi olan neoliberalizmin, demokrasinin temel unsurlarını usul usul nasıl çözüp dağıttığını kuramsal düzeyde ele alıyor. Bu unsurlar arasında söz dağarcıkları, adalet ilkeleri, siyasi kültürler, yurttaşlık âdetleri, yönetim pratikleri ve hepsinden öte, demokrasi tahayyülleri var. İddiam, piyasalar ve paranın demokrasiyi yozlaştırması veya alçaltmasından, siyasi kurum ve neticelerin gitgide finans ve şirket sermayesinin hâkimiyeti altına girmesinden, yahut demokrasinin yerini plütokrasinin (zenginler tarafından zenginler için yönetim) almasından ibaret değil. Daha ziyade, günümüzde devlet idaresinde ve işyerinde, hukuk sahasında, eğitimde, kültürde ve gündelik faaliyetlerin muazzam bir kısmında hazır ve nazır bulunan neoliberal aklın, demokrasinin kurucu unsurlarının belirgin *siyasal* karakterini, anlamını ve işleyişini *ekonomikleştirdiğini* öne sürüyorum. Liberal demokrasinin kurum, pratik ve âdetleri bu dönüşümden sağ çıkamayabilir. Radikal demokrasi düşleri de keza. Dolayısıyla bu kitapta, hem rahatsız edici bir güncel durumun hem de bu sorunlu şimdi'nin içinde müstakbel demokrasi projeleri konusunda yaşanabilecek çoraklığın haritası çıkarılmaktadır. Demokrasinin sağlama alınmasını amaçlayan kurum ve pratikler, beslenmek için ihtiyaç duyduğu kültürler, canlanması için gereken enerjiler, demokrasiyi uygulamaya geçiren, gözeten veya arzu-

layan yurttaşlar – neoliberalizmin siyasi hayatı ve bugüne dek ekonomik olmamış alan ve faaliyetleri "ekonomikleştirmesi"yle birlikte bunların hepsi zora girmektedir.

Neoliberalizmin çağdaş liberal demokrasinin içini oyması ile daha radikal demokrasi tahayyüllerini tehlikeye atması arasındaki bağlantı nedir? Liberal demokrasinin pratik ve kurumları hemen her zaman vaatlerinin gerisinde kalsalar, vaat ettiklerini zaman zaman insafsızca tersine çevirseler de, liberal demokrasi ilkeleri hem evrensel özgürlük ve eşitlik idealine hem de halk tarafından halk için siyasi yönetim idealine tutunur, bu idealleri ayakta tutarlar. Diğer birçok demokrasi formülasyonu da bu idealleri benimsemiş; liberalizmin biçimciliği, özelciliği, bireyciliği ve kapitalizmden görece hoşnutluğunun olanak sağladığından daha farklı yorumlamış, çoğunlukla daha esaslı bir şekilde gerçekleşmeleri için uğraş vermiştir. Gelgelelim bu kitabın öne sürdüğü gibi, neoliberal akıl bu ideal ve arzuları reel liberal demokrasilerden tahliye etmekle meşgulse şayet, demokrasi projelerinin daha canla başla ateşleneceği platform neresi olabilir? Daha fazla veya daha iyi demokrasi arzusu, burjuva biçiminin küllerinden nasıl doğar? O uçucu liberal örneği bile ortalıkta yokken, halklar ne diye demokrasi istesin veya arasın? Dahası, demokratikliğini kaybeden özneler ve öznelliklerde bu siyasi rejime özlem, ne ezelden beridir gelen ne de içinde bulunduğumuz tarihsel durumun ürünü olan bu özlem nereden doğabilir? Bu sorular, ne tür halk ve kültürlerin demokrasi arayacağı veya inşa edeceği sorununun, esasen Batı dışındaki kesimleri ilgilendirmek şöyle dursun, bizatihi çağdaş Batı'nın kendisi için de belirleyici önemde olduğunu anımsatmaktadır. Antidemokratlar tarafından yıkılabileceği veya engellenebileceği gibi, demokrasinin dağılması, içeriden içinin boşaltılması da mümkündür. Dahası, demokrasi arzusu ne verili ne de yozlaşmayan bir şeydir; nitekim Rousseau ve Mill gibi demokrasi kuramcıları dahi, Avrupa modernliğinin sunduğu malzemeden demokratik ruhlar şekillendirmenin güçlüğünü kabul etmişlerdir.[1]

...

Her iki sözcüğün de muğlaklığı ve çokanlamlılığı, demokrasi ile neoliberalizmin ilişkisini kuramlaştırma girişimlerini zora sokmaktadır. "Demokrasi", modern siyasi söz dağarcığımızın en tartışmalı ve en gelişigüzel kullanılan terimleri arasındadır. Genelgeçer anlayışa göre "demokrasi", serbest seçimlerden serbest piyasalara, diktatörlere karşı ayaklanmalardan kanun ve nizama, hakların merkeziliğinden devletlerin istikrarına, bir araya gelmiş çokluğun sesinden bireyselliğin korunmasına ve kitlelerin diktasının dayatılmasının yanlışlığına kadar pek çok anlama gelmektedir. Kimilerine göre demokrasi Batı'nın en kıymetli hazinesidir, kimilerine göre ise Batı'nın aslında hiç sahip olmadığı şeydir, yahut esasen Batı'nın emperyal emellerinin cilasıdır. Demokrasinin o kadar çok çeşidi vardır ki –sosyal, liberal, radikal, cumhuriyetçi, temsili, otoriter, doğrudan, katılımcı, müzakereci, plebisit– bu tür iddialar çoğunlukla sağırlar diyaloğuna dönüşmektedir. Siyaset bilimi alanında, ampirik araştırmalar yapanlar terime ölçü ve anlamlarla istikrar kazandırmaya çalışırken, teorisyenler bütün bunları tartışmaya açıp sorunlaştırmaktadır. Siyaset teorisi alanında çalışanlar, çağımızda tek bir formülasyon (liberal) ve yöntemin (analitik) "demokrasi teorisi" üstünde kurmuş olduğu tekelden farklı ölçülerde memnun yahut mutsuzlardır.

"Demokrasi" sözcüğünün Yunanca etimolojisi dahi muğlaklık ve tartışma yaratmaktadır. *Demos/kratia* "halkın yönetimi" veya "halk tarafından yönetim" demektir. Ama antikçağ Atinası'nda kimler "halk"tır? Mal mülk sahipleri mi? Yoksullar mı? Sayılmayanlar mı? Çoğunluk mu? Bu soru bizzat Atina'da ihtilaf doğurmuş, bundan dolayı Platon demokrasiyi anarşiye yakın, Aristoteles ise yok-

1. Rousseau'nun modernliğin sunduğu malzemeden demokratik özneler oluşturmanın güçlüğünü kavrayışının habercisi, "Eşitsizlik Üstüne Söylev"den *Toplumsal Sözleşme*'ye geçişidir. Mill *Özgürlük Üstüne*'de dosdoğru, hepimizin kendimiz için hürriyet, bireysellik ve hoşgörü istediğimizi, ama bunu başkalarına bahşetmeye pek yanaşmadığımızı söyler. John Stuart Mill, *On Liberty and Other Writings* içinde, Stefan Collini (haz.), Cambridge: Cambridge University Press, 1989, 11 ve 16; *Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar*, çev. Alime Ertan, İstanbul: Belge, 2000.

sulların yönetimi olarak görmüştür. Çağımızda Kıta Avrupası'ndan çıkan teori bağlamında, Giorgio Agamben *demos*'un hem siyasi topluluğun tamamına hem de yoksullara işaret etmesi bakımından – "tesadüfi olmayan"– sürekli bir belirsizliği olduğunu saptar.[2] Jacques Rancière ise (Platon'un *Yasalar*'ı üstünden) demosun bunların ikisine de değil, yönetme vasfı tanınmayanlara, "sayılmayanlar"a işaret ettiğini savunur. Bu nedenle Rancière'e göre demokrasi her zaman "paysız pay"ın patlak vermesidir.[3] Rancière'in iddiasını güçlendiren Etienne Balibar, demokrasinin imzası olan eşitlik ve özgürlüğün "dışlananların isyanıyla benimsetilmesi", aynı zamanda da "bizzat yurttaşlar tarafından hiç bitmeyecek bir süreç içinde sürekli yeniden kurulması" gerektiğini savunur.[4]

Demokrasinin anlamının açık uçlu ve tartışmalı olduğunun kabulü elinizde tuttuğunuz yapıt için elzem; çünkü bir yandan demokrasinin halkın –bu halk kim olursa olsun– siyasi düzlemde kendi kendini yönetmesi çağrışımının değeri üstünde dururken, diğer yandan demokrasiyi belli bir biçimle sınırlandırılmaktan kurtarmak istiyorum. Bu bakımdan demokrasi, istibdat ve diktatörlüğün, faşizm yahut totalitarizmin, aristokrasi, plütokrasi yahut şirket-erkinin karşısında durduğu gibi, çağımıza ait bir fenomenin, neoliberal rasyonalitenin doğurduğu düzen içinde yönetimin yönetişime ve işletmeye dönüşmesinin de karşısındadır.

"Neoliberalizm" de gevşek ve kaygan bir imleyendir. Neoliberalizmin sabit veya oturmuş koordinatları olmadığını, söylemsel formülasyonlarında, uyguladığı politikaların icaplarında, maddi pratiklerinde zamansal ve coğrafi çeşitlilik bulunduğunu söylemek

2. Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, Stanford: Stanford University Press, 1998, 176; Türkçesi: *Kutsal İnsan*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı, 2001.

3. Jacques Rancière, *Dissensus: On Politics and Aesthetics*, New York: Continuum, 2010, 70; Türkçesi: *Uyuşmazlık: Politika ve Felsefe*, çev. Hakkı Hünler, İzmir: Ara-lık, 2006.

4. Etienne Balibar, *Equaliberty: Political Essays*, İng. çev. James Ingram, Durham: Duke University Press, 2014, 207; Türkçesi: *Eşitliközgürlük*, çev. Oylum Bülbül, İstanbul: Metis, 2016, 272. Balibar'ın bu fevkalade metninin İngilizcesi, *Halkın Çözülüşü*'nün tam baskıya verildiği dönemde yayımlandı maalesef. Burada sunduğumdan çok daha geniş bir muameleyi hak ediyor.

akademi içinde basmakalıp bir yargı haline gelmiştir.[5] Bu basmakalıp yargı, neoliberalizmin pek çok ve çeşitli kökenleri bulunduğunu ya da esasen eleştirmenlerinin kullandığı bir terim olduğu için varlığının dahi şüpheli göründüğünü kabul etmenin ötesine geçmektedir.[6] Bir ekonomi politikası, yönetişim tarzı ve akıl düzeni olarak neoliberalizm aynı anda hem küresel olan hem de sabit, fark-

5. Jamie Peck, *Constructions of Neoliberal Reason*, New York: Oxford University Press, 2010; John Clarke, "Living With/in and Without Neo-Liberalism", *Focaal-European Journal of Anthropology*, 51.1, 2008, 135-47; Franco Barchiesi, *Precarious Liberation: Workers, the State and Contested Social Citizenship in Post-Apartheid South Africa*, Albany: State University of New York Press, 2011.

6. Bugün neoliberalizm üstüne güzel bir düşünce tarihleri kümesi oluşmuş bulunuyor, sözgelimi Peck, *Constructions of Neoliberal Reason*; Daniel Stedman Jones, *Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*, Princeton: Princeton University Press, 2012; Pierre Dardot ve Christian Laval, *The New Way of the World*, New York: Verso, 2014; Türkçesi: *Dünyanın Yeni Aklı*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012; Philip Mirowski, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste*, New York: Verso, 2013; ve Angus Burgin, *The Great Persuasion: Reinventing Free Markets since the Depression*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012. Bu yapıtların her biri, savaş sonrası dönemin bazı muhalif akımlarından doğan, daha sonra bu sulardan hem beslenen hem ayrılan bir yönetim rasyonalitesi şeklini alan bir neoliberalizm anlayışına katkıda bulunmaktadır. Neoliberal siyasi rejim ve öznelliklere ait yeni güç ve kategorilerin kuramlaştırılması konusunda da, her birinin kendine özgü bir katkısı vardır. Bu çalışmalar hep birlikte, daha ortodoks bir Marksist görüşe, David Harvey'nin *A Brief History of Neoliberalism* (New York: Oxford University Press, 2005; Türkçesi: *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Aylin Onacak, İstanbul: Sel, 2015) kitabında örneğini bulan, neoliberalizmin 1970'lerde düşen kâr oranlarına yanıt olarak kapitalizmin yeniden biçimlendirilmesi olduğu görüşüne zımnen karşı çıkıştır. Düşünceye daha çok odaklanan analizin kapsamını genişletip kemer sıkma politikalarının yükselişini ve yaygınlaşmasını inceleyen bir yapıt için bkz. Mark Blyth, *Austerity: The History of a Dangerous Idea*, New York: Oxford University Press, 2013; Türkçesi: *Kemer Sıkmak: Tehlikeli Bir Fikrin Tarihi*, çev Duygu Argın, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017. Neoliberal beyin takımlarının (*think tank*) neoliberal politika ve rasyonaliteyi hâlâ nasıl şekillendirdiği üstüne bir çalışma için bkz. P. W. Zuidhof, *Imagining Markets: The Performative Politics of Neoliberalism*, Zone, yakında çıkacak. Çok fazla şeyi imler hale gelen neoliberalizmin büyük ölçüde kullanışsız olduğu iddiası için bkz. Taylor C. Boas ve Jordan Gans-Morse, "Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan", *Studies in Comparative International Development*, 44.2, 2009, 137-61.

lılaşmamış, sistematik veya katışıksız olmayan bir fenomendir. İsveç'te refah devletçiliğinin süregelen meşruluğuyla, Güney Afrika'da Apartheid sonrasının demokratikleştirici ve yeniden bölüşüme dayalı bir devlet beklentisiyle, Çin'de Konfüçyüsçülük, post-Maoizm ve kapitalizmle, ABD'de köklü bir devletçilik karşıtlığı ile yeni bir işletmecilikten oluşan tuhaf bir kokteylle kesişmektedir. Üstelik neoliberal politikalar farklı kapılardan, farklı failler aracılığıyla içeri girmektedir. Şili'de neoliberalizm Salvador Allende'nin 1973'te devrilmesinin ardından, Augusto Pinochet ve "Chicago Boys" olarak bilinen Şilili iktisatçılar tarafından dayatılan bir "deney" iken, sonraki yirmi yıl boyunca Küresel Güney'e dayatılan "yapısal uyum"un sorumlusu IMF olmuştur. Keza Margaret Thatcher ve Ronald Reagan iktidara ilk geldiklerinde cüretkâr serbest piyasa reformları peşinde koşmuştur, ama neoliberalizmin Avrupa-Atlantik ulusları içinde daha sinsice, demokratik bir söz dağarcığı ve toplumsal bilinci gasp edip bunların yerine ekonomik olanlarını getiren yönetişim teknikleri vasıtasıyla serpildiği de olmuştur. Dahası, zaman içinde neoliberal rasyonalitenin kendisi de –sadece değilse de bilhassa– üretime dayalı bir ekonomiden gittikçe finansallaşan bir ekonomiye geçişte değişime uğramıştır.[7]

Bir paradoks öyleyse. Neoliberalizm kendine özgü bir akıl tarzı, özne üretme tarzı, bir "davranış yönetimi" (*conduct of conduct*) ve değerlendirme sistemidir.[8] Hem tarihsel özgüllük taşıyan, Keynesçilik ve demokratik sosyalizmi hedef alan bir ekonomik ve siyasi tepkinin, hem de daha genelleşmiş bir pratiğin, o güne dek başka

7. Bu geçişin önemi üstüne gelişkin analizler için, diğer çalışmaların yanı sıra, bkz. Michel Feher, *Rated Agencies: Political Engagements with Our Invested Selves*, Zone, yakında çıkacak; Gerald F. Davis, *Managed by the Markets: How Finance Reshaped America*, New York: Oxford University Press, 2009; "After the Corporations", *Politics and Society*, 41.2, 2013 ve "Finance Capitalism 2.0: How BlackRock Became the new J. P. Morgan", Emek ve İstihdam İlişkileri Birliği Konferansı, 7 Ocak 2012, University of Michigan, webuser.bus.umich.edu/gfdavis/Presentations/Davis%20LERA%20tak%201-7-12.pdf.

8. Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-79*, Michel Senellart (haz.), İng. çev. Graham Burchell, New York: Picador, 2004; Türkçesi: *Biyopolitikanın Doğuşu*, çev. Alican Tayla, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

değer çizelgelerinin yönetimi altında olan saha ve faaliyetleri "ekonomikleştirme" pratiğinin adıdır.[9] Gelgelelim farklı farklı ülke, bölge ve sektörlerdeki somut örneklerinde, varlığını halen sürdüren kültürler ve siyasi geleneklerle muhtelif kesişmelerinde ve hepsinden öte, diğer söylem ve gelişmelerle girdiği yakınsama ve özümseme ilişkilerinde, neoliberalizm değişik şekiller almakta, değişik içerikler ve normatif ayrıntılar, hatta farklı ifade tarzları doğurmaktadır. Küresel ölçekte her yerde hazır ve nazırdır ama birleşmiş değildir, zaman ve mekân içinde kendi kendisine özdeş değildir.

Demokrasiyle ilgili örnekler de böylesine çeşitli olduğu halde, ileride anlaşılacak sebeplerden dolayı, bu çalışmada daha çok "neoliberalizm" için bir anlam belirlemekle meşgul olacağım. Ancak neoliberalizmin bu boyutlarının –intizamsızlığı, kendi kendisine özdeş olmayışı, zamansal ve mekânsal değişkenliği ve hepsinden öte, yeniden şekillenmeye açık oluşunun–, neoliberalizmin çağımız diyebileceğimiz bir zamanda, Avrupa-Atlantik dünyası diyebileceğimiz mekândaki tekerrürüne odaklanan bir argüman bağlamında altını çizmek önem kazanıyor. Neoliberalizmin değişkenliği ve esnekliğine karşı uyanık olmak, şu anki versiyonunun onun özsel ve küresel hakikati diye belirlenmesine ve oluşturduğum hikâyenin teleolojik bir hikâyeye, ahir zamanlara doğru uygun adım yürüyüşte karanlık bir sayfaya dönüştürülmesine karşı bir ikaz mahiyetindedir.

•••

Gayet iyi bilindiği üzere, Platon *Devlet*'te, şehir-devlet ile ruh arasında tam bir homoloji sunar. İkisinin de kurucu bileşenleri –akıl (filozoflar), gözüpeklik (savaşçılar) ve iştah (işçiler)– aynıdır ve ikisi de –düzgün olsun olmasın– aynı şekilde düzenlenmiştir. Bireysel

9. Koray Çalışkan ve Michel Callon, "Economization, Part 1: Shifting Attention from the Economy Towards Processes of Economization", *Economy and Society*, 38.3, 2009, 369-98; Timothy Mitchell, *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*, Berkeley: University of California Press, 2002; *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*, Londra: Verso, 2011; Türkçesi: *Karbon Demokrasi: Petrol Çağında Siyasal İktidar*, çev. Fırat Berksun, İstanbul: Açılım Kitap, 2014.

veya siyasi hayat akıl yerine iştah veya gözüpekliğin yönetimi altına girerse, bunun bedeli adalet veya erdem olur. Siyaset kuramcıları tarafından sık sık karşı çıkılmış olsa da, Platon'un kurduğu bu homolojinin nüksetme âdeti vardır. Bu kitapta, neoliberal akılda bu homolojinin hışımla geri döndüğünü öne süreceğim: Gerek şahıslar gerekse devletler çağdaş firma modeline göre düşünülmekte, gerek şahıslar gerekse devletlerin mevcut sermaye değerlerini azamiye çıkaracak ve gelecekte değerlerini artıracak şekilde hareket etmesi beklenmekte, gerek şahıslar gerekse devletler bunu girişimcilik, kendi kendine yatırım ve/veya yatırımcı çekme pratikleriyle yapmaktadır. Başka bir yol izleyen rejimler, en iyi ihtimalle mali krizlerle, para veya tahvil cinsinden kredi notunun düşürülmesiyle ve meşruluk kaybıyla, en uç durumda ise iflas ve tasfiyeyle karşı karşıya kalmaktadır. Keza başka arayışlara yönelen bireyler de en iyi ihtimalle yoksullaşma, itibar ve kredi-itibarını kaybetme, en uç durumda ise sağ kalamama tehlikesiyle burun buruna gelmektedir.

Şehir ile ruh arasındaki yeni homolojinin en dikkat çeken noktası, koordinatlarının siyasi değil ekonomik olmasıdır. Gerek birey gerekse devlet yönetim yerine işletme projelerine dönüştükçe, siyasi bir çerçevelemenin ve siyasi gayelerin yerini ekonomik versiyonları aldıkça, bir dizi mesele sermaye artırma projesinin kapsamına dahil edilmekte, büsbütün geri plana düşmekte, yahut "ekonomikleştirilirken" kökten değişime uğramaktadır. Adalet (ve alt unsurlarını oluşturan hürriyet, eşitlik, hakkaniyet), birey ve halk egemenliği, hukukun üstünlüğü, bunlar arasındadır. Demokratik yurttaşlığa dair en ılımlı pratikler için dahi önem taşıyan bilgi ve kültürel yönelim de bunlar arasındadır.

Biri ruhu diğeri devleti konu alan iki örnek bu noktanın netleşmesini sağlayacaktır.

Ruhun Yeniden İnşası. Son yirmi-otuz yılda Avrupa ve Kuzey Amerika üniversitelerinin kökten dönüştürülüp yeniden değerlendirildiği yeni bir haber değil. Üniversite harçlarının artması, devlet desteğinin azalması, kâr amaçlı ve internet üstünden eğitimin yükselişe geçmesi, "diploma" yerine "yeterlik" gözeten bir işletme kültürünün büyümesi ve şirket kökenli "en iyi pratikler" yoluyla üni-

versitelerin yeniden inşası, daha otuz yıl öncesinin fildişi kulesini anakronistik ve masraflı bir şey, adeta şımarıklık haline getirdi. Britanya'da kamu kurumlarının çoğu yarı özelleştirilip, geri kalan devlet finansmanı da bilgiyi "etki"ye göre tartan bir dizi akademik üretkenlik ölçütüne bağlanırken, ABD'de dönüşümün simgesi biraz farklı oldu – kitle kaynak kullanımına yakın düşen daha gayriresmi derecelendirme sistemlerinin çoğalışı. Üniversite kalitesinin (bağışlar kadar aday havuzunun çap ve boyutuna da fazlasıyla bağlı olduğu ölçüde kendileri de tartışmalı olan) daha eski ölçütleri yerlerini hızla "paranızın karşılığını en iyi nasıl alırsınız" türünden bir sürü yeni derecelendirmeye bırakır oldu.[10] Aralarında *Kiplinger's Personal Finance*, *Princeton Review* ve *Forbes Magazine* gibi dergilerin bulunduğu mecralarda sunulan algoritmalar karmaşık olabiliyor, ama kültürel kayma gün gibi ortada: Eğitimin kalitesine ilişkin ölçütlerin yerini, bütünüyle yatırım getirisine (ROI) yönelen, öğrenci yatırımcıların belli bir kurumdan ne tarz bir "işe yerleştirme" hizmeti ve gelir düzeyi artışı bekleyebileceğine odaklanan ölçüm sistemleri alıyor. Ahlaksız bir soru değil bu, ama kişi veya yurttaşın gelişimine dair eski kaygıları ortadan kaldırdığı ya da belki bu tür gelişimi ekonomik avantaj edinme kapasitesine indirgediği ölçüde, yükseköğretimin değerini bireysel ekonomik risk ve getiriye indirgediği de ortada. Daha önemlisi, 150 milyar dolar tutarındaki federal mali yardım ödeneklerini bu ölçüm sistemlerine dayandırıp, yüksek puan alan okulların düşük puanlılardan daha fazla öğrenci yardımı sunmasını sağlayacak bir hükümet planı hazırlık aşamasında. Bu plan gerçekleşecek olursa –ki muhtemel görünüyor– üniversiteler herhangi bir yatırım gibi risk tutarı ve beklenen verim açısından derecelendirilirken, hem kurumlar hem öğrenciler bu ölçüm sistemleri tarafından belli belirsiz çağrıldıkları veya "özendirildikleriyle" kalmayıp, kuvvetle yeniden inşa edilecekler.[11] Üniversiteler

10. Bkz. Ariel Kaminer, "Lists that Rank Colleges' Value Are on the Rise", *New York Times*, 27 Ekim 2013, nytimes.com/2013/10/28/education/lists-that-rank-colleges-value-are-on-the-rise.html.

11. Puan sistemi açıkça yükseköğretime yatırım yapma heveslisi olanlara dönükken, Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Jamienne Studley bunu tüketiciye

için puan sistemi, açıktan beyan edilen masraf sınırlandırma meselesinin çok ötesine uzanan dallı budaklı sonuçlar doğuracak; eğitimin genel gereklerinin yoğunlaştırılmasını ve diploma için gereken sürenin kısaltılmasını teşvik edecek, hem liberal sanatların* hem de tarihsel açıdan dezavantajlı grupların üniversiteye alınması pratiğinden geriye ne kaldıysa yok edecek ve daha genel düzeyde, üniversite mezunlarından beklenen müktesebatın pedagojisini, yolları ve standartlarını yeniden oluşturacaktır. Uzun lafın kısası, bu yeni ölçüm sistemleri yükseköğretimde meydana gelen bir devrimin hem işareti hem de itici gücüdür. Bir zamanlar zeki, düşünen seçkinler oluşturmakla ve kültürün yeniden üretimiyle, daha yakınlarda ise fırsat eşitliği ilkesinin uygulanması ve kapsamlı eğitim almış bir yurttaş grubunun oluşturulmasıyla meşgul olan yükseköğretim, bugün insan sermayesi üretirken, klasik hümanist değerleri tepetaklak etmektedir. 6. Bölüm'de uzun uzadıya savunulacağı gibi, yükseköğretim böyle bir devrime maruz kaldığında, ruh, yurttaş ve demokrasi de bundan nasibini almaktadır.

Devletin Yeniden İnşası. Başkan Obama ikinci görev dönemine sınıf, ırk, cinsellik, toplumsal cinsiyet, maluliyet veya göçmenlik statüsü nedeniyle Amerikan rüyasının dışında kalmış olanlara daha

---

hizmet olarak biçimlendirmiştir: Üniversite rektörlerinin katıldığı bir toplantıda, "bir blendere puan vermek gibi bir şey bu," demiştir. Michael D. Shear; "Colleges Rattled as Obama Presses Rating System", *New York Times*, 25 Mayıs 2014, nytimes.com/2014/05/26/us/colleges-rattled-as-obama-presses-rating-system.html. Studley üniversite tercihini, lokantalar, oteller ve arabalar konusunda verilen kararlara da benzetmiştir: "Diğer tüketiciler tarafından en çok beğenilen müesseselerin hangileri olduğunu, her birinde fiyatların nasıl olduğunu belirlemek için uzmanların ve meslektaşlarımızın yorumlarına başvurup bir dizi seçeneği birbiriyle kıyaslıyoruz." Doug Lederman, "Key Addition to U.S. Higher Ed Team", *Inside Higher Ed*, 22 Eylül 2013, insidehighered.com/news/2013/09/22/jamienne-studley-named-key-education-department-post#sthash.PQdCSwd5.dpbs. Ayrıca bkz. Kelly Field, "Obama Plan to Tie Student Aid to College Ratings Draws Mixed Reviews", *Chronicle of Higher Education*, 22 Ağustos 2013, chronicle.com/article/obama-plan-to-tie-student-aid/141229; Tamar Lewin, "Obama's Plan Aims to Lower Cost of College", *New York Times*, 22 Ağustos 2013, nytimes.com/2013/08/22/education/obamas-plan-aims-to-lower-cost-of-college.html.

* Yazar *liberal arts* ile sosyal ve beşeri bilimlerden daha fazlasını kastettiği için "liberal sanatlar" ile karşılıyoruz. Bkz. 6. Bölüm, s. 214-15 ve 221-22. *–y.n.*

yoğun görünen bir ilgi ve alaka göstererek başlamıştı. Ocak 2013'te "Biz Halk(ız)" başlıklı yemin töreni konuşmasında bu alaka yüksek sesle dile getirilmişti; buna üç hafta sonraki Ulusa Sesleniş konuşması da eklenince, ılımlı, uzlaşmacı, anlaşmacı ilk döneminin ardından başkan Sol tabanını ya da belki kendi adalet yanlısı karakterini yeniden keşfetmiş görünüyordu. ABD'nin kimi ve neyi temsil ettiği hususundaki genelgeçer söylemin değişmesinde, Occupy Wall Street hareketinin ufak bir zafer iddiasında bulunması bile mümkündü belki.

Bu iki konuşmada, Obama'nın eşcinsel evliliği konusunda geçirdiği "evrim"in ve ABD'yi Ortadoğu'da saplanılan askeri bataklıklardan çıkarma konusunda daha büyük bir kararlılığın öne çıktığına şüphe yoktur. "Şirket kârları ... eşine rastlanmamış düzeylere çıkarken",[12] neoliberal zenginleşme yarışında geride bırakılanlara dönük bir kaygı da ifade ediliyordu. Böylece, Obama'yı 2008'de iktidara getiren "umut ve değişim" ışığı sahiden yeniden alevlenmiş görünüyordu. Ne var ki Ulusa Sesleniş konuşması yakından incelendiğinde, asıl vurgunun başka yerlerde olduğu anlaşılmaktadır. Obama devlet sağlık sigortası Medicare'in korunması, artan oranlı vergi reformu; bilim ve teknoloji araştırmalarında, temiz enerji, ev sahipliği ve eğitimde hükümet yatırımının artması; göçmenlik reformu, cinsiyet ayrımcılığı ve hane içi şiddetle savaş, ve asgari ücretin artırılması çağrısında bulunurken, bu mevzuların hepsi ekonomik büyümeye veya ABD'nin rekabet edebilirliğine katkıları çerçevesinde ele alınıyordu.[13]

"Sağlam, orta sınıfa yönelik işler yaratan büyüme halinde bir ekonomi – gayretlerimizi yönlendiren Kutupyıldızı bu olmalı," diyordu başkan. "Ulus olarak," diye ekliyordu, "kendimize her gün üç soru sormamız gerekiyor."[14] Yasa ve politika oluşturmanın, bireysel

12. "Remarks by the President in the State of the Union Address", 12 Şubat 2013, Beyaz Saray Basın Sözcülüğü, whitehouse.gov/the-press-office/2013/02/12/remarks-president-state-union-address.

13. *A.g.y.*, 1-9. Tek istisna bireysel silahlanmanın önlenmesiydi, ki Obama'nın bundan çabucak, daha 2013'te vazgeçmiş olmasının açıklaması da bu olabilir.

14. *A.g.y.*, 2.

ve kolektif davranışın başlıca üç rehberi nelerdir? "Kendi kıyılarımıza nasıl daha fazla iş çekebiliriz? Bu işler için gereken vasıfları halkımıza nasıl kazandırabiliriz? Ve sıkı çalışmakla rahat bir geçimi nasıl güvence altına alabiliriz?"[15]

Yatırımcı çekmek ve emeğinin karşılığını yeterince alan vasıflı bir işgücü geliştirmek – dünyanın en ihtiyar demokrasisinin yirmi birinci yüzyılda, adaletten yana bir başkan önderliğinde hedefleri bunlardır. Bu alanlarda başarı, ulusun ve o ulusu idare eden hükümetin nihai hedefinin de gerçekleşmesini sağlayacaktır: ekonominin tamamında "geniş tabanlı büyüme". Daha önemlisi, Obama söz konusu ilerici değerlerin hepsini –hane içi şiddetin azalmasından iklim değişiminin yavaşlatılmasına kadar– yalnızca ekonomik büyümeyle uzlaştırılabilir değerler olarak değil, bu büyümenin itici gücü olarak temsil etmiştir. Temiz enerji, rekabet edebilirliği korumamızı sağlayacaktır – "Temiz enerji konusunda Çin gibi ülkeler varını yoğunu ortaya koydukça, bizim de aynısını yapmamız gerekiyor".[16] Zamanla yıpranan altyapımızın onarımı, "ticaret yapmak için ABD'den daha iyi bir yer bulunmadığını kanıtlayacak"tır.[17] "Sorumluluk sahibi genç aileler"in ilk evlerini satın almalarını sağlayacak daha erişilebilir ipotekli konut kredisi, "ekonomimizin büyümesine yardımcı olacak"tır.[18] Eğitime yatırım, erken yaşta hamileliğin ve şiddet suçlarının büyüme üstündeki olumsuz etkilerini azaltacak, "çocukların iyi mesleklere giden yollara" girmelerini, "çalışarak yavaş yavaş orta sınıfa dahil olmaları"nı ve ekonomiyi rekabet edebilir kılacak vasıflar kazanmalarını sağlayacaktır. "Üniversiteler ve işverenler"le işbirliğine giden ve "bilim, teknoloji, mühendislik ve matematiğe –günümüzde işverenlerin aradığı vasıflara– odaklanan dersler" yaratan okullar ödüllendirilmelidir.[19] Göçmenlik reformu, "çabalayan, umutlu göçmenlerin marifet ve kabiliyetlerinden istifade edecek", "istihdam yaratımına ve ekonomimizin büyümesine yardımcı olacak yüksek vasıflı girişimci ve mühendisler" çekecektir.[20] "Eşlerimiz, annelerimiz ve kızlarımız ayrımcı-

15. *A.g.y.*, 4. 16. *A.g.y.*, 5. 17. *A.g.y.*, 6.
18. *A.g.y.* 19. *A.g.y.*, 7. 20. *A.g.y.*, 8.

lıktan ... ve ... hane içi şiddetten uzak bir hayat yaşayabildiklerinde", asgari ücret reformuyla birlikte "alınteriyle çalışmanın karşılığını adil ücretlerle verebildiğimiz"de, harap olmuş fabrika şehirlerini yeniden inşa ettiğimizde, "düşük gelirli çiftlerin evlenmelerine mani olan mali faktörleri ortadan kaldırarak ve babalığı teşvik için daha çok uğraşarak" ailelerimizi kuvvetlendirdiğimizde de, sonuç ekonomik büyüme olacaktır.[21]

Yani Obama'nın Ocak 2013 tarihli Ulusa Sesleniş konuşmasında, ekonomiyi canlandırma kisvesi altında bir liberal gündem yeniden öne sürülmüş; bunun rekabet edebilirlik ve refah getireceği, 2008'deki finans sermayesi krizinin sebep olduğu ekonomik durgunluktan geri dönüşü devam ettireceği vaat edilmiştir. Bu kisvenin, muhalefeti kendi tarafına çekmeye yönelik bir hamle olduğunu; toplumsal adaleti, hükümet yatırımlarını ve çevrenin korunmasını ekonomik büyümenin yakıtı olarak formüle etmesiyle, vergileri artırıp elde edilen geliri kamu hizmetlerine harcamayı savunan Demokratlara yöneltilen suçlamaları bertaraf etmekle kalmayıp tersine çevirdiğini öne sürenler çıkabilir. Bu gaye gün gibi ortadadır. Ancak sırf buna odaklanıldığında, ekonomik büyümenin devlet yönetimi için nasıl hem amaç hem meşruiyet kaynağı haline gelmiş olduğu; işin tuhaf yanı bunun tam da, kısmen finansallaşmanın olanak sağladığı rant çıkarımının büyüme için teşvik edici olmamasından dolayı sermaye birikimi ile ekonomik büyümenin yollarının ayrılmış olduğunun iktisatçılar tarafından kabul edildiği bir tarihsel uğrakta meydana geldiği gözden kaçmaktadır.[22] Obama'nın konuşması, piyasanın görünüşte kendi başının çaresine baktığı neoliberal çağda, hükümetin hem ekonominin sıhhatini güçlendirmekle, hem

21. *A.g.y.*, 8-9.

22. Bkz. Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2014; Türkçesi: *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, çev. Hande Koçak, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014; "Dynamics of Inequality", Piketty ile söyleşi, *New Left Review* 85, Ocak-Şubat 2014. Piketty'nin uygulanması gereken politikalar konusunda sunduğu reçeteye katılmayan pek çok kişi var, ama temel iddiasına, eşitsizliğin şiddetlenmesinin büyüme olmadan gerçekleşen sermaye birikiminin başının altından çıktığı iddiasına karşı çıkan çok az.

de (ulusal güvenlik hariç) diğer tüm teşebbüsleri ekonomik sıhhate tabi kılmakla mesul olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu başlı başına çarpıcı formülasyon, demokratik devlet taahhütlerinin, eşitlik, hürriyet, kapsayıcılık ve anayasacılığa bağlılığın artık ekonomik büyüme, rekabet konumu ve sermaye artırımı projesine tabi kılınması demektir. Bu siyasi bağlılıklar artık kendi ayakları üstünde duramayacak haldedir; konuşmada ima edildiğine göre, ekonomik hedeflere destek değil köstek oldukları anlaşılacak olursa ıskartaya çıkarılacaklardır.

Obama'nın yaptığı konuşma, devletin amaç ve öncelik cetvelinin modern şirketlerinkinden ayırt edilemez hale gelmiş olduğunu da gözler önüne sermektedir; bilhassa modern şirketler adalet ve sürdürülebilirliğe ilişkin kaygıları gitgide daha çok benimserken. Gerek şirketler gerekse devletler için öncelikli olan rekabet konumu ve hisse veya kredi notudur; sürdürülebilir üretim pratiklerinden işçi haklarına varıncaya değin diğer hedeflerin peşinden, bu hedefe katkıda bulundukları ölçüde koşulmaktadır. "Önemsemek" bir niş pazar haline geldikçe, (ufacık) bir kâr payının hayırseverliğe ayrılmasının yanı sıra yeşil pratikler ve adil ticaret pratikleri de günümüzde birçok firmanın kamusal yüzü ve piyasa stratejisi haline gelmiştir. Obama'nın Ulusa Sesleniş konuşmasında bu semantik düzen çok hafiften değiştirilir, rekabet konumuna iliştirilmiş dahi olsalar adalete ilişkin hususlar ön plana taşınır. Hükümetin davranış tarzı ile firmaların davranış tarzı temelde özdeştir artık; her iki taraf da adalet ve sürdürülebilirlik alanında çalışmaktadır, ama bunlar hiçbir zaman kendi başına amaç değildir. Daha ziyade, bizzat girişimciliğe

23. Toplumsal adalete ilişkin mevzuların Obama yönetimi tarafından neoliberalleştirilmesinin daha birçok örneği var. Obama'nın gözde girişimlerinden My Brother's Keeper'ı düşünelim mesela: Projenin amacı, siyahi nüfus içinden özel ve kamusal "yatırımcılar" bularak, risk altındaki siyahi erkekler için eğitim ve istihdam fırsatlarını geliştirmektir. Başkan projeyi şöyle özetlemişti: "Dışarıda en az benim kadar, hatta benden daha kabiliyetli bir sürü çocuk var, ama onlara yatırım yapan hiç kimse yok." Tanzina Vega, "Administration Lays Out Ways Groups Can Support Program for Minority Men", *New York Times*, 30 Mayıs 2014, nytimes.com/2014/05/31/us/politics/white-house-releases-report-on-helping-minority-men-and-boys.html.

konu olması gereken "toplumsal sorumluluk", tüketici ve yatırımcı çekmenin bir parçasıdır.[23] Bu bakımdan Obama'nın konuşması bir yandan neoliberal devletçiliği resmederken, aynı anda doğruca iş dünyasından ödünç alınmış nefis bir pazarlama taktiğidir – ekoloji veya adalet yanlısı kamu sektörü içinden (yeniden) yatırım çekerek kendi kredi ve değerini artırmak.

Bunlar bu kitabı harekete geçiren dönüşümün, öznelerin, devletlerin ve aralarındaki ilişkinin çağımızda geçirdiği neoliberal dönüşümün örneklerinden iki tanesi sadece: Gerek ruh gerekse şehir neoliberal akıl tarafından siyasal varlıklardan ziyade çağdaş firmalar gibi biçimlendirildiğinde, halkın halk için yönetimine ne olur? Neoliberal rasyonalite siyasi hayatın içine işleyince, demokrasinin yapıtaşlarına –kültürüne, öznelerine, ilkelerine ve kurumlarına– ne olur?

Açılışı bu hikâyelerle yaptıktan sonra hemen şunu ilave etmem gerekiyor: Bu kitap esasen, neoliberalizmin bu kendine has bir biçimde şahıslar ve devletler inşa etme tarzında, demokratik ilkeleri tasfiye ederken, demokratik kurumları aşındırırken, Avrupa modernliğinin demokrasi tahayyülünü söküp atarken nasıl uzun ve dolambaçlı bir yol izlediğini ve hangi anahtar mekanizmalarla iş gördüğünü aydınlatma amacı taşıyan bir siyaset teorisi yapıtıdır. Kelimenin klasikleşmiş anlamıyla bir eleştiri bu kitap – içinde bulunduğumuz durumun yapıtaşlarını ve dinamiklerini kavrama gayreti. Ayrıntılı biçimde ortaya koyduğu düzene alternatif seçenekler geliştirmemekte, haritasını çıkardığı gelişmelere karşı muhtemel direniş stratejilerinden de olsa olsa ara sıra bahsetmektedir. Ancak ortaya koyduğu badireler ve güçler sayesinde, demokrasinin her türden geleceği için hayati önem taşıyan bu tür alternatif ve stratejilerin geliştirilmesine katkı yapması mümkündür.

•••

Neoliberalizm büyük çoğunlukla, kökünde yatan serbest piyasaları olumlama ilkesiyle uyumlu bir grup ekonomi politikasının icrası olarak anlaşılmaktadır. Bu politikalar arasında sanayi ve sermaye akışında deregülasyon, korunmaya muhtaçlar için sunulan refah

devleti desteği ve önlemlerinin önemli ölçüde azaltılması; eğitim, parklar, posta hizmetleri, yollar ve sosyal yardımdan hapishaneler ve orduya varıncaya değin kamu hizmetlerinde özelleştirme ve taşeronlaştırma; artan oranlı yerine azalan oranlı vergi ve gümrük tarifeleri; ekonomik veya toplumsal-siyasi bir politika olarak servetin yeniden dağılımına son verilmesi; üniversiteye başvuru hazırlığından organ nakline, evlat edinmeden kirletme haklarına, kuyrukta beklememekten uçakta ayak uzatacak yeri garantilemeye varıncaya değin insan ihtiyaçları ve arzularının hepsinin kârlı bir girişime dönüştürülmesi; ve daha yakınlarda, her şeyin finansallaşması, ekonominin ve günlük hayatın dinamiklerinde finans sermayesinin üretim sermayesi karşısında hâkimiyetinin giderek artması vardır.

Bu politika ve pratikleri eleştirenler genellikle dört zararlı etki üstünde durmaktadır. Bunlardan ilki, *yoğunlaşan eşitsizliktir*; en üst tabakalar gitgide daha fazla servet edinip elinde tutarken, en alt tabakalar ya düpedüz sokağa düşmekte ya da dünyanın şehir merkezlerinde ve çeperlerinde sayıları gittikçe artan gecekondu mahallelerine mahkûm olmakta, orta tabakalar ise geçtiğimiz yarım yüzyılda görülmemiş ölçüde az ücret, sosyal yardım ve güvence, emeklilik veya yukarı doğru hareket umudu karşılığında daha uzun saatler çalışmaktadır. "Neoliberalizm" terimini pek kullanmasalar da, Robert Reich, Paul Krugman ve Joseph Stiglitz gibi iktisatçıların Batı'nın devlet politikasına, Amartya Sen, James Ferguson ve Branko Milanovic gibi isimlerin kalkınma politikalarına yönelttikleri kıymetli eleştirilerde vurgulanan budur.[24] Eşitsizliğin büyümesi, Thomas Pi-

24. Joseph E. Stiglitz *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*, New York: Norton, 2012; Türkçesi: *Eşitsizliğin Bedeli*, çev. Ozan İşler, İstanbul: İletişim, 2001; *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*, New York: Norton, 2010; Türkçesi: *Serbest Düşüş: Amerika, Serbest Piyasalar ve Dünya Ekonomisinin Çöküşü*, çev. Banu Özgün, İstanbul: Gündoğan, 2012; Robert Reich, *Aftershock: The Next Economy and America's Future*, New York: Vintage, 2010; *Inequality for All* içinde, DVD, Jacob Kornbluth (yönetmen), 72 Productions, 2013; Paul Krugman, "Hunger Games, U.S.A.", *New York Times*, 14 Temmuz 2013, a15, nytimes.com/2013/07/15/opinion/krugman-hunger-games-usa.html; *End This Depression Now!*, New York: Norton, 2012; *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, New York: Norton, 2009; Türkçesi: *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Kü-*

ketty'nin post-Keynesçi kapitalizmin yakın geçmişi ve geleceği için belirlediği temel etkiler arasında da yer bulmuştur.

Neoliberal devletin ekonomi politikaları ve deregülasyonuna yöneltilen ikinci eleştiri, piyasalaştırılmaya uygun olmadığı düşünülen şeyler ve faaliyetlerin *bodoslama veya etik olmayan bir biçimde ticarileş(tiril)mesine* ilişkindir. Piyasalaştırmanın insanın sömürülmesine veya alçaltılmasına katkıda bulunduğu (mesela Birinci Dünya ülkelerindeki çiftler için Üçüncü Dünya'dan ikame çocuklar), çünkü geniş kesimlerin erişimine açık ve müşterek olması gereken şeylere (eğitim, doğal çevre, altyapı) erişimi sınırlandırdığı veya tabakalandırdığı, yahut gezegen için başlı başına korkutucu veya ciddi ölçüde küçültücü şeylere (organ ticareti, kirletme hakları, tıraşlama kesimi, hidrolik kırma) olanak sağladığı iddia edilmektedir. Yine "neoliberalizm" terimini kullanmasalar dahi, Debra Satz'ın *Why Some Things Should Not Be for Sale* (Bazı Şeyler Neden Satılık Olmamalı), Michael Sandel'ın da *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler* adlı kitaplarında öne sürdükleri eleştirilerin anafikri budur.[25]

Üçüncüsü, devletin ekonomi politikası anlamındaki liberalizmin eleştirmenleri, *şirket ve finans sermayesi ile devlet arasında*

resel Kriz, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Literatür, 2010; *The Great Unraveling: Losing Our Way in the New Century*, New York: Norton, 2003; Türkçesi: *Büyük Çözülme: Yeni Yüzyılda Yolunu Kaybeden Amerika*, çev. Aytül Özer, İstanbul: CSA Yayın Ajansı, 2004; James Ferguson, *Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order*, Durham: Duke University Press, 2006; Branko Milanovic, *The Haves and the Have-Nots: A Brief and Idiosyncratic History of Global Inequality*, New York: Basic Books, 2010; Amartya Sen, *Development as Freedom*, New York: Random House, 1999; Türkçesi: *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı, 2004; Joseph Stiglitz, Amartya Sen ve Jean-Paul Fitoussi, "Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress", 14 Eylül 2009, stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.

25. Bkz. Debra Satz, *Why Some Things Should Not Be for Sale: The Moral Limits of Markets*, New York: Oxford University Press, 2010; Michael Sandel, *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, New York: Farrar, Strauss and Giroux, 2012; Türkçesi: *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, çev. Mehmet Kocaoğlu, Ankara: Eksi Kitaplar, 2016; bu iki kitabı değerlendiren bir yazım için bkz. *Political Theory* 42.3, 2014.

gitgide koyulaşan muhabbetten, siyasi kararlar ve ekonomi politikasında şirket hâkimiyetinden de rahatsızlık duymaktadırlar. Sheldon S. Wolin *Democracy, Incorporated* (Demokrasi Anonim Şirketi) kitabında bu noktanın altını çizer, ama o da "neoliberalizm" sözcüğünden uzak durur.[26] Sinemacı Michael Moore'un da alameti farikası olan bu temalar, Paul Pierson ve Jacob Hacker'ın *Winner-Take-All Politics* (Kazanan Hepsini Alır Siyaseti) kitabında farklı bir şekilde geliştirilmiştir.[27]

Son olarak, neoliberal devlet politikasını eleştirenler çoğu zaman, finans sermayesinin hâkimiyeti ve serbestliğinin ekonomide yarattığı *tahribatla*, bilhassa finans piyasalarına içsel balonların ve

26. Sheldon S. Wolin, *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*, Princeton: Princeton University Press, 2008.

27. Jacob S. Hacker ve Paul Pierson, *Winner-Take-All Politics: How Washington Made the Rich Richer – and Turned Its Back on the Middle Class*, New York: Simon and Schuster, 2011. National Public Radio Kasım 2013'te devlet politikasında şirket hâkimiyetinin çapraşık mekanizmaları üstüne, yönetimin neoliberal ekonomikleşmesinin kanun koyucuları şirket çıkarları karşısında nasıl savunmasız bıraktığının izini süren nefis bir haber yayınladı. Röportaj yapılan isimlerden bir tanesi, lobicilerin günümüzde nasıl yasa metni yazdıklarını, yasaların geçişini nasıl düzenlediklerini açıkladı. 2008'deki finans sermayesi krizinin ardından getirilen finansal düzenlemelerden bir bölümünü geri çeken bir yasa tasarısının Citigroup tarafından yazılmasını örnek gösterdi. Belli endüstrilerde faaliyet gösteren şirketleri denetleyen hükümet örgütlerinden biri olan Sunlight Vakfı'ndan Lee Drutman'a göre bu, "uzun zamandır gelişmekte olan bir hikâyede, Kongre'nin politika uzmanlığını temelde özel sektöre havale ediş hikâyesinde başka bir tiktak'tan ibarettir". Kulağa korkunç geliyor ama Kongre'de işler artık böyle yürüyor, diyor Drutman. "Kongre'deki insanlar o kadar uzun kalmıyor orada. Düzgün insan pek yok. *Politika oluşturma uzmanlığı gitgide özel sektöre doğru kayıyor*, karşılığını ödeyebilen örgüt ve şirketleri temsil ediyor. Bu bedeli ödeyebilen de genelde sen ben değil büyük bankalar, petrol devleri ve büyük şirketler oluyor." Drutman 2009 ve 2010'da bankacılık politikalarında görevli personel olarak çalışmış, finansal revizyon mevzularıyla ilgilenmiş ve kongre personelinin sayısının ne kadar yetersiz kaldığını görmüş. Lobiciler de bunu biliyor, diyor Drutman, kanun yapıcılara hepsi bir arada kabilinden bir teklif sunuyorlar – kanun yapıcının yasa tasarısı için eş sponsorlar bulmasına yardım ediyor, hatta üstünde durulacak noktaları, yasa tasarısının yazılacağı dili belirliyorlar. Ailsa Chang, "When Lobbyists Literally Write the Bill", National Public Radio, 11 Kasım 2013, npr.org/blogs/itsallpolitics/2013/11/11/243973620/when-lobbyists-literally-write-the-bill.

diğer çarpıcı dalgalanmaların istikrarsızlaştırıcı etkileriyle ilgilenmektedirler. 2008-2009 finans sermayesi krizinin doğurduğu ilk sarsıntının, keza uzun vadede yol açtıklarının yanı sıra, Wall Street'in akıbeti ile "gerçek" denilen ekonominin akıbeti arasındaki uyuşmazlıkların düzenli olarak artması da bu etkileri iyice aşikâr hale getirmiştir. Bir dizi düşünür bu etkilerin haritasını çıkarmıştır: *The Crisis of Neoliberalism*'de (Neoliberalizmin Krizi) Gérard Duménil ve Dominique Lévy, *Finance Capitalism and Its Discontents*'te (Finans Kapitalizminin Huzursuzluğu) Michael Hudson, *ECONned: How Unrestrained Self-Interest Undermined Democracy and Corrupted Capitalism*'de (Ekonomikleştirilenler: Dizginsiz Şahsi Çıkar Nasıl Demokrasiyi Zayıflatıp Kapitalizmi Yozlaştırdı) Yves Smith, *Griftopia: A Story of Bankers, Politicians and the Most Audacious Power Grab in American History*'de (Tokatçılar Ütopyası: Bankacıların, Siyasetçilerin ve İktidarın Amerikan Tarihindeki En Arsızca Ele Geçirilişinin Hikâyesi) Matt Taibbi, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*'da (Ciddi Bir Krizi Boşa Harcamamalı: Neoliberalizm Finansal İflastan Nasıl Sağ Çıktı) Philip Mirowski.[28]

Eşitsizliğin şiddetlenmesi, galiz metalaş(tır)ma ve ticaret, hükümet içinde şirketlerin nüfuzunun sürekli artması, ekonomik tahribat ve istikrarsızlık – bütün bunlar şüphesiz neoliberal politikaların doğurduğu sonuçlardır ve hepsi birden halkta nefret uyandırmakta, protestolara yol açmaktadır. Nitekim Occupy Wall Street hareketinde, Güney Avrupa'da kemer sıkma politikalarına karşı gerçekleştirilen protestolarda ve daha öncesinde, "küreselleşme karşıtı" hareket içinde nefret ve itirazla karşılanmışlardır. Gelgelelim bu kitapta

28. Gérard Duménil ve Dominique Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011; Michael Hudson, *Finance Capitalism and Its Discontents*, Dresden: Islet Verlag, 2012; Yves Smith, *E-CONned: How Unrestrained Self Interest Undermined Democracy and Corrupted Capitalism*, New York: Palgrave MacMillan, 2010; Matt Taibbi, *Griftopia: A Story of Bankers, Politicians, and the Most Audacious Power Grab in American History*, New York: Random House, 2010; Philip Mirowski, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*, New York: Verso, 2013.

neoliberalizm biraz farklı formüle edilmekte, başka zararlı etkilerine odaklanılmaktadır. Bir dizi devlet politikası, kapitalizmin safhalarından bir tanesi ya da kapitalist sınıfın kârlılığını yeniden temin etmek için piyasayı başıboş bırakan bir ideoloji olarak neoliberalizm anlayışının aksine, ben aralarında Michel Foucault'nun da bulunduğu isimlere katılıyorum; neoliberalizmi, hâkimiyet kazandıkça ekonomik değerler, pratikler, ölçüm sistemlerinden oluşan belli bir formülasyonu insan hayatının tüm boyutlarını kapsayacak şekilde genişleten bir yönetim rasyonalitesi şekline bürünen bir normatif akıl düzeni olarak tasavvur ediyorum.[29]

Bu yönetim rasyonalitesi, önceden ekonomik olmayan alan ve pratiklerin Koray Çalışkan ve Michel Callon'un tabiriyle "ekonomikleş(tiril)mesi"ni; bu alan ve pratiklere karşılık gelen bilgi, biçim, içerik ve davranışın yeniden inşa edilmesi sürecini içermektedir.[30] Bu ekonomikleştirmenin illaki parasallaştırma içermesinin gerekmiyor olması önemli bir noktadır. Yani esas mesele parasal servet üretimi olmadığında dahi, mesela eğitim, sağlık, esenlik, aile hayatı veya komşuluğa yaklaşım tarzımızda, çağdaş piyasa özneleri gibi düşünüp davranıyor olmamız mümkündür (ve neoliberalizm bizi bu tür özneler olarak çağırmaktadır).[31] Dolayısıyla hayatın tüm

29. Foucault'nun siyasi rasyonalite olarak neoliberalizm izahatını geliştirme yönünde ilk girişimlerim için bkz. "Neoliberalism and the End of Liberal Democracy", *Theory and Event* 7.1, 2003; yeniden basımı *Edgework: Critical Essays on Knowledge and Politics* içinde, Princeton: Princeton University Press, 2005; ve "American Nightmare: Neoconservatism, Neoliberalism, and De-Democratization", *Political Theory* 34.6, 2006, 690-714. Foucault'ya pek eleştirel yaklaşmayan, kimi yerlerde onu yanlış yorumlayan, finans sermayesini veya finansallaşmayı hiç hesaba katmayan, demokrasinin neoliberalizm tarafından çürütülüşünü liberal demokrasi ilkelerinin basbayağı ekonomik anlamlara dönüştürülmesinden ziyade daha alt derekelere indirilmesi veya yerinden edilmesiyle sınırlandıran bu ilk formülasyonlardan bazıları elinizde tuttuğunuz kitapta tashih ediliyor.

30. Çalışkan ve Callon, "Economization".

31. Mesela bkz. Bruce Feiler, "Programming Families: How Kids Are Like Software, and What the Government Could Learn From It", *The Secrets of Happy Families*, New York: William Morrow, 2013; ayrıca wnyc.org/story/programming-families-how-kids-like-software-what-the-government-could-learn adresinde de erişime açık. Feiler iş hayatının dilini, ölçüm sistemini ve tekniklerini aile hayatına uygular. Aile kararlarının paydaşlar arası toplantı biçiminde alınması, ai-

bölümlerinin neoliberalizm tarafından amansızca, her an her yerde ekonomikleştirildiğini söylemek, neoliberalizmin tüm alanları düpedüz *piyasalaştırdığını* iddia etmek değildir – böyle bir piyasalaştırma hiç şüphesiz neoliberalizmin önemli etkilerinden biri olsa dahi. Asıl mesele, neoliberal rasyonalitenin *piyasa modelini* tüm saha ve faaliyetlere –paranın mevzu olmadığı bölgelere dahi– dağıtıp, insanları en ince ayrıntısına kadar piyasa aktörleri biçiminde, her zaman her yerde sadece homo oeconomicus olarak yapılandırıyor olmasıdır.

Dolayısıyla bir insan gönül mevzularına girişimci veya yatırımcı tarzında yaklaşsa da, asıl gayesi bu alanda parasal zenginlik yaratmak, biriktirmek veya yatırım yapmak olmayabiliyor.[32] Üst tabakaya hitap eden internet çöpçatanlık şirketlerinden birçoğu müşterilerini ve hizmetlerini bu terimlerle tanımlarken, sadece zaman ve para yatırımının değil, duygu yatırımının da getirisini azamiye çıkarmanın önemini belirtiyor.[33] Yüksek Mahkeme ifade özgürlüğünü

---

lenin markalaştırılması, aile için bir hedef tanımı oluşturulması bunlar arasındadır. *The Week* dergisi bunu şöyle tarif etmiştir: "Aksaklıklar çıkabileceğini kabul etmek ve bu aksaklıklarla baş etmek için bir sistem geliştirmek, iş hayatında da ev hayatında da aynı işi görmektedir." Bkz. theweek.com/article/index/252829/the-secrets-of-happy-families. Keza TED Konuşmaları'nda da Feiler'ın, "esnekliği, aşağıdan yukarı fikir akışını, sürekli geri beslemeyi ve hesap sorulabilirliği teşvik eden aile pratikleri" oluşturduğu söylenmektedir. Bkz. ted.com/talks/bruce_feiler_agile_programming_for_your_family.html. Feiler'ın çalışmalarına dikkatimi çeken Chantal Thomas'a teşekkür ediyorum. Başka bir örnek için, doktor ve yazar Reed Tuckson'ın hastalarına "kendi sağlığınızın CEO'su olun" şeklinde tavsiye vermesine bakınız. Tuckson'ın internet sitesi şöyle açılıyor: "Yaşam kalitemizi artırmak için birlikte nasıl çalışıyoruz? Önce elimizdeki aktifleri bir araya getiriyor, sağlık için en iyi davranışlara yöneliyor ve hem önleme hem tıbbi bakım dağıtımında ortaya çıkan yeniliklerin parçası oluyoruz." "Meet Dr. Reed Tuckson", tucksonhealthconnections.com.

32. Ayrıca bkz. Stella Fayman, "7 Ways Finding Investors for Your Startup Is Just Like Dating", *Forbes*, 19 Ağustos 2013, forbes.com/sites/stellafayman/2013/08/19/7-ways-finding-investors-for-your-startup-is-just-like-dating; Jessica Bosari, "Is Dating a Good Investment?", *Forbes*, 3 Ocak 2013, forbes.com/sites/moneywisewomen/2013/01/03/is-dating-a-good-investment.

33. Bir ilişki koçu, *New York Times* muhabirine şöyle diyor: "Match.com sitesinde ay başına daha az insanla tanışıyor olabilirsiniz, ama bu insanları seçme

insanın kendi kıymetini artırma veya tanıtma hakkı olarak yorumlayabiliyor, ama burada söz konusu olan parasallaştırılan bir kıymet değil elbette; 5. Bölüm'de ele alacağımız Vatandaşlar Birliği davasında bunun bir örneğini göreceğiz. Öğrenciler üniversite başvuru profillerini zenginleştirmek için hayır işlerine girişebiliyorlar; ancak bu hizmet ücretlendirilmiyor, ayrıca belli bir üniversiteye girme arzusu ileride daha iyi bir gelir elde etme vaadini aşabiliyor. Keza

şansınız oluyor. İnternet ilişkilerinde yatırım getirisi daha yüksek." Bkz. Pagan Kennedy, "Who Made Speed Dating?", *New York Times*, 29 Eylül 2013, mm17, nytimes.com/2013/09/29/magazine/who-made-speed-dating.html. Başka bir çöpçatanlık sitesi de aşk hayatını yatırım olarak tasavvur ediyor: "Günümüzün hızlı dünyasında, üstün başarılar elde eden profesyoneller, pek çok kişisel ve mesleki hedefe ulaşmak için uzmanlardan yardım istiyorlar. Ancak konu aşk olduğunda, yoğun çalışan, başarılı bekârların birçoğu romantik partner arayışlarında hâlâ gelişigüzel, samanlıkta iğne aramak türünden bir yaklaşımı sürdürüyorlar. ... O kalıcı ilişkiyi bulmak konusunda sahiden ciddiyseniz, stratejik davranın ve kişisel geleceğinize yatırım yapacak deneyimi, itibarı ve zamanı olan bir hizmete başvurun!! ... Şirketlerin uyguladığı değerlendirme sürecinden türetilmiş olan The Premier Match 360™ ile müşterilerimizin daha başarılı ilişkilere girme potansiyelini azamiye çıkartabildiklerini ve arzuladıkları uzun süreli ilişkileri elde edebildiklerini gördük." Premiere Match, premiermatchmaking.com/About.php. Bir diğer çöpçatanlık sitesi, "aşk hayatında dış kaynak kullanımı"nı öneriyor: "Kaybedecek zaman yok, siz de birçok zengin bekâr erkek gibiyseniz zamanınızın çok büyük bir kısmını güzel kadınlarla çıkmak için harcamışsınızdır. Barlarda, kulüplerde kızınız yaşında kadınlarla konuşmak için müziği bastıracağım diye bağıra çağıra yeterince zaman geçirdiyseniz, daha fazla zaman kaybetmek istemiyorsunuzdur. Kadınları cezbetmek konusunda değil ama doğru kadınları cezbetmek ve ciddi ilişkilere geçiş yapmak konusunda sıkıntı yaşıyorsanız, varlıklı insanlar için oluşturduğumuz çöpçatanlık ajansımıza katılmalısınız. Aşkı bulma girişiminde fazla başarısızlık sinir bozucudur. Flört sürecine eşlik eden tahminler, oyunlar, güçlükler çok zahmetli olabilir – ve de maliyetli tabii. Aşk hayatınızda dış kaynak kullanımına giderek, kendinizi Model Quality Introductions'ta; sahibi de yine bir erkek olan, yöneticiler için ülke çapındaki en güvenilir çöpçatanlık ajansında çalışan deneyimli profesyonellerin ellerine bırakarak, çok fazla zaman ve enerji tasarrufu yapabilirsiniz." Model Quality Introductions, modelqualityintroductions.com/ why-use-an-upscale-dating-service. Hızlı randevulaşma da aynı minvalde üretkenliği azamiye çıkarmanın bir yolu olarak tanıtılmaktadır: "Hızlı randevulaşma, bir gecede daha fazla bekâr insanla tanışmak için eğlenceli ve verimli bir yöntem. ... Bir bara gitmek veya tanımadığınız biriyle çıkmak yerine, herkesin bekâr ve başarılı olduğunu bildiğiniz bir yere gidiyorsunuz ve onlarla beş dakikadan fazla zaman geçirmeniz gerekmiyor." The Ivy Connection, "Why Speed Dating", theivyconnection.com/contents/whyspeeddating.

ebeveynler de çocukları için ilkokul seçerken, elit üniversitelere yerleştirme oranı yüksek olan orta dereceli okullara yerleştirme oranlarını temel alsalar da, burada öncelikli hesapları çocuğa kaç lira harcanacağı veya çocuğun büyüdüğünde muhtemelen ne kadar para kazanmasını bekledikleri olmayabiliyor.

O halde neoliberal rasyonalitenin alameti farikası, önceden ekonomik olmayan saha, faaliyet ve öznelerin illaki piyasalaştırılması veya parasallaştırılması değil, geniş çapta ekonomikleştirilmesidir. Ancak "ekonomikleş(tir)me" de başlı başına geniş kapsamlı bir terimdir, "ekonomi"nin farklı tarihsel ve mekânsal örneklerinde sabit bir içeriği veya kuvveti yoktur. Neoliberalizmin özneleri amansızca ekonomik aktörler olarak tasavvur ettiğini söylediğimizde, burada hangi rollerin söz konusu olduğunu söylemiş olmuyoruz. Üreticiler olarak mı? Tüccarlar olarak mı? Girişimciler olarak mı? Tüketiciler olarak mı? Yatırımcılar olarak mı? Keza toplum ve siyasetin ekonomikleşmesi hane modeli uyarınca gerçekleşebileceği gibi, emekçi milleti, müşteri veya tüketici milleti yahut insan sermayelerinin dünyası modelinde de olabilir. Bunlar devlet sosyalizminin, refah devletçiliğinin, sosyal demokrasinin ve neoliberalizmin yakın tarihinde ekonomikleştirmenin beraberinde getirdiği ihtimaller arasındadır. Nitekim Carl Schmitt liberal demokrasinin zaten devletin ve siyasi olanın ekonomikleşmesinin bir biçimi olduğunu savunmuş; Hannah Arendt ve Claude Lefort'a göre ise toplum, siyaset ve insanın ekonomikleşmesi meselesi kuram ve pratik düzleminde Marksizmin alameti farikası olmuştur.[34] Neoliberal ekonomikleştirmenin ayırt edici unsuru nedir o zaman?

Hikâyenin bir kısmı ekonomikleşme sahasının genişlemesine ilişkindir – önceden hayal bile edilemeyecek pratiklere ve arzu çat-

34. Carl Schmitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy*, çev. Ellen Kennedy, Cambridge, MA: MIT Press, 1988, 24-26; Türkçesi: *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost, 2006. Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press, 1958, 79-100; Türkçesi: *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim, 1994; Claude Lefort, *Democracy and Political Theory*, çev. David Macey, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988, 2-4 ve 10-12.

laklarına kadar ulaşmıştır. Ama bu kaymada bir derece farkından fazlası söz konusudur. Çağdaş neoliberal rasyonalite zamandışı bir ekonomik insan figürünü seferber edip kapsamını genişletmekle yetiniyor değildir. Yani homo oeconomicusun yüzyıllar içinde sabit kalmış bir şekli şemali yoktur. Adam Smith'in iki yüzyıl önce çizdiği meşhur portre, mübadele yoluyla dur durak demeden kendi çıkarlarının peşinden koşan bir tüccar veya ticaret erbabıdır. Yüz yıl önce Jeremy Bentham homo oeconomicus ilkesini yeni baştan, acıdan kaçınma ve haz peşinde koşma, yahut sonu gelmeyen maliyet-fayda hesapları olarak tasavvur etmiştir. Otuz yıl önce, neoliberal çağın şafağında, homo oeconomicusa yine çıkar ve kâr arayışı yön veriyordu; ama artık her noktada girişimci halini almıştı ve insan sermayesi diye formüle ediliyordu. Foucault'nun tabiriyle, özne toplumsal bünyenin içinde yayılan ve çoğalan girişim biçimine tabiydi artık.[35] Günümüzde homo oeconomicus bu girişimciliğin bazı yönlerini hâlâ barındırıyor, ama önemli bir değişimden geçip finansallaşmış insan sermayesi halini almış durumda: Fiili veya mecazi kredi puanından gözünü ayırmadan kendi değerini artıracak veya yatırımcı çekecek şekilde kendi kendine yatırım yapmak, bunu varoluşu oluşturan bütün alanlarda yapmak gibi bir projesi var.[36]

Yani neoliberal rasyonalitenin çağımızda öznelere uyguladığı "ekonomikleştirme" en az üç bakımdan diğerlerinden ayrılır. Birincisi, klasik ekonomik liberalizmin aksine, burada her yerde ve sadece homo oeconomicus durumundayızdır. Neoliberalizmin siyasi ve toplumsal düşünceye getirdiği yeniliklerden biri budur ve en tahripkâr unsurları arasındadır. Adam Smith, Nassau Senior, Jean-Baptiste Say, David Ricardo ve James Steuart ekonomik hayatla si-

35. Foucault, *The Birth of Biopolitics*, 148.

36. Üretim sermayesinden finans sermayesine geçişin özne ve öznellik bakımından içerimlerini en kapsamlı biçimde kuramlaştıran düşünür olan Michel Feher, bu geçişin eksiksiz ve tamamlanmış olduğunu savunuyor gibidir. Ben her iki kipin de bugün mevcut olduğunu, girişim modeline dayalı insan sermayesinin ölmüş olmadığını ve aynı kişide yatırım modeline dayalı insan sermayesiyle birlikte yaşayabildiğini öne sürüyorum. Bkz. Feher, *Rated Agencies*; ve "Self-Appreciation; or, the Aspirations of Human Capital", *Public Culture* 21.1, 2009.

yasi hayat arasındaki ilişkiye dikkatle eğilirken hiçbir zaman ikincisini ilkine indirgememiş yahut iktisadın diğer varoluş sahalarını kendi terimleri ve ölçüm sistemleri uyarınca yeniden inşa edebileceğini tahayyül etmemişlerdir.[37] Hatta bu isimlerden bazıları, ekonominin siyasi ve tabii ahlaki ve etik hayat üstündeki nüfuzunun fazla artmasının tehlikesine veya uygunsuzluğuna dikkat çekmiştir.

İkincisi, neoliberal homo oeconomicus bir mübadele veya çıkar figürü değildir, kendi rekabet konumunu güçlendirmeye ve değerinin bilinmesini sağlamaya çalışan insan sermayesi biçiminde şekillenmektedir. Bu da yenidir ve neoliberal özneyi klasik veya neoklasik iktisatçıların, ama aynı zamanda Jeremy Bentham, Karl Marx, Karl Polanyi veya Albert O. Hirschman'ın çizdiği özne figüründen ayırır.

Bununla bağlantılı üçüncü ayrım, günümüzde insan sermayesi ve onun faaliyet alanları için sadece üretim ve girişimci sermayesinin değil, giderek daha ziyade finans veya yatırım sermayesinin model alınıyor olmasıdır. Kârlı mübadeleye, aktifleri ve uğraşlarını girişime dönüştürmesine dayanan piyasacılık büsbütün kaybolmuş değildir, halen günümüz insan sermayesinin ve yaptıklarının bir parçasıdır. Ancak Michel Feher'in savunduğu gibi, insan sermayesi biçimindeki homo oeconomicus gitgide daha ziyade hayatının tüm alanlarında kendi portföy değerini artırmakla ilgilenmekte; bu faaliyet kendi kendine yatırım yapma ve yatırımcı çekme pratikleriyle gerçekleştirilmektedir.[38] Sosyal medyadaki "takipçiler", "beğeniler" veya "retweetler"le olsun, her faaliyet ve saha için belirlenen puan ve sıralamalar yoluyla olsun, doğrudan parasallaştırılan pratiklerle olsun, eğitim, öğretim, boş zaman, üreme, tüketim ve dahası, giderek daha ziyade benliğin gelecekteki değerini artırmakla bağlantılı stratejik karar ve pratikler biçiminde yapılandırılmaktadır.

Birçok çağdaş firma hâlâ çıkar, kâr ve piyasa mübadelesi doğrultusunda iş görmektedir elbette; kapitalist ekonomilerde metalaş-

37. Bkz. Murray Milgate ve Shannon C. Stimson'ın enfes çalışması *After Adam Smith: A Century of Transformation in Politics and Political Economy*'nin 4. bölümü (Princeton: Princeton University Press, 2009).

38. Feher, "Self-Appreciation", 21-41.

ma da girişimcilik de ortadan kaybolmuş değildir. Burada asıl mesele, finans sermayesi ve finansallaş(tır)manın, yatırım bankaları veya şirketlerle sınırlı olmayan yeni bir ekonomik davranış modeli doğurmuş olmasıdır. Maliyet azaltma, yeni pazarlar geliştirme veya değişen ortamlara uyum sağlama yoluyla kâr arayışına devam eden girişimci firmalar dahi, aynı zamanda risk yönetimi, sermaye artırımı, borç sermayesi kullanımı, spekülasyon gibi dikkatle belirlenmiş stratejiler izlemekte, ayrıca yatırımcı çekme, kredi notunu ve portföy değerini artırma amacı taşıyan pratiklere başvurmaktadır. Dolayısıyla finans sermayesi çağında şekillendirilen homo oeconomicusun davranış tarzı ve öznelliği, Smithçi alış-veriş, takas ve mübadeleden, Benthamcı haz arayışı ve acıdan kaçınmadan önemli ölçüde farklıdır. Neoliberal rasyonalite insanı insan sermayesi biçiminde yeniden inşa ederken, çıkar maksimizasyonu peşinde koşan daha önceki homo oeconomicus yorumunun yerini, hem şirket üyesi hem kendi başına şirket olan, her iki durumda da firmalara özgü yönetişim pratikleriyle idare edilmesi uygun düşen bir özne formülasyonu almaktadır. 4. Bölüm'de ayrıntısıyla inceleyeceğimiz bu pratikler, devlet, firma ve özne düzeyinde yukarıdan aşağıya yönetimin yerine gitgide gelişen yeni işletme tekniklerini geçirmektedir. Merkezileşmiş otorite, yasa, inzibat (*policing*), kurallar ve kotaların yerini, teşvik ediciliği, kılavuz ilkeleri ve nirengi noktalarını öne çıkaran ağ-tabanlı, ekip-bazlı, pratik-odaklı teknikler almaktadır.

İnsanların ve insan davranışının homo oeconomicus biçiminde inşası, siyasi hayatın kendisi de dahil olmak üzere her alana yayıldığında, bu alanların her birinin sadece örgütlenişini değil, amacını ve karakterini, dahası bu alanlar arasındaki ilişkileri de kökünden dönüştürmektedir. Bu kitabın odak noktasını oluşturan siyasi hayatta neoliberalleşme, adalete ilişkin demokratik siyasi ilkeleri ekonomik bir dile çevirmekte, bizzat devleti firma modeli uyarınca ulusun işletmecisine dönüştürmekte (Tayland başbakanı Thaksin Shinawatra 1990'larda kendisini "Tayland Anonim Şirketi'nin CEOsu" ilan etmişti) ve demokratik yurttaşlığı, hatta halk egemenliğinin içini iyice boşaltmaktadır. Bundan dolayı neoliberalleşmenin önemli etkilerinden bir tanesi, liberal demokrasinin halihazırda kan kaybe-

den *homo politicus* figürünün canına okunmasıdır, ki bunun demokrasi kurum, kültür ve tahayyülleri açısından muazzam sonuçları vardır.

•••

İnsanlar nasıl oluyor da hayatın her alanında homo oeconomicus, bilhassa "insan sermayesi" olarak düşünülüp şekillendirilir hale geliyor? Adına neoliberalizm dediğimiz kendine özgü akıl biçimi nasıl oluyor da alelade kurumların pratiklerine ve günlük hayatın söylemlerine nüfuz eden bir yönetim rasyonalitesi haline geliyor? Neoliberal politikalar 1970 ve 1980'lerde daha çok güç ve zor yoluyla dayatılırken, günümüz Avrupa-Atlantik dünyasında neoliberalleşme daha ziyade özel yönetişim teknikleriyle, en iyi pratikler ve hukuki ayarlar yoluyla; şiddet, amirane buyruklar, hatta bariz siyasi platformlar yerine, mutabakat ve *buy-in*'e dayanan "yumuşak iktidar" üstünden yürürlüğe giriyor. Komplike bir sağduyu biçiminde, yerleştiği, yuvalandığı ve onay gördüğü her yerde kurumları ve insanları yeniden inşa eden bir gerçeklik ilkesi olarak iş görüyor neoliberalizm. Kavga gürültü oluyor elbette; kamu mallarının özelleştirilmesi, sendika düşmanlığı, sosyal yardımların azaltılması, kamu hizmeti kesintileri ve daha birçok konuda protestolar, polisle girilen siyasi münakaşalar. Ama neoliberalizm aslandan ziyade tahtakurusuna benziyor ... o akıl tarzı, işyerlerinin, okulların, kamu kurumlarının, toplumsal ve siyasi söylemin, hepsinden öte öznenin gövdesine ve dallarına kılcal damar gibi sokuluyor. Tahtakurusu metaforu bile pek yerinde değil: Foucault olsa, yükselişe geçmiş bir siyasi rasyonalitenin sadece yıkıcı olmadığını, yeni özneler, yeni bir idare, yeni ilişkiler, dünyalar doğurduğunu hatırlatırdı.

Neoliberal rasyonalite dahilinde insan sermayesi bizim için hem "olan" hem "olması gereken"dir – bizim o olduğumuz, o olmamız gerektiği söylenmekte, söz konusu rasyonalite de normları ve inşa ettiği ortamlar yoluyla bizi o hale dönüştürmektedir. Neoliberalizmi klasik ekonomik liberalizmden ayıran noktalardan bir tanesinin, neoliberalizmde bütün sahaların piyasa olması ve bizim her yerde piyasa aktörü farz edilmemiz olduğunu görmüştük. Foucault'nun

altını çizdiği bir diğer fark, neoliberal akılda piyasanın temel getirisinin ve kökünü oluşturan ilkenin artık mübadele değil rekabet olmasıdır.[39] (2. Bölüm'de göreceğimiz gibi, Foucault neoliberal aklın rekabeti doğal değil normatif bir şey olarak formüle ettiğini, bundan dolayı önünün açılmasını ve hukuki desteği gerektirdiğini de iddia eder.) Piyasanın özünün mübadeleden rekabete doğru böyle hafifçe kayması, piyasadaki tüm aktörlerin, birbirleriyle mübadeleye değil rekabete girişen (mal sahipleri, işçiler veya tüketiciler değil) ufak sermayeler biçiminde yorumlanması demektir. İster eğitim görüyor olsun ister staj yapıyor, ister çalışıyor olsun ister emekliliğini planlıyor, isterse yeni bir hayat içinde kendini yeniden icat ediyor olsun, insan sermayesinin her yerde hazır ve nazır, değişmeyen amacı uğraşlarını girişimcilik haline getirmek, kendi değerini yükseltmek ve puanını yahut derecesini artırmaktır. Bu bakımdan, günümüzde firmaların, ülkelerin, akademik bölümlerin, gazetelerin, üniversitelerin, medyanın, internet sitelerinin karşı karşıya olduğu talimatı aksettirmektedir: Girişimcileş, rekabet konumu ve değerini geliştir, puan veya derecelerini maksimize et.

Girişim ve yatırım sermayesinin bir araya gelmesinden oluşan bu insan figürü, tüm üniversite ve iş başvurularında, tüm öğrenim stratejisi paketlerinde, tüm stajlarda, yeni egzersiz ve diyet programlarının hepsinde apaçık ortadadır. Üniversitelerde en iyi öğretim üyeleri girişimci ve yatırımdan anlayan insanlar diye nitelendirilmektedir; sırf bağış veya burs kazandırdıkları için değil, eski araştırmalardan yeni proje ve yayınlar çıkardıkları, yayın ve sunum yapılacak mekânları hesap edebildikleri, kendilerini ve çalışmalarını değerlerini artıracak şekilde dolaşıma sokabildikleri için.[40] Bugün

39. Foucault, *The Birth of Biopolitics*, 118-19.

40. Academia.edu sitesinde beş milyon kullanıcı içinde çalışmalarıyla en yüksek "etki" puanını kazanan, Victoria Üniversitesi'nden (Kanada) genç bir yardımcı doçentin hikâyesini düşünelim: blog.academia.edu/post/53204075764/kindling-impact. Daha yolun başında olan bu akademisyenin kendi internet sitesinde (people.geog.uvic.ca/Springer) bu sıralamayla açıktan gururlanması bilhassa üzücü. Diğer taraftan, Occupy hareketine ve anarşist uyanışa destek veriyormuş gibi görünüyor; çalışmalarında neoliberalizme, şiddete, yönetimselliğe ve biyopolitikaya eleştirel yaklaşıyor.

tüm sahalarda hazır ve nazır bulunan ağ oluşturma (*networking*) pratiği, Michel Feher'in "yatırımcı çekmek" dediği şeydir.[41] Bu örnekler, neoliberal rasyonalitenin piyasa değerleri ve ölçüm sistemlerini yeni alanlara yaymasının her zaman parasal biçim alıyor olmadığını bir kez daha hatırlatıyor bize; sahalar, kişiler ve pratikler, düz anlamıyla servet yaratımını katbekat aşan yollardan ekonomikleştiriliyor. Neoliberalizmin demokrasiyi yeniden inşa edişini anlamak konusunda hayati bir nokta olacak bu.

İnsanları insan sermayesi haline getirmenin dallı budaklı birçok sonucu var. Ben burada sadece kendi argümanımı ilgilendiren sonuçlara odaklanacağım.

Öncelikle, sadece kendi gözümüzde değil, üyesi olduğumuz firma, devlet veya ulus-sonrası kümenin gözünde de insan sermayesi durumundayız. Bundan dolayı, diğer insan sermayelerinden oluşan rekabetçi bir dünyada kendi kendimizden sorumlu olmamız istenirken dahi, kendi rekabet konumlarıyla meşgul olan firma veya devletler *için* insan sermayesi olduğumuz ölçüde, herhangi bir güvenlik, korunma, hatta sağ kalma teminatımız olmuyor. Hem kendisi hem firma veya devlet için insan sermayesi olarak tasavvur ve inşa edilen bir özne, ne kadar uyanık ve sorumlu olursa olsun elinden bir şey gelmez; sürekli başarısız olma, gereksiz kalma ve terk edilme tehlikesi altındadır. Mali krizler, küçülme, dış kaynak kullanımı, ücretsiz izinler – uyanık yatırımcı ve girişimciler olmuş olsak dahi, bütün bunlar bizi tehlikeye atabiliyor. Neoliberalizm her tür sosyal güvenlik programını söküp atmış olduğu için, bu tehlike asgari beslenme ve barınma gereksinimlerine kadar uzanıyor. Toplumsalın girişimci ve kendi kendine yatırım yapan parçalar biçiminde çözülüp gitmesi, bir emeklilik planına veya yurttaşlığa aidiyetin sunduğu koruyucu şemsiyeleri ortadan kaldırıyor; 3. Bölüm'de ele alacağımız gibi, kabul gören tek toplumsal liman olarak ailecilik kalmış, ama uygun fiyatlı konut sağlamaktan eğitime varıncaya değin aile

41. Feher, "On Credit, Self-esteem, and Sharing: an Introduction to the Neoliberal Condition" başlıklı ders, Cornell Üniversitesi, Kasım 2013; ve *Rated Agencies*.

hayatının kamusal dayanakları neoliberalizm tarafından çürütülmüştür. Dahası, siyasi ve ahlaki anlam bakımından insan sermayeleri Kantçı birey konumunda değildir; kendi başına amaç değillerdir, bünyevi bir değer taşıyor değillerdir. İnsan sermayesine bağlanan belirgin siyasi haklar da yoktur; sahip oldukları statü belirsizleşmekte, tutarsızlaşmaktadır. 5. Bölüm'de savunacağımız gibi, bizzat haklar ekonomikleştirilebilmekte, anlam ve uygulama bakımından yepyeni bir şekle sokulabilmektedir. İnsan sermayesi olarak özne kendi kendisinden sorumludur, ancak bütüne ait araçsallaştırılabilir ve vazgeçilebilir bir unsur biçimindedir. Bu bakımdan, liberal demokrasinin toplumsal sözleşmesi tersyüz olmaktadır.

İkincisi, rekabet halindeki sermayelerin mecrasını ve aralarındaki ilişkiyi eşitlik değil, eşitsizlik oluşturmaktadır. Yaptığımız her şeyde, bulunduğumuz her ortamda insan sermayesi biçiminde göründüğümüzde, başkalarıyla aramızdaki doğal varsayılan ilişki eşitlik olmaktan çıkar. Dolayısıyla eşitlik, neoliberalleşmiş demokrasi için bir *a priori* veya asli unsur olmaktan çıkmaktadır. Kanunlarda, içtihatta ve yaygın tahayyülde eşitsizlik normalleşmekte, hatta normatifleşmektedir. İnsan sermayesinden oluşan bir demokraside eşit muamele veya eşit koruma değil, kazananlar ve kaybedenler vardır. Bu bakımdan da, toplumsal sözleşme tersyüz olmaktadır.

Üçüncüsü, her şey sermaye olduğunda, emek hem kategori olarak hem de kolektif biçimiyle, yani sınıf olarak kaybolur; yabancılaşmanın, sömürünün ve emekçiler arası birliğin analitik zeminini de beraberinde götürür. Aynı anda sendikaların, tüketici gruplarının, sermayeler arası karteller dışındaki diğer ekonomik dayanışma biçimlerinin temeli de sökülmüş olur. Böylece, Avrupa-Atlantik dünyasında birkaç yüzyıldır yürürlükte olan iş hukukuna kafa tutup, diğer koruma ve sosyal yardımlara karşı çıkmanın yolu açılmış ve belki bir o kadar önemlisi, bu tür koruma ve yardımların temelleri okunaksız hale gelmiştir. Bu okunaksızlaşmanın bir örneği, ABD'de kamu sektöründe çalışanların emekli maaşlarının, iş güvencelerinin, ücretli izinlerinin ve diğer güçbela kazanımlarının gittikçe daha yaygın bir muhalefetle karşılaşıyor olmasıdır. Başka bir örnek, 2011-12 Avrupa Birliği krizleri esnasında Güney Avrupalılara da-

yatılan hayati tehlike içeren kemer sıkma önlemlerinin doğurduğu etkilerin herhangi bir sempati uyandırmamış olmasıdır. Almanya Başbakanı Merkel'in kriz esnasında yaptığı o bednam "tembel Yunanlılar" konuşması, Kuzey Avrupa'da gerici popülist duyarlıkları kaşıdığı gibi, İspanyol, Portekizli ve Yunan işçilerin rahat hayatlar veya emeklilikler yaşamaması gerektiği suçlamasını sağduyu gibi sunması bakımından da önemli olmuştur.[42]

Dördüncüsü, ortada sadece homo oeconomicus olduğunda ve siyasi olanın sahası ekonomik terimlere döküldüğünde, kamusal şeylerle ve ortak faydayla ilgili olan yurttaşlığın zemini ortadan kaybolmaktadır. Burada sorun kamu mallarına kaynak aktarımının kesilmesinden ve neoliberal aklın ortak gayeleri değersizleştirmesinden ibaret değildir; bu da doğru olmakla birlikte, yurttaşlığın kendisi *siyasal* değerini ve mahallini kaybetmektedir. Değer: Homo oeconomicus her şeye bir pazarmış gibi yaklaşmakta, pazar davranışından/idaresinden başka bir şey bilmemektedir; kamusal emelleri veya müşterek sorunları ayırt edici biçimde siyasi bir tarzda düşünememektedir. Mahal: Neoliberal rasyonalite siyasi hayatı ve bilhassa (birazdan üstüne daha fazla konuşacağımız) devleti baştan inşa etmektedir. Kamu yararını gözetmek diye tanımlanan yurttaşlığın yerini homo oeconomicus biçimine indirgenmiş bir yurttaşlığın alması, bizzat halk düşüncesini, kolektif siyasi egemenliğini öne süren bir demos fikrini de ortadan kaldırmaktadır.

Neoliberalizm kamu mallarına ve üyeliğin ötesinde bir yurttaşlık da dahil olmak üzere kamu fikrinin ta kendisine savaş açarken, siyaseti öldürmeksizin kamusal hayatı bir deri bir kemik bırakmaktadır. İktidar, hegemonik değerler, kaynaklar ve geleceğe dair yörüngeler üstüne mücadeleler devam etmektedir. Kamusal hayatın ve özellikle eğitimli kamusal hayatın yok edilişinin ortasında siyasetin hâlâ varlığını sürdürmesi, siyasi alanın piyasalaşmasıyla da birleştiğinde, günümüzde siyaseti bilhassa itici ve zehirli hale getiren un-

42. Florian Gathmann ve Veit Medick, "German Chancellor on the Offensive: Merkel Blasts Greece over Retirement Age, Vacation", *Der Spiegel* Online International, 18 Mayıs 2011, spiegel.de/international/europe/german-chancellor-on-the-offensive-merkel-blasts-greece-over-retirement-age-vacation-a-763294.html.

surlardan biridir – atıp tutma ve poz kesmeyle dolu, entelektüel ciddiyetten uzak, eğitimsiz ve manipülasyona açık bir seçmene, ünlüler ve skandallara aç bir şirket medyasına yaranmaya çabalayan bir siyasettir bu. Neoliberalizm, demokratik bir kamuya ve böyle bir kamunun en iyi halinde temsil ettiği her şeye –bilgiye dayalı tutku, saygıya dayalı müzakere, egemenlik özlemi, kendisini hükümsüz kılacak veya baltalayacak erklere ket vurma– dayanak oluşturacak olan demokrasi kurumlarından yoksun bir siyaset durumu üretmektedir.

Beşincisi, devletin meşruiyet ve görevi sadece ekonomik büyüme, küresel rekabet edebilirlik ve sağlam bir kredi puanının korunmasına bağlı hale geldiğinde, liberal demokrasinin adaletle ilgili meselelere gösterdiği alakada bir gerileme olmaktadır. Ekonomi, devleti ve AB gibi ulus-sonrası kümeleri örgütleyen ve düzenleyen ilke haline gelmektedir. Obama'nın 2013'teki Ulusa Sesleniş konuşması bunu apaçık ortaya çıkarmıştır: Adalet, barış veya çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik amaçlara katkı sağladıkları ölçüde hedef alınabilmektedir. AB'nin Güney Avrupa için oluşturduğu kurtarma paketlerinde de bu öne çıkmıştır: Borçların ödenmesini sağlamak ve para birimlerinin değer kaybetmesini önlemek için milyonlarca insanın refahı feda edilmiştir – insan sermayesine dönüştürülen yurttaşlığın kaderi budur. Keza 2013 güzünde hükümetin kapatılması ve kongrede borç tavanının yükseltilmesi konusunda kopan gürültü esnasında, uzmanlar kamu hizmetlerinin kepenk kapatmasından değil, bu durumun ABD'nin kredi puanı, büyüme oranı ve borsa üstünde yaratacağı etkiden endişe duymuşlardır.

Neoliberal rasyonalitenin yurttaşlık ve özneyi yeniden inşa etmek konusunda gösterdiği başarının ölçüsü, devletin üstlendiği yeni rolün, adına serbest piyasa denen bir ekonomiye öncelik tanıma, hizmet etme ve destek oluşturma rolünün ortalığı ayağa kaldırmamış olmasıdır. Siyasi hayat dahil her şeyin ve her alanın ekonomikleşmesi, güya serbest piyasa ekonomisi ile bugün büsbütün hizmet ve denetimi altına almış olduğu devlet arasındaki çarpıcı çelişkiye duyarsız kalmamıza yol açıyor. Devletin kendisi tüm işlevleriyle birlikte özelleştirilir, kuşatılır, piyasa rasyonalitesi tarafından hare-

ketlendirilirken, devletin meşruiyeti gitgide ekonominin rahatlatılması, kurtarılması veya yönlendirilmesine dayalı hale gelirken, o da herhangi bir firma gibi ölçülüyor. Nitekim devletin geçirdiği neoliberal dönüşümün paradokslarından bir tanesi, devlet bir yandan firma modeline göre yeniden oluşturulurken, diğer yandan karşı gelmeyi bırakın elini bile sürmemesi gereken bir ekonomiye hizmet etmeye, yardımcı olmaya mecbur bırakılmasıdır.

Devletin sermayenin ayakta kalmasında, adalet ve yurttaş esenliğinin önem kaybetmesinde oynadığı rolün ortalığı ayağa kaldırmıyor olmasının diğer bir sebebi, neoliberalizmin demokrasinin temel ilkelerini siyasi bir anlam düzeninden ekonomik bir anlam düzenine tahvil etmesidir. Foucault'nun sözleriyle, "neoliberalizm siyasi iktidarın genel uygulanışında piyasa ilkelerini model aldığında, ... eylemleri sınayan, geçerliliği ölçen ekonomik şebeke"[43] olduğunda, devletin adalet ilkelerini uygulamaya geçirmesi, önemini kaybetmenin de ötesinde neoliberal rasyonalitenin getirdiği dönüşüme maruz kalır. Böyle bir ekonomikleşme devleti bir firma yöneticisi, özneyi de girişimci sermayesi ve kendi kendine yatırım yapan sermayenin bir birimi olarak biçimlendirdiğinde, bunun etkisi devlet veya yurttaşın işlevlerinin daralmasından yahut kamusal hayata ve kamu mallarına müşterek yatırım pahasına ekonomik bir şekilde tanımlanan özgürlüğün sahasının genişlemesinden ibaret değildir. Daha ziyade, eşitlik, özgürlük ve egemenliğe gösterilen demokratik alakanın anlam ve pratiğinin siyasi bir düzlemden ekonomik bir düzleme kayması söz konusudur. Bu şöyle olmaktadır.

Siyasi hayattan ekonomik hayata taşınan hürriyet, ekonomik hayatın bünyevi eşitsizliğine tabi olmakta ve o eşitsizliği sağlamanın bir parçası haline gelmektedir. Hukukun üstünlüğü ve halk egemenliğine iştirak yoluyla güvence altına alınan eşitliğin yerini, kazananlar ve kaybedenlerden oluşan bir piyasa formülasyonu almaktadır. Hürriyetin kendisi piyasa davranışıyla sınırlanmakta, hayat koşullarına hâkim olma, varoluşsal özgürlük yahut demosun yönetimini güvenceye alma gibi çağrışımlarından arındırılmaktadır. Asgari bi-

43. Foucault, *The Birth of Biopolitics*, 131 ve 247.

çimiyle özyönetim, daha güçlü mânâsıyla demosun yönetime iştirak etmesi olarak kavranan özgürlük yerini piyasanın araçsal rasyonalitesiyle hareket etmeye bırakırken, hem seçenekler hem hevesler kökten sınırlanmaktadır. Homo politicusun, kendi kendini yöneten ve demosun parçası olarak yöneten yaratığın alt edilmesiyle birlikte, benliğin nasıl oluşturulacağı veya hayatta hangi yollardan geçileceği gibi ucu açık sorular kaybolmaktadır. Yükseköğretim kurumlarının bugün, liberal sanatlarda eğitimle kişinin tutkusunu keşfedeceği vaadi üstünden öğrenci toplayamıyor olmasının birçok nedeninden biri budur. Nitekim kıtlık ve eşitsizliğin dünyasında, intihara meyilli olmadığı sürece herhangi bir sermayenin kendi faaliyetlerini ve hayatının akışını serbestçe seçmesi ya da rakiplerinin getirdiği yeniliklere yahut başarı parametrelerine kayıtsız kalması mümkün değildir. Bundan dolayı, sorumlulaştırılmış neoliberal *siyasal* tahayyülde artık ahlaki özerklik, özgürlük veya eşitlik taşıyan yaratıklar değiliz biz. Artık kendi amaçlarımızı olsun, bu amaçlara götüren araçları olsun, biz seçiyor değiliz. Hatta bıkıp usanmadan kendini tatmin etmeye çalışan çıkarcı yaratıklar bile değiliz artık.[44] Bu bakımdan, homo oeconomicusun insan sermayesi biçiminde yorumlanmasıyla birlikte sadece homo politicus değil, bizzat hümanizm de geride bırakılıyor.

Hürriyet ve eşitliğin sahası ve anlamı siyasi olmaktan çıkıp ekonomikleştikçe, siyasi iktidar her ikisinin de düşmanı, her ikisinde de parazitlenme yaratan bir şey gibi görünüyor. Siyasi olana dönük bu açıktan düşmanlık da, modern liberal demokratik devletin kapsayıcılık, eşitlik ve özgürlüğü halk egemenliğinin boyutları olarak güvenceye alma vaadini baltalıyor. Bu terimlerin her biri yine ekonomi sahasına taşınıp ekonomik bir dile döküldükçe, kapsayıcılık rekabete, eşitlik eşitsizliğe, özgürlük devlet denetiminden çıkarılmış pazaryerlerine dönüşüyor, halk egemenliğine ise hiçbir yerde rastlanmıyor. Tek bir formüle sıkıştırılmış haliyle, neoliberal rasyona-

44. Kemer sıkmacı kapitalizmle birleşen sorumlulaştırmanın bizden istediği, dışarıdan belirtilen yollarla kendi kendimize yatırım yapmamız; ama bu özyatırım veya sorumlu davranış refahın garantisi olmuyor, zira amaçları arasında bizi güvence altına alma vaadi bulunmayan daha büyük bir düzene ilişik durumdayız.

litenin gerek liberal demokratik aklın gerekse onu aşacak bir demokrasi tahayyülünün içini oyma yordamı budur.

Dahası, yeni ekonomikleşmiş biçimleriyle neoliberal devletler, insan sermayesini geliştirme ve yeniden üretme maliyetini olabildiğince kısacaklardır. Dolayısıyla kamusal yükseköğretimin yerine bireysel borçla finanse edilen eğitimi, sosyal güvenlik yerine kişisel tasarrufu ve sonu gelmez çalışmayı, her türden kamu hizmetinin yerine bireysel olarak satın alınan hizmetleri, kamusal araştırma ve bilginin yerine özel olarak finanse edilen araştırmayı, kamusal altyapının yerine kullanıma göre ücretlendirmeyi geçiriyorlar. Bunların her biri eşitsizlikleri şiddetlendirmekte, neoliberalleşmiş öznelerin bir zamanlar müşterek tedarik edilen şeyleri tek başlarına temin etmeleri için gereken hürriyeti iyice kısıtlamaktadır.

Gerek devletlerin gerekse yurttaşların amaç ve yönelimlerinin bu şekilde baştan yaratılmasının demokrasi açısından önemini ne kadar vurgulasak azdır. Bu süreçte kamusal değerler, kamu mallarıyla hizmetleri ve halkın siyasi hayata katılımı ciddi ölçüde baltalanıyor elbette. Giderek artan güçleriyle büyük şirketlerin kendi amaçlarına uygun, kamu yararını dışlamakla kalmayıp açıkça aşağılara iten kanun ve politikalar oluşturmasının önü açılıyor. Piyasanın ölçüm sistemleri ışığında yönetişimin, muhtelif çıkarların dengelenmesi ve adalet gibi liberal demokrasiyi ilgilendiren meseleleri yerinden ettiği de ortada. Ama neoliberalleşme başka bir şeyi daha tüketiyor. Ekonomik parametreler her tür davranış ve ilginin tek parametresi haline geldikçe, Aristoteles'in ve daha sonra Hannah Arendt'in "salt hayat" diye adlandırdığı, Marx'ın "zorunlulukla sınırlanmış" hayat dediği insani varoluş biçimi –sağ kalma ve servet edinme kaygısı–, bu sınırlı biçim ve tahayyül tüm sınıfları *keserek* her yerde hazır ve nazır hale gelmekte, toptanlaşmaktadır.[45] Neoli-

45. Arendt, *The Human Condition*; Aristoteles, *The Politics*, çev. Ernest Barker, Oxford: Clarendon, 1946; Türkçesi: *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975; Karl Marx, "On the Realm of Necessity and the Realm of Freedom", *Capital*, III. Cilt, *The Marx-Engels Reader* içinde, Robert C. Tucker (haz.), New York: Norton, 1978; Türkçesi: *Kapital III. Cilt*, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, İstanbul: Yordam, 2015. Akademik ortamlarda bu kitaptan parçalar

beral rasyonalite, bu düşünürlerin "iyi hayat" (Aristoteles) ya da "gerçek özgürlük dünyası" (Marx) dedikleri şeyi ortadan kaldırmaktadır; ki bununla kastettikleri lüks, boş zaman veya kendini şımartma değil, insana mahsus etik ve siyasi özgürlük, yaratıcılık, sınırsız düşünme veya icat kapasitelerinin geliştirilmesi, ifade bulmasıdır. Şöyle der Marx:

İlkel insan, gereksinimlerini karşılamak, yaşamını korumak ve yeniden üretmek için nasıl doğayla cebelleşmek zorundaysa, uygar insan da aynısını ... yapmak zorundadır. ... Bu alandaki özgürlük, yalnızca ... birleşmiş üreticilerin, doğanın kör güçlerinin hükmü altında olmak yerine, doğayla alış-verişlerini akılcı bir şekilde düzenlemeleri, onu kendi ortak denetimleri altına sokmaları ve bunu ... kendi insan doğalarına en yaraşır ve en uygun koşullar altında yapmaları olabilir. Ama bu, her zaman, bir zorunluluk dünyası olarak kalır. Bunun ötesine geçildiğinde, insan gücünün kendi başına bir amaç olarak gelişmesi, gerçek özgürlük dünyası başlar; ama bu da, ancak, kendi temeli olarak zorunluluk dünyası üstünde çiçeklenebilir.[46]

Aristoteles, Arendt ve Marx için insan türünün potansiyeli, varoluş mücadelesi ve servet birikimi üstünden değil, bunun ötesinde gerçekleşmektedir. Bu nokta için liberalizmin dışına uzanmamız bi-

---

sunarken Aristoteles'in "salt hayat" tabirini kullanışım çok defa Agamben'in "çıplak hayat" terimiyle karıştırıldı, bundan dolayı Agamben'in tezinin benim öne çıkardığım noktayla ilgisi olmadığını açıklamak önemli görünüyor. Agamben *Kutsal İnsan*'da "çıplak hayat" terimini, insanların egemenlik ve yasayla ilişkilerinde belli bir şekilde konumlandırılmalarını tasvir etmek için kullanır. Aristoteles ise "salt hayat" terimiyle, insan varoluşunu üretmek ve yeniden üretmekle yükümlü olanların sınırlı varoluşunu kasteder; bunun karşısına, kısmen hayatın en temel düzeyde devam etmesi ve yeniden üretilmesi diye tanımlanmış zorunluluktan muaf oldukları için her ikisi de insana mahsus olan siyasi ve düşünsel hayat yoluyla "insanlığı" gerçekleştirebilen yurttaşların hayatını koyar. Aristoteles bu formülasyonlarla, özgürlüğün olmadığı, köleliğe, toplumsal cinsiyet ve sınıf tahakkümüne dayalı bir düzeni ontolojikleştirmiş, insanlığı salt hayata mahkûm olanlar ile iyi hayatın peşinden koşma özgürlüğüne sahip olanlar diye ikiye ayırmıştır şüphesiz. Arendt'in Aristoteles'in ontolojisine eleştirel yaklaşmayışı meşhurdur. Ama Marx, Aristoteles'teki bu ayrımı özgürleşimin öncüllerinden biri olarak benimsemiştir: Tüm insanlar iyi hayat için salt hayattan özgürleşmelidir.

46. Marx, "On the Realm of Necessity and the Realm of Freedom", 441; Türkçesi: *Kapital III. Cilt*, 806-7 (çeviri değiştirildi –*ç.n.*).

le gerekmiyor: John Stuart Mill için de insanlığı "asil ve güzel bir tefekkür nesnesi" kılan unsur, bireysellik, özgünlük, "hayat doluluk" ve hepsinden çok, "üstün doğa"mızın geliştirilmesidir.[47] Neoliberalizm bu "öte"yi geri çeker, bu "üstün doğa"dan uzak durur: Homo oeconomicusun her alanda normatif hâkimiyeti, ekonomik olanlar dışında herhangi bir güdü, dürtü veya özlem olmadığı, insan olmanın "salt hayat"tan ibaret olduğu anlamına gelmektedir. Neoliberalizm kapitalizmin nihayet insanlığı yutmasını sağlayan rasyonalitedir – sadece zorunlu metalaşma ve kâr odaklı genişlemeyle değil, değer katma biçimiyle de. Bu biçimin yayılması liberal demokrasinin içeriğini boşalttıkça, düpedüz demokrasinin anlamını dönüştürdükçe, demokratik arzulara boyun eğdirmekte, demokrasi rüyalarını tehlikeye atmaktadır.

Kapitalist kuvvetler ve anlamlarla kirlenmemiş bir liberal demokrasi hiç olmamıştır elbette. Hikâyesi malum: Modern Avrupa ve Kuzey Amerika'da muhtelif cumhuriyetçi ve radikal demokratik ayaklanma ve deneyleri tekrar tekrar marjinalleştirip veya soğurup, son derece sınırlı ve dayatmacı bir demokrasi biçimi olarak doğmuştur liberal demokrasi. Ulus-devlet egemenliği, kapitalizm ve burjuva bireyciliği ile kuşatılmış olan bu biçimin içeriği her yerde (farklı) dahili dışlamalar ve tabiyetlerle dolu olmuştur – sınıf dışında, toplumsal cinsiyet, cinsellik, ırk, din, etnisite ve küresel kökene ilişkindir bunlar. Liberal demokraside hem emperyal hem sömürgeci öncüller baş göstermiştir. Özel mülkiyeti ve dolayısıyla mülksüzlüğü güvence altına almış, sermaye birikimini ve dolayısıyla kitlesel sömürüyü kolaylaştırmış, burjuva beyaz heteroseksüel eril özneye imtiyazlar tanıyıp bu imtiyazları pekiştirmiştir. Bunlar herkesin bildiği gerçekler.

Gelgelelim liberal demokrasi birkaç yüzyıldır kapsayıcı ve ortak bir siyasi eşitlik, özgürlük ve halk egemenliği vaadi ve dilinin de taşıyıcısı –yahut başka bir açıdan bakıldığında, tekeli– olmuştur. Bu dil ortadan kaybolduğunda ya da demokrasinin tam aksine işaret edecek şekilde saptırıldığında ne olur? Demos söylemsel olarak da-

47. Mill, *On Liberty and Other Writings*, 59-64.

ğılıp gittiğinde, halk egemenliği özlemine ne olur? İnsan sermayesine indirgenmiş özneler halk iktidarına nasıl uzanabilir yahut bunu nasıl isteyebilir? Radikal demokrasi özlemleri, insanların kendi kaderlerini hep beraber oluşturup kontrol etmelerine dönük özlemler, paradokslar veya meşrulaştırıcı kaideler olarak harekete geçirilebilecek öznel arzuları nerede bulabilir? Ya neoliberal rasyonalite şehir ve ruhu büsbütün kendisine göre biçimlendirmeyi başaracak olursa? O zaman ne olacak?

2.

Foucault'nun *Biyopolitikanın Doğuşu* Dersleri: Neoliberal Siyasi Rasyonalitenin Haritasını Çıkarmak

Bugün oluşmakta olan yeni dünyayı, piyasalar, kurumlar ve günlük hayat kadar demokrasi ve demokratik yurttaşın da neoliberalleşmesini nasıl nitelendirebilir, nasıl anlayabiliriz? Öznelerin, yurttaşların, ailelerin, devletlerin, toplumsal normların ve her türden kurumun başına gelen, kapitalizmin önceki tarzlarıyla hem devamlılık hem kopuş gösteren şey tam olarak ne? Bunu günbatımında değil de, daha şafak vaktinde nasıl kavrayabiliriz? 1970'lerde IMF ve ABD'nin Küresel Güney'e dayattığı neoliberal deneylerden, bundan hemen hemen yirmi yıl sonra neoliberal politikaların, aklın ve yönetişimin Küresel Kuzey'de sürpriz bir yükselişe geçmesinden beridir araştırmacıların boğuştuğu sorulardır bunlar. Neoliberalizm Güney'de darbeler ve cuntalarla, işgaller, yapısal düzenlemeler (bugünlerde Cebelitarık Boğazı üstünden kuzeye sıçrıyor) ve halkların askeri usulle disipline edilmesi yoluyla şiddetli bir biçimde dayatılmış ve hâlâ dayatılmaktayken, Kuzey-Atlantik dünyasında daha sinsice yayılmış, Foucault'nun yönetimsellik mefhumuna daha yakın düşen söylem, hukuk ve özne dönüşümleri yoluyla gerçekleşmiştir. Kuzey'de inzibat ve güvenlik şüphesiz neoliberal dönüşümlerin hem öznesi hem nesnesi olmuş, ama esas tatbik aracı sert iktidardan ziyade yumuşak iktidar olmuştur. Bunun sonucunda neoliberalizm özneler ve dil içinde, olağan pratikler ve bilinçte daha derinlere kök salmıştır. Bu da idrak ve ifade edilmesini zorlaştırıyor,

geçtiğimiz yirmi-otuz yılda neoliberalizmin sözgelimi Latin Amerika'da ABD veya Britanya'ya kıyasla daha büyük bir direnişle karşılaşmasının nedenlerinden birini ortaya koyuyor olabilir.

Bir dünya görüşü olarak neoliberalizm tam olarak nedir – isteği, arzusu, hayali nedir? Devleti, ekonomiyi, yurttaşı, değeri ne gibi dönüşümlere uğratır? Nasıl bir devlet ve yönetişim kuramı vardır? Nasıl bir ütopyası vardır? Yaşanan pratiklerinin neoliberalizmin kurucu teorisyenleriyle ve günümüzdeki savunucularıyla nasıl bir ilişkisi vardır? Ne gibi çeşitleri, ihtilafları, melezleri, yerel örnekleri, safhaları, hesaplaşmaları, yeniden toparlanışları vardır? Ne gibi süratli özdönüşüm ve uyarlanmalardan geçmiştir? Meta biçimindeki emek kendi kendine yatırım yapan insan sermayesi biçimine dönüştüğünde, ne gibi siyasi eksikler, potansiyeller ve dışarıda bırakmalar ortaya çıkmaktadır?

Geçen otuz yılın ardından, bu sorularla boğuşan coğrafyacıların, iktisatçıların, siyaset kuramcılarının, antropologların, sosyologların, felsefecilerin, tarihçilerin sunduğu zengin izahlar, söylemsel formülasyonları ve maddi pratikleri bakımından neoliberalizmin ne tek ne de sabit olduğunu ortaya koymuştur. İşlek bir çokluğun üstüne sakil veya yersiz bir ismin örtülmüş olduğu düşüncesinden öteye uzanan bir farkındalıktır bu; daha ziyade, ekonomi politikası, yönetişim tarzı ve akıl düzeni olarak neoliberalizm, küresel olmasına rağmen sabit kalmayan, şekil değiştiren, ayrışmış, sistematik olmayan, çelişkili, katışık bir fenomendir – Stuart Hall'un tabiriyle "salınımlardan oluşan bir saha", Jamie Peck'in deyişiyle "evrim halindeki bileşik bir projenin serkeş tarihsel coğrafyaları".[1] Neoliberalizm kendine has, normatif bir akıl tarzı, özne üretim tarzı, "davranış yönetimi" ve değerlendirme şemasıdır, ancak farklı örneklenişlerinde, mevcut kültürler ve siyasi geleneklerle karşılaşmalarında, çeşit çeşit şekiller almakta, çeşit çeşit içerikler ve normatif ayrıntılar, hatta farklı diller doğurmaktadır.

1. Stuart Hall, "The Neo-Liberal Revolution", *Soundings*, no. 48, Yaz 2011, 9-28; Jamie Peck, *Constructions of Neoliberal Reason*, New York: Oxford University Press, 2010, 8 ve 30.

İşte neoliberalizmin paradoksu: küresel, her yerde hazır ve nazır, ama tümleşmemiş, kendi kendisine özdeş olmayan bir fenomen. Bu alacalı, damarlı, titreşen beniz aynı zamanda çelişki ve inkârla dolu bir çehredir; yapıdan azat ettiğini iddia ettiği piyasaları yapılandırmakta, yönetimden kurtardığını iddia ettiği özneleri yoğun bir şekilde yönetmekte, tövbe ettiğini iddia ettiği devletleri güçlendirip yeniden işe koşmaktadır.[2] Ekonomik alanda neoliberalizmin amacı aynı anda hem deregülasyon hem denetimdir. Bir yandan planlamadan imtina ederken, diğer yandan taşıdığı bir amacı, kendine özgü bir gelecekbilimi (ve vadeli işlem piyasaları) vardır. Bir yandan kamusal girişimlerin her birini özelleştirmeye çalışırken, diğer yandan piyasaya etik potansiyel ve sosyal sorumluluk, kamusal alana da piyasa ölçüm sistemlerini aşılayan kamu-özel ortaklıklarına değer vermektedir. Düzenlemesiz ve vergilendirilmemiş sermaye akışlarına tutkunluğuyla ulusal egemenliğin altını oyarken, diğer yandan ulusal ve ulus-sonrası kümelenmeler içinde GSMH, GSYH ve diğer büyüme göstergeleriyle meşguliyeti şiddetlendirmektedir.

Kısacık ömründe neoliberal aklın farklı dönemleri de olmuştur. Değişik köken okullarından doğan farklar (Ordo Okulu'na karşı Chicago Okulu düşünürleri, F. A. Hayek'e karşı Milton Friedman) yahut farklı siyasi kiplenmeleri temsil eden farklar (Gary Becker mi Joseph Stiglitz mi, Nicholas Sarkozy mi Angela Merkel mi, George Bush mu Barack Obama mı). 1970'lerin neoliberalizmi ile günümüz neoliberalizmi arasında, Üçüncü Dünya içinde ve üstünde gerçekleştirilen bir deney biçiminde neoliberalizm ile Ronald Reagan ve Margaret Thatcher'ın yeni girişim(ci) toplumu olarak neoliberalizm arasında; François Mitterrand'ın sosyalizmi, Gordon Brown ve Bill Clinton'ın Üçüncü Yol'u, ikinci George Bush'un mülkiyet toplumu ve daha yakınlarda ... kemer sıkma politikaları olarak neoliberalizm arasında farklar vardır.

Yani neoliberalizmi yakalamak iki kat imkânsızdır: Bir yandan, yapım aşamasındaki bugünümüz olmasıyla, bu türden tüm kuvvetleri kavrama ve kuramlaştırmanın taşıdığı güçlüklere sahiptir. Diğer

2. Peck, *Constructions of Neoliberal Reason*, 4.

yandan, stabil veya tümleşik bir nesne değildir, zaman ve coğrafya bakımından farklılaşmakta, değişmektedir. Michel Foucault'nun neoliberalizm izahatında bu sorun çözülmüş değildir ama belli bir şekilde paranteze alınmıştır. Foucault neoliberalizmin bir yönetim rasyonalitesi, kendine has bir "yönetim sanatı", yepyeni bir "en iyi şekilde yönetmenin makul tarzı" haline gelecek normatif bir akıl düzeni biçiminde anlaşılması gerektiğini savunmuştu.[3] Foucault için neoliberalizm ne kapitalizmin safhalarından biriydi, ne de kapitalizmin içine düştüğü krizlere yanıt olarak oluşturulmuştu. "Liberal yönetimselliğin yeniden programlanışı"ydı neoliberalizm; ilk olarak savaş sonrası Almanya'da kök salmış, Foucault'nun konu üstüne ders verdiği 1970'ler sonunda Avrupa'nın diğer taraflarında da kendini gitgide göstermeye başlamış, düşüne taşına tasarlanmış ve siyaset üstünden uygulamaya konulmuştu. Hâkimiyet kazandığında liberal yönetimi baştan inşa edecek kendine has bir akıl biçimi olarak anlaşılan neoliberalizm, hem klasik ekonomik ve siyasi liberalizmden hem de Keynesçilik, sosyal demokrasi veya devlet sahipliği ve denetimi altındaki ekonomilerden tutarlılıkla ayrılmasını sağlayan belirgin norm ve ilkelere bağlı kalırken, muhtelif yerel örneklenişler ve bir dizi farklı politika veya teknik içerebiliyordu. Başka bir deyişle, neoliberal rasyonaliteye ait norm ve ilkeler net bir ekonomi politikası dayatmak yerine, devlet, toplum, ekonomi ve özneyi tasavvur etmenin ve bunlar arasında bağlantılar kurmanın yepyeni yollarını açıyor, önceden ekonomik olmayan alan ve uğraşlar da "ekonomikleşme"ye başlıyordu. Bu neoliberalizm kavramlaştırması, neoliberalizmin günümüzde demokratikliği söküp atan etkilerini kuramlaştırmak konusunda Foucault'nun düşüncesini faydalı bir sıçrama tahtası haline getirmektedir.

3. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 4 (bağlama uygunluk, terimsel tutarlık, Türkçe söyleyiş ve imla gibi çeşitli nedenlerle, bu metinden yapılan alıntıların çoğunda kısmi değişiklikler yapılmıştır –*ç.n.*).

FOUCAULT'NUN 1978-79 COLLÈGE DE FRANCE DERSLERİ, *BİYOPOLİTİKANIN DOĞUŞU*

Foucault'nun 1978-79'da Collège de France'ta neoliberal akıl üstüne verdiği dersleri okuyan hemen herkes, o zaman daha yeni şekillenmeye başlamış, ama Avrupa'nın geleceğine damgasını vuracak olan bir oluşumun ana hatları ve önemi konusunda gösterdiği olağanüstü öngörüden etkilenecektir. O dönemde neoliberalizm eleştirel düşünürler tarafından esasen Küresel Kuzey'in Küresel Güney'e dayattığı bir şey olarak niteleniyordu – Kuzey-Güney eşitsizliklerini şiddetlendirirken yeniden yapılandıran, sömürgecilik sonrası dönemde Güney'i yeniden ucuz kaynak, emek ve üretim pınarı haline getiren, darbelere, zalim diktatörlüklere verilen desteklere ve diğer siyasi müdahalelere tam bir uyum gösteren, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü yönetişimi ve nihayetinde NAFTA benzeri ticaret anlaşmalarının yumuşak gücüyle de gerçekleştirilebilen bir şey.

1970'lerde ve 1980 başlarında neoemperyalizm üstüne çalışanlar, Latin Amerika, Afrika, Asya ve Karayipler'in bazı bölgelerinde gerçekleştirilen neoliberal ekonomik deneylerin önemini kavramış, ama neoliberalizmin sömürgeci devletlerdeki varlığını pek tespit edememişlerdi. Keynesçi politikalara karşı serbest piyasa politikalarına onay veren "Washington Mutabakatı"na henüz on yıldan uzun bir zaman vardı. Thatcher ve Reagan henüz iktidara gelmemişlerdi. Avrupa'nın refah devletleri hâlâ uygar Batı'nın fener kulesi, istikbali gibi görünüyordu; 1970'lerin ortalarında sola meyledenlerin çoğu için mesele bunların nasıl korunacağı değil, sosyal demokrasiye – veya onun ötesine– doğru götürülebilir olup olmadıklarıydı.

Foucault'nun dersleri işte bu arkaplan ışığında çarpıcı görünmektedir. Burada Foucault, liberalizmin 1950'lerden bu yana nasıl neoliberalizme dönüşmekte olduğunun, kuramın siyaset pratiğine ve aklına nasıl sızdığının, neoliberalizmin kurtlarının hegemonik bir Keynesçiliğin bağırsaklarında nasıl yaşadığının, hatta 1960'larda kaç tane Avrupa ülkesinin refah devletçiliğini neoliberal ilkelerle harmanlamaya başlamış olduğunun izlerini sürer. Yeni bir siya-

si ve ekonomik öznenin, yeni bir siyasi akıl biçiminin, hepsinden öte yeni bir yönetimsel rasyonalite ve devlet meşruiyeti biçiminin savaş sonrası dönemin farklı düşünürleri tarafından nasıl ifade edildiğinin, daha 1950'lerin politikaları ve siyasi söyleminde belirmeye başladığını gösteren bir Foucault vardır burada. Neoliberalizmi 1980'lerin yeni-Sağcı popülistlerinden kaynaklanan siyasi bir isyan olarak değil, belli siyaset liderlerinin ve ekonomi uzmanlarının müjdelediği bir vizyon olarak değil, yirminci yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde baş gösteren bir "oluşum", daha derslerini verdiği dönemde "kapitalist ülke yönetimlerinin çoğunda uygulanan program" olarak formüle eder Foucault.[4] Tüm bunlar, Foucault'nun neoliberalizminin alışıldık izahlardan önemli ölçüde ayrıldığının ipuçlarıdır.

Alışıldık hikâyenin aksine neoliberalizmi liberal *yönetim sanatının* yeniden inşası olarak formüle eden Foucault, liberal oluşumların yavaş yavaş neoliberal oluşumlara dönüşümünü, neoliberalizm ile liberal siyaset ve iktisat teorisi arasındaki devamlılıkları *ve* neoliberalizmin bu teorilere getirdiği değişiklikleri; neoliberalizmin daha doğum ânında bile tümleşik olmayan karakterini; buna rağmen söz konusu düşünce, yönetişim ve akıl kipini teşhis edilebilir, adlandırılabilir hale getiren ortaklıkları; neoliberalizmin belli başlı diğer siyasi rasyonalitelerle beraber var olduğunu, "birbiriyle çakışan, birbirini destekleyen, birbirine karşı çıkan, birbiriyle mücadele eden farklı yönetim rasyonalitelerini" açığa çıkarabilmiştir: "hakikate dayalı yönetim sanatı, egemen devletin rasyonalitesine dayalı yönetim sanatı, ekonomik aktörlerin rasyonalitesine dayalı yönetim sanatı, yönetilenlerin rasyonalitesine dayalı yönetim sanatı."[5]

Foucault'nun bütün bu yaptıkları bir araya geldiğinde, Minerva'nın baykuşunun ancak karanlık çökünce uçtuğunda ısrar eden Hegel'i ciddi ölçüde yalancı çıkarıyor, hatta belki şimdiki zamanın kavranmasında soykütüksel tarihin diyalektik tarih karşısındaki artılarına işaret ediyor gibidir. Bununla beraber, nasıl ki Marx temellerini kuramlaştırmaya çalıştığı sermayenin daha sonraki bazı icat-

4. *A.g.y.*, 131. 5. *A.g.y.*, 258.

larını, rotalarını, rastlaşmalarını öngörememişse, Foucault da neoliberalizmin yirminci yüzyılın son bölümünde Avrupa-Atlantik dünyasında nasıl gelişeceğini öngörememiştir – ne gibi öngörülemez dönüşüm ve tashihlerden geçeceğini, diğer hangi söylem ve gelişimlerle üst üste bineceğini. Bundan dolayı, Foucault'nun izahatını bağlamsallaştırıp yeniden sunduktan sonra, Foucault'nun zamanıyla kendi zamanımız arasında meydana gelmiş, neoliberal rasyonalite için ayırt edici çağdaş özellikler doğurmuş bazı önemli gelişmeleri ve Foucault'nun sunduğu izahatın birkaç bünyevi sınırlılığını tespit edeceğim.

Bağlam

1978-79 Collège de France derslerinin Foucault düşüncesi içindeki yerini belirlemek bir hayli güçtür. Kaskatı araştırma planları ve hipotezleri doğrultusunda hareket etmektense, takdire şayan bir şekilde, okuduklarının ve düşündüklerinin götürdüğü yere gitme istekliliğine tanıklık eden bu dersler, yine de Foucault'nun çalışmalarının geri kalanından ve yörüngesinden birkaç yönden ayrılmalarıyla öne çıkarlar. Foucault, siyasal iktisadın yükselişini tanımanın devlet ve devlet aklının modernlikle birlikte geçirdiği dönüşümün anlaşılmasına yardımcı olacağı fikrinden yola çıkar, ama bu niçin bilhassa yirminci yüzyıl neoliberalizmine yöneldiğini açıklamaz – Foucault'nun çağdaş teori üstüne giriştiği tek araştırmadır bu. Dahası, *Biyopolitikanın Doğuşu* başlığı altında gezinen bu derslerin, Foucault'nun son derste eğildiği sivil toplumun yönetişimi dışında, konuyla pek ilgisi yok gibidir; izi sürülen noktanın, liberal yönetimselliğin yeniden programlanışının biyopolitika açısından mutlaka içerimleri vardır, ama mesele biyopolitikanın "doğuşu" değildir.[6] Foucault o yıl biraz aranıyordu belki de, kafasını meşgul eden tarihsel-kuram-

6. Foucault'nun 1978-79 derslerinde niye bu yola saptığına dair yorumlar için mesela bkz. Michael Behrent, "Liberalism without Humanism: Foucault and the Free Market Creed", *Modern Intellectual History* 6, 2009, 539-68; Terry Flew, "Michel Foucault's *The Birth of Biopolitics* and Contemporary Neo-liberalism Debates", *Thesis Eleven* 108.1, 2012, 44-65; Francesco Guala, "Critical Notice", *Economics and Philosophy* 22, 2006, 429-39.

sal sorunları açmak için farklı yollar deniyor, aynı zamanda günlük gazetelerde okuduklarını anlamlandırmaya çalışıyordu.

Neoliberalizm üstüne derslerin tuhaf bir özelliği daha vardır. İçerdikleri öngörüler ve zengin içgörülere rağmen, büyük ölçüde kısmi ve spekülatif düşünce tarihlerinden oluşmaktadırlar. Bu halleriyle, Foucault'nun yönetim rasyonalitelerinin ve özne oluşumlarının karmaşık doğumunu kavramak için bizzat koymuş olduğu kurallara riayet etmezler.[7] Bir-iki ufak istisna dışında, neoliberal aklı besleyen, taşıyan veya yayan genelgeçer veya siyasi söylemleri irdelemezler. Neoliberal rasyonaliteyi doğuran söylemlerin çokdeğerliliğini ve –yine bir-iki ufak istisna dışında– neoliberal aklın diğer söylemler tarafından nasıl yumuşatıldığını, tashih edildiğini veya dönüştürüldüğünü incelemezler. Birbiriyle bağlantılı yokluklardır bunlar; kısmen Foucault'nun bu alana hayli kısmi bir hamle yapmasından, kısmen "fiili yönetim pratiği ... sorunlar ... taktikler ... ve araçlar"dan ziyade Foucault'nun burada bir akıl biçimiyle meşgul olmasından, kısmen de Foucault'nun zamanında neoliberalizmin henüz tam palazlanmış veya hegemonik olmamasından, olsa olsa usulca ortaya çıkıyor olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu son nokta soykütüğün "şimdinin tarihi"ni sunma amacını zora sokar, onu düşüncedeki bir hayaletin veya anıştırmanın ayırt edilmesine yönlendirip daha ziyade geleceğin tarihi denebilecek bir şeye katkıda bulunur. Bundan dolayı, "olayların nakşedildiği yüzey" olarak beden üstünde "bir dizi boyun eğdirme" biçiminde meydana gelmiş "ikameler, yerinden etmeler, farklı kisveler altında fetihler ve sistematik ters çevirmeler"in izini sürmek –cinselliğin, cezalandırmanın ve deliliğin soykütüğünde örneklenen ve "Nietzsche, Soykütük, Tarih" yazısında metodolojik olarak formüle edilen yol– yerine, neoliberal aklın doğumu ve yayılması üstüne daha sessiz sakin, daha tamamlanmamış, biyografik, tarihsel, jeopolitik bir hikâye anlatır Foucault.[8]

7. Bkz. Guala, "Critical Notice", 437.

8. Michel Foucault, "Nietzsche, Soykütük, Tarih", *Felsefe Sahnesi: Seçme Yazılar 5*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı, 2011, 238 ve 241 (çeviri değiştirildi –*ç.n.*).

Neoliberalizm incelemesinde kullanılan arşiv ve yaklaşım, yönetim, devlet, sivil toplum, siyasal iktisat ve diğer şeyler üstüne iddialarında birkaç istisna dışında düşünsel, hatta akademik akımlara yaslanmasıyla hiç mi hiç Foucaultcu olmadığı gibi,[9] dersler de neoliberalizmin hususiyetinin mimlenmesi ile liberalizmle devamlılığının ortaya konulması arasında salınır. Bundan dolayı neoliberalizm (tutarsızca) kâh liberalizmden kopuş, kâh sapma, kâh liberalizmin tashihi olarak görünür. Nitekim derslerin sırası içinde de liberalizmle neoliberalizm arasında biraz tuhaf bir salınım vardır: 1 ila 4. derste liberalizm, 5 ila 10. derste neoliberalizm ele alınırken, şimdiki zamana dair iddialarda bulunulan son iki derste liberalizme geri dönülür.

Tüm bunlar kısmen, Foucault'nun sunduğu araştırmanın devam eden, görece hazırlıksız bir araştırma karakteri taşıyor oluşuyla açıklanabilir. (Derslerden bazılarının neredeyse doğaçlama gibi göründüğünü iddia eden araştırmacılar olmuştur.)[10] Bu dersler ne bir kitap haline gelmiş ne de bir kitaba altyapı oluşturmuştur – sonrasında, *Cinselliğin Tarihi*'nin 2. ve 3. ciltleri için benlik sanatlarına ve başka araştırmalara yönelmiştir Foucault. Dolayısıyla bu dersler, Marx'ın bazı erken dönem elyazmalarına benzer bir şekilde anlaşılabilir – büyük ölçüde kendi kendini eğitme ve aydınlatma amacıyla girişilmiş, doktrini bırakın oturmuş veya parlatılmış formülasyonlar olarak bile alınmaması gereken soruşturma ve düşünme çizgileri.

Foucault'nun neoliberalizm konusunda kendi normatif pozisyonunun ve yorumunun ne olduğu da belirgin değildir. Bu derslerde

9. "Foucault on Governmentality and Liberalism" yazısında Mike Gane'in bunu nasıl açıkladığına dikkat edelim – bilgide meydana gelen kaymaların disipliner ve düzenleyici pratiklerin gelişimine bağlı olduğunu, yani aşağıdan yayıldığını söyleyen önceki tezini sorguluyordur Foucault: Bu yüzden "78-79 derslerinde kuramlardan pratiklere" doğru çalışır, üstelik on sekizinci yüzyıl kuramcılarının (Adam Smith, Adam Ferguson) yeni ekonomik yönetimsellikler yansıttığını da öne sürer. Tüm bunlar için bkz. Gane, "Foucault on Governmentality and Liberalism", *Theory, Culture and Society* 25.7-8, 2008, 353-63, özellikle de 361.

10. Keith Tribe, "The Political Economy of Modernity: Foucault's Collège de France Lectures of 1978 and 1979", *Economy and Society* 38.4, 2009, 682-83, 684, 694. Ayrıca bkz. Gane, "Foucault on Governmentality and Liberalism".

ne ölçüde Marksizmi taşlamakla meşgul olmuş, Marksist kategorilerin, yöntemlerin, merceklerin, somut tarihsel sahnelemelerin muazzam kusurlarını (gelgelelim Fransız düşünce ortamındaki çıldırtıcı devamlılıklarını) ifşa etme hevesine, bilhassa 4. ve 8. derslerde kendini gösteren bu hevese ne ölçüde kapılmıştı Foucault? Bir yandan liberal/neoliberal özneyi sonuna kadar yönetilebilirliği üstünden, yönetimin kendisini de özgürlükle geliştirdiği yeni, karmaşık ilişki –özgürlüğü düzene sokması ve idare etmesi, üretmesi ve tüketmesi– üstünden tarif ederken, kimi yerlerde neoliberalizmin belli bir özgürlük ilkesine ve "çok fazla yönetilmeme"ye adanmışlığı diye tarif ettiği şey sonucu, Foucault'nun neoliberalizme gösterdiği ilginin ne kadarı kendi hissettiği çekimin bir yansımasıydı?[11] Bu araştırma ne ölçüde, Foucault'nun modern ve çağdaş yönetimselliğin haritasını çıkarmak ya da çağdaş biyopolitika hakkında bir türlü tam olarak yakalayamadığı bir şeyi neoliberal düşüncenin incelenmesinden çıkarmak amacıyla çerçevelenmişti? Yahut bu dersler, 1970'ler Avrupası'nda neoliberal aklın doğumuna duyduğu doğrudan ilginin yanında, Foucault'nun daha pek çok meseleye –bireysel hürriyet üstünde ve üstünden iş gören bir biyopolitika olarak liberalizmin gelişimi, hürriyetin yönetimsellik tarafından araçsallaştırılması, Marksizm ve sosyalizm eleştirisi, devlet ve egemenliğin aralıksız sorunlaştırılması– ne zamandır gösterdiği alakanın da mı bir ifadesiydi?[12]

11. Foucault, *The Birth of Biopolitics*, 13, 63-64, 82. "Çok fazla yönetilmemek" hakkında ayrıca bkz. Michel Foucault, "What is Critique?", *The Politics of Truth* içinde, Sylvère Lotringer (haz.), İng. çev. Lysa Hochroth ve Catherine Porter, Los Angeles: Semiotext(e), 1997, 29.

12. Behrent, "Liberalism without Humanism"; Guala, "Critical Notice"; Tribe, "The Political Economy of Modernity"; Flew, "Michel Foucault's *The Birth of Biopolitics* and Contemporary Neo-liberalism Debates"; Gane, "Foucault on Governmentality and Liberalism"; Jacques Donzelot, "Michel Foucault and Liberal Intelligence", *Economy and Society* 37.1, 2008; Jason Read, "A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity", *Foucault Studies*, 6, 2009. Ayrıca bkz. "Les néolibéralismes de Michel Foucault", Frédéric Gros, Daniele Lorenzini, Ariane Revel ve Arianna Sforzini (haz.), özel sayı, *Raisons Politiques*, no. 52, 2013-14.

Bu soruları peşlerinden gideceğim için değil, bu derslerle yakından ilişkilenmenin ister istemez doğurduğu sorular oldukları için soruyorum. Ayrıca, Foucault'nun neoliberalizme ilgisinin yoğun bir çekimden kaynaklandığı iddiasını abartılı buluyor olsam da,[13] bazılarımız yapıtı bu amaçla kullanıyor olsa bile Foucault'nun bu derslerde neoliberal rasyonalite üstüne neo-Marksist bir eleştiri sunduğu şeklindeki yaygın algıyı da kabul etmiyorum. Foucault o dönemde kendisini cezbetmiş ve yirminci yüzyıldaki düşünsel kökenleriyle –yönetimsel iktidarın belli türlerine istikrah etmesiyle diğerlerinden ayrılan kökenleriyle– de merakını uyandırmış bir şeyi inceliyordu, ancak birçoklarının neoliberalizmin "siyaseti" diyeceği şeyle –yeni eşitsizlik ve servet yoğunlaşmalarına zemin hazırlaması, nüfusları köklerinden koparıp yoksullaştırması, topluluklar ve toplumsal dayanışmaları söküp atmasıyla– pek ilgilenmiyor gibiydi. O daha çok, neoliberalizmin toplumsala, devlete, özneye getirdiği dönüşümlerle; keza liberal ilkelerin o zamana değin cumhuriyetçilik ve sosyalizm gibi diğer yönetim rasyonaliteleriyle beraber, biraz rahatsız biçimde yuvalanmış olduğu Fransa gibi yerlere, neoliberalizmin liberalizmi nasıl daha açıktan getirdiğiyle ilgileniyordu. Bu yeni siyasi rasyonalitenin, "hak öznesi ile ekonomik özne arasındaki ilişki" konusunda yeni bir sorun doğurmasıyla ilgileniyordu.[14] Hepsinden öte, neoliberalizmin liberalizme uyguladığı "yeniden programlama"ya, devlet, ekonomi, özne arası ilişki ve amaçları temelinden yeniden biçimlendirmesine kapılmıştı.

13. Behrent, "Liberalism without Humanism". Behrent'in, neoliberal birey özgürlüğü idealinin Foucault için yoğun bir cazibe taşıdığı tezinde, gerek neoliberalizm dersleri gerekse diğer yapıtları bağlamında Foucault hakkında çok fazla yanlış anlama bulunuyor. Foucault'nun özgürlük hakkında şunları dediğini hatırlayalım: "Bize tarif edilen, özgürleştirmeye davet edildiğimiz insan, kendi içinde kendisinden çok daha derin bir boyun eğişin ürünüdür zaten" (Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge, 1992, 36 [çeviri değiştirildi –*ç.n.*]; ve "Günümüzün politik, etik, toplumsal ve felsefi sorunu, bireyi devletten ve devletin kurumlarından kurtarmaya çalışmak değil, kendimizi hem devletten hem de devletle ilintili olan bireyselleştirme türünden kurtarmaktır" (Foucault, "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar* içinde, çev. Osman Akınhay ve Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı, 2000, 68).

14. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 241.

Bu ilgiler, Foucault'nun neoliberalizm izahatının Sol'da duran eleştirmenleri pek etkilemeyebileceği anlamına gelmektedir. Önce liberal, sonra neoliberal yönetim sanatlarının yanıt verdiği merkezi *siyasal* sorunsalı şöyle formüle eder Foucault:

> ... ekonomik öznelerle dolu bir egemenlik alanı nasıl yönetilebilir? Zira hak öznesine, doğal haklara, hak verme ve devretmeye ilişkin hukuk teorisi ... homo oeconomicus adlandırmasına ve özelliklerine oturmamaktadır. ... Egemenlik sahasında hak özneleri ama aynı zamanda ekonomik özneler olarak ikamet eden bu bireylerin yönetilebilir ... olmaları için yeni bir nesnenin, yeni bir alan veya sahanın ortaya çıkması gerekir. ... Bu bireyler ancak onları hem hak öznesi hem de ekonomik özne olarak kuşatan yeni bir birlik tanımlandığı ölçüde yönetilebilir olurlar. ... İşte bu yeni birlik, liberal yönetim sanatının belirleyici özelliğidir.[15]

Foucault'nun neoliberalizmin doğuşu hikâyesinin baş karakteri olan homo oeconomicusun doğuşu, yönetimde egemen gücün nasıl iş görmesi *gerektiğini* değiştirir; yeni bir yönetim rasyonalitesi gerektirir, ki Foucault'ya göre liberalizm için Adam Smith, John Locke ve David Hume, neoliberalizm için de Wilhelm Röpke, F. A. Hayek, Milton Friedman ve diğerleri bu ihtiyacı gidermiştir.[16] Bu karaktere odaklanması Foucault'nun neoliberalizmi *liberal* yönetimsellik içinde yeni, çağdaş bir sayfa; homo oeconomicusu (ve bir bütün olarak ekonomiyi) "ona dokunmadan" yönetme sorununu ön plana taşıyan bir sayfa olarak sunmasını sağlar. Foucault'nun daha kapsamlı neoliberalizm tarifine geçmeden önce bu sorunu biraz daha açmak istiyorum.

Foucault 1978-79 Collège de France derslerine devlet iktidarı

15. *A.g.y.*, 241-42.

16. Foucault, *The Birth of Biopolitics*, 11. ders, bilhassa 271-73. Foucault bu sorunu şöyle takdim eder: "Homo oeconomicus, muhtemel bir yönetimin tüm koşulları, girişimleri, yasamaları ve yasakları karşısında bir özgürlük atomu muydu, yoksa daha o zamandan, hem ekonomi siyasi anlamında hem de yönetimin kısıtlanması, kendi kendini sınırlaması, kırılganlığı anlamında ekonomi ilkesine uygun bir yönetim sanatının belirlenmesini sağlamış bir özne miydi? Soruyu soruşumdan cevabın hangisi olduğunu hemen anlamışsınızdır. ... on sekizinci yüzyılda formüle edilen yeni yönetim aklının partneri, mukabili ve temel öğesi olarak homo oeconomicus." *Biyopolitikanın Doğuşu*, 222-23.

üstündeki farklı türden sınırları ele alarak başlar. Erken modernliğin monarşik Avrupası'nda devlet aklının bir tür kendini *dışarıdan* sınırlama talimi olduğunu öne sürer; devletler arası rekabet nedeniyle her devlet diğer devletlerin iktidar uygulamalarına sınır oluşturuyordur.[17] Öte yandan, içeride, hukuk veya adli pratik, Foucault'nun tabiriyle devlet iktidarının "çarpan"ı olarak iş görüyor, kralın iktidarını sınırlandırmaktansa genişletiyordur.[18] Ancak on yedinci yüzyılda, parlamentoların, burjuvazinin yükselişe geçmesi, monarşik ve aristokratik otoriteye, hak ve hukuka kafa tutması, kraliyet iktidarını yoğunlaştırmayı bırakıp sınırlandırmaya başlamıştır; hukuk aklı devlet aklına karşı hareket etmeye, onun gelişiminin, gücünün kaynağını oluşturmak yerine sınırlarını oluşturmaya başlamıştır.[19] On sekizinci yüzyıl ortalarında bir başka sınırlama ilkesi doğmuştur: piyasa ilkesi. Haklar egemenlik üstünde kısıt oluşturmaya devam etmiş, ancak Foucault'nun "piyasa doğrulaması" dediği ilke egemenliğe yeni bir ontolojik, epistemolojik ve siyasi formülasyon, devleti ve meşruiyetini kısıtladığı gibi bunların yeni bir biçimini de üreten bir formülasyon geliştirmiştir.[20] Piyasa hakikatin veya doğrulamanın (*veridiction*) yeni mahalli haline geldikçe, hem devletin rahat bırakması gereken hem de devleti inşa eden, ölçen, meşrulaştıran bölge olmuş, bu bakımdan yasa ve fermanın (*edict*) yerini almıştır.

Bu noktada, Foucault'nun bu derslerde Marx'la giriştiği, örtük olmakla beraber önemli birçok münakaşadan bir tanesini görebiliyoruz. Foucault on sekizinci yüzyıl ortalarında sermayenin yönetime hâkim olduğunu ya da devletin sermaye aygıtlarından biri haline geldiğini söylüyor *değildir*. O daha ziyade piyasanın, devlet üstünde yeni bir sınır haline geldiğini, bunu kendine has akıl biçimiyle devlete adamakıllı nüfuz etmeye başlamışken ve devleti yine bu akıl biçimiyle yorumlarken yaptığını ve "liberalizm" dediğimiz şeyin kalbinde yatanın da bu akıl biçimi olduğunu söyler. Herhangi bir noktada ne liberalizmin ne de neoliberalizmin serbest piyasaların müjdecisi olduğunu iddia eden Foucault, siyasal iktisadın yeni

17. *A.g.y.*, 8. 18. *A.g.y.*, 9. 19. *A.g.y.*, 11. 20. *A.g.y.*, 14-16.

devlet aklı haline geldiğini ve çok fazla yönetmemenin ne olduğunu belirlediğini savunur: "Bu yeni yönetim sanatı, 'daha az devlet aklı' yahut 'tutumlu yönetim'dir".[21] "Nitekim yönetimde tutumluluk meselesi liberalizmin meselesidir," diye ekler.[22] Foucault'nun anlatımında liberalizm, kalbinde insan haklarıyla değil, piyasa yönetimselliğiyle doğmuştur. Gelgelelim Marksizmin aksine bu yönetimsellik, liberal devletin mülkiyet haklarıyla meşgul olmasında, sınıfı inkârında, piyasa ideolojisinde ya da sermayenin çıkarlarına tutsak düşmesinde değil, bambaşka şeylerde temelleniyordur: Bir yandan, piyasa yönetim için yeni bir doğrulama mahallidir; yönetimin düzenlenmesi, sınırlanması, ölçülmesi ve meşrulaştırılmasının yeni bir yoludur.[23] Diğer yandan, yönetim özgürlükle yeni ve karmaşık bir ilişki kurmuştur – bireyin özgürlüğünü üretiyor, düzenliyor, idare ediyor, tüketiyor, bütün bunları özneye hiç dokunmadan yapıyordur.[24] Liberal yönetimselliği biyopolitikanın doğuşuyla hemhudut kılan budur.

Dolayısıyla Foucault'nun liberalizm izahı, haklar ve hakların anayasallaşmasından, yani toplumsal sözleşme kuramından kaynaklanan bir boyutu da barındırmakla birlikte, temelde yönetimin piyasa hakikati ve sınırı merceğinden kırılmaya uğrayıp düzenlendiği, yönetilen öznenin çıkar odaklı homo oeconomicus biçiminde tesis edildiği bir siyasal iktisadi inşadır. Liberalizmin temel sorunsalını ve ilkelerini dile getirenler Hobbes, Locke ve Rousseau değil, Smith ve Bentham'dır. Başka bir deyişle, yönetimin ekonomik yönelimi, sınırlanışı, meşruiyeti açısından ve çıkar öznesi açısından bakıldığında, Foucault için ekonomik liberalizmle siyasi liberalizm arasında önemli bir ayrılık yoktur. 3. Bölüm'de savunacağım gibi, liberalizmin daha siyasi boyut ve dürtülerinin böyle görece ihmal edilmesi, bilhassa liberalizmin –hem kendisine ait hem daha radikal– bir demokrasi tahayyülüyle üst üste binmesi ve onu kendine göre eğip bükmesine ilişkin bazı sorunlu sonuçlar doğurmaktadır. Ama bu noktada sadece, Foucault için neoliberalizmin ne ölçüde liberalizmin yeniden programlanışı olarak, liberal yönetimsellik içinde Key-

21. *A.g.y.*, 25. 22. *A.g.y.*, 26. 23. *A.g.y.*, 34. 24. *A.g.y.*, 54-55.

nesçiliğin, faşizmin, Nazizmin, devlet planlamacılığının ve sosyal demokrasinin gebe olduğu bir dizi krize yanıt olarak doğmuş olduğunu ortaya koymakla ilgileniyoruz. David Harvey ve diğer Marksistlerin aksine Foucault için neoliberalizm kapitalist birikimin değil, liberal yönetimselliğin içine düştüğü krizlerden doğmuştur.[25]

Foucault'nun Neoliberalizmi

Foucault neoliberalizmin düşünce tarihini takdim ederken, birbirinden yirmi yıl, bir okyanus ve bir dünya savaşı ile ayrılan iki doğum yerinin önemini teslim eder. Önce 1930'ların ortalarında Almanya ve Avusturya'da doğan, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte ciddi bir ilgiye mazhar olan, sosyolog, iktisatçı ve felsefecilerden oluşan Ordoliberal Okul veya Freiburg Okulu gelir. Atlantik'in diğer tarafındaki Chicago Okulu ise 1950'lerde ortaya çıkmıştır. Foucault, F. A. Hayek'i iki okul arasında hayati bir düşünsel halka ve "Amerikan anarko-kapitalizmi"nin başlıca esin kaynağı olarak belirler; Hayek Ordoliberalizmle yetişmiş, 1950'lerde ABD'de kaldıktan sonra, 1962'de Freiburg Üniversitesi'ne tayin olup "başladığı noktaya geri dönmüştür".[26]

Foucault 5. Ders'in büyük bölümünü bu iki okul arasındaki başlıca farklara ayırır. Ordo Okulu'nun Nazizm ve faşizme, Chicago Okulu'nun ise Yeni Düzen Keynesçiliğine tepki olduğuna dikkat çektikten sonra, ekonomi, devlet ve özgürlüğün doğası konusunda her ikisinin de kendine özgü düşünsel konumlar aldığını gösterir. Bu konumların en önemlileri arasında, Ordoliberallerin rekabetin

25. *The Birth of Biopolitics*, 69-70. Foucault liberalizmin krizlerini kapitalizmin krizlerinden ayırmamak konusunda özen gösterir, 1930'lardaki sorunların ikisinin iç içe geçmişliğine örnek oluşturduğuna dikkat çeker. Ancak sonrasında şöyle der: "Fakat liberalizmin krizleri, kapitalizmin krizlerinin salt veya doğrudan siyasi düzleme yansımasından ibaret değil. Kapitalist ekonominin krizleriyle bağlantılı liberalizm krizleri bulmak mümkün. Fakat bunlarla kronolojik mesafe içeren liberalizm krizleri bulmak da mümkün. ... Bu krizlerin ortaya çıkışına, idare edilişine ... bakarsak, bunların doğrudan doğruya kapitalizmin krizlerinden çıkarsanamayacağını görürüz" (*Biyopolitikanın Doğuşu*, 61).

26. *A.g.y.*, 91.

kolaylaştırılmasında devlete düşen role verdikleri önem ve Chicago Okulu'nun geliştirdiği insan sermayesi kuramı bulunmaktadır. Foucault'ya göre Ordoliberaller, toplumsalın devlet tarafından yönetişimi, "soğuk rekabet mekanizması"nın karşısında duran "sıcak ahlaki ve kültürel değerler"in korunması konusunda da daha hoşgörülüdür.[27] (Gariptir, bu neoliberalizm ile muhafazakârlığın Avrupa varyantı arasında daha büyük bir yakınlık doğurur, ama neo-muhafazakârlık ile neoliberalizm arasındaki sıkı fıkı ilişki 1980'lerde asıl ABD'de baş göstermiştir.)[28] Rekabeti her alana yayan, piyasayı sınır tanımadan her girişim, faaliyet ve sorunu içerecek şekilde genişleten Amerikan neoliberalizminin "daha bütünlüklü ve kapsamlı" olduğunu söyler Foucault.[29]

Avrupa ile Amerikan neoliberalizm okullarını birbirinden ayıran daha çok unsur vardır, ama bu ayrı düşünsel tesirlerin bugün ne ölçüde kesişmiş, hatta kaynaşmış olduğu göz önüne alınınca –mesela Ordo Okulu'nun piyasanın biçimsel rasyonalitesinin, Chicago Okulu'nun ise somut piyasa mekanizmalarının kapsamını genişletme vurgusu günümüzdeki bir yönetim rasyonalitesinde bir araya gelmiştir– bu farklar üstünde daha fazla durmayacağım. Bunun yerine, Foucault'nun anlayışında neoliberal aklı klasik liberal akıldan ayıran unsurları ele alacağım. Foucault da 5. Ders'in sonlarına doğru bu yolu takip etmiştir:

> Kendimizi kandırmayalım; çoğu kez söylenenin aksine, bugünün neoliberalizmi 18. ve 19. yüzyıllarda ifade edilmiş olan, kapitalizmin bugünkü zaaf ve krizleri ... ile ilgili muhtelif nedenler yüzünden yeniden hayata geçirmeye çalıştığı eski liberal iktisat biçimlerinin yeniden doğuşu veya tekerrür etmesi değildir. ... Alman biçimi olsun, anarko-liberal Amerikan biçimi olsun, günümüz neoliberalizminde çok daha önemli bir husus söz konusudur: Piyasa ekonomisi, kusurlarından ... dolayı hem

27. *A.g.y.*, 199.

28. Amerikan neo-muhafazakârlığı ile neoliberalizmi arasındaki ilişkinin bazı boyutlarını düşünmeye çalıştığım bir yazı için bkz. "American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization", *Political Theory* 34.6, 2006, 690-714.

29. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 200.

sağda hem solda hiç kimsenin güvenmediği devletin ilkesi, biçimi ve modeli olarak iş görebilir mi sahiden? Piyasa sahiden hem devleti hem de toplumu biçimlendirme yetisine sahip olabilir mi? Günümüz liberalizminin hayati meselesi budur; bu bağlamda, ... geleneksel liberal projelerle kıyaslandığında fevkalade önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. Sadece ekonomiyi serbest bırakmaktan bahsetmiyoruz. Mesele, piyasa ekonomisinin siyasi ve toplumsal biçimlendirme güçlerinin nereye kadar uzanabileceğini öğrenmektir. Esas mesele budur.[30]

Piyasa ne ölçüde devlet ve toplumun, siyasi ve toplumsal olanın rasyonalite figürü ve tarzı haline gelebilir? Gerek ekonomik gerekse siyasi bir doktrin olarak liberalizmi şekillendiren soru bu değildi; ilk haliyle ekonomik özneyi, ikinci haliyle de siyasi ve yurttaş özneyi serbest bırakmaktan başka bir amacı yoktu. İki halinde de, piyasayı bütün hayatın veya yönetimin ilkesi haline getirmiyordu.[31] Foucault için neoliberalizmin ayırt edici özelliği, "piyasanın ekonomik biçimini genelleştirmesi" ya da "toplumsal bünye içinde 'girişim' biçimini genelleştirmesi", böylece "toplumsal alanın tamamının ekonomikleşmesi"ne yol açmasıdır.[32] Bu yüzden neoliberalizmin "eski ekonomik teorilerin yeniden hayata geçirilmesi"nden ibaret olmadığında ısrar eder Foucault; neoliberalizm ne "toplum içinde salt piyasa ilişkilerinin tesis edilmesi"nden, ne de "genelleşmiş devlet iktidarının ... paravanı"ndan ibarettir. Kısacası "diriltilmiş bir Adam Smith" değildir, "*Kapital*'in birinci cildinde çözümlenen ve eleştirilen" piyasa toplumu değildir, "dünya ölçeğinde Soljenitsin" değildir.[33] Bu analitik çerçeveleri birkaç sayfa boyunca azarlar Foucault – hepsi de neoliberalizmi "hep aynı şey, ama daha kötüsü" ya da "hiçbir şey" haline getirmektedir.[34] Tekrar eder Foucault; neo-

30. *A.g.y.*, 103-4.

31. Tim Mitchell, "siyasal iktisat" teriminin aslen ekonomik bir yönetim tarzına gönderme yaptığını belirtir. Burada ekonominin yönetimin modeli haline gelmesine değil, yönetimlerin yönetim olarak ekonomik, verimli, hantallıktan uzak olabileceğine işaret edilmektedir. Arada muazzam bir fark vardır. Bkz. Timothy Mitchell, *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*, Berkeley: University of California Press, 2002.

32. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 198-200.

33. *A.g.y.*, 109. 34. *A.g.y.*

liberalizmin ayırt edici özelliği, "piyasa ekonomisinin biçimsel ilkelerini alıp bunları genel bir yönetim sanatıyla ilişkilendirmesi, genel bir yönetim sanatına yansıtması"nda yatıyordur.[35] Bu hamle, klasik liberalizmin sırf genişletilmesini değil, dönüştürülmesini gerektirmektedir.

Her şeyden öte, piyasa ekonomisinin "bırakınız yapsınlar" siyasi ilkesinden ayrılması demektir bu, ki Foucault'nun, derslerini takip eden on yıl içinde gelişecek siyasi tartışmalara yaptığı akademik müdahalenin radikalliği de burada yatmaktadır.[36] Neoliberalizmde mesele devletin ekonomiyi rahat bırakması değildir. Neoliberalizm daha ziyade devleti ekonomi namına harekete geçirir; ekonomik işlevler üstlensin veya ekonomik *etkilere* müdahale etsin diye *değil*, ekonomik rekabet ve büyümeyi kolaylaştırsın ve toplumsalı ekonomikleştirsin diye – yahut Foucault'nun deyişiyle "toplumun piyasa tarafından düzenlenmesi" için.[37]

İlk bakışta ufak görünebilecek bu nokta, yeni dünyalar açar. Neoliberalizmle birlikte, devletin siyasi rasyonalitesi üçlü bir mânâda ekonomik hale gelir: Ekonomi aynı anda hem model hem nesne hem de projedir. Yani ekonomik ilkeler devlet idaresine model oluşturmaya başlar, ekonomi devletin ilgilendiği meselelerin ve politikalarının öncelikli nesnesi olur, alanların ve idarenin piyasalaşması devletin her yere yaymaya çalıştığı şey haline gelir. Aynı anda ekonominin kendisi de doğasını kaybeder, liberal statüsünden, otarşikliğinden mahrum kalır. Aksine, devletin destek ve himayesine muhtaç olduğu düşünülür. "Ekonomi" ile mal üretim veya dolaşımı ve servet birikimi arasındaki ayrıcalıklı bağlantı da kopar. Bunun yerine "ekonomi", parasal kâr ve servetin söz konusu olmadığı girişimler için dahi, spesifik ilkeler, ölçüm sistemleri ve idare tarzlarını imlemektedir. Tekrar edecek olursak, neoliberal siyasi rasyonalite toplumsal davranışın ve toplumsal ilişkilerin tamamını parasallaştırma anlamında piyasalaştırmayla yetinmez; daha temelde, bunları salt ekonomik bir çerçeve, hem epistemolojik hem ontolojik boyutları olan bir çerçeve içine yerleştirir.

35. *A.g.y.*, 111. 36. *A.g.y.* 37. *A.g.y.*, 126.

Neoliberalizm bu kapsamlı etkileri, klasik ve neoklasik ekonomik liberalizmin ilkelerine ilişkin belli sapmalar, tashihler ve ters çevirmeler yoluyla gerçekleştirmektedir. Foucault'nun bu sapma, tashih ve ters çevirmeleri nasıl tasvir ettiğine dair özet bir rapor sunalım.

Doğal olmayan rekabet. Neoliberalizme göre, piyasalar rekabet kanalıyla iş gördükleri için iyidir, ama rekabetin kendisi ne doğaldır ne de verili. Bu tuhaf ve sezgilere ters düşen noktayı şöyle açar Foucault:

> Rekabet ... iştahlar, içgüdüler, davranışlar arası doğal bir etkileşimin ürünü değildir. Rekabetin etkileri onu tanımlayan ve oluşturan özünden gelir sadece ... önceden var olan bir doğadan değil, biçimsel bir ayrıcalıktan. Rekabetin kendi iç mantığı, kendine has bir yapısı vardır. Etkileri ancak bu mantığa uyulursa ortaya çıkabilir. Eşitsizlikler arası biçimsel bir oyundur adeta, bireyler ve davranışları arası doğal bir oyun değil.[38]

Neoliberaller için ekonomik rekabet esas (bir yerde *eidos* olduğunu söyler Foucault) ve kıymetlidir, ama doğal olmadığı için sürekli dışarıdan desteklenmesi ve düzeltilmesi gerekir; bu gereksinim neoliberal devletin hayati işlevlerinden birini tanımlar.[39] Yönetim rekabeti üretmek ve yeniden üretmek, kolaylaştırmak veya iyileştirmek için müdahale eder. Tekrar edelim, doğa klasik liberalizmin mahallidir, "bırakınız yapsınlar"ın klasik liberalizmin kuramcıları için taşıdığı önem buradan gelir. Oysa neoliberalizm için, uzlaşım, müdahale, hatta sübvansiyon hayatidir.[40] Neoliberalizmde "hukuk ekonomiye şekil verir," der Foucault.[41] "Yönetimin piyasaya baştan sona eşlik etmesi gerekir," diye ekler.[42] Ancak burada neoliberalizmi liberalizmden ayıran nokta, devletin "piyasa *yüzünden* değil, piyasa *için* yönetmesi" gereğidir.[43] Yönetimin müdahalede bulunmadığı ve/veya işsizlik, yoksulluk, kaynakların tükenmesi,

38. *A.g.y.*, 106.
39. *A.g.y.*, 106 ve 126. "Critical Notice" yazısında, Guala bu savın abartılı olduğunu söyler.
40. *A.g.y.*, 111. 41. *A.g.y.*, 136. 42. *A.g.y.*, 107.
43. *A.g.y.*, 107 (italikler bana ait).

çevre kirliliği gibi piyasa etkilerini telafi etme amacı taşıdığı klasik liberalizmin büsbütün tersine dönmesi, der buna Foucault.

Devletin ve sosyal politikaların ekonomikleşmesi. Rekabetin faydası ekonomik büyüme yaratmasıdır, ki "tek temel *sosyal* politika" da ekonomik büyümenin teşvik edilmesidir.[44] Şöyle açar Foucault: Neoliberalizmde "sosyal politika ekonomi politikasının aksine çalışan ve onu telafi eden" yahut "güçlü ekonomik büyümeye daha cömertleşerek ayak uyduran" bir şey olmamalıdır. Ekonomik büyüme kendi başına, bireylerin refahının artmasını ve kendilerini risklere karşı koruyabilmelerini sağlamalıdır; bu yüzden devletin sosyal politikası ekonomik büyümenin ta kendisidir.[45] Rekabet amaca ulaşmayı kolaylaştıran bir araçtır; ekonomi söz konusu amaca ulaşabilsin diye devlet bu aracı tesis etmektedir.

Bundan dolayı, kökten ekonomikleşen neoliberal devletler liberal devletlerden üçlü bir mânâda ayrılırlar: Devlet ekonomiyi güvence altına alır, ilerletir, destekler; devletin gayesi ekonominin rahat işlemesini sağlamaktır, devletin meşruiyeti de ekonominin büyümesiyle bağlantılıdır – açıktan ekonomi namına faaliyet gösteren devlet aynı zamanda ekonomiden sorumlu hale gelir. Devletin eylemi, devletin gayesi, devletin meşruiyeti: Neoliberalizm üçünü birden ekonomikleştirir. Ordoliberaller bunu daha da ileri götürmüştür: Devletin iç örgütlenişi ve düzenlenişinin ilkesi de piyasa ekonomisi olmalıdır. Serbest piyasanın devlet tarafından tanımlandığı ve denetlendiği liberal formülasyon burada tersine çevrilir: Devlet piyasa tarafından tanımlanmalı ve denetlenmelidir.[46] Kısacası, bizatihi devlet ekonomikleştirilmelidir.

Mübadele yerine rekabet, eşitlik yerine eşitsizlik. Liberal ekonomideki piyasanın temel ilke ve dinamiği olarak mübadele vurgusunun yerini, neoliberalizmde rekabet vurgusu alır.[47] Önemsiz gibi görünen tektonik kaymalardan bir diğeridir bu, başka bir dizi ilke ve mahalli de etkiler. En önemlisi, mübadelenin hem öncülü hem normu

44. *A.g.y.*, 125 (italikler bana ait).
45. *A.g.y.* 46. *A.g.y.*, 103. 47. *A.g.y.*, 104.

eşdeğerliktir; oysa rekabetin öncülü ve neticesi eşitsizliktir. Bunun sonucunda, neoliberalizmin siyasi rasyonalitesi tamamen gerçekleştirildiğinde, piyasa ilkeleri her alana yayıldığında, eşitsizlik her alanda meşru, hatta normatif hale gelir.

Foucault bu noktayı kurcalamaz, ama toplumsal sözleşmenin hukukun üstünlüğü ve tatbikinde eşitliğin korunmasını vaat ettiği liberal demokrasiyi boydan boya kesen bir bıçaktır bu. Piyasa rasyonalitesinin merkezi ilkesinin rekabet olması, siyasi öznelerin liberal devletin sunduğu koruyucu güvenceleri kaybetmeleri anlamına da gelmektedir. Rekabetten kazananlar ve kaybedenler çıkar; sermaye diğer sermayeleri yok ederek veya yiyerek başarıya ulaşır. Dolayısıyla, piyasa rekabeti toplumsal ve siyasi bir ilke olarak genelleştiğinde, bazıları zafer kazanacak, bazıları ölecektir ... toplumsal ve siyasi bir ilke uyarınca.

Emek yerine insan sermayesi. Neoliberal aklın mübadelenin yerine rekabeti, eşitliğin yerine eşitsizliği geçirmesine paralel olarak, neoliberal akılda emeğin yerini insan sermayesi alır.[48] Piyasanın kökünde yatan ilke rekabet olduğunda, piyasa aktörlerinin hepsi üretici, satıcı, işçi, müşteri ya da tüketici değil, sermaye olarak yorumlanır. Ne kadar ufak, yoksullaşmış veya kaynaklardan yoksun olurlarsa olsunlar sermaye sıfatı taşıyan tüm özneler girişimci diye yorumlanır ve insan varoluşunun tüm boyutları girişimciliğe ait boyutlar olarak üretilir.[49] "Bizatihi bireyin yaşamının –özel mülkiyetle ilişkisi, ... ailesi, ev hayatı, sigortaları, emekliliğiyle– onu daimi ve çoklu bir tür girişime dönüştürmesi gerekiyordur."[50]

Emeğin insan sermayesine, işçilerin diğer girişimcilerle rekabet halindeki girişimcilere dönüşmesi, sınıfın görünürlüğünün ve tekerrür edebilirliğinin üstünü klasik liberalizmden bile daha büyük ölçüde örter elbette. Marx'ın tasavvur ettiği mânâdaki yabancılaşma ve sömürünün zeminini de ortadan kaldırır. Dahası sendikaların, tüketici gruplarının, karteller dışındaki ekonomik dayanışma biçimlerinin gerekçesini yok eder. Bir o kadar önemlisi, Foucault'yu ilgilendirmemiş olsa da, neoliberal siyasi rasyonalite bütünlük kazan-

48. *A.g.y.*, 187-89. 49. *A.g.y.*, 149. 50. *A.g.y.*, 198.

dığında, her alanda sadece homo oeconomicus var olduğunda, siyasi alanın kendisi ekonomik terimlerle yorumlanır olduğunda, insanların insan sermayeleri olarak şekillendirilmesiyle birlikte demokratik yurttaşlığın zemini, yani siyasi egemenliğini önemseyen ve müdafaa eden demos ortadan kalkar.

Üretim yerine girişimcilik. Piyasanın temel değerinin mübadele yerine rekabet olmasının ve ekonomik öznelerin insan sermayesi biçiminde tesis edilmesinin sonucu, metalar ve tüketim vurgusunun yerini girişimcilik ve üretkenlik vurgusunun almasıdır. Ürün karşısında üretkenlik, tüketim veya tatmin karşısında girişim öncelik kazanır. Girişim toplumu ne bir şeylerin değiş tokuşuyla, takasla (mübadele) ilgilidir, ne de bir şeylere duyulan arzu veya iştaha (tüketim) dayalıdır. Bambaşka bir mânâda ekonomiktir. Foucault bunu şöyle ifade eder:

> Elde edilmeye çalışılan, meta etkisine ... değil, rekabet dinamiğine tabi bir toplumdur. Bir süpermarket toplumu değil girişim toplumu. İstenen homo oeconomicus ne mübadele ne tüketim insanıdır; girişim ve üretim insanıdır. ... 1930'larda Ordoliberallerin programladığı ve günümüz kapitalist ülke yönetimlerinin çoğunun programı haline gelmiş olan yönetim sanatında ... girişim çokluğu ve ayrışmasına odaklı bir toplum söz konusudur.[51]

Bu bölümün devamında, bu erken dönem neoliberal girişim ve üretim figürünün yerini çoktan başka bir homo oeconomicusun, üretimin yerini sermayenin (insan sermayesinin) değer artışına bıraktığı bir yatırım portfolyosu modeline dayalı bir versiyonun almış olduğunu savunacağım.[52] Bu, finans sermayesinin üretim sermayesini, finansallaştırmanın getirdiği ekonomik rantın da üretkenlikten kaynaklanan kârı sollamış olmasının içerimlerinden biridir. Ama şimdilik, Foucault'nun altını çizdiği noktayı, girişimin insan sermayesinin ve bütün bir toplumun yönelim ve faaliyeti haline geldiğini

51. *A.g.y.*, 128-131.

52 Bkz. Feher, "Self-Appreciation, or the Aspirations of Human Capital", *Public Culture* 21.1, 2009, 21-41; ve *Rated Agencies: Political Engagements with Our Invested Selves* (Zone'dan çıkacak).

kavramamız gerekiyor. Özne girişimlerin oluşturduğu bir saha haline geldikçe, toplum da meta mübadelesine değil, "girişim çokluğu ve ayrışmasına" yönelir.[53] Foucault, "neoliberal politikalarda söz konusu olanın, toplumsal bünye içerisinde girişim biçimini" çoğaltmak olduğunu ekler; neoliberalizm bu yüzden bir grup ekonomi politikasından çok daha fazlasıdır.[54] Daha ziyade, "piyasayı, rekabeti ve dolayısıyla girişimi, toplumu biçimlendiren kuvvet diye ifade edebileceğimiz şey haline getirme meselesidir".[55]

Hukukun ekonomikleşmesi ve taktikselleşmesi. Piyasa *için* yönetim, egemenlik ve hukukun hakların değil rekabetin dayanağı haline gelmesi demektir.[56] (5. Bölüm'de, neoliberal hukuk anlayışı yoluyla bizatihi hakların da ekonomikleşmeye maruz kalabildiğini savunacağım.) Neoliberalizm hukukun üstünlüğünü bir tarafa bırakmaz; bir yandan kendi amaçları için araçsallaştırır, diğer yandan karmaşıklık ve ayrıntı düzeyini artırır. Girişimci bir toplumda sürtüşmelerin çoğaldığını, bundan dolayı kanunların çoğaldığını, hukukun alanının genişlediğini söyler Foucault.[57] Ancak neoliberal rasyonalite için hukukun üstünlüğü içi dolu bir üstünlük değildir, biçimseldir: "Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti, yönetimin faaliyet alanını ekonomik oyunun kurallarını koymak olarak belirler. Bu oyundaki oyuncularsa sadece bireyler veya girişimler olmalıdır."[58] Yani neoliberal hukuk, planlamacılığın tam tersidir. Ekonomik oyunu kolaylaştırıyordur, ama yönlendiriyor veya kontrol ediyor değildir.[59]

Hakikat / doğruluk olarak piyasa. Neoliberalizmde piyasanın bir "doğrulama" sahası sıfatıyla şiddetlenmesi söz konusudur. Foucault bu sözcüğü, kurucu değil kurulmuş nitelikte, ama yönetim işi görmeleriyle önem taşıyan hakikatlerin üretim ve dolaşımını karşılamak için türetir. Ekonomik yönetimin iyi yönetim haline geldiği, ekonomik davranışın –Weber'in hatırlattığı üzere– (Protestan bir) Tanrıya hizmet etmekle örtüştüğü klasik liberalizmde, ekonomi ha-

53, 54, 55. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 130.
56. *A.g.y.*, 107 ve 137. 57. *A.g.y.*, 126-27 ve 149-50.
58. *A.g.y.*, 147. 59. *A.g.y.*, 146.

kikatle aynı hizaya gelmişti zaten. Ama neoliberalizmle birlikte piyasa *bir* değil *yegâne* doğrulama sahası haline gelir *ve* bu, insan faaliyetinin tüm saha ve türleri için geçerli hale gelir. Piyasa bir akıl biçimi olarak genelleşir, yahut Foucault'nun ifadesiyle: "Amerikan neoliberalizminde [piyasanın ekonomik biçiminin] toplumsal bünye içinde boydan boya genelleşmesi ve toplumsal sistemin genelde para mübadelesi üstünden yürümeyen veya onanmayan kısmının da buna tamamen dahil edilmesi söz konusudur."[60] Yani, annelikten çiftleşmeye, öğrenimden suça, aile planlamasından kişinin kendi ölümünü planlamasına varıncaya değin, tüm alan ve faaliyetleri piyasanın ilkeleri çerçevelemektedir.

Neoliberal akılda piyasa doğrulamasının iki boyutu vardır: Bir yandan piyasa bizatihi doğrudur, diğer yandan tüm faaliyetlerin doğru biçimini temsil eder. Bu doğruları kabul eden rasyonel failler "gerçeklik"i kabul ediyor, başka ilkeler uyarınca hareket edenler ise irrasyonel olmakla kalmayıp, "gerçeklik"i reddediyorlardır. Rasyonel seçim kuramı, bu denklemi ifade ettiği ve sosyal bilimler bilgisinin hegemonik modeli haline geldiği ölçüde, Herbert Marcuse'nin "siyasi evrenin kapanışı" dediği şeyin –ekonomik rasyonaliteye alternatif oluşturacak, anlaşılır, meşru seçeneklerin silinip gitmesinin– gelişmiş halini temsil etmektedir.

Devletin sorumlulaştırılması. Devlet ve devlet aklı piyasa doğrulamasına belirgin yollardan uyum göstermektedir. Devlet kurum ve pratiklerini ekonomik ölçüm sistemlerinin yönettiğini, devletin kendisinin de meşruiyetini ekonomik büyümeden aldığını daha önce görmüştük.[61] "Ekonomi, ekonominin muhafızı olan devlete meşruiyet sağlıyor."[62] Ekonominin koşullarını düzenleyip büyümesini kolaylaştırarak ona destek olması gereken devlet böylece, öngöremediği, denetleyemediği, etkilerini telafi edemediği ekonomiden sorumlu kılınır. Yani bir kampanya sloganından çok daha fazlası olan "It's the economy, stupid!" (biraz da ekonomiden bahsetsene canım), neoliberal devlette siyasi hayatın tanımını oluşturmaktadır.

60. *A.g.y.*, 200 ve 238-39. 61. *A.g.y.*, 42. 62. *A.g.y.*, 72.

Devlet sermayenin işini kolaylaştırırken, mübadele (erişim, fırsat), bölüşüm (gelir eşitsizliği) veya tali (çevresel, toplumsal, politik) zararlar düzeyinde müdahil olmaz. Neoliberalizmin bu boyutu, günümüzde devletle sermayenin gitgide örtüşmesinin, Marksist devlet kuramcılarının –Jürgen Habermas, Claus Offe, Nicos Poulantzas, Ralph Miliband ve diğerleri– 1970'lerde öngördüğü türden bir meşruiyet krizine neden yol açmadığını anlamak için önemlidir.[63] Devlet sermaye konusunda yansız değildir, ama sermayenin doğurduğu talihsizlikler veya hasarları telafi ediyor da değildir.[64] Neoliberal devletin açıktan kapitalist bir devlet gibi ve sermaye adına hareket edebilmesinin nedeni, devlet aklını ekonomik büyümenin oluşturuyor olması ve sermayenin değer artışının büyümenin motoru olduğu varsayımıdır. Finansallaşma çağında bunun doğru olup olmadığı sorusunu bu bölümün ilerleyen kısımlarında ele alacağız.

Ayrışma ve siyasi çekişme yerine siyasi mutabakat. Son olarak, neoliberal akılda klasik liberalizme özgü atomlaşma ve ayrışmanın yerini siyasi bütünleşme ve mutabakat alır.[65] Foucault'nun derslerinde pek geliştirilmemiş, ufak bir izlektir bu, ama nihayetinde 1990'lardan itibaren neoliberal yönetişim vasıtasıyla açıkça gerçekleştirilecektir. Savaş sonrasının Alman neoliberal rasyonalitesi olarak gördüğü şeyi şöyle izah eder Foucault:

> ... temin ve muhafaza edilmesi rolünü devletin üstlendiği ekonomik özgürlük, hukuki meşrulaştırmadan daha fazlasını; bu ekonomik süreçler dahilinde yatırımcı, işçi, işveren, sendika sıfatıyla fail olarak ortaya çıkabilecek herkesi buluşturan kalıcı bir mutabakat üretir. Tüm bu ekonomik

63. Jürgen Habermas, *Legitimation Crisis*, İng. çev. Thomas McCarthy, Boston: Beacon Press, 1975; Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, İng. çev. Timothy O'Hagan, Londra: Verso, 1975; Türkçesi: *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Epos, 2014; James O'Connor, *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St. Martin's Press, 1973; Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society*, New York: Basic Books, 1969; Claus Offe, "Structural Problems of the Capitalist State: Class Rule and the Political System", *German Political Studies*, 1. cilt içinde, Klaus von Beyme (haz.), Beverly Hills: Sage, 1974.

64. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 133. 65. *A.g.y.*, 72-73.

faillerin, ekonomik özgürlük oyununu kabul ederek oluşturdukları bu mutabakat, siyasi bir mutabakattır.[66]

Foucault bütünleşme ve mutabakata ilişkin bu iddiayı tam bir argüman haline getiremez, ama böyle bir argümana açılan yola işaret eder. "Ekonomik açıdan serbest piyasanın bağlayıcı olduğuna, siyasi bağlar ortaya çıkardığına" ve "ekonomik büyümeyle gelen refah üretiminin, ekonomi kurumundan nüfusun rejim ve sisteme genel bağlılığına uzanan devreyi üreteceğine" dikkat çeker.[67] Bu iki iddia, yakından incelememiz gereken sorunu ortaya çıkarır: Neoliberal serbest piyasa ilkeleri, nüfusu siyasi açıdan kendilerine ve rejimin bütününe bağlayacak şekilde nasıl uygulanmaktadır? Bu özel yönetişim türü, özgürlük üstünden yönetişim nasıl meydana gelmektedir?

Neoliberal akıl izahının böyle kısa ilkeler biçiminde damıtılmış hali, Foucault'nun metinler, tartışmalar, tarihsel olaylar üstüne sunduğu incelikli yorumların ve aralarında keşfettiği bağlantıların hakkını vermiyor. Bu hususta dersleri okumanın yerine geçebilecek bir şey yok. Benim amacım, devlet, toplum ve özneyi yeniden inşa eden, sosyal politika üreten, hakikat ve bir hukuk teorisi koyutlayan bir normatif akıl biçimi şeklinde ifade edilen bu neoliberalizmin temel unsurlarını öne çıkarmaktı. Başkalarının sadece ekonomi politikası gördüğü yerde, Foucault klasik liberal dil ve alakalardan istifade eden, ama liberalizmin birçok gayesini ve hesap verebilirlik kanalını tersine çeviren, devrimci ve kapsamlı bir siyasi rasyonalite tespit etmiştir.

Gelgelelim, kısmen bu araştırma tamamlanmamış olduğundan, kısmen neoliberalizmin hegemonikleşmesinden önce gerçekleştirilmiş olduğundan, kısmen Foucault'nun araştırmalarından bu yana sermaye ve neoliberalizmde çok fazla yeni gelişme olduğundan, kısmen de bu kitapta ele alınan sorunsal görece Foucault'nun ilgisini çekmemiş olduğundan, Foucault'nun izahında tashih veya terk edilmesi gereken bazı özellikler bulunuyor. Foucault'nun neoliberalizmine ilişkin bu sorunlaştırmalara geçeceğiz şimdi.

66. *A.g.y.*, 72. 67. *A.g.y.*, 73.

FİNANSALLAŞMA VE YÖNETİŞİM ÇAĞINDA NEOLİBERALİZM

Öznenin, devletin, toplumsal ve ekonomik olanın neoliberal oluşumlarının günümüzde taşıdığı özellikler arasından, Foucault'nun tahlil ettiği manzara içinde mevcut olmayan ya da az yer kaplayan, ama bugün önem taşıyan birkaç tanesini ele alalım.

1) Finans sermayesinin yükselişi, her şeyin finansallaşması, gerek ekonominin ve siyasi aklın şekillenmesinde gerekse neoliberal rasyonalitenin kendisinin –piyasa, özne ve rasyonel eylem formülasyonunun– dönüşümünde borç ve türev araçlarının önemi. Mesela finansallaşmanın insan sermayesi figürünü bir girişim topluluğundan yatırım portföyüne dönüştürmesini düşünelim. Yine bu dönüşüm, çıkar odaklı klasik homo oeconomicus figürünün yerine sermayenin (insan sermayesinin) değer artışına odaklı bir figür geçirmiştir.

2) Devletin ekonomi için tek hedefini, ekonominin de yegâne buyruğunu oluşturan büyümenin, rekabet konumu ve güçlü bir bono ve kredi puanı hevesi sayesinde finansallaştırma aracılığıyla artması ihtimali.

3) Finans sermayesinin zemin hazırladığı krizler; yalnızca şirket, şehir, ulusların dönem dönem çökmesi ve iflas etmesiyle değil, ekonominin her alanında üretim faaliyetinin yerini gitgide finansal faaliyetin almasıyla birlikte ortaya çıkan kalıcı işsizlik ve resesyon koşulları. (Finans sektörü ABD'de bugün toplam GSYİH'nin hemen hemen yüzde 9'una denk gelirken, tüm şirket kârlarının yüzde 30' undan fazlasını oluşturmaktadır; 2009 öncesinde bu rakam yüzde 40'ın üstündeydi.)[68]

68. Bkz. Zach Carter, "Scaling Back Our Bloated Financial Sector", *Huffington Post*, 26 Mayıs 2010, huffingtonpost.com/zach-carter/scaling-back-our-bloated_b_590930.html; Pat Garofalo, "The Financial Sector Now Makes Up a Bigger Share of the Economy Than Before the Recession", *Think Progress*, 14 Aralık 2011, thinkprogress.org/economy/2011/12/14/389487/financial-sector-gdp-recession.

4) Bu krizlerin peşinden gelen kemer sıkma politikaları ve bu politikalarla birlikte neoliberal rasyonalitenin geçirdiği dönüşüm – sınırsızlıktan kısıtlanmışlığa, özgürlükten feragate.

5) Devletin piyasalaşması ve taşeronlaştırılması (Foucault'nun tabiriyle, "yönetimselleşmesi") ve devletin bizatihi finansallaşması, böylece finans sermayesinin hareket ve krizleri karşısında son derece savunmasız kalması. Finansallaşma aynı zamanda, terör tahminlerinden öğrenci kredileri ve ipoteklere varıncaya değin her alanda devleti kendine özgü türev piyasaları geliştirmeye itmiştir.

6) "Yönetişim"in yükselişe geçmesi, iş dünyası ve siyasetin iç içe geçen söz dağarcıkları aracılığıyla neoliberal aklın yaygınlaşması; yönetişimin siyaset sevmezliği; hukukun üstünlüğünü yerinden eden nirengi noktaları, kılavuz ilkeler, *buy-in*'ler ve en iyi pratikler.

7) Ekonomik failler ve eylemin yönetişim tarafından dönüştürülmesiyle, bireysel çıkarın yerini ekip çalışması, sorumlulaştırma ve paydaşlar arası mutabakatın alması; kısacası, özgür öznelerden bahseden neoliberal söylemden, daha açıktan yönetilen, "sorumlulaştırılan" ve idare edilen bir özneye yer veren bir söyleme geçiş.

8) Kendi kendine yatırım yapan ve sorumlulaştırılan insan sermayesinin yönetişim tarafından büyüyen ekonomi projesine entegre edilmesi, böylece bireysel "çıkar" ve özgürlüğün öneminin daha da azalması.

9) Bu yönetişimin unsurlarını oluşturan otorite devri ve özneyi sorumlulaştırma bileşimi sayesinde, kitleselleştirme ve tecrit üstünden uygulanan "*omnes et singulatim*" –tek tek herkese– iktidar etkisinin şiddetlenmesi.

10) Yönetişim ve insan sermayesinin bu özelliklerinin, ulusun ekonomik sağlığı projesiyle hem bütünleştirilmiş hem özdeşleştirilmiş bir yurttaş, bilhassa kemer sıkma politikaları bağlamında gerektiğinde ıskartaya çıkarılması veya kurban edilmesi meşru kılınmış bir yurttaş doğurması.

11) "Batamayacak kadar büyük"ün tamamlayıcısı olan "koruyamayacağımız kadar küçük": ortada sadece sermayeler ve aralarındaki rekabet olduğunda, bazıları kazanıp bazıları kaybedeceği gibi (hayatı koruma taahhüdü ve eşitlik yerine eşitsizlik ve rekabet), bazıları kurtarılıp hayata döndürülürken, bazıları ortada kalacak ya da ölüme terk edilecektir (küçük çiftlik ve küçük işletme sahipleri, "sualtı" ipotekleri olanlar, borçlu ve işsiz üniversite mezunları). Bu, topluluklara ve Foucault'nun tabiriyle "toplum"a yönelik amansız saldırıyla, kamusal kurumları ve siyasi uzanıları söküp atan saldırıyla birleştiğinde, Foucault'nun derslerinde neoliberalizmin yeni özelliklerinden bir tanesi olarak tarif ettiği "herkesin dahli" ilkesi değişime uğrar. Herkes yine insan sermayesi olarak yorumlanmaktadır, ama Foucault'nun herkese uzandığını hayal ettiği koruma önlemleri ortadan kaybolmuş durumdadır.

12) Bilhassa 11 Eylül sonrasında, neoliberal aklın menkul kıymetleştirme ile kesişmesi – birbirlerini karşılıklı meşrulaştırmaları; etkililik, denetim ve avantajlı bir ekonomik iklim gibi ölçüm sistemleri lehine hukuk, demokrasi ilkesi ve toplumsal refahı elbirliğiyle paranteze almaları.[69]

Neoliberalizmin Foucault'nun öngörmediği, öngöremeyeceği daha pek çok özelliği var; ulusal, ulus-sonrası ve küresel arasındaki vites geçişlerini gıcırdatması, yönetişim ve düzenlemeler açısından ulusaşırı kurumların önemi ve özelleşen kazancın beraberinde getirdiği toplumsallaşan risk bunlardan bazıları. Foucault'nun neoliberalizmi dikkat çekici bir devlet-merkezlilik gösterir, ulusaşırı veya küresel kurumların yönetiminde değildir; devlet, ekonomi ve sivil toplum arasındaki ilişkiler de ulus açısından tasavvur edilir. Yukarıdaki listenin amacı, Foucault'nun neoliberalizm tasvirinde bu kitabın argümanı açısından en çok önem taşıyan unsurları belirlemekten ibaretti. Birçoğu ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı ele alınacak.

69. 5. Bölüm'de Saddam sonrası Irak'ta Bremer Kararları üstüne sunduğum tartışma bu örtüşmenin bir örneğini vermektedir.

FOUCAULT'NUN NEOLİBERALİZMİ ÇERÇEVELEYİŞİNDEKİ SORUNLAR

Foucault'nun neoliberal siyasi rasyonaliteye ilişkin kuramını yukarıda sıralanan gelişmeler ışığında güncellemenin yanı sıra, sunduğu izahın bazı unsurlarını sorgulayacak, bazı unsurlarına ilaveler yapacağım. Bunlar arasında, siyasi olana ilişkin formülasyonu, homo oeconomicusun on yedinci yüzyılda doğmuş olduğu argümanı, sermayeyi bir tahakküm biçimi olarak ele almayışının tuhaflığı ve hepsinden öte, neoliberalizmin anayasal demokrasi ve demokrasi tahayyülü üstündeki etkisini karanlıkta bırakması bulunuyor. 3. Bölüm büyük ölçüde, homo oeconomicusun hâkimiyet kazanması konusunda Foucault'nun derslerinde sunduğundan farklı bir hikâyenin anlatımına ayrılmış durumda. Burada ise sadece, bazı genel sorunlaştırmalarla o hikâyenin yolunu hazırlamak istiyorum.

Foucault'nun neoliberalizm araştırması ve tahlilinin itici gücünü, biyopolitikanın doğuşuna dair bir ilgi,[70] egemenlikten yönetimselliğe geçişler ve liberalizmin yeniden düzenlenmesi oluşturur, ama bu koordinatlar neoliberalizmin toplumsal hayata, kültüre, öznelliğe ve hepsinde öte siyasete neler yaptığını kavramak için yeter-

70. Bu ve ilerleyen bölümlerde Foucault'nun 1978-79 Collège de France dersleri hakkındaki izahın odağında biyopolitika değil, bir siyasi rasyonalite olarak neoliberalizm bulunuyor, ama bu dersleri biyopolitika ışığında yorumlayan kapsamlı bir literatür de oluşmuş durumda. Mesela bkz. Nikolas Rose, *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Princeton: Princeton University Press, 2006; Thomas Lemke, *Biopolitics: An Advanced Introduction*, New York: New York University Press, 2011; Türkçesi: *Biyopolitika*, çev. Utku Özmakas, İstanbul: İletişim, 2013; Roberto Esposito, *Bios: Biopolitics and Philosophy*, İng. çev. Timothy Campbell, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008; Pheng Cheah, "Power Over Life / Power of Life: What Is a Non-organizational Politics?", *Biopolitics, Ethics and Subjectivation* içinde, Alain Brossat, Yuan-Horng Chu, Rada Ivekovic ve Joyce C. H. Liu (haz.), Paris: Éditions l'Harmattan, 2011; Melinda Cooper, *Life as Surplus: Biotechnology and Capitalism in the Neoliberal Era*, Seattle: University of Washington Press, 2011; Miguel Vatter, *The Republic of the Living: Biopolitics and the Critique of Civil Society*, New York: Fordham University Press, 2014; Vanessa Lemm ve Miguel Vatter, *The Government of Life: Foucault, Biopolitics and Neoliberalism*, New York: Fordham University Press, 2014.

li değildir. Bu Foucault'nun çalışmalarında, "siyasi olana ilişkin formülasyon" diyebileceğimiz daha genel bir sınırlılığa işaret etmektedir: Bu formülasyon büyük ölçüde (işin garibi, devlet-merkezli) "egemenlik" ve "hukukilik" terimleriyle sınırlıdır.

Biraz farklı bir ifadeyle, Foucault bu derslerde modern öznenin yönetilmesinden bahsederken, garip biçimde kısıtlayıcı, liberal bir dil kullanır. Yönetim devletten doğuyor, her zaman nüfus ve özne üstünde iş görüyordur – kâh özne aracılığıyla nüfus üstünde, kâh nüfusun yönetilmesi aracılığıyla özne üstünde. Foucault ister biyoiktidarı ister disiplini, ister yasayı ister egemenin fermanını ele alıyor olsun, özneler ya bireysel özneler ya da disipline konu olan topluluklar *olarak* yönetilir veya yönetilmeye direnirler. Ara ara dahi olsa uyum içinde hareket eden ya da egemenlik özlemini dışavuran *siyasal* bir topluluk, bir demos yoktur; aşağıdan yukarı pek bir toplumsal kuvvet yoktur, müşterek bir yönetim gücü, müşterek bir özgürlük mücadelesi yoktur. Bu yokluklar Foucault'nun siyaset teorisi alanındaki çalışmaları için kalıcı bir sınır oluşturur, ama neoliberalizm derslerinde bilhassa önem kazanırlar. Birey azat edilir ya da yönetilsin diye azat edilirken, siyasi olanın alanı da yönetimle sınırlıdır. Yani Foucault'nun soykütüğünde ve yönetim, yönetimsellik, biyopolitika teorilerinde –üretilen, yönetilen, direnen– özne vardır ama *yurttaş* yoktur.

Dolayısıyla bu konudaki izahını, neoliberal aklın demokratik siyasi hayat ve yurttaşlıkla kesişimine veya bunlar üstündeki etkisine ilişkin bir düşünceye götürmez Foucault. Bu alanların yeniden inşası, aşınması ve dönüşümü onun analizinde gözardı edilir; direniş de –olur da baş gösterirse– başka biçimlerde ve mahallerde meydana gelir. Yeniden, daha keskin bir biçimde ifade edersek, Foucault' nun analiz koordinatları şu soruları sormasına izin vermez: Neoliberal rasyonalitenin, demokratik ilkeler, kurumlar, değerler, ifadeler, koalisyonlar, kuvvetler dahil olmak üzere demokrasi üstündeki etkileri nelerdir? Hepsinden öte, bu rasyonalitenin demokrasi tahayyülü üstündeki etkisi nedir? Halk egemenliği içinde demos fikrine ne olur? Siyasi özerklik, siyasi özgürlük, yurttaşın sesi, adalet ve eşitlik ne olur?

Foucault düşüncesi içinde üstünde durmaya değer bir eksiltidir bu –neden orada ve ne gibi sonuçları var?– ve bir sonraki bölümde daha ayrıntılı ele alınacaktır. Ancak bu eksiltiyi, Foucault'nun düşüncesindeki ikinci önemli sınırlılıkla, 1970'lerin sonunda Marksizme gösterdiği mahut husumetin ürünü olan sınırlılıkla ilişkili olarak da düşünmeye değer. Daha önce belirttiğim gibi bu dersleri boydan boya kesen, Marksist epistemoloji, tarihyazımı, ekonomik ve siyasi analizi kapsayan, sürekli bir Marksizm eleştirisi mevcuttur.[71] Foucault, Marx düşüncesindeki "sermaye mantığı"na ve daha genel düzeyde Marksist mantıklara dair bir eleştiri sunar. Reel sosyalist devletlerden türediğini ve son derece yoksullaşmış olduğunu söylediği siyasi rasyonaliteden, Marksist bir yönetim kuramının olmayışını sorumlu tutar.[72]

Marksist kategorilerin, mantıkların ve tarihyazımının toptan reddi, Foucault'nun ekonomi politiğin doğuşunun yeterince kuramlaştırılmamış boyutlarını ön plana çıkarmasına; liberalizm, devlet, ekonomi ve modern özne arasındaki ilişkilerin yeni bir şekilde sahnelenmesine olanak sağlar. Ancak bu reddin bedelleri de vardır, bilhassa neoliberalizmin beraberinde getirdiği kendine has tahakkümleri tartmak konusunda. Yani Foucault'nun neoliberalizme karşı hükümlerinin hafif görünmesi, yalnızca kendisini ancak soykütüksel bir merakla keşfedilebilecek yenilikleri açığa çıkarmaya adamış olmasıyla, neoliberalizmin henüz hegemonikleşmemiş veya hem iş dünyası, ekonomi ve yönetişimi bütünleştirecek, hem de bireysel hedefleri ulusal ekonomik hedeflerle bütünleştirecek söylemlerle henüz kaynaşmamış olmasıyla ilgili değildir. Daha ziyade, tarihsel ve toplumsal bir kuvvet olarak sermayenin kendisine yüz çevirmiştir Foucault. Bu derslerde çarpıcı bir seyreklikle baş gösteren sermayenin bahsi geçtiğinde, zorunlu mantıklara uygun hareket ettiği veya beraberinde bir tahakküm sistemi getirdiği düşüncesine verip

71. Foucault'nun ilk Marx eleştirisi bu değildir elbette; daha önceki soykütük çalışmalarının her birinde, Marx'taki tarihyazımından, materyalizmden, diyalektikten, ideolojiden, sermayenin ve ekonomik hayatın taşıdığı öncelikten uzaklaşmasını oluşturan unsurları geliştirir.

72. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 99-100 ve 156-158.

veriştirmek içindir bu çoğu zaman.[73]

Oysa sermaye ve kapitalizm bir akıl düzenine indirgenebilir değildir. Foucault, "son tahlilde, nasıl servet üretiyorsak hakikat de üretmemiz gerekiyor, hatta servet üretebilmek için önce hakikat üretmemiz gerekiyor," derken haklıdır şüphesiz, ama sermayenin ne buyrukları ne de etkileri büsbütün bir hakikat rejimi olarak kapitalizme atfedilebilir.[74] Sadece Foucault'dan değil, Max Weber ve Karl Polanyi'den de hatırlayacağımız gibi, sermayenin harekete geçebilmek için belli hakikatlere ihtiyacı vardır; ideoloji eleştirisinden hatırlayacağımız gibi, gücünü ve meşruiyetini muhafaza etmek, daha doğrusu meşruiyetini güç olarak muhafaza etmek için sermaye belli hakikatleri dolaşımda tutar. Sermaye üretimi ve yeniden üretiminin sağlama alınmasında fetişizm ve şeyleşmenin oynadığı rolden Marx da vazgeçememiştir. Ama bunların hiçbiri, kapitalizmin sistemik dürtülerinden doğan buyrukları kavramamıza yardımcı olmaz – emeği ucuzlatma ve pazarları genişletme buyruğu, ekonomik büyüme buyruğu, kâr yaratmak için üretimde (ve günümüzde yatırım araçlarında) sürekli yenilik buyruğu vb. Neoliberalizm şüphesiz yeni bir ekonomik akıl düzeninin, yeni bir yönetim rasyonalitesinin, yeni metalaşma tarzlarıyla mahallerinin ve elbette –paylaşım ekonomilerinden Bitcoin'e, türev araçlarından insan sermayesine varıncaya değin– kapitalizmin yeni özelliklerinin ve yeni sermaye türlerinin müjdecisidir, ama sistematik buyruklarının bunlardan herhangi birine indirgenmesi mümkün değildir. Bu buyruklar baştan aşağı şekil değiştirebilmekte, yeniden düzenlenebilmektedir (finansallaşmanın kendisinin açıkça gösterdiği gibi), içgüdüyle veya hidrolikle ilgili meseleler değillerdir; ama canlı bir varlığınkinden aşağı kalmayacak ölçüde azılı, temel hayat dürtüleridir bunlar.

Sakın yanlış anlaşılmasın, tek bir kapitalizm olduğunu, kapitalizmin söylemden bağımsız var olduğunu veya iş gördüğünü, kapitalizmin birleşik ve birleştirici mantıklara sahip olduğunu savunu-

73. Mesela bkz. *a.g.y.*, 92 ve 156-158.

74. Foucault, "Two Lectures", *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings* içinde, Colin Gordon (haz.), New York: Vintage, 1980, 93-94.

yor değilim. Sadece, hiçbir söylem tarafından yadsınamayacak dürtüleri var kapitalizmin ... büyüme dürtüsü, girdi maliyetlerini azaltma dürtüsü, yeni kâr mahalleri arama ve yeni pazarlar yaratma dürtüsü; bu dürtülerin biçimi, pratikleri ve mahalleri sonsuz çeşitlilik gösteriyor ve söylemsel olarak iş görüyor olsa bile. Dahası sermayenin kendisi (beraberinde yeni imkânlar geliştiren, düzenleyen ve üreten kendine özgü akıl biçimiyle kol kola, ama ona indirgenemez bir şekilde), ekonomik işlem ve dolaşımlarının ötesinde, amaçlarının ötesinde, sürekli insan dünyalarına –ilişkilere, düzenlemelere, özne üretimine– şekil veriyor: Sermayenin dünya oluşturma gücü bu; Marx'ın *Manifesto*'da öylesine şairane tasvir ettiği, *Alman İdeolojisi*'nde sistemleştirmeye çalıştığı güç. Sadece ekonomik akıl ve yönetişimdeki ifadeleri değil, sermayenin ta kendisi, düzenlediği insanlar ve insan dünyaları üstünde hâkimiyet kurmuş durumda. Neoliberalizmin kuramlaştırılmasında bu boyut dışarıda bırakıldığında, ki bu derslerde olan budur (kısmen Foucault'nun kapitalizmin belli bir biçimini tasvir etmeye değil, siyasi bir rasyonalitenin izini sürmeye çalışmasından, ama aynı zamanda hayatının bu noktasında Marksizme duyduğu derin husumetten dolayı), siyasi rasyonalite ile ekonomik sınırlamalar arasındaki girift dinamiği, dahası neoliberalizmin bu dünyayı ve içindeki özgürlüksüzlüğü oluşturma gücünün kapsam ve derinliğini de kavrayamayız.

Şöyle de bakılabilir: Açık ki liberalizm ve neoliberalizmin vaat ettiği "özgürlük" Foucault'nun ilgisini çekmiştir. Böyle bir özgürlüğün yönetime araç olabileceğini biliyordur, ama Marksizmin, adına özgürlük denen şeyin hayati tahakküm erklerini görünmez kıldığı, hatta söylemsel olarak tersine çevirdiği tespitini kabul etmez. Genç Marx'ın tezini, burjuva özgürlüğünün –"büyük bir ilerleme" olmakla beraber– insan ürünü güçlerden, bizi yönlendiren ve kontrol edemediğimiz güçlere yabancılaşma ve bu güçlerin tahakkümü dolayısıyla ödünlü olduğu tezini reddeder Foucault. Olgun Marx'ın argümanını, mübadele sahasındaki özgürlüğün üretim sahasındaki sömürü ve tahakküm zemini üstünde durduğu argümanını da reddeder. Burada mesele Foucault'yu Marx'la düzeltmek değil, neoliberalizmin demokrasiyi feshine dair zengin bir izahat oluşturmak

için, Foucault'nun neoliberal akla gösterdiği alakanın Marx'ın kapitalizm tahlilindeki belli boyutlarla lehimlenmesi gerektiğini göstermek.

Demokrasi ve sermayeye görece kayıtsız kalması, benim amaçlarım açısından Foucault'nun çerçevesindeki belli başlı kısıtları oluşturuyor. Ancak ilerleyen bölümlerde girişilecek çalışma için önem taşıyan bazı ufak kısıtlar da bulunuyor. 11. Ders'in sonunda Foucault iktisatın "yönetim sanatının yanında duran" bir bilim olduğunu, "yönetim*in* bilimi" olamayacağını öne sürer. Bugün bu önemli bir yanlış gibi görünmektedir. Bu iddia kısmen Foucault'nun iktisatın sivil toplumdan ayrı olduğu inancıyla bağlantılıdır, ki burada yine Marx'la örtük bir münakaşa içindedir. Keza Foucault'nun neoliberalizmin bir iddiasını, liberalizm ve neoliberalizm için ekonominin yönetimin sınırını oluşturduğu iddiasını, bilinemez olduğu için ekonomiye dokunulmaması gerektiği iddiasını kabul etmesiyle bağlantılıdır. Ama aynı zamanda, iktisat, işletme ve siyaset bilimlerinin, rasyonel seçim, biçimsel modelleme ve hepsinden öte, idari yönetişimin dili aracılığıyla nasıl birleşeceğini öngörmemiş olmasıyla bağlantılıdır. 4. Bölüm'de etraflıca tartışılan, açıktan ve kasten siyaset karşıtı olan yönetişim dili, devletin, şirketlerin, okulların, kâr amacı gütmeyen kurumların, kamusal, hatta özel işletmelerin hepsinin ortak dili haline geldiğinde, iktisat da yönetimin bilimi haline gelmiştir.

Bir de, Foucault'nun homo oeconomicusun bir çıkar mahluku olduğu, büsbütün canlarına okumadığı *homo juridicus* ve *homo legalis*'ten on yedinci yüzyıldan bu yana rol çalan bir mahluk olduğu argümanı vardır. Foucault'ya göre, kendi başlarına ve beraberce yönetimsellik sorununu ortaya çıkaran iki modern figür, çıkar öznesi ve hak öznesidir. İlerleyen bölümlerde buna da karşı çıkacağım. Neoliberalizmin yükselişiyle birlikte homo oeconomicusun temelinin veya belirleyici özelliğinin çıkar olmaktan çıktığını, ayrıca Foucault'nun modern düşünce ve pratik içinde homo politicusu gözardı ettiğini öne süreceğim. Bir sonraki bölümde savunacağım gibi, homo politicus hak öznesine veya homo legalise tutsak düşmüş değildir. Modernliğin büyük bölümünde varlığını sürdürmüş, ancak yakın za-

manda neoliberalizme özgü insan sermayesi biçimindeki homo oeconomicus tarafından, artık çıkar üstünden tanımlanması uygun olmayan bir mahluk tarafından yerinden edilmiştir. Daha genel düzeyde, neoliberalizmin özneyi insan sermayesi biçiminde yeniden yapılandırmasının içerimleri konusunda, Foucault'nun hayal gücünün hayret verici bir darlık gösterdiğini savunacağım. İnsanlar hem kendileri hem başkaları için, bir firma veya devlet için sermaye haline geldikçe, üretkenlikleri değil yatırım değerleri başköşeye oturmakta, ahlaki özerklik ve dolayısıyla egemen bireyselliğin zemini kaybolmakta, siyasi yurttaşlığın alanı ve anlamı daralmaktadır.

Foucault'nun neoliberalizmin demokrasiyi ve demokrasi tahayyülünü ortadan kaldırışını kuramlaştırma çabasının eleştirilen kimi noktaları bunlar. Bir yandan, bir siyasi rasyonalite olarak neoliberalizme hayati bir ifade getiriyor, bir ekonomi politikası olması dışında beraberinde neler getirdiği konusunda derin bir idrak sunuyor Foucault. Öte yandan, Collège de France derslerinde, bu derslere can veren zaman, koşullar ve düşünsel eğilimle bağlantılı sınırlılıklar ve anakronizmler bulunuyor. Dahası, demokrasi, yurttaşlık ve siyasi düşünce tarihi gibi, açıkçası Foucault'nun ilgilenmeyeceği ya da itiraz edeceği konular üstüne, onunla birlikte, ona karşı ve ondan ayrı düşünmenin peşindeyim. Eleştirel teorinin bu tür heterodoks angajman pratikleri demek olduğunu, bu tür pratikler için var olduğunu düşünüyorum.

3.

Foucault Tashihi: Homo Politicus ve Homo Oeconomicus

Piyasa değerlerinin diğer değerleri sindirdiğini, demokrasi dahil kırılgan, kıymetli veya kutsal şeylerin gitgide ve uygunsuzca piyasalara tabi kılındığını söylemek günümüzde âdet oldu. Kaynakları ve yörüngesine dair analizlerle birlikte, gerek popüler gerek akademik söylemde düzenli olarak işittiğimiz bir yakınma bu.[1] Bu bölümde bu fenomenin belli bir yönü üstüne kuramsal bir inceleme sunacağım: kuşatıcı insan figürü olarak homo oeconomicusun neoliberal zaferinin; ahlaki özerklik vasıtasıyla kendi kendisini yöneten, halk egemenliği vasıtasıyla başkalarıyla beraber yöneten öznenin hakkından gelip, demokrasi pratik ve tahayyüllerinin altını oyuşu üstüne. Ekonomik değerlerin siyasi olanı ağzına kadar doldurduğunu veya siyasi olan üstünde hâkimiyet kurduğunu savunmuyorum. Söz konusu olan daha ziyade, homo oeconomicusun neoliberal versiyonunun, –çeşidi ne olursa olsun– demokrasinin maddileşmesini sağlayan fail, dil ve sahaları ortadan kaldırmasıdır.

Homo oeconomicus epeydir eleştirel analize konu oluyor. Kökenleri,[2] değişen morfolojisi,[3] sorunlu bir şekilde ontolojikleştiril-

1. Michael Sandel, *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, New York: Farrar, Strauss and Giroux, 2012; "How Markets Crowd Out Morals", *Boston Review* 37.3 (2012), 13, bostonreview.net/forum-sandel-markets-morals. Aynı sayıda Richard Sennett, Matt Welch, Deborah Sachs ve diğerlerinden gelen yanıtlara da bakınız.

mesi ve evrenselleştirilmesi[4] üstüne çeşitlilik gösteren bir akademik literatür mevcut. Modernlikte gitgide öne çıkmasının habercisi olduğu *Weltanschauung* (dünya görüşü) üstüne birçok eleştiri mevcut; sözgelimi insanı nasıl indirgediği, dünyanın büyüsünü nasıl bozduğu ve alternatif değerleri nasıl menettiği gibi meselelere gösterilen ilgi de bu eleştirilerin bir parçası.[5] Bu muhtelif çalışma ve analizler benim argümanıma katkıda bulunuyor, ama hiçbiri onu yakalamıyor. Bu mahlukun kim ve ne olduğunu, Batı tarihi ve düşüncesinde nasıl ve ne zaman varlık kazandığını, tarihsel versiyonları arasındaki farkları anlamak önemli; ama benim amacım, en so-

2. Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism Before Its Triumph*, Princeton: Princeton University Press, 1977; Türkçesi: *Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?*, çev. Barış Cezar, İstanbul: Metis, 2008; Christian Laval, *L'homme économique: Essai sur les racines du néolibéralisme*, Paris: Gallimard, 2007; Marcel Mauss, *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, İng. çev. W. D. Halls, New York: Routledge: 1990; Samuel Bradford Tabas, "After Nature: *Homo Oeconomicus* and the Aesopic Fable", doktora tezi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, New York Üniversitesi, Eylül 2009.

3. Samuel Bowles ve Herbert Gintis, "The Revenge of *Homo Oeconomicus*: Contested Exchange and the Revival of Political Economy", yayımlanmamış yazı, 1992; William Dixon ve David Wilson, *A History of* Homo Economicus*: The Nature of the Moral in Economic Theory*, New York: Routledge, 2012; Laval, *L'homme économique*.

4. Marshall Sahlins, *Stone-Age Economics*, Chicago: Aldine Publishing, 1972 Türkçesi: *Taş Devri Ekonomisi*, çev. Taylan Doğan ve Şirin Özgün, İstanbul: BGST, 2010; Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston: Beacon, 2001 Türkçesi: *Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim, 2000; Alain Caille, "Anti-Utilitarianism, Economics and the Gift Paradigm", *Revue du MAUSS* (Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales), revuedumauss.com.fr/media/ACstake.pdf; Mauss, *The Gift*.

5. Max Weber, "Politics as a Vocation", *From Max Weber: Essays in Sociology* içinde, haz. ve İng. çev. H. H. Gerth ve C. Wright Mills, New York: Routledge, 1948; Türkçesi: *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, Metis yayın programında; Pierre Thuillier, *La grande implosion*, Paris: Fayard, 1995; Ario Klamer, "Late Modernism and the Loss of Character in Economics", *Postmodernism, Economics, and Knowledge* içinde, Stephen Cullenberg, Jack Amariglio ve David F. Ruccio (haz.), Londra: Routledge, 2001; Marshall Sahlins, "On the Culture of Material Value and the Cosmography of Riches", *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3.2, 2013, 161-95; Laval, *L'homme économique*; Caille, "Anti-Utilitarianism, Economics and the Gift Paradigm".

nunda diğer insan biçimlendirmelerini ve çağırmaları nasıl alt ettiğini ve bunun doğurduğu sonuçları kavramak. Homo oeconomicus bu diğer figürler karşısında nasıl zafer kazanmış, her alanda normatifleşmiştir? Ve bu olurken, tam olarak nasıl bir şekli, tavrı ve içeriği vardır? Zafer ânında homo oeconomicus kimdir?

Bu bölümde bu soruların peşinden gideceğim; bunun için önce kısaca Foucault'nun neoliberalizmi konu edinen Collège de France derslerindeki homo oeconomicus kuramlaştırmasını ele alacağım, sonra Batı'nın siyasi düşünce tarihinde homo oeconomicus ve homo politicusun değişen morfolojisi ve konumlanışı üstünde duracağım, ardından çağımız homo oeconomicusunun toplumsal cinsiyeti üstüne biraz kafa yorup, son olarak bir normatif akıl düzeni ve bu düzene dayalı bir yönetim rasyonalitesi vasıtasıyla yayıldığına dair bir argüman sunacağım.

FOUCAULT'NUN HOMO OECONOMICUSU

1978-79 Collège de France derslerinde Foucault, klasik ekonomik liberalizmden neoliberalizme geçişle birlikte homo oeconomicus figüründe meydana gelen kaymayı tarif eder: Mübadele yoluyla giderilen ihtiyaçlardan oluşan bir mahluk biçimindeki insan imgesi yerini, kendi kendisinin girişimcisi olan bir insan imgesine bırakmıştır.[6] "Klasik homo oeconomicus kavrayışının belirleyici özelliği," der Foucault, "mübadele partneri ve ihtiyaç sorunsalına dayalı fayda teorisidir".[7] Her birimiz piyasaya girip ihtiyacımız olan şeyler karşılığında elimizde olanları (emek veya mallar) sunarız. Oysa neoliberal insan, Foucault'nun deyişiyle, "kendisi için kendi sermayesi, kendi üreticisi, kendi gelir kaynağı olarak" piyasaya girmektedir.[8] İster satış yapıyor, ister üretiyor, ister tüketiyor olsun, kendi kendisine yatırım yapıyor ve kendi tatminini üretiyordur. Sermayeler arası ilişkileri mübadele değil rekabet yapılandırmaktadır, herhangi bir sermaye varlığının kendi kendisiyle ilişkisini yapılandıran da yatırım aracılığıyla sermayenin değer kazanmasıdır.

6. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 189-90. 7-8. *A.g.y.*, 190.

Foucault'nun genel olarak ekonomi, özel olarak ekonomik insan kavrayışında meydana gelen kaymanın farkına varması, her iki noktada da neoliberal kavrayışların ayırt edici özelliğini anlamak bakımından son derece faydalıdır. Gelgelelim, birazdan açıklayacağım gibi, Foucault'nun izahında bu farkındalığı, çağdaş siyasi hayat ve siyasi özneler açısından doğurduğu sonuçları değerlendirecek noktaya götürmesine engel olan bazı eksik özellikler vardır.

Nedir homo oeconomicus? İnsanı temelde ekonomik kaygıların sürüklediğini ve yönlendirdiğini söylemek, iki hayati soruyu sormadan yanıtlanmış kabul etmektir. Bunlardan birincisi, homo oeconomicusun kurucu "dış"ına ilişkindir. Her insan imgesi diğer ihtimaller karşısında tanımlanır – yani insanın temelden ekonomik olduğu düşüncesi, temelden politik, sevgi dolu, dindar, etik, toplumsal, ahlaki, kabileci veya başka bir şey olduğu düşüncesine karşı durmaktadır. Hegemonikleşen bir imge dahi kendisini bir dizi başka ihtimal karşısında şekillendirir – zımnen onlarla münakaşa eder, onları uzak tutar ve kendisine tabi kılar. Bu yüzden insanların dürtü ve güdüleri bakımından ekonomik olduğunu bilmek yeterli değildir – bunun ne *olmadığımız* anlamına geldiğini, bilhassa neyin kapı dışarı edildiğini, *kesinkes* ne olmadığımızı bilmemiz gerekir.

Yanıtlanmış kabul edilen ikinci soru, ekonomik olana atfedilen biçim ve içeriğe ilişkindir. Yani homo oeconomicusun ne olduğu, hayatın diğer alanları, diğer mantıklar, anlam sistemleri, faaliyet alanlarına nazaran ekonominin nasıl tasavvur edildiği ve konumlandırıldığına bağlıdır.[9] *Rule of Experts* (Uzman Yönetimi) adlı kitabında Timothy Mitchell, bir süreç veya pratiği değil nesnel bir alanı adlandıran bir isim olarak "ekonomi"nin, 1940 ve 50'lerde varlık kazandığını hatırlatır.[10] Öncesinde "ekonomi", olabildiğince az araç kullanarak istenen amacın peşinden gitmeye işaret ediyordur, bugünün verimlilik veya tutumluluk kavramına daha yakındır. (Dilde bu-

9. Bu kuramlaştırmanın önemli bir kısmının gerçekleştirildiği *Cultural Economy* dergisine bakınız.

10. Timothy Mitchell, *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*, Berkeley: University of California Press, 2002, 3-7. Bu argüman üstüne başka bir çeşitleme için bkz. Mitchell, *Carbon Democracy*, Londra: Verso, 2011, 123-26.

nun izleri hâlâ mevcuttur; "çok ekonomik bir yöntem" deriz mesela, harcamalarımızda "ekonomi yapmak"tan, uçaklarda "ekonomi sınıfı"ndan bahsederiz.) Dolayısıyla "siyasal" sıfatıyla birleşen "ekonomi"nin, yani siyasal iktisadın bir üretim ve mübadele yapısına, piyasa sahasına veya maddi hayat alanına değil, topluluğa ait işlerin belli bir tarzda yönetilmesine işaret ettiğini savunur Mitchell. Ancak belgili tanımlığın usulca eklenmesiyle birlikte (*"the" economy*) müstakil bir yapı, servet üretiminin kendi özerk sahasına dönüştüğü bir yapı halini almıştır.[11] Bunu ekonominin etimolojik kökü olan, antik Yunan'da bizatihi maddi hayata değil, piyasaya değil, ekonomiye değil, hane alanına işaret eden *oikos* ile karşılaştırabiliriz.

Kısacası "ekonomi"nin ayrı bir nesne olarak belirlenmesi ve şeyleşmesi yakın tarihlerde gerçekleşmiştir ve bu yakınlık "homo oeconomicus" derken ne kastettiğimizi, ne işittiğimizi etkilemektedir. Nitekim bu yakınlığın ayırdına varılması, "piyasalar gergin" veya "mutsuz" veya "İspanya'nın borcuyla ilgili korkulara tepki veriyor" gibi lafları başka türlü işitmemize yol açabilir. Keza bugün olup bitenlere dair bir perspektif de verebilir: Hâlâ (*the*) ekonomiden –faaliyetinden, sağlığından, büyüme oranlarından, içine düştüğü açmazlardan– bahsediyoruz, ama neoliberalizmin piyasanın ölçüm sistemlerini yaygınlaştırmasıyla birlikte ekonomik olanın hudutları hayatın ve insan faaliyetinin diğer alanlarını aşındırdıkça, Koray Çalışkan ve Michel Callon'un "ekonomikleştirme" adını verdiği süreç devam ettikçe,[12] bu kullanım da neredeyse anakronizm haline geliyor. Bu da "ekonomi"nin tarihaşırı bir kategori filan değil, yirminci yüzyıla ait kısa süreli bir olay olabileceğini düşündürüyor. Çağlar içinde homo oeconomicus kim veya ne olmuştur o halde? Gayet değişken bir karakter olmuştur şüphesiz.

11. *A.g.y.*, 81.

12. Koray Çalışkan ve Michel Callon, "Economization, Part 1: Shifting Attention from the Economy Towards Processes of Economization", *Economy and Society* 38.3, Ağustos 2009, 369-98. Terime dair bir tanım için bkz. s. 370. Ayrıca bkz. Michel Callon, "The Embeddedness of Economic Markets in Economics", *The Laws of the Markets* içinde, Michel Callon (haz.), Oxford: Blackwell, 1998, 1-57; Callon ekonomikleştirme terimini ilk defa burada kullanır.

Yani, ekonomik olana dair kavramlaştırmanın ve onun suretinde şekillendirildiği kabul edilen karakterin tarihselliğine ve diğer faaliyet yörüngeleriyle arasındaki kurucu karşıtlık veya komşuluğa dikkat etmek gerekiyor. Merkezi dinamikleri, ayırt edici özellikleri ve faillerinin de belirginleştirilmesi gerekiyor. Ekonomik hayatın temelinde yatan ayırt edici özellik, Smith'te olduğu gibi işbölümü ve mübadele mi, yoksa Marx'ta olduğu gibi emekle sermaye arasındaki sınıf ilişkileri mi?[13] Ricardo'da olduğu gibi bir bölüşüm işlemi mi ekonomik hayat?[14] Yoksa Malthus'ta olduğu gibi, demografi dahilinde ve üstüne bir çalışma mı?[15] Keynes'in savunduğu gibi, sermayenin marjinal verimi ve istihdam meselesinde mi kökleniyor, yoksa daha sonraki makroiktisatçıların iddia edeceği gibi, devasa bir toplumsal dinamizm ve entegrasyon mekanizması mı?[16] Yoksa muhtelif neoliberalizmlerde olduğu gibi, birbirine rakip irili ufaklı sermayelerden oluşan bir piyasa diye mi tanımlanmalı?[17] Ekonomik olanın nasıl inşa ve tasavvur edildiği –temelleri, kurucu unsurları ve dinamikleri– içerisindeki öznelerin nasıl biçimlendirildiğini; mesela emek veya emek gücü, meta veya mübadele yaratığı, tüketici, müşteri, girişimci ya da kendi kendine yatırım yapan insan sermayesi olarak şekillendirilmesini de belirlemektedir.

Homo oeconomicusun kim ve ne olduğu, onu sürükleyen ve mükâfatlandıranın ne olduğu, hangi bağlamda iş gördüğü, kendisi ve başkalarıyla ilişkisi, belli bir zaman ve mekânda ekonomik hayatın nasıl biçimlendirildiğine bağlıdır. Foucault bu soruna karşı

13. Karl Marx, *The German Ideology*, *The Marx-Engels Reader* içinde, Robert C. Tucker (haz.), New York: Norton, 1978; Türkçesi: *Alman İdeolojisi*, çev. Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013.

14. David Ricardo, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Londra: Cambridge University Press, 1973.

15. Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, Geoffrey Gilbert (haz.), New York: Oxford University Press, 1993.

16. John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Kissimmee: Signalman, 1936; Türkçesi: *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Kalkedon, 2008.

17. Gary Becker, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, Chicago: University of Chicago Press, 1964.

uyanıktır (böyle düşünmeyi ondan öğrendik ne de olsa), ama neoliberalizm üstüne derslerinde iki önemli açıdan bu sorunun tüm içerimlerine riayet göstermemiştir. Birincisi, homo oeconomicusun çıkar insanı olduğu, kendi deyişiyle "havsalasının almadığı, ama egoist tercihlerinin rasyonelliğine zemin oluşturan bir bütünün içerisinde çıkar öznesi" olduğu anlayışını, klasik ve neoliberal şemaların tamamı boyunca hiç değiştirmez Foucault.[18] Ona göre "homo oeconomicusun belirleyici özelliği", çıkar doğrultusunda hareket etmesi ve "eylemlerinin, çıkarın kuvvetlendirilmesi sayesinde çoğaltıcı ve faydalı bir niteliğe sahip olmasıdır".[19] İleride savunacağım gibi, "çıkar"ın çağdaş neoliberal öznenin *ethos* veya öznelliğini yeterince yakaladığını düşünmüyorum; bu özne tepesine binen makroekonomik büyüme hedefine öylesine derinden entegre edilip tabi kılınmıştır ki, kendi esenliği söz konusu büyük gayeler uğruna rahatlıkla kurban edilmektedir.

Dahası, sorumlulaştırma düşüncesi ve pratiği –özneyi kendi kendine yatırım yapmaktan sorumlu ve kendi kendini geçindiren biri olmaya zorlamasıyla– özne için doğru davranışı, çıkarlarını gerçekleştirme doğrultusunda doğal bir hareket olmaktan çıkarıp, devletin ahlakı ve ekonominin sağlığı ile iç içe geçen belli bir kendi kendini ayakta tutma biçimine iştirak etmeye mecbur kılmaktadır.[20] Dolayısıyla neoliberalizmin klasik ekonomik liberalizmden tek farkı Smith'in "görünmez el" tabir ettiği, özçıkar odaklı bireysel eylemlerden ortak iyiyi oluşturan gücün[21] kaybolması ve doğalcılığın yerini inşacılığın alması değildir – bunların her ikisi de doğru olmasına rağmen. Bir o kadar önemlisi, piyasalar tarafından çözüldüğü

18. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 229. 19. *A.g.y.*, 227.

20. Sorumlulaştırma üstüne bkz. Pat O'Malley, "Responsibilization" maddesi, *The SAGE Dictionary of Policing* içinde, Alison Wakefield ve Jenny Fleming (haz.), Londra: SAGE Publications Ltd., 2009, 277-79; ayrıca bkz. John Clarke, "Living With/in and Without Neo-Liberalism", *Focaal-European Journal of Anthropology* 51, 2008, 135-47; Ronen Shamir, "The Age of Responsibilization: On Market-Embedded Morality", *Economy and Society* 37.1, 2008, 1-19.

21. Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Chicago: University of Chicago Press, 1976, 477; Türkçesi: *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

varsayılan çağdaş meselenin artık bireysel çıkarların ulusal veya diğer kolektif çıkarlarla uzlaştırılması meselesi olmamasıdır. Doğal bir şekilde kendi çıkarlarının peşinden koşan bireyler anlayışının yerini, yönetişim vasıtasıyla, makroekonomik iniş çıkışlar ve ihtiyaçlar bağlamında kendi kendisine uygun yatırım yapan sorumlulaştırılmış yurttaş üretimi almıştır; söz konusu bağlam, tüm bu yatırımları spekülasyon pratiği haline getirmektedir. Homo oeconomicus doğuştan gelen değil oluşturulan bir şeydir ve riskle, olumsallıkla, muhtemel şiddetli değişimlerle, patlayan balonlar, sermaye veya para birimlerinin krizi, toptan dağılıp giden sanayilerle dolu bir bağlam içinde iş görmektedir. Başka bir deyişle, neoliberal bireylerin bugün bağlandıkları, insan sermayesi olarak serpilmek için varoluşlarını ona göre hizalandırmaları gereken proje, her bireyin kendi çıkarının peşinden koşarken farkında olmadan müşterek fayda üretmesi değil, makroekonomik büyüme ve kredi derecesinin artırılması projesidir. Bu amaca katkıda bulunmaktansa yük olan bireyler, firmalar ve sanayiler meşru bir şekilde ıskartaya çıkarılabilmekte veya yeniden yapılandırılabilmektedir – küçülme, ücretsiz izin, dış kaynak kullanımı, sosyal yardım kesintileri, tam zamanlı bir işi mecburen başkasıyla paylaşıp yarın maaşa razı olma, üretimin vergi cenneti yabancı ülkelere kaydırılması. Bu noktada çıkar tahtı ortadan kaybolmuş, en uç durumda yerini feragat/kurban verme tahtına bırakmıştır.[22]

Kısacası bugün homo oeconomicusun kalbinde yatan şey çıkar olmayabilir, hatta bugün kalbi bile kalmamış olabilir, ki birazdan bunun içerimlerinin peşine düşeceğiz. Foucault'nun anlattığı hikâyenin yetersiz kaldığı önemli bir noktadır burası: Çıkara bu karakterin özsel ve tarihaşırı dürtüsü olarak muamele ettiğimizde, klasik liberal bir oluşumdan neoliberal bir oluşuma, Adam Smith ve Je-

22. Bundan dolayı, işçi sınıfı ve orta sınıftan seçmenlerin neden sık sık "kendi çıkarları hilafına" seferber edilebildiğini kavrama yönündeki inatçı çaba, anakronistik bir liberalizm paradigması içinde iş görmektedir: Söz konusu seçmenler tam bir neoliberal özne gibi davranmaktadır. Bkz. Thomas Frank, *What's the Matter With Kansas?: How Conservatives Won the Heart of America*, New York: Holt, 2004.

remy Bentham'dan Gary Becker'a geçişin önemli içerimlerini göremez oluruz.

Foucault'nun çağdaş neoliberal öznenin yeni boyutlarını ifade edişinde ikinci sınır, bu öznenin Batı hümanizminin hayati özelliklerinden kopmuş olmasıdır. Homo oeconomicusun üç yüzyıl boyunca yaşadığı morfolojik kaymaları tespit etmesine rağmen, içinde olduğumuz çağda bilhassa homo politicusu gölgede bıraktığını kayda geçirmez Foucault. Collège de France derslerinde, homo juridicus ya da homo legalisin varlığının devam ettiğine, bu iki figürün homo oeconomicusla heterojen bir birliktelik içinde hâlâ mevcut olduğuna değinir. Yani Foucault için modern yurttaşlık ikili bir karaktere sahiptir: bir yanda hukuki-yasal, diğer yanda ekonomik. Ortada "çıkar öznesi" ve "hak öznesi" olduğunu söyler Foucault; ilki her zaman ikincisinden taşıyordur, ikincisine indirgenemezdir, bambaşka bir mantık ve yönetişim biçimine tabidir.[23] "Hak öznesi", homo juridicus, Foucault'nun tabiriyle "hukuki egemenin bütünleyici birliği"nden türer ve bu egemene getirilen belirgin sınırlar aracılığıyla varlık kazanır. Başka bir deyişle, homo juridicus insanda bulunduğu hayal edilen birincil dürtü veya kapasitelerden değil, devlet egemenliğinden türemiş veya çıkarsanmış bir yaratıktır – homo oeconomicusun birincil dürtüleriyle arasında herhangi bir koşutluk yoktur. Homo juridicus egemenliğin kurucu gücünden, belli türde özneler üretmesinden, bu öznelerle kendisi arasındaki ilişkinin içinde her birinin bazı haklara sahip olduğu bir ilişki biçiminde tanımlanmasından doğar.[24] "Liberalizm," der Foucault, "modern şeklini, ekonomik çıkar öznelerinin bütünlenemez çokluğu ile hukuki egemenin bütünleyici birliği arasındaki bu esas uyuşmazlığın ifade edilmesiyle almıştır."[25]

23. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 226 ve 233.

24. Homo juridicusun homo oeconomicustan farklı olduğunu, çünkü ikincisinde herhangi bir egemen bulunmadığını ve egemenliğe tabi olmanın mümkün olmadığını söyler Foucault. Bundan dolayı, egemen yönetişim ile ekonomik yönetişimin, homo oeconomicus ile homo juridicusun birlikte varoluşu, Foucault için liberalizmin temel sorunsallarından bir tanesini oluşturmaktadır. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 239-40.

25. *A.g.y.*, 233.

O halde, Foucault'ya göre modern liberalizmde, üç açısını egemenlik (devlet), ekonomi ve öznenin oluşturduğu bir üçgen söz konusudur; bunları birbiriyle ilişkilendiren sorunsal, kimin yönettiği, kimin hangi erki sınırladığı, kimin hangi yetki alanına sahip olduğu, kimin veya neyin kim tarafından bilinebilir ve dokunulabilir olduğu, kimin olmadığı sorunsalıdır.[26] Bu sorunsalın anahtar unsurları, sınırlar, kurallar, bilgi, bilinebilirlik ve müdahalelerdir; kurucu gerilimleri ise despotizm karşısında hukukun üstünlüğü, egemen üstündeki sınırlar karşısında bireysel özgürlük, egemen bilgisi ve yönetimi karşısında neoliberal ekonominin sunduğu "yönetimsel aklın eleştirisi"dir.

Liberal yönetimsellik içindeki kurucu gerilimlere dair bu şema şüphesiz ilginç ve verimlidir. Ama aynı zamanda tekdüze ve fazlasıyla davranışçıdır. Bu resimde eksik olan (aile-birey ilişkisinin – toplumsal cinsiyetin ön plana çıkmasını sağlayan– değişen konfigürasyonları dışında), adına homo politicus diyebileceğimiz yaratıktır, halk egemenliği ve kendi bireysel egemenliğinin gerçekleşmesi için ve bu sayede hayat bulan yaratık; Fransız ve Amerikan Devrimlerini yapan, Amerikan Anayasası'nda öne çıkarılan, ama aynı zamanda kendi kendisini yöneten egemen birey diye tanıdığımız yaratık. Foucault bu yaratığı hiç ciddiye almamış ya da modernliğin çok başlarında –egemen tarafından, ekonomi tarafından, hatta kilise tarafından– sahneden indirildiğini düşünmüş olabilir. Ya da belki, ana hatlarını çıkardığı modern yönetimsellik üçgeni içinde düzenli değil ara ara ortaya çıkan bir karakter olarak görmüştür onu. Yine de, egemenliğin Foucault'da devlete bu kadar yakından bağlı olması ve halk içinde hiç dolaşıma girmemesi tuhaftır – siyaset teorisinde kralın kafasını kesmeyi unutmuştur adeta Foucault.

Her halükârda, homo politicus Foucault'nun hikâyesinde yer bulan karakterlerden değildir, ki bunun hem neoliberal aklın yükselişinde neyin söz konusu olduğunu anlamak bakımından, hem de neoliberal aklın değer tablosuna karşı çıkma ihtimalleri bakımından sonuçları vardır. Bu bölümün kalan kısmında bu yokluğu telafi et-

26. *A.g.y.*, 233-43.

meye çalışacağım. Beti benzi kaçmış dahi olsa homo politicusun modernliğin büyük bölümünde homo oeconomicusla yan yana var olduğunu, kısmen birbirleriyle ilişkileri vasıtasıyla her ikisinin de şekil ve içeriğinin sürekli değişmekte olduğunu öne süreceğim. Ayrıca, her şeyden önce demokratik biçimiyle neoliberal aklın bir yönetim rasyonalitesi olarak yürürlüğe girmesine karşı başlıca silahı oluşturacağı için, başka iddialar ve başka bir varoluş görüşüyle ona karşı koyma kaynağı oluşturacağı için, homo politicusun neoliberal aklın yükselişinde en önemli zayiat olduğunu savunacağım. Foucault'daki "hak öznesi ve çıkar öznesi" dışında, bir de siyasetin öznesi, demosa karşılık gelen özne vardır ki –modernlikte dili ve manzarası her yerde bu özelliklerle dolu olsa bile– hak, çıkar, bireysel güvenlik veya bireysel faydaya indirgenmesi mümkün değildir.[27] Bu özne, homo politicus, demokrasinin bireysel amaçların bireysel tedarikini sağlama almanın ötesine uzanabilen anlamının esasını ve meşruluğunu oluşturmaktadır; bu "öte"nin içinde siyasi eşitlik ve özgürlük, temsil, halk egemenliği, kamu yararı ve müşterek olan hakkında müzakere ve hüküm vardır. Homo oeconomicus (ayırt edici neoliberal versiyonuyla) ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru homo politicusu nihayet alt etmiş, gerek insan figürü gerek siyasal varlık konusunda ona ait toprakları, terimleri, nesneleri gasp etmiştir. Bu süreç tamamlanacak olursa, homo politicus tam anlamıyla bozguna uğrayacak olursa, demokratik ve diğer adil istikbal ihtimalleri bakımından yeryüzü karanlığa boğulacaktır.

HOMO OECONOMICUS VE HOMO POLITICUSUN DEĞİŞEN MORFOLOJİSİ

Başlangıçta homo politicus vardı: İnsan "doğası gereği *polis* içinde yaşamaya yazgılı bir hayvan"dı.[28] Antik dönemde insana atfedilen siyasi doğa, bugün çoğu zaman düşünülenin aksine, insanın iktidar istenci veya entrikacılığına değil, istemli yönetilen bir şekilde bir-

27. *A.g.y.*, 225-26.

28. Aristoteles, *The Politics*, İng. çev. Ernest Barker, Oxford: Clarendon, 1946, 1.7.9; Türkçesi: *Politika*, çev. Mete Tuncay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

likte yaşamaya; temel ihtiyaçları bünyesinde barındıran ama aynı zamanda aşan, oturmuş bir birlik içinde kendi kendini yönetmeye, insanın özgürlüğü ve tamlığa ulaşma kapasitesinin siyasi hayat içinde konumlandırılmasına gönderme yapıyordu. Aristoteles'in söylediğine göre, bizatihi *polis* fenomeninin kendisi –iç karmaşıklığı ve muhtelif örneklenişleri içindeki dış çeşitliliğiyle– insanların birçok yönden hayvanlar ve tanrılardan farklı olduğunu göstermektedir. Bizim için ayırt edici olan bir araya gelme, konuşma, yasa, eylem, ahlaki yargı ve etik kapasitesini orada gerçekleştirir, orada geliştiririz. Yani siyasi doğamızın kaynağı, insana özgü kapasitelerdir; bir yanda ahlaki düşünce, müzakere ve ifade kapasitesi, diğer yanda çok sayıda birlik biçimi oluşturma kapasitesi. Ahlaki düşünce ve birlik oluşturma – politikliğimizi bu niteliklere borçluyuzdur. Aristoteles bu iki özelliği birbiriyle ilişkilendirir; insanların –aileden devlete– parçası oldukları birlikleri "iyi"nin ne olduğuna ilişkin müzakereler doğrultusunda düzenlemelerini ve yönetmelerini sağlayan, dil vasıtasıyla iletilen ahlaki yargılardır.[29] Aralarındaki diğer bir bağlantı da "kendine yeterlilik"e katkıda bulunmalarıdır: Birbirleriyle karşılıklı bağımlılık içinde bulunan yaratıklar olan insanlar bir *polis* içinde yaşadıklarında, hem adaletin tadına varabilirler hem de "iyi hayat", yani insana özgü kapasitelerle ilişki kuran ve sırf sağ kalmanın ötesine uzanan bir hayat sürdürme kapasitesinin.[30]

Aristoteles'in siyasi insanın önkoşullarına dair izahı –*oikos* içinde kölelik ve özel mülkiyet– insana dair bu kanaatini, insanın eşitleriyle beraber "yöneten ve keza yönetilen", doğası gereği siyasi bir hayvan olduğu kanaatini bozmaz ama çetrefilleştirir. Malum, köleliği bir kazanç (krematistik, servet edinme sanatı) aracı olarak doğallaştırır Aristoteles, rahatlıkla kontrolden çıkabilecek bir araçsalcılığı tecrit edip benimser. Hem efendinin hem de maiyetinin, bütünüyle, hane serveti üretimini başlı başına amaç haline getirebilecek ilişkilerle tanımlanması tehlikesi doğar. *Politika*'nın 1. Kitap'ının büyük bölümünü bu tehlikeye karşı ahlaki bir bariyer inşası diye okumak mümkündür; homo oeconomicusa şiddetle saldıran, onu

29. *A.g.y.*, 1.2.13. 30. *A.g.y.*, 1.2.14.

esasen doğadışı ve sapkın addeden bir bariyerdir bu. Şöyle kurulur.

Aristoteles'e göre hane içinde hem yönetim hem üretim ilişkileri söz konusudur. Yani hem etik-siyasi hem ekonomik bir boyutu vardır ve ikisini dikkatle aynı hizaya getirse de, ilkine ikincisinden daha çok ilgi gösterir Aristoteles. Yurttaşlar ile eşleri, çocukları ve köleleri arasındaki otorite, pedagoji ve yönetim ilişkilerini, hem yönetenler hem yönetilenler için faydalı kılacak şekilde dikkatle ayrıntılandırır. Efendinin "canlı mülkü" ve hane "araçları" arasında sayılan köle dahi, ruhun yönetiminden fayda sağlayan beden gibi, efendinin yönetiminden fayda sağlar. Aristoteles aynı zamanda, doğayla uyum içinde krematistiğin normlarını geliştirir ve hane, köy ve polis arasındaki ilişkiler için, başka bir deyişle "ekonomik olan" ile "siyasi olan" arasındaki ilişkiler için doğalcı bir ontoloji sunar.

Hanenin, hem astlar üstünde uygun bir şekilde otorite kullanılmasını sağlayan ahlaki bir işlevi, hem de ihtiyaçlarını gidermesini sağlayan ekonomik bir işlevi vardır, ama ikincisi hem birincisi tarafından hem de genel olarak sınırlanmıştır. Yönetim her zaman yönetilenlerin iyiliğini gözetmeli *ve* servet asla kendi kendisinin amacı haline gelmemelidir. "[Hane yönetim sanatının ihtiyaç duyduğu mal mülkün] sabit bir hududu vardır. Tüm sanatların ihtiyaç duydukları araçların tümü, hizmet ettikleri sanatların icapları tarafından gerek sayı gerek büyüklük bakımından sınırlanmıştır," der Aristoteles.[31] Sonrasında, servet uğruna biriktirilen serveti ve hepsinden öte tefeciliği, "doğal olmayan" servet diye eleştirir.[32] Hane geçimini sağlamanın ya da ihtiyaç gidermenin amaçları ve *ethos*'u ile piyasa mübadelesinin dünyası arasında keskin bir ayrım yapar – pratikte örtüşüyor olsalar dahi.[33] Aristoteles krematistik sanatının iki pratiğini hem ne için yapıldıklarına hem de *nerede* --ev içinde mi, yoksa pazarda mı– meydana geldiklerine göre ayırmaya çalışır, ama pratikte bu şekilde ayrılmaları yine mümkün değildir; kendine

31. *A.g.y.*, 1.8.15. 32. *A.g.y.*, 1.9.1.

33. *A.g.y.*, 1.9. Marx bu ayrımı kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki ayrım şeklinde ifade edecektir, ama burada da aynı süreç veya nesnenin her ikisini birden barındırması mümkündür. Bkz. Karl Marx, "Capital", *The Marx-Engels Reader* içinde, 1. cilt, 1. kısım, 1. bölüm.

yeterlilikten yoksun olan birçok hanenin bir ölçüde pazarlara iştirak etmesi gerekiyordur, ki köyün *polis*'e doğru giden teleolojik gelişimin parçası olması bundandır.

Hanelerin ihtiyaç tatmini yerine servet birikimi ve ailevi özçıkarın mahalli haline gelmesini (Platon'un *Devlet*'teki endişesi) önleyecek olan nedir peki? Mülk sahibi yurttaşların krematistiğe kendi başına bir amaç değil, iyi hayatın önkoşulunu oluşturan bir ihtiyaç tatmin etme düzlemi olarak yönelmeye devam etmelerini sağlayacak olan nedir? Kısacası homo oeconomicusun doğmasına izin vermeyecek olan nedir? Bu cephede Aristoteles'in ilk hamlesi pazar ilişkilerine karşı takastan yana olmaktır, çünkü takas ihtiyaca bağlı kalır, oysa pazarlar kazanca meyleder. Gelgelelim, ihtiyaçların giderilmesi için dahi, birbirine uzak bölgeler arasında gerçekleşen ticaretten para temelli mübadelenin doğmasının kaçınılmaz olduğunu kabul eder Aristoteles.[34] Bu yüzden, pazarın varlığının doğurduğu itkileri ketlemek için başka yollar arar. Bu yollardan biri ahlaki, diğeri ontolojiktir.

Ahlaki taktik şöyledir: Kâr amaçlı mübadeleyle meşgul olmanın servet için servet arzusunu rahatlıkla uyandırabileceğini kabul eden Aristoteles, tam da kullanım ve ihtiyaç yerine para ve mübadelede temellendiği, "doğurduğu kazanç doğal yollardan [bitki ve hayvanlardan] değil, diğer insanların sırtından kazanıldığı" için, bu pratiği "doğadışı" addeder.[35] Paranın, kârın ve ticaretten türeyen servetin doğal olmayışı, hanenin kendi "geçimini sağlama" kaygısından ahlaken aşağı olmaları anlamına gelir. Mübadele insanına atfedilen bu ahlaki düşüklükte, ekonomik arzuyu frenleme ve sınırlandırma, kendi enerji ve amaçlarını geliştirmesin diye geçim gayesine (kullanım değeri) tabi kalmasını sağlama yönünde bir çaba olduğu açıktır.

Aristoteles'in mal canlısı itkilere taktığı ikinci yularda, mülk sahibi yurttaşların tasalarının ontolojik açıdan pazaryerindeki krematistikten ayırt edilmesi söz konusudur.

İktisap sanatının [doğal] biçimi hanenin idaresiyle bağlantılıdır; ama diğer biçiminde sadece ticaret söz konusudur, tek dert sırf metaların mü-

34. Aristoteles, *The Politics*, 1.9.7. 35. *A.g.y.*, 1.10.4.

badelesi yöntemiyle para kazanmaktır. Bu ikinci biçimin paranın gücüne bağlı olduğu söylenebilir, zira mübadelenin hem başlangıç noktası hem hedefi paradır. Diğer bir farklılık noktası da iktisap sanatının bu ikinci biçimiyle üretilen servetin sınırlanmamış olmasıdır.[36]

Devamında, hane krematistiği ile ticari veya pazar biçimi arasındaki farkı, geçim kaygısı ile esenlik kaygısı, hayatını idame ettirme ile biriktirme, "iyi hayat"ın gerektirdiklerini karşılama ile fiziksel keyifler arasındaki fark biçiminde belirginleştirir Aristoteles.[37] Bu tartışmanın sonunda, nesneler, faaliyet, hatta faaliyette bulunanlar aynı olsa bile, bu iki âlemin birbirinin karşıtı olduğu konusunda şüpheye yer bırakmaz: Biri doğaldır diğeri doğadışı, biri ahlaken üstündür diğeri düşüktür, biri zorunludur diğeri zorunlu değildir ve hepsinden öte, biri sınırlanmıştır diğeri sınırlanmamış.[38] "Hane idaresi sanatıyla servet edinmenin (ticaret biçimindeki iktisap sanatının aksine) bir sınırı *vardır*; bu sanatın gayesi sınırsız miktarda servet değildir."[39] Bundan dolayı, hane krematistiğinden doğan boş zaman insanın etik ve siyasi hayatı bakımından elzem olmasına rağmen, bu önkoşulun ziraati gayesinin keskin freni altındadır.

Özetle, insanın siyasi bir doğaya sahip olduğunu kuramlaştırmakla yetinmez Aristoteles; homo oeconomicusun varlık kazanmasını önlemek için canla başla uğraşır, bu yaratığı "doğadışı" ve "sapkın" addeder. Aristoteles'in mücadele ettiği sorun –hane iktisabının diğer türlere yakın düşmesi– Platon'un özel mülkiyet, aile ve köleliği ortadan kaldırma hamlesine karşı onları müdafaa edeceğim diye kendi kendine yarattığı, ama doğrudan da yüzleştiği bir sorundur. İnsanın temelden siyasi olduğu –*polis* içinde yaşamaya, yönetimine ortak olmaya, hayatın her alanında uygun eylemler ve adil ilişkiler üstüne tefekkür etmeye yazgılı olduğu– formülasyonu, bu sorunla baş etmenin zeminini oluşturur. İnsan dil kullanan, birlik oluşturan ve ahlaklı bir yaratık olduğu, başkalarıyla birlikte kendisini yönetmek için bu kapasiteleri işe koştuğu için politiktir. Antik-

36. *A.g.y.*, 1.9.12-13. 37. *A.g.y.*, 1.9.15-17.
38. *A.g.y.*, 1.9.15-18. 39. *A.g.y.*, 1.9.14.

çağla modernlik arasındaki uzun yüzyıllarda, aynı kapasitelerin Tanrıya hizmet etme projesinin parçası haline geldiği dönemde dahi, insanın tanımını yine bunlar oluşturmuştur.[40]

Homo politicusun on yedinci yüzyılda, çıkarın bilhassa mülkiyet ve eşyalar alanında tahta oturmasıyla birlikte solmaya başladığı; on sekizinci yüzyılda da kapitalizmin büyüyüp kamusal hayatı sollamasıyla birlikte bizi –C. B. MacPherson'ın meşhur tabiriyle– sahiplenici bireylere, "topluma hiçbir borcu olmadan kendi şahsına veya kapasitelerine sahip olan" bireylere, toplumu da büyük ölçüde "mal sahipleri arasındaki mübadele ilişkileri"ne indirgemesiyle birlikte öldüğü düşünülür.[41] Foucault'nun başka bir bağlamda söylediği gibi, kendi kendimize anlattığımız ve nitekim Rousseau'dan Marx ve Arendt'e, Antonio Gramsci'den Jürgen Habermas'a, Leo Strauss'tan Sheldon S. Wolin'e kadar bir dizi düşünürün de anlattığı hikâye budur.

Adam Smith imzalı *Milletlerin Zenginliği*, Aristoteles'in *Politika*'nın ilk kitabında tarif ettiği "siyasi birliğe yazgılı olma"nın toptan dönüşümünü mimler şüphesiz. Smith'in 1776 tarihli eserinde, insanı tanrılar ve hayvanlardan ayıran özellik anlaşma yapma eğilimimizde yatmaktadır, ki Smith'e göre işbölümünü, bizatihi her toplum ve uygarlığın temelinde yatan ayrılmayı yaratan da budur. Smith'e göre insanın tekilliğinin alameti eylem, konuşma, ahlaki akıl yürütme, müzakere veya birlik oluşturma kapasitesi değil piyasacılıktır; uygar varoluşun zemini ve işareti kolektif siyasi kendi kaderini tayin hakkı değil, işbölümünün doğurduğu servet üretimidir.[42] Marx bu mevzuyu biraz daha açar: Bizi bir tür olarak ayıran ve dünyayı yaratan sadece işbölümü değil emeğin ta kendisidir.[43] Dolayısıyla hikâye tutuyor gibidir: Düşünce hayatında ve pratik hayatta homo politicusun yerini homo oeconomicus almıştır. Gömülmemişse bile ters dönmüştür Aristoteles.

40. Laval, *L'homme économique*; Hirschman, *The Passions and the Interests*.

41. C. B. MacPherson, *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford: Oxford University Press, 1962, 3.

42. Smith, *The Wealth of Nations*.

43. Marx, *The German Ideology*.

Gelgelelim, Foucault'nun çokdeğerli söylemler ve heterojen tarihlere verdiği önemden feyz alacak olursak, homo oeconomicusun doğması homo politicusun kaybolduğu, hatta tabi hale geldiği anlamına gelmeyebilir. Nitekim Smith'e geri döndüğümüzde, alış-veriş ve takas eğilimlerimizden ilk defa bahsederken, piyasacılığı insan olmanın niteliklerinden sadece biri olarak belirlemeyi ihmal etmediğini görebiliyoruz. Birincil ve dolayımsız da değildir piyasacılık. Smith bu niteliği daha ziyade insanın dil, müzakere, hesaplama kapasitesine, yoğun karşılıklı bağımlılık içeren bir dünyada belli ölçüde kendi kendine egemen olma kapasitesine dayandırır. Alış-veriş, takas ve mübadele eğiliminden bahsettikten hemen sonra, bunun insan doğasının "asal ilkelerinden" biri değil de, "akıl ve konuşma yetilerinin" ve türe özgü karmaşık karşılıklı bağımlılığın "zorunlu sonucu" olmasının daha muhtemel olduğunu söyler.[44] Birbirimize duyduğumuz şiddetli ihtiyaçtan hayat bulan anlaşma yapma eylemi, dil ve hesaplama sayesinde kolaylaşmaktadır. İhtiyaçlarımızı karşılarken başkalarına avantaj sağlamak için pazarlık yaparız, der Smith; hayvanlar âleminin daha otarşik yaratıkları için ne gerekli ne de mümkün bir şeydir bu; hayvanlarda olmayan belli ölçüde bir bilgi, hesaplama ve ilişkiselliğe bağlıdır. Kısacası, Smith'e göre homo oeconomicus şüphesiz çıkar doğrultusunda iş görür, ama çıkar biçimi ne en baştan var olan ne de tarihdışı bir şeydir. Karşılıklı bağımlılığın ortasında ihtiyaçtan doğan çıkar, dil ve akıl sayesinde daha kolay iş görür ve mübadele vasıtasıyla karşılıklı fayda ilişkileri doğurur. Adam Smith'in homo oeconomicusu salt çıkar mahluku olmaktan çok uzaktır; temel dayanağını müzakere, kendi kendini yönlendirme ve sınırlama, yani egemenliğin temel bileşenleri oluşturur ve rengini bunlardan alır. Dahası, Smith'in *Ahlaki*

44. *The Wealth of Nations*'ın 2. Bölüm'ünde şöyle der Smith: "Bu eğilimin [alış-veriş ve takas] insan doğasının daha öte izah edilemeyecek asal ilkelerinden bir tanesi mi olduğu; yoksa, daha yüksek ihtimalle, akıl ve konuşma yetilerinin zorunlu sonucu mu olduğu sorusu, şu anki incelememizin konusu içine girmiyor." (Aristotelesçi hamlenin burada nasıl değiştirildiğine dikkat edelim – insana özgü olduğu varsayılan nitelikler olan akıl ve konuşma, siyasi doğamızın değil ekonomik doğamızın zeminine yerleştirilmektedir.)

Duygular Kuramı'nı okumuş olanların gayet iyi bildiği gibi, özçıkar Smith'in insan doğası izahatında tek, hatta merkezi düğüm noktası bile olmaktan uzaktır.[45]

Timothy Mitchell'ın belirttiği noktaya, "siyasal iktisat" teriminin başlangıçta ekonomik hayata ait politikalar veya güçlere değil, (ekonomik) siyasal varlığa gönderme yaptığı noktasına geri döndüğümüz takdirde, on sekizinci yüzyılda siyasal iktisadın yükselişi siyasi olanın ekonomik olana egemen olduğu varsayımına ters düşmemektedir. Gerek devlet gerekse minyatürü olan insanda siyasi olanın önceliğinin devam etmesine müsaade etmektedir – bu ikiz egemenlik, antik dönemin şehir ve ruh homolojisinin modernlik içindeki devamıdır. Hatta Smith'in "bırakınız yapsınlar" savunusu, insanın piyasacı yönünden doğan toplumda devletin ekonomik faaliyetle ilişki kurma konusunda seçme hakkı olduğu anlayışına dayalıdır; bir merkantilist gibi omuz verebileceği gibi, tam bir kapitalist devlet gibi kenara da çekilebilir, ama egemenin kim olduğu konusunda herhangi bir soru işareti yoktur. Aynı noktayı başka türlü ifade edersek, hem insan hem devlet giderek daha çok üretkenliği, ücretleri ve serveti dert edinmeye başladıkça, her ikisi de yönetim

45. *Theory of Moral Sentiments*'ta yer alan şu pasajda, insanlar için neyin önemli olduğunu tarif ederken hayli geniş bir çerçeve çizer aslında Smith: "Evrenin muazzam sisteminin idaresi, ... rasyonel ve duyu sahibi tüm varlıkların evrensel mutluluğuyla ilgilenmek, insanın değil Tanrının işidir. İnsana daha mütevazı, ama güçlerinin zayıflığına ve kavrayışının darlığına daha uygun düşen bir bölüm tahsis edilmiştir: kendi mutluluğuyla, *ailesinin, arkadaşlarının, ülkesinin* mutluluğuyla ilgilenmek ... Ancak ... bu amaçlara dönük çok kuvvetli bir arzuyla donanmış olmamıza rağmen, bu amaçları gerçekleştirmeye uygun araçları bulma görevi aklımızın yavaş ve güvenilmez belirlemelerine teslim edilmiştir. Doğa, asal ve dolayımsız içgüdüler yoluyla, bizi bu araçların büyük bölümüne yönlendirmektedir. Açlık, susuzluk, iki cinsiyeti birleştiren tutku, acıdan duyulan korku, bizi bu araçları kendilerinden başka bir amaç gözetmeden, doğanın ulu İdarecisi'nin onlar vasıtasıyla gerçekleşmesini amaçladığı sonuçlara meyilli olduklarını hiç hesaba katmadan tatbike itmektedir." Adam Smith, *Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis: Liberty Classics, 1976, 378. Smith'in insan doğası izahatı üstüne yararlı bazı düşünceler için bkz. Samuel Fleischacker, *On Adam Smith's Wealth of Nations: A Philosophical Companion*, Princeton: Princeton Univ. Press, 2004; Manfred J. Holler, "Adam Smith's Model of Man and Some of its Consequences", *Homo Oeconomicus* 23.3, 2006, 467-88.

bakımından ekonomikleşmektedir, ama kimlik ve biçim bakımından henüz ekonomik değillerdir. Modern düşünce ve pratikte insanın *ekonomik* özelliklerinin ön plana taşınması *siyasi* özelliklerini yeniden yapılandırır, ama ortadan kaldırmaz – tekrar edecek olursak, müzakere, aidiyet, egemenlik özlemi, müşterek olanla ve bu alanda adaletle kurulan ilişkiyle ilgilenme, bu siyasi özelliklerden bazılarıdır. On sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda siyasi özgürleşme, haklar, eşitlik ve –daha radikal uğraklarda– gerçek bir halk egemenliği uğruna verilen mücadelelerin homo oeconomicustan doğmuş olmasının mümkün olmaması ve ekonomik dille ifade edilmiş olmaması bunun açık bir kanıtıdır. Şüphesiz siyasi talepler sınıf çıkarlarıyla çevrelenmiş ve kesişmiştir, ama bir sermaye tanesi olarak insan imgesi homo politicusun ayağını kaydırmış değildir.

Modernlik sürecinde ne kadar seyrelmiş olursa olsun homo politicusun inatla varlığını sürdürdüğünü fark ettiğimizde, erken modern ve modern siyasi düşüncenin önemli bir kısmı, Foucault'nun Collège de France derslerinde klasik liberalizm üstüne sunduğu tartışmalarda olduğundan farklı bir açıdan görünmektedir. Mesela Locke'ta, mülkiyetin doğuşundan önce gelen doğa durumu içinde hayatın fena halde siyasi olduğu öne çıkar. Locke'un *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*'de anlattığı hikâyeye göre, bu ilk durumda sırf kendi kendimizi korumakla değil, müşterek olan adına doğanın kanununu ayırt etmek, değerlendirmek ve uygulamakla yükümlü olmuşuzdur.[46] Toplumsal sözleşme öncesinde, Tanrıya ve birbirimize olan ahlaki yükümlülüğümüzün parçası olarak, müşterek adalet ve korunma adına doğal hukuku uygulama ve dayatma gücü vardır elimizde. Bu bariz siyasi güçler ve bu bariz siyasi yönelim, nihayetinde toplumsal sözleşmenin parçası olduğumuzda siyasi kurumlara bahşedilecektir. Locke'un doğa durumu içindeki bu iptidai politiklik, mülkiyetin getirdiği bireysel çıkarın şiddetlenmesiyle birlikte hafifler elbette. Ancak bu politiklik, toplumsal sözleşme projesin-

46. John Locke, *Two Treatises of Government*, *Political Writings* içinde, David Wooston (haz.), New York: Penguin, 1993; Türkçesi: *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ankara: Eksi Kitaplar, 2016.

den veya amacı ve meşruluğundan asla büsbütün silinmez.[47] Bireysel çıkar tarafından amansızca sürüklenen bir insan figürünü değil, bu dürtü ile homo politicus arasındaki gerilmeyi, hatta homo oeconomicusun yükselişe geçmesinin homo politicus için doğrudan tehlike yarattığını, daha sonra Rousseau'nun açıklığa kavuşturacağı gerilimi ön plana çıkarır Locke.

Nitekim Rousseau'ya göre, ancak başkalarıyla bir araya gelip hep beraber içinde yaşayacağımız şartları belirlediğimiz takdirde özgürüzdür, egemenizdir, kendi kendimize yasa koyuyoruzdur.[48] İçgüdünün veya bireysel çıkarın esaretinde kalmaya devam edenler, kendi üzerlerindeki bu egemenlikten vazgeçtikleri ölçüde hem özgürlükten hem insanlıktan vazgeçmektedirler. Rousseau'ya göre insan, ihtiyaçlarından karmaşık tahakküm sistemleri doğurabilen; homo oeconomicusu başıboş bırakıp, kendi kişiliğini, toplumsal ilişkileri ve siyaseti ele geçirmesine izin verip kendini esir edebilen tek yaratıktır: Rousseau'nun yeni boy gösteren liberalizme yönelttiği eleştirinin özü budur. Dolayısıyla Rousseau'ya göre bu tehlikenin tek panzehiri, bile isteye ve şiddetle homo politicusun (kesinlikle homo juridicus veya homo legalisin değil) beslenmesidir. Kolektif egemenlik vasıtasıyla kendi kendine egemen olan anlamında homo politicusun, sadece kendi çıkarını düşünen ve kendi kendisiyle meşgul olan yaratığı düpedüz zapt etmesi gerekiyordur. Aksi takdirde, egoizm, narsisizm ve yüzeyselliğe düşmekle kalmayıp, dizginlerinden boşalan çıkarın doğurduğu toplumsal ilişkiler ve rejimlerin ta-

47. Foucault, Locke için toplumsal sözleşmenin itici gücünün çıkar olduğunu söyler. Ama bu okumada, *Two Treatises of Government*'ta doğa kanunlarının oynadığı rol –hem bu kanunları uygulama arzumuz hem de onları kendi başımıza uygulamaya kalkmanın yarattığı hüsran– gölgede kalır. Locke'ta doğa kanunları özçıkar ilkelerinden ibaret değildir, daha ziyade doğal adaletin ilkeleridir. Locke, *Two Treatises*, 2. Bölüm, 6-13. kısım, 270-74. "Doğa Durumu'nu yöneten bir Doğa Kanunu vardır, herkesi bağlayan bu kanuna göre ... herkes eşit ve hür olduğu için, hiç kimse başkasının Hayatına, Sağlığına, Hürriyetine yahut Mallarına zarar vermemelidir. ... Herkes nasıl kendi kendisini korumakla yükümlüyse ... mümkün olduğunca İnsanlığın geri kalanını korumakla da yükümlüdür" (271).

48. Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract*, İng. çev. Maurice Cranston, New York, NY: Penguin, 1968; Türkçesi: *Toplumsal Sözleşme*, çev. Cenap Karakaya, İstanbul: İletişim, 2014.

hakkümü altına girilecektir. Rousseau'nun kendine has modernlik ve liberalizm eleştirisi onu ana akımın dışına yerleştirir, ama çıkara dayalı bir rejim ile halk egemenliğine dayalı bir rejim arasında kurduğu karşıtlık sonraki yüzyılların düşüncesinde bir gerilim biçiminde muhafaza edilecektir.

Hegelci özne mesela, sivil toplum ve etik hayatın tikelliği değil, devlet ve siyasi hayatın tümelliği üstünden tamamlanır.[49] Çıkar getiren değil siyasi özgürlük; eşitlikle, karşılıklı tanımayla, aidiyette özdeşleşmeyle bağlantılı olan özgürlük – Hegel'de insan bu şekilde gerçekleştirilir ve tamlığa ulaşır. Homo politicusun modern siyasi düşüncede taşıdığı önem, Marx'ın neden erken dönem yazılarında, gerçekleştirilmemiş olan egemen siyasi insan figürüne kafayı taktığını ve anayasal demokraside siyasi insanın statüsünden ödün verildiği yolunda bir eleştiride bulunduğunu da açıklar.[50] Hegelcilerle ve burjuva devletinin kurmacalarıyla mücadele halinde olan Marx'ın ilk başta niye sınıf eşitsizliği veya sömürüsünü değil de, burjuva anayasacılığının teklif ettiği yanılsamalı özgürlük ve cılız yurttaşlık ve aidiyet anlayışını dert ettiğini anlamamızı sağlar. Keza Fransız Devrimi'ne yönelttiği eleştiri de, devrime can veren "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" arayışının başarısızlığa uğramasıyla ilgilidir.[51] "Siyasi özgürleşme"yi –o güne dek dışarıda bırakılmış insanlık kesimlerine resmen çeşitli haklar tanınması– değerlendirirken, siyasi açıdan azat edilen bireyin izole ve iktidarsız olduğunu, kontrolü altında olmayan, siyasi adlarını kaybetmiş güçlere tabi olduğunu görür. Marx'a göre hem modern insan hayalet gibi bir egemendir hem de yabancılaşmış siyasi güçleri başına musallat olmuştur; bunlar devlet ve ekonominin gücünde ona hükmetmeye başlamıştır.[52]

49. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *The Philosophy of Right*, çev. T. M. Knox, Oxford: Oxford University Press, 1952; Türkçesi: *Tüze Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea, 2006.

50. Karl Marx, "On The Jewish Question", *The Marx-Engels Reader* içinde.

51. Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, *The Marx-Engels Reader* içinde; Türkçesi: *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim, 2010.

52. Karl Marx, "*Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*" ve "On The Jewish Question", *The Marx-Engels Reader* içinde.

Homo politicusun kaybolmayan varlığı Bentham'ın hesapçı faydacı öznesinde, çoğu defa neoliberal öznenin ilk prototiplerinden biri diye selamlanan öznede dahi kendini gösterir. Bentham faydacı özneyi ufak bir egemen, ama "içerdeki efendiler"i oluşturan haz ve acı tarafından oraya buraya çekiştirilen bir egemen olarak takdim eder; yani bireysel *raison d'état*'nın içerik veya anlam bakımından ucu açık değildir, bu efendilere hizmet etmeye mecburdur.[53] Benthamcı özneler çıkarlara bağlıdır, evet, ama siyasi olmaları –kendileri için bir şeyler tedarik etme, kendilerini tatmin etme ve güvenceye alma amaçları– çağdaş neoliberal özneyle tezat oluşturur ve Bentham'da faydanın bireysel davranış ilkesi olmaktan yönetim ilkesi olmaya doğru rahatlıkla kayabilmesini sağlayan noktadır.

John Stuart Mill de bizi, kendi araç ve amaçlarını kendisi seçen ufak egemenler diye ifade eder; insanlığın özü bu seçimlerin yapılmasında yatıyordur. Bu nedenle, *Özgürlük Üstüne*'de kilit soru, devlet ile birey egemenliği, kamu hukuku ile şahsi tercih arasındaki uygun sınırın nereden geçmesi gerektiğidir.[54] Siyasi bir hudut hakkında siyasi bir sorudur bu, yargıyı, yasamayı, normları, cezaları ve hepsinden ötesi eylem sahalarını içine alan bir soru. Başka bir deyişle, Bentham ve Mill'e göre, özne her amaç ve eylemin maliyet ve faydasını tartabilir; üretkenlik kapasitelerini ve yönelimini artırması yönünde devlet düzenlemesine, hatta devlet zoruna maruz kalabilir. Ama kendi kendisi tarafından, toplum tarafından, ekonomi veya devlet tarafından araçsallaştırılan, dolaşır veya ikame edilebilir bir insan sermayesi değildir. Muhtemel bir dizi amaç taşıyan minyatür bir egemendir daha ziyade. Siyaset teorisinin bu uğrağında devlet, eşitliğimizin, özgürlüğümüzün ve kamusal hayata dönük yönelimimizin istikameti olmaktan çıkmaya, nüfuslar ve arzularının idaresinde görevli davranışçı veya Foucault'nun tabiriyle "biyopolitik" bir fail biçiminde yeniden yapılandırılmaya başlamış olabi-

53. Jeremy Bentham, "An Introduction to the Principles of Morals and Legislation", *A Bentham Reader*, Mary Peter Mack (haz.), New York: Pegasus, 1969.

54. "Bireyin kendisi üstündeki egemenliğinin meşru sınırı nedir o halde? Toplumun otoritesi nerede başlar?" John Stuart Mill, "On Liberty", *On Liberty and Other Writings*, 75.

lir, ama öznenin kendi kendisiyle ilişkisinde homo politicus hâlâ varlığını sürdürmektedir. Arzularımızın kölesi değil efendisi olmak, hayat seçimlerimizde toplumun ve devletin müdahalesine karşı koymak dahil olmak üzere, kendi kendine egemen olmanın gerektirdiği rasyonalitenin güçlükle elde edilmesinde izleri açıktır.

Ekonomi politikçi Mill, betimleyici ya da normatif bir homo oeconomicus pusulası da vermez. Aksine, ufak denemesi "Ekonomi Politiğin Tanımı ve Ona Özgü İnceleme Yöntemi Üstüne"de açık açık, insanların çok yönlü varlıklar olduğunu, ("ne insan doğasının tamamını ... ne de insanın toplum içindeki davranışının tamamını konu eden") ekonomik alanda dahi servet arzusu kadar boş zaman arzusuyla da hareket edebildiğimizi ortaya koyar.[55] Belki en önemlisi, ekonomi politiğin "diğer insan tutkuları ve güdülerinden tam bir soyutlama yaptığı"nı, dolayısıyla kurmaca bir özneyle, "[belli nedenlerin] sonucunu öngörme veya denetleme kuvvetine nail olmak için" olmazsa olmaz, ama yine de kurmaca bir özneyle iş gördüğünü ısrarla vurgular.[56] Nitekim çağımızda Mill'e homo oeconomicusun kurucularından biri olarak muamele edilmesindeki ironinin altını çizercesine, "hiçbir ekonomi politikçi, insanlığın sahiden sırf servet arzusu[yla] [hareket ettiğini] varsayacak kadar gülünç olmamıştır," der.[57]

Siyaset kuramcıları, Freud'un faydacılığa psişik karmaşıklık aşılamış olduğunu düşünürler çoğu zaman: İd yönetimindeki haz ilkesi bizi arzularımızı dolayımsız yoldan tatmin etmeye iterken, süperegonun gerçeklik ilkesini başarıyla tevhit etmesi dürtülere gem vurup yeni bir yön vermekte, hatta emek harcayan, üretken beden namına ego tatminine sınır getirmektedir. Bastırılan ve yeniden yönlendirilen bu ilk özçıkar hiçbir zaman lağvolmaz; bastırma ve yüceltimle yoğrulup daha uysal, kendine daha az zarar veren ve daha üretken bir hale gelir. Yine de, kurucu nitelik taşıyan libidinal

55. John Stuart Mill, "On the Definition of Political Economy and on the Method of Investigation Proper to It", *The Collected Works of John Stuart Mill*, 4. cilt, *Essays on Economics and Society, Part II* içinde, John M. Robson (haz.), Toronto: University of Toronto Press, 1967, 321.

56. *A.g.y.*, 322. 57. *A.g.y.*

dürtülerle bu dürtüleri ortadan kaldırmadan yönlerini değiştiren psişik ekonomiler, Freud'un uygarlaşmış insanın tam kalbine çıkarı yerleştirdiği anlamına gelmez mi? Bunu toptan çürütmeden, Freud'un uygarlık içindeki insan için kullandığı en istikrarlı ve ürpertici mecazın gem vurulmuş hayvanlar değil, "fethedilmiş şehirler" olduğunu hatırlayalım. *Uygarlığın Huzursuzluğu*'nda süperegonun tehlikeli arzularımızı zayıflatarak, silahsızlandırarak, "ele geçirilmiş bir şehirdeki işgal kuvvetleri gibi" gözetim altında tutarak hâkimiyet kurduğunu söyler.[58] Klasik ruh ve şehir homolojisidir bu; insan ve insan psişesinin mecazı amansızca politiktir. Dahası bu ifade, psişe ile Roma şehri arasında kurulan analojiyle açılan bir metinde geçmektedir: Her ikisinin de hakikati, katman katman harabelerin, yeniden inşaların ve çağdaş faaliyetin altında yatmaktadır. Hepsinden öte, her ikisi de sorunlu ve sorunlar yaratan egemenlik projeleridir.

Altını çizmek istediğim noktayı uzun yoldan göstermiş oldum, aynı anda hem siyaset teorisi tarihine fazla dalan hem de bu tarihe fazla yüzeysel yaklaşan genel bir bakış oldu. Aynı nokta şöyle de özetlenebilir: Homo oeconomicusun Avrupa-Atlantik modernliği içindeki hâkimiyetinin arttığına ve genişlediğine şüphe yoktur, ama bütün bu süre boyunca homo politicus da varlığını ve önemini korumuştur – siyasi egemenlik, özgürlük ve meşruiyetin talep ve beklentilerle dolup taşan mahalli olmuştur. Bu yaratığın nüfuzunu toplumsal sözleşme teorisinde cesaretle yeniden öne çıkaran neredeyse tek isim Rousseau olmuş olabilir, ama homo politicus diğer düşünürlerin izahlarından da hemen hiç eksik olmamıştır. Foucault'nun "homo juridicus" ya da "homo legalis" tabiriyle kavranabilir de değildir; bunların her ikisi de, söz konusu siyasi *ethos* ve talepleri yakalayamayacak ölçüde yasalar ve haklara bağlıdır.[59] Bu demektir ki homo politicusun çağdaş neoliberal rasyonalite tarafından alt edilmesi, insan varoluşunun her alanında rasyonel piyasa faillerinden başka bir şey bulunmadığı yönündeki ısrar, Batı tarihi içinde bir ye-

58. Sigmund Freud, *Civilization and Its Discontents*, İng. çev. James Strachey, New York: Norton, 2010, 84; Türkçesi: *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis, 1999.

niliktir, hatta devrimdir. Bu olayın içerimlerini daha ayrıntılı ele almadan önce, kısaca homo oeconomicusun *homo*'sunu sorgulamak istiyorum – kadınları içeriyor mudur, dışlıyor mudur? Neoliberal kapitalizmin toplumsal cinsiyet ve ırk ayrımı güden ya da sömürgeci karakteri üstüne kapsamlı bir sorgulama değil, neoliberalizmde homo oeconomicusun homo politicusu yerinden etmesiyle birlikte, kadınsılaştırılmış aile emeğinin nasıl bir söylemsel statü edindiği üstüne daha dar bir sorgulama olacak bu. Homo oeconomicusun bir toplumsal cinsiyeti var mı? Peki ya insan sermayesinin? Göze görünmeden bu figürlere damar oluşturan veya ilave olan bir *femina domestica* mı var, yoksa eşler ve anneler de bunlar kapsamına mı giriyor?[60]

HOMO OECONOMICUSUN TOPLUMSAL CİNSİYETİ

Tarihsel açıdan homo politicusun, Aristoteles'ten başlayıp Kant ve Hegel'e varıncaya değin, erilliği açıktan öne sürülmediğinde, kadınlar açık açık kategori dışı bırakılmadığında dahi, erkek yanlısı bir tavrı ve faaliyet alanı olmuştur. İster müşterek olanın yönetimine

59. Tek paragrafa sıkıştırılmış bir tarih eskizi şöyle olabilir: "Batı" diyegeldiğimiz şeyin şafak vaktinde yurttaş açıkça siyasi bir varlıktı, müşterek olanın yönetimine iştirak ediyor, bu sayede aynı zamanda gerçekleştiriliyor, tamlığa ulaşıyor, özgürleşiyordu. Uzun feodal yüzyıllarda, kilisenin ve monarşilerin otoritesinin ön plana çıkmasıyla birlikte, bu meşakkatli yurttaşlık mefhumu zayıfladı. Bu karanlık geceden modernliğin devrimleri doğdu. Bu siyasi devrimlerin yanı başında (ve kısmen kışkırtıcısı olarak), siyasi hayat üstünde ağır bir etkisi olan –kurumlarını şekillendiren, içeriklerini yönlendiren, dillerini koşullayan– ama terimlerine bütünüyle el koymak veya ilkelerini düzenlemek şöyle dursun, daha onunla kaynaşmış bile olmayan bir üretim tarzı doğdu. Bu noktada, bir yandan siyasi egemenliğe biçimsel açıdan ortak olan, diğer yandan amansızca kendi çıkarları ve esenliğiyle meşgul olan, özgürlüğü kendi amaçlarının peşinden koşmakta bulan bir yurttaş figürü ortaya çıktı. Arzunun can verdiği, haklarla zırhlanmış bu figür, müşterek siyasi yönetim meselesini temsilcilerine bırakıp kendi tatminlerinin peşinden koşmaya başladı. "Yurttaş" ile "burjuva" arasında bölünmüş özneydi bu; liberal demokrasi kuramının iki yüzyıl boyunca yakasını kurtaramadığı, Marx'ın liberal devlete yönelttiği eleştirinin zemini haline getirdiği ve homo oeconomicusun neoliberal biçiminde nihayet geride bırakılan özne.

60. Bkz. Melissa Cooper, *Family Values: Neoliberalism, New Social Conservatism, and the Sexual Politics of Capital*, Zone'dan çıkacak.

iştirak etmek olarak (Aristoteles), ister askeri erdeme koşutluk içinde (*virtù*, Makyavel), ister mertlik ölçüsü ve yüreklilik olarak (Weber), isterse özerklik, rasyonellik ve kendi kendine egemen olmak (modernler) biçiminde belirtilmiş olsun, homo politicus hemen her zaman ve açıktan eril olmuştur.[61] Joan Scott'ın hatırlattığı gibi, nasıl ki on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda kadınlara oy hakkı verilmesi yönündeki talepler hem gereksiz hem doğadışı oldukları gerekçesiyle geniş çapta karalamaya maruz kaldıysa, Fransız devrimci feministler de sadece talepleri yüzünden değil, bizatihi siyasi davrandıkları için canavar damgası yemişlerdir.[62]

Peki ya homo oeconomicus? Önde gelen modern ve çağdaş iktisatçılar bu yaratığı nadiren toplumsal cinsiyetlendirmiş, ara sıra kafalarını cinsiyet farkına çevirdiklerinde de, rasyonel seçim yapan piyasa hayvanlarının içeriği değil ama biçimi açısından fizyolojinin önemi olmadığını savunmuş veya ima etmişlerdir genellikle. Adam Smith'in piyasa yaratığı, Gary Becker'ın insan sermayesi, günlük hayatın rasyonel seçicileri – bunların hiçbirinin eril veya toplumsal cinsiyetli olduğu belirtilmemiştir; ama neoliberaller, mesela futbolcular ve mankenler gibi belli türde insan sermayelerine dayanak oluşturabilecek toplumsal cinsiyete özgü nitelikler bulunabileceğini kabul ederler. Nitekim Becker'ın çarpıcı kitabı *A Treatise on the Family*'ye (Aile Üstüne Bir İnceleme) can veren, ustaca ikizleştirilmiş argümanlardan biri rasyonel seçimin genel kabul edilen karakteri iken, diğeri aile ile piyasa arasında kurulan toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün herkese fayda sağladığı kabulüdür.

61. Bkz. Jean Elshtain, *Public Man / Private Woman: Women in Social and Political Thought*, Princeton: Princeton University Press, 1993; Wendy Brown, *Manhood and Politics: A Feminist Reading in Political Theory*, Totowa, NJ: Rowman and Littlefield, 1988; Kathy Ferguson, *The Man Question: Visions of Subjectivity in Feminist Theory*, Berkeley: University of California Press, 1993; Linda Zerilli, *Signifying Woman: Culture and Chaos in Rousseau, Burke, and Mill*, Ithaca: Cornell University Press, 1994. *Devlet* ile Platon'un ilginç bir istisna oluşturduğu düşünülebilir, ama felsefe yönetiminde bir cumhuriyet tesis ederken homo politicusu ortadan kaldırır Platon.

62. Joan Scott, *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.

Ne var ki öznelerinin toplumsal cinsiyeti olmadığını söyleyen düşünürlerde bunun son söz olmaktan çok uzak olduğu, feministlerin iyi bildiği bir şeydir. Homo oeconomicus da istisna değildir. Toplumsal cinsiyetiyle bağlantılı bazı boyutları ve dolayısıyla yakın dönemde yaşadığı yükseliş ve yaygınlaşmanın yine bu cinsiyetle bağlantılı bazı etkileri vardır. Margaret Thatcher'la, 1980'lerde yürüttüğü Britanya'yı neoliberalleştirme kampanyası esnasında söylediği mahut sözlerle başlayalım: "Toplum diye bir şey yoktur. Sadece tek tek erkek ve kadınlar ... ve bunların aileleri vardır." Burada ilgimizi çeken oradaki üç noktadır; Thatcher'a özgü değil, temel analiz birimini oluşturan bireyin toplumun temel birimi diye alınan aileyle ilişkisi söz konusu olduğunda âdet olmuş bir neoliberal duralamadır bu. Hatta Thatcher'daki bu duralama, otuz yıl öncesinde Milton Friedman'ın yaşadığı duralamanın yakından tekrarıdır: "Liberaller olarak biz," der *Kapitalizm ve Özgürlük*'te, "toplumsal düzenlemeler hakkında hüküm verirken, nihai hedefimizi bireyin ya da belki ailenin özgürlüğü olarak görüyoruz."[63] Burada yine "ya da belki" kısmı, bu belirsizlik ilgimizi çekiyor. Yapıtın devamında şunu öne sürer Friedman: "Toplumumuzda nihai işlem birimi ailedir, birey değil."[64]

Buradaki temel tutarsızlık yeterince açık: Nihai işlem birimi, özgürlüğün mahalli, toplumsal düzenlemelerin değerlendirildiği perspektif aile ise birey olamaz, birey ise aile olamaz. Bu tutarsızlığı açıklamanın bir yolu, ideolojik bir güdüsü olduğunu söylemektir: Aynı zamanda muhafazakâr olan neoliberaller bireyi, heteroseksüel çekirdek aileyi *ve* cinsiyet farkını ontolojikleştirmeye meyillidir. Üçünün de köklerini iktidarda değil doğada bulmaya çalışır, bireylerin toplumsal cinsiyetlendirilmesi veya toplumsal eşitsizliklerin doğmasından aileyi sorumlu tutmak istemezler. Özgür birey gibi aileyi de doğallaştırıp, bunun hangi mantıkla mümkün olup olmadığını dert etmeksizin ikisini birleştirmeye ve uzlaştırmaya çalışırlar.

63. Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, Chicago: University of Chicago Press, 1962, 12; Türkçesi: *Kapitalizm ve Özgürlük*, çev. Nilgün Himmetoğlu ve Doğan Erberk, Ankara: Eksi Kitaplar, 2017.

64. *A.g.y.*, 33.

Bu tutarsızlığı açıklamanın diğer bir yolu, zımnen varsaydığı toplumsal cinsiyet tabiyetinden geçmektedir: Neoliberallerin yineledikleri bireysel özgürlüğe aile içinde/tarafından gölge düşürülmemesinin sebebi, bu özgürlüğün aile içinde ücretsiz çalışma veya faaliyet yürütenlere değil, sadece piyasa özgürlüğünün sahası ile aile arasında istediği gibi gidip gelenlere ait olmasıdır. Başka bir deyişle, genel bireylerden oluşan topluluk biçimindeki ailenin perspektifinden değil, çok uzun zamandır evin erkek reisleriyle ilişkilendirilen bir toplumsal konumlanmadan anlatılan bir hikâyedir bu. Böyle bakıldığında, duralamanın sebebi tam da bu perspektifin varsayılırken dahi inkâr ediliyor olmasıdır.

Gelgelelim bu tür açıklamalarda olsa olsa birey-aile gelgitinin niçin meydana geldiği izah edilirken, neoliberalizmin bir yönetim rasyonalitesi haline gelmesiyle birlikte bu gelgitin ne gibi sonuçlar doğurduğuna değinilmemektedir. İnsan sermayesi olarak biçimlendirilen homo oeconomicus diğer tüm insan imgelerini alt ettiğinde, birey-aile gelgitinin semiyotik getirisi ne olur? Bu noktada, Thatcher'ın cümlesinin ana nesnesi ile sonradan akla gelen düşünce arasındaki ilişkiyi sorgulamamız gerekir. "Sadece tek tek erkek ve kadınlar ... ve bunların aileleri vardır" iddiasında üç noktadan sonra gelen ifadenin kavramsal ve retorik açıdan gördüğü iş nedir? Aile bireyin arkaplanı olarak mı, sahip olduğu bir şey olarak mı, yoksa uzantısı olarak mı konumlandırılmaktadır? Bireyi tarif etmenin alternatif bir yolu mudur aile – daha dolgun veya genişletilmiş biçimi? Yoksa birey ve davranışının kapsamı içine alındığı bir teşekkül müdür? Aile, homo oeconomicusun "olduğu" bir şey midir, yoksa "sahip olduğu" bir şey mi? Aile mi ona aittir, o mu aileye aittir? Yahut aile simyevi bir şekilde bireyi ihtiva mı etmektedir? Neoliberalizmde aile piyasanın bir parçası olarak mı, komşusu olarak mı, yoksa piyasaya ait olmasa dahi Çalışkan ve Callon'un kullandığı anlamda "ekonomikleştirilebilir", yani ekonomik akıl merceğinden kırılıp düzenlenebilir bir alan olarak mı konumlandırılmaktadır?

Bu noktada, neoliberal rejimlerde aile veya toplumları bir arada tutanın ne olduğuna ilişkin ikinci bir soru kümesi doğuyor. Neoliberal akıl pozitif ve normatif bir şekilde her insanı, varoluşun her

alanında, kendi kendine yatırım yapan, kendinden sorumlu ve diğer sermaye varlıkları karşısında değerini artırma peşindeki girişim sermayesi olarak biçimlendirdiğinde, aile ilişkilerinin ihtiyaç temelli, açıkça karşılıklı bağımlılık içeren, duygulanımsal ve sıkça feragate dayalı sahası ile bu nasıl bağdaşır? Kendi kendine yatırım yapan insan sermayesi unsurlarının kaynaşmasından nasıl bir aile oluşur? Ne tüzel ne gerçek kişi olan bu ailenin "özgürlüğü" veya "çıkarları"nı düşünmek nasıl mümkün olabilir? Gary Becker, çocukları için fedakârlık yapan, çocuk bakımına "doğal" bağlılığından dolayı ekonomik mahrumiyet yaşayan anneyi açıklamak için "psişik gelir" kavramına başvurur.[65] Ancak insan sermayesinde toplumsal yapışkanlık olmadığı düşünüldüğünde, aileleri bir arada tutanın ne olduğu sorusuna esasen dokunmaz Becker. Ortada sadece homo oeconomicus olduğunda, bu figür amansızca kendi bireysel değerini artırmaya adanmış olduğunda, daha geniş toplumsal düzeni bırakın, aile nasıl tutunur?

Bu soru, çıkar ve kendi kendini geliştirmeyi aşan güdü ve yatırımları –sevgi, sadakat, topluluk– açıklama isteğiyle birlikte, Deirdre McCloskey, Annette Baier, Carol Rose, Julie Nelson ve Paula England gibi rasyonel seçim iktisadını eleştirenlerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.[66] Hepsi de, tek güdüsü rekabet konumundan ve sağ kalma hesaplarından meydana gelen, toplumsal olmayan ve

65. Gary S. Becker, *A Treatise on the Family*, genişletilmiş basım, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991, 78.

66. Bkz. Paula England, "Separative and Soluble Selves: Dichotomous Thinking in Economics"; Deirdre McCloskey, "The Demoralization of Economics: Can We Recover from Bentham and Return to Smith?", *Feminism Confronts Homo Oeconomicus: Gender, Law, and Society* içinde, Martha Albertson Fineman ve Terence Dougherty (haz.), Ithaca: Cornell University Press, 2005. Ayrıca bkz. Annette Baier, "What Do Women Want with a Moral Theory?", *Virtue Ethics* içinde, Roger Crisp ve Michael Slote (haz.), Oxford: Oxford University Press, 1997; Carol M. Rose, "Property as Storytelling: Perspectives from Game Theory, Narrative Theory, Feminist Theory", *Yale Journal of Law and the Humanities* 2.1, 1990, 37-57; Julie Nelson, "Feminism and Economics", *Journal of Economic Perspectives* 9.2, Bahar 1995, 131-48; Nelson, *Beyond Economic Man: Feminist Theory and Economics*, Marianne A. Ferber ve Julie Nelson (haz.), Chicago: University of Chicago Press, 1993.

toplumsallıktan çıkarılmış insanlardan oluşan –McCloskey'nin tabiriyle– "Hobbes paradigması" içinde, aile veya toplumların iş görmesini bırakın, tutunmasının dahi ihtimal dahilinde olmadığını savunmaktadır.[67] Bu eleştirmenlere, açıkça toplumsal cinsiyetle ilgilenmeseler dahi, Hobbes veya Bentham'ınkinden ziyade Smith'in homo oeconomicusunu yeğleyenler de katılmaktadır.[68] Bu eleştirmenler, insanı çıkar peşinde bir yaratığa indirgemekle ün salmış olmasına rağmen, Smith'in (ekonomik hayat içinde dahi) insan davranışı, ihtiyaçları ve erdemleri konusunda daha karmaşık bir portre çizdiğini öne sürmektedir. McCloskey, Hobbesçu ve Benthamcı insana dayalı olduğunu iddia ettiği çağdaş homo oeconomicusa yönelik eleştiriyi şöyle özetler: "Smith'in projesi etik bir projeydi. Bentham bunu rayından çıkardı ve iktisatçıları *İ*'den, İhtiyat'tan başka bir şey düşünemez hale getirdi. İktisadın 'pozitif' bilim olmak hususunda ciddileşmesi ... ve belirgin fikirlerden oluşan bir kaostan ibaret kalmaması için, Smith'in ticari bir toplum için İhtiyat'ı erdem ve kusurlardan oluşan bir sistem dahilinde ele alan projesine geri dönmesi gerekiyor."[69]

Bir arada ele alındıklarında bu eleştiriler, neoliberal homo oeconomicusa yaklaşım tarzlarından bir tanesinin, onun yanlış bir temsil olduğunu, kendisini ayakta tutan her şeyi ve tüm insani düzenlemeleri yadsıyan bir temsil olduğunu açığa vurmak olduğuna işaret etmektedir. Bu yaklaşıma göre, insan sermayesine indirgenmiş homo oeconomicus bir yanılgıdır: Aile ve toplumları bir arada tutan davranış tarzına yer vermediği gibi, sahte bir özerkliğe sahiptir – ihtiyaç ve bağımlılıklardan yoksundur. Dolayısıyla feminist ekonomik eleştiri, Thatcher'daki duralamada o eski hikâyenin neoliberal tek-

67. McCloskey, "The Demoralization of Economics", 28-29. Hobbes, bütünüyle kendi kendisini düşünen insanlardan oluşan ailelerin esasen tutunabilir olmadığını gayet iyi anlamış, bu yüzden Thatcher ve birçok modern iktisatçının aksine, aileleri bir *a priori* olarak ifade etmemiştir.

68. McCloskey'ye ilaveten bkz. Dixon ve Wilson, *A History of Homo Oeconomicus*; Albert O. Hirschman, "Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating Some Categories of Economic Discourse", *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* 37.8, 1984, 11-28.

69. McCloskey, "The Demoralization of Economics", 30.

rarını görür – erkek yanlısı, burjuva bir bakış açısından çizilmiş, hikâyede yer verilmeyen kaynak ve niteliklerle beslenen liberal öznenin hikâyesini. Bu öznenin gerektirdiği türde özerklik, ancak toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı bir işbölümü içinde performatif bir tarzda eril olan üyelerin sahipmiş gibi yapabileceği bir şeydir; aile ve toplum düzeninin bir arada kalması ve bu öznenin yadsıdığı gereksinimlerin tedarik edilmesi için, başkalarının (ücretli veya ücretsiz ev işçileri) başka türlü bir yönelim göstermesi, Deirdre McCloskey'nin tabiriyle "erdem etiği"ne, Joan Tronto'nun tabiriyle "bakım işi"ne, sosyolog Paula England'ın tabiriyle "ayrılmaya meyilli" değil "çözünür" benliklere yönelmesi şarttır.[70]

Gelgelelim bizim o aile-birey muamması –kendi kendini ayakta tutan, birbirine rakip sermaye birimleri şeklinde tasavvur edilen bir insan dünyası için uygun analiz biriminin aile mi, yoksa birey mi olduğu sorusu– henüz çözüme kavuşmuş değildir. Liberal ve neoliberal insan doğası formülasyonlarındaki *analitik* bir eksilti veya inkârdan ibaret değil burada söz konusu olan. Daha ziyade, bu eksilti ve inkârın oluşturduğu ve yönettiği bir dünya var ortada. Kendi ifade ettiği şartlar altında kendi kendine bakması ve yatırım yapması mümkün olmayan, yani görünmez pratiklere ve adı geçmeyen başkalarına bağımlı olan bu neoliberal insan figürü üstüne düşünmenin iki yolu var. Birincisi, neoliberalizmin hata yaptığını, homo oeconomicusun hem daha çokboyutlu hem de sermaye türünden olmayan insani varlıklara (yani kadınlara) bu ontolojide öne sürüldüğünden daha bağımlı olduğunu söylemek. Bu eleştirinin belli bir keskinliği var, ama radikal bir keskinlik değil bu. Bu rasyonalite hâkim olduğunda, bireysel insan sermayesine değer kazandırma faaliyeti her yerde hazır ve nazır yönetici norm haline geldiğinde, neoliberal ölçüm sistemlerinin varoluşun her alanına yayılmasının yanı sıra sorumlulaştırma, özelleştirme ve parçalanan altyapı vasıtasıyla bu

70. Bkz. England, "Separative and Soluble Selves"; McCloskey, "The Demoralization of Economics". Joan Tronto'nun bakım üstüne çalışmaları yirmi yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Argümanının genel parametrelerini ortaya koyan kitabı için bkz. *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*, New York: Routledge, 1993.

kötü ontoloji günümüz Avrupa-Atlantik dünyasını yöneten hakikat haline geldiğinde, toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı ne tür bir düzenin üretildiği ve yeniden üretildiği sorusunu sormuş değiliz henüz. Kısacası, burada söz konusu olan, insan güdüleri ve davranışına ilişkin abes ve yanlış bir izahtan, kim olduğumuz ve bizi ayakta tutanın ne olduğu konusunda yanlış bir temsilden ibaret değil de, insan gayeleri, davranışı ve amaçlarına ilişkin bu tasvir vasıtasıyla "gerçek"in üretilmesi ise şayet, bu durumda neler olur? Homo oeconomicus kelimenin her anlamında gerçek haline geldikçe, McCloskey, Tronto ve England'ın altını çizdiği o vazgeçilmez, zorunlu *ethos*'un ve emeklerin ikisi de geçersiz ilan edilip ayaklar altına alındığında neler olur?

Homo oeconomicus her alanda normatifleştiğinde, sorumlulaştırma ve insan sermayesine değer katma kamusal hayatı, toplumsal hayatı, çalışma hayatını, sosyal refahı ve aileyi yöneten yegâne hakikat haline geldiğinde, neoliberal düzenlerin hâlâ bel bağladığı ve yeniden ürettiği cinsiyete dayalı işbölümünde kadın olarak konum alanlar için iki ihtimal vardır. Ya kadınlar kendi davranışlarını bu hakikatle aynı hizaya getirip homo oeconomicus haline gelecek, ki bu durumda dünya da yaşanmaz bir yer haline gelecektir; ya da kadınların *femina domestica* (ev kadını) olarak faaliyetleri ve duruşları yönetici ilkesinin bir arada tutamadığı bir dünya için açıktan kabullenilmeyen bir tutkal olmaya devam edecektir, ki bu durumda kadınlar eski konumlarında, erkek yanlısı liberal öznelerin tanınmayan dayanak ve tamamlayıcısı olarak kalmaya devam edeceklerdir. Evlerde, mahallelerde, okullarda, işyerlerinde başkalarının bakımını üstlenen kadınlar, orantısız biçimde, gelişme çağında, olgunlaşmış ve miadını doldurmuş tüm sermayeler –çocuklar, yetişkinler, engelliler ve yaşlılar– için gözle görünmeyen bir altyapı oluşturmaya devam etmektedir. Genellikle zorlama içermeyen ama elzem olan bu hizmet ve sorumluluk, kuramsal ve ideolojik bir şekilde, cinsiyet farkından, bilhassa kadınların biyolojik üremeye yaptığı katkının belirgin farkından kaynaklanan, doğal sayılan tercihler arasına sıkıştırılmaktadır. Özetle iktidarın değil, doğanın etkisi olarak ifade edilmektedir.[71]

Yeni bir haber değil bu hüküm, feminizmin kırk yıldır liberalizm ve kapitalizme yönelttiği eleştirilerle örtüşüyor. O halde asıl soru, kuramsal ve siyasi açıdan göze görünmeyen bu toplumsal cinsiyet tabiyetinin neoliberalizmle birlikte şiddetlendiği mi, yoksa temelden değiştiği mi sorusudur. Homo oeconomicusun yükselişi ve ona özgü insan sermayesi formülasyonu, liberal demokratik kapitalist öncülüne kıyasla, çağdaş toplumsal düzenlemeleri daha şiddetli mi, yoksa daha farklı mı toplumsal cinsiyetlendirmektedir?

Bana kalırsa bu sorunun yanıtı, toplumsal cinsiyet tabiyetinin hem şiddetlenmiş hem de temelden değişmiş olduğudur.[72] Şiddetlenmenin vasıtası, ailelere, çocuklara ve emeklilere destek oluşturan kamusal altyapının küçülmesi, özelleşmesi ve/veya sökülmesidir. Hesaplı, nitelikli erken çocukluk dönemi ve okul sonrası programları, yaz kampları, fiziksel ve zihinsel sağlık hizmetleri, eğitim, toplu taşıma, mahalle parkları ve dinlence merkezleri, kamusal emeklilik planları, huzurevleri ve sosyal güvenlik, söz konusu altyapının parçaları arasındadır. Bu kamu hizmetleri ortadan kalktığında veya özelleştiğinde, bu hizmetleri karşılama emeği ve/veya maliyeti bireylere ve orantısız ölçüde kadınlara geri dönmektedir. Başka bir deyişle, kamu hizmetlerinin özelleştiği bir bağlamda "sorumlulaştırma", kendilerinden sorumlu olamayanların sorumluluğu

71. Mesela Becker'ın şu argümanı: "Çocuk bakımı ve diğer ev işleri konusunda evli kadınlara düşen sorumluluğun, evli kadınların işgücüne katılımı üstündeki etkisi dışında, erkeklerle kadınlar arasındaki gelir ve meslek farkları bakımından da ciddi içerimleri var. Evli erkeklere kıyasla evli kadınların gelir düzeylerinin genellikle önemli ölçüde düşük olmasının ve meslek hayatında hâlâ ciddi bir ayrımın devam ediyor olmasının önemli bir nedeninin bu olduğunu öne sürüyorum." Becker, *A Treatise on the Family*, 78.

72. Özel mülkiyete dayalı bir ekonomiden insan sermayesine dayalı bir ekonomiye geçişi içerdiği ölçüde neoliberalizmin toplumsal cinsiyet tabakalaşmasını azalttığını savunanlar olmuştur. Mesela Elizabeth Mayes, Engels'le benzer nedenlerden dolayı, özel mülkiyetin öneminin azalmasının kadınlar için olumlu olduğunu düşünür: Tarihsel açıdan kadınların tabi kılınması özel mülkiyet statüsünde olmalarına bağlıysa şayet, bugün artık mülk değil birey olma özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Bkz. Elizabeth Mayes, "Private Property, the Private Subject, and Women: Can Women Truly Be Owners of Capital?", *Feminism Confronts Homo Oeconomicus* içinde.

orantısız bir şekilde onlara düştüğü ölçüde kadınları ayrıca cezalandırmaktadır. Bu bakımdan ailecilik, neoliberalizmde kamu mal ve hizmetlerinin özelleştirilmesinin tesadüfi bir özelliği değil, esaslı bir gereğidir.

Liberalizmdeki toplumsal cinsiyet problemi neoliberalizm tarafından bu şekilde şiddetlendirilmektedir. Peki, sadece rekabet halindeki irili ufaklı sermayelere rol veren bir siyasal iktisat rasyonalitesi bu problemi nasıl dönüştürmektedir? Analitik açıdan bakıldığında, ortada sermayeden (insan, şirket, finans sermayesinden) başka bir şey olmadığında, zaten belli belirsiz algılanan ev içi emek, kamusal yatırımın geri çekildiği bir bağlamda bu emeğin okul ve topluluklar içinde gittikçe vazgeçilmez hale gelen gönüllü emek biçiminde genişlemesi ve piyasayla ev *arasındaki* toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ortadan kaybolur. Önceden kamusal olan hizmetlerin özelleşmesiyle ve kadınların orantısızca istihdam edildiği yarı zamanlı emeğe ilişkin sosyal yardımların kesilmesiyle birlikte, kadınların hayatını şekillendiren, ama artık dil içindeki yerlerinden mahrum kalıp, görsel ve söylemsel açıdan kamu bilincinden kaybolan bu kuvvetlerin şiddeti artmaktadır. Dolayısıyla ABD'de ücretli emek gücü içinde yer alan kadınların sayısı erkeklerinkine yaklaşırken, kadınlar erkeklere kıyasla bugün daha fazla lise sonrası eğitim alırken dahi, her türden bakım işinden orantısızca sorumlu tutuldukları için, kadınlar erkek muadillerinin kazandığı gelirin yüzde 80'ini kazanmakta ve tüm mesleklerin en üst düzeyinde ciddi ölçüde yetersiz temsil edilmektedir. Sorumlulaştırılmış, bireyselleştirilmiş insan sermayesi dilinin, bu etkilerin bir araya gelişini açıklamayı bırakın, sindirmesi bile mümkün değil. Onun yerine daha ziyade, akademi içindeki toplumsal cinsiyet ayrımının en iyi açıklamasının "doğuştan gelen kabiliyet" farklarında yattığı tahmininde bulunan Harvard rektörü iktisatçı Lawrence Summers'ınki gibi beyanlar duyuyoruz.[73]

Başka bir deyişle, yükselen ve yaygınlaşan neoliberal homo oeconomicus hem toplumsal cinsiyetli hem toplumsal cinsiyetlendiri-

73. Bkz. Sam Dillon, "Harvard Chief Defends His Talk on Women", *New York Times*, 18 Ocak 2005, nytimes.com/2005/01/18/national/18harvard.html.

cidir, ama kendini ifade edişinde okunabilen bir şey değildir bu. Ev içi ve dışında her türden bakımın sağlanmasında kadınların üstlendiği sorumluluğun devam etmesi, kadınların hem neoliberalizmin özelleştirme yoluyla sökmeyi hedeflediği o gözle görünür toplumsal altyapıya *gereksinim duyduğu*, hem de sözümona kendi kendine yatırım yapan insan sermayelerinden oluşan o dünyayı ayakta tutan altyapının ta kendisi *olduğu* anlamına gelmektedir. Dolayısıyla insan hayatını oluşturan ve ayakta tutan kişi ve pratiklerin yadsınması konusunda homo oeconomicus figürü sırf yanıltıcı veya ideolojik değildir. Daha ziyade, homo oeconomicus yönetici hakikat haline geldiğinde, kanunları, davranışı, politikaları ve günlük tertibatları tanzim eden o olduğunda, dışarıda bırakılan bu kişi ve pratiklerin sırtına binen yük ve bu yükün görünmezliği de iyice artmaktadır.[74]

Thatcher'daki duralamaya dikkatle baktığımızda, neoliberalizmin analiz birimini oluşturan, sorumlulaştırılmış insan sermayesi haline gelmiş genel bireyin, ısrarla toplumsal cinsiyet ayrımına dayanan bir ekonomik ontoloji ve işbölümü içinde, beklendiği gibi, toplumsal açıdan eril ve erkek yanlısı olduğu ortaya çıkıyor. Burada erkeğin "evde kalan baba"lardan olup olmadığının, kadının bekâr veya çocuksuz olup olmadığının yahut ailenin eşcinsel aile olup olmadığının önemi yok. Bu açıdan bakıldığında, ailelerin bu bireyleri ürettiği veya toplumsal cinsiyetlendirdiği değil, ailelerin onlara ait olduğu, onları piyasada farklı konumlandırdığı veya piyasa dışında onlara yük olduğu kabul ediliyor. Çerçevenin içinde sadece değer artıran, rekabet içindeki insan sermayesi bulunduğunda, karmaşık ve süreğen toplumsal cinsiyet eşitsizliği de cinsiyetler arası farka, neoliberalizmin neden diye baktığı bir sonuca atfediliyor. Bunun sonucunda, yoksullaştırılmış bekâr bir anne, bilhassa ABD'de bütçe kesintilerinin, Güney Avrupa'da AB kurtarma paketlerinin dayattığı türden kemer sıkma politikaları bağlamında, sorumlulaştırılmış bir neoliberal özne olma projesinde başarısız olmakla suçlanıyor. Ba-

74. 2014 yılında, ilerici bir şehirde yaşıyorum. Oğlumun lise spor takımı ve müzik topluluğuna destek verenlerin –sürücülük, organizasyon, malzeme tedariki– yüzde 90'ını kadınlar oluşturuyor. Bu kadınların hemen hepsi üniversite mezunu ve meslek sahibi.

şarısızlıktan öte, kadınlar piyasa dışında kalan, karşılığı ödenmeyen ve yeterince desteklenmeyen bakım işlerini öncelikle üstlenenler olmaya devam ettikçe *ve* gitgide daha çok kendileri ve aileleri için tek gelir kaynağı olmaya başladıkça, neoliberal rasyonalitenin teklif ettiği özgürlük (devlet düzenlemelerinden ve ihtiyaçların karşılanmasından azadelik) baş aşağı dönüp düpedüz toplumsal cinsiyet tabiyetinin yeni biçimlerine dönüşüyor.

HOMO OECONOMICUSUN HOMO POLITICUSUN CANINA OKUMASI

Kulağa tuhaf gelebilir ama, günümüzde homo oeconomicus halk egemenliğine karşılık gelen homo politicus çeşidinde hiç görülmemiş ölçüde toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı olduğu için, daha genel bir soruya döneceğiz şimdi: Neoliberalizmde homo oeconomicusun homo politicusu alt etmesinin ne gibi içerimleri vardır? Homo politicusun modern liberal demokrasilerde güç kaybettiği ayan beyan ortadadır, ama ancak neoliberal aklın yükselişiyle birlikte yurttaş-özne siyasi bir varlıktan ekonomik bir varlığa dönüşmekte, devlet de hukuki egemenliğe dayalı bir devlet olmaktan çıkıp şirket modeline uygun hale gelmektedir. Neoliberalizm hayatın her alanını ekonomikleşmeye tabi tutarken, bunun tek sonucu devlet ve yurttaşın işlevlerinin daralması ya da ekonomik açıdan tanımlanan özgürlüğün sahasının kamusal hayata ve kamu hizmetlerine dönük ortak yatırım pahasına genişlemesi değildir. Asıl önemlisi, toplumsal ve siyasi alanda özgürlük ifası ciddi ölçüde zayıflamaktadır. Neoliberal yönetişimin merkezinde duran paradoks, hatta belki üçkâğıt budur: Neoliberal devrim özgürlük –serbest piyasalar, özgür ülkeler, özgür insanlar– adına gerçekleşirken, gerek devletler gerekse özneler için özgürlüğün egemenlikte yatan temellerini söküp atmaktadır. Devletler piyasaya tabi kılınmakta, piyasa için yönetmekte, piyasanın gelgitlerine göre meşruluk kazanıp kaybetmektedir; aynı zamanda, sermayenin birikim dürtüsü ile ulusal ekonomik büyüme buyruğu arasındaki yol ayrımına da yakalanmış durumdadırlar. Kendi insan sermayelerini artırmanın peşinden koşsunlar diye

serbest bırakılan, toplumsal, politik, müşterek veya kolektif olana ilişkin herhangi bir alaka ve düzenlemeden azat edilen özneler ise, piyasa davranışının norm ve buyrukları içine alınmakta, sağ kalmaları için bağlı oldukları firma, sanayi, bölge, ulus veya ulus-sonrası kümenin amaçlarıyla bütünleştirilmektedirler. Marx'ın kapitalizmin şafağında, feodal öznelerin proleterleşmesi için ön koşul addetmiş olduğu o ironik "çifte özgürlük"ün hayaletimsi tekerrürü biçimindeki yeni bir çifte özgürlük –devletten ve diğer tüm değerlerden azat olmak– piyasanın araçsal rasyonalitesinin neoliberal öznenin hayatını düzenleyen ve kısıtlayan hâkim rasyonalite haline gelmesine yol açmaktadır. Sosyal bilimlerin her alanına yayılmakta olan, bilhassa siyaset biliminde baskın hale gelen, ama antropoloji ve sosyoloji içinde de rağbet kazanan ekonomik model ve yöntemlerin önemi de burada yatıyor elbette. Siyasette, kültürde, toplumda ve dolayısıyla bunları konu edinen disiplinlerde bir uçtan diğerine homo oeconomicustan başkası yok artık.

Liberal demokrasi sahnesinde homo politicus da yer aldığı sürece, en hafifinden kendi kendini yönetmek, daha güçlü anlamıyla demosun yönetime katılması diye tasavvur edilen bir özgürlük, siyasi meşruluğun temelini oluşturuyordu. Fakat yurttaşlık ayırt edici siyasi morfolojisini ve beraberinde egemenlik örtüsünü kaybedince, kamusal olana ve diyelim anayasalarda kutsal kabul edilen değerlere dönük yönelimini yitirmekle kalmayıp, bireysel egemenliğe dayanak oluşturan Kantçı özerkliği de taşımayı bırakmıştır. Bu noktada, Locke'tan bu yana liberal demokrasinin başlıca vaadinin, birbirini sağlama alan halk ve birey egemenliği olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Diğer türlü söylersek, modernlikte homo politicus aynı anda hem bireysel egemenlikte köklenmiş hem de bu bireysel egemenliğe toplumsal, siyasi ve yasal düzlemde saygı gösterileceği vaadine işaret etmiştir. Homo politicus solup gittiğinde, yerini insan sermayesi figürü aldığında, Mill'in meşhur sözüyle, herkes "kendi yolundan kendi iyiliğinin peşinden gitme" hakkına sahip değildir artık. Kişinin hayattan ne istediği veya benliğini ne şekilde inşa etmek isteyebileceği konusunda herhangi bir soru işareti yoktur artık. Diğer tüm sermayeler gibi insan sermayeleri de, piyasaların hem

girdi hem çıktı bakımından getirdiği sınırlamalar yüzünden, rakiplerinden daha iyisini yapacak şekilde hareket etmek ve kendilerini o piyasaların nereye gittiği konusunda sağlam değerlendirmelerle aynı hizaya getirmek durumundadır. Dahası, ne kadar disiplinli ve sorumlulaştırılmış olursa olsun, piyasanın akışı ve olumsallıkları bu sermayeyi hızla karanlık bir sona götürebilmektedir.[75]

Homo oeconomicusun hegemonyası ve neoliberalizmin siyasi olanı "ekonomikleştirmesi"yle birlikte hem devlet hem yurttaş dönüşüme uğruyor, zira ikisi de, kimlik ve davranış düzeyinde, siyasi egemenlik figürü olmaktan çıkıp finansallaşmış firma figürüne dönüşüyor. Bu dönüşüm de iki önemli yön değişimine yol açıyor: Bir yandan, öznenin kendi kendisiyle ve özgürlüğüyle ilişkisine yeni bir yön veriyor. Benlik, iktidar ve çıkar odaklı bir yaratık yerine, yatırım yapılması, mevcut girdiler, belirlenmiş kriter ve normlar uyarınca artırılması gereken bir sermaye halini alıyor. Diğer yandan, bu dönüşüm devletin yurttaşla ilişkisine yeni bir yön veriyor. Yurttaşların *en önemli* özelliği, egemenliğin kurucu unsuru, kamu üyesi, hatta hak sahibi olmaları bile değil artık.[76] Daha ziyade, insan sermayesi olarak, ekonomik büyümeye ya katkıda bulunacak ya köstek olacaklar; GSYH'nin artışı bakımından nasıl bir potansiyel taşıdıklarına bağlı olarak, bu yurttaşlara ya yatırım yapılacak ya da yapılan yatırım geri çekilecek.

Bu iki –öznenin kendi kendisiyle, devletin yurttaşla ilişkisindeki– yön değiştirmenin önemi ne kadar vurgulansa azdır. Kamusal değerlerde, kamu hizmetlerinde, halkın siyasi hayata katılımında

75. Soyut olarak özgür ve otarşik olan insan sermayesinin işverenine tabi olması, çözünmezliği ve kendi kendisi veya bir başkası tarafından artırılabilmesi, onu diğer sermaye türlerinden ayırmaktadır.

76. Investopedia.com sitesindeki "İnsan Sermayesi" maddesinde sunulan tanım: "Çalışanların beceri kümesinin ekonomik değerine ilişkin ölçü. Bu ölçü, her emeği eşit gören 'emeğin temel üretim girdisi' ölçüsünün üstüne bina edilir. İnsan sermayesi kavramında, her emeğin eşit olmadığı ve kendilerine yatırım yapılarak çalışanların niteliğinin artırılabileceği kabul edilir. Çalışanların eğitim, deneyim ve kabiliyetlerinin işverenler ve ekonominin tamamı açısından ekonomik bir değeri vardır." Investopedia, "Human Capital", investopedia.com/terms/h/human-capital.asp.

ciddi bir kısılmaya yol açtıkları malum. Piyasanın ölçüm sistemlerine göre gerçekleşen yönetişimde, klasik liberal siyasi ölçütlerin (adalet, yurttaşın korunması, farklı çıkarların dengelenmesi) yerini ekonomik büyüme, rekabet konumu ve kredi puanına ilişkin kaygıların aldığı da belli. Ama daha önce işaret ettiğimiz gibi, bu yön değiştirmelerle birlikte özgürlüğün, tam da homo politicusla ilişkilendirilen türde, bireysel ve müşterek bir şekilde kendi kendini yönetme ve başkalarıyla birlikte yönetme özgürlüğünün varoluşsal düzlemde yeryüzünden kaybolması da söz konusudur. Dahası, hem kendisinin hem devletin gözünde insan sermayesi olan özne için, fazlalık olarak görülüp terk edilme tehlikesi de daimidir.[77] İnsan sermayesi olarak özne kendi kendisinden sorumludur, ama aynı anda bütünün vazgeçilebilir bir elemanıdır. Toplumsal sözleşmenin tersyüz oluşunun bir boyutu da budur.

Foucault bu ihtimale karşı tetikteydi; homo oeconomicusu "belirgin biçimde yönetilebilir birisi ... ekonomi ilkesine göre belirlenmiş bir yönetimselliğin bağıntısı" diye tarif etmişti.[78] Ancak neoliberal bir rejimde bu yönetilebilirliğin nasıl uç noktaya varabileceğini, azami bireysel özgürlük vasıtasıyla azami yönetişim formülünde ifade edilen bir uca gidebileceğini hesap etmemişti. Liberal vaadin, siyasi açıdan özerk ve egemen özneyi sağlama alma vaadinin aksine, neoliberal özne herhangi bir hayat teminatına sahip değildir (aksine, piyasalarda birileri yaşasın diye başkalarının ölmesi gerekir) ve ekonomik hedeflere öylesine bağlanmıştır ki, onlar uğruna kurban edilmesi mümkündür.

Weber kapitalizmi aslen çileci bir etik, çok katlı ayrımlar (mesela mal sahipleri ile üreticiler, üretim ile mübadele arasında) ve verimli servet üretimi uğruna kullanılan bir araçsal rasyonalitenin bileşimi diye tarif etmişti. Weber'e göre kapitalizmin ironik, hatta trajik yönü, insanın hâkimiyetine, hatta insan özgürlüğüne dönük bu başlangıçtaki projenin, "İnsan"ı demirden bir kafese kapatan, eşi görülmemiş bir insan tahakkümü düzeneğiyle sonuçlanmış olması-

77. Clarke, "Living With/in and Without Neo-Liberalism", 135-47.
78. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 222.

dır. Bürokrasi gibi kapitalizm de bir araç olarak başlayıp, kendi amaçları olan, tüm failleri bu amaçlara hizmet etmekle sınırlayan bir sisteme dönüşmüştür.

Weber'in anlatısı bugün kulağa köhnemiş gelmektedir: Neoliberal rasyonalite, içindeki ağlamaklı yaratıkların elde edemedikleri özgürlüğü uzaktan hayal meyal seçtikleri bir kafesten çok daha fazlasını oluşturmuştur. Marx'ın –vampirimsi, sömürücü, yabancılaştırıcı, eşitlikçi olmayan, ikiyüzlü, kâr odaklı, zorlantılı bir şekilde genişleyen, fetişist, kıymetli olan her değer, ilişki ve girişimi ayağa düşüren– kapitalizm tasviri de, neoliberal rasyonalitenin oluşturduklarının yanında yetersiz kalmaktadır. Marx'ın sunduğu analiz, kapitalizmin gücünü, buyruklarını, zalimliğini ve dünya yaratma kapasitelerini açıklamak bakımından hâlâ emsalsiz olsa bile, aynı zamanda bu analizde özgürleşme özlemi çeken ve bu özgürleşmeyi talep etmek için ellerinde siyasi bir adalet dili –demokrasinin gerçekleştirilmemiş ilkeleri– bulunan özneler varsayılmıştır. Bu özneleri ve bu ilkeleri varsaymak artık mümkün değildir.

Başka bir deyişle, Weber ve Marx kapitalizmle uyumsuz bir siyasi dış ve öznel iç varsayarlar – özgürlük, eşitlik ve halk egemenliğinin en azından vaadini sergileyen bir siyasi hayat; kıymet, saygınlık, kendi kendini yönlendirme ve hatta anlamlılığa göbekten bağlı bir öznel şahsiyet figürü. Neoliberal aklın devletleri, yurttaşları ve ruhları homo oeconomicus imgesinde yeniden yapılandırıp homo politicusu ortadan kaldırması, tam da böyle bir dışsallık ve içselliğin yok olması tehlikesini doğurmaktadır.

Neoliberal Aklın Yayılması

4.

Siyasi Rasyonalite ve Yönetişim

Foucault, başka şeylerin yanı sıra, neoliberalizmin bir normatif akıl biçimi olarak yönetir hale gelişini kavramak için de, "siyasi rasyonalite" ya da "yönetim rasyonalitesi" terimlerini kullanmıştır. Foucault'nun teoride yeterince geliştirilmiş olmayan, ama soykütükleri ve derslerinde etraflıca incelediği düşünce, siyasi eylemler, rejimler, şiddet ve günlük pratiklerin ne öylece yönetenlerin veya katılımcıların niyetlerinden, ne de maddi koşullar veya ideolojiden kaynaklandığıdır. "Siyasi rasyonalite" terimini, Mitchell Dean'ın deyişiyle, "siyasi eylemin hem öncesinde duran hem koşulunu oluşturan"[1] yönetici normatif akıl biçimini teşhis etmek için kullanır Foucault. Yani siyasi rasyonalite, Foucault'nun hakikatin, bilginin ve akıl biçimlerinin hiçbir zaman iktidar ilişkilerinin dışında olmadığı yönündeki uzun süreli ısrarının belli bir gelişimidir. İktidar, ham tahakküm biçiminde ya da düşünce ve dilden bağımsız bir şekilde varoluşun maddi bir alt katmanında mevcut değildir. İktidar daha ziyade, kendisi iktidar üreten, ama iktidar uygulamasına özdeş olmayan bir hakikat rejiminin parçası olarak yönetir veya hareket eder daima. Dahası, iktidar her zaman, sırf düzenliyor veya yönetiyormuş gibi göründüğü özneler ve düzenlere varlık kazandırır. Öte yandan, siyasi rasyonalite zamandışı veya evrensel değildir; her zaman belli bir biçim altında gelir, spesifik normları sağlama alır, dolaşıma sokar ve belli özne ve ilişkiler tesis eder.

1. Mitchell Dean, *Critical and Effective Histories: Foucault's Methods and Historical Sociology*, New York: Routledge, 1994, 181.

Foucault'nun siyasi rasyonalite düşüncesi, toplumlar ve nüfusların nasıl olup da yoğun ama doğrudan olmayan bir şekilde yönetilebildiğini, bizatihi devletler ve diğer kurumlara nasıl varlık kazandırılabildiğini ve belli yönlendirmeler getirdiğini, devletler ve yurttaşların pratiklerinde birkaç farklı ve çatışması muhtemel akıl biçiminin (veya Foucault'nun sık kullandığı tabirle "oyun"un) bir araya getirilebildiğini anlama amacıyla bu kaideleri kullanma ve geliştirme çabası gibi görünmektedir. Siyasi rasyonalite yönetimsel pratiğin araçlarından biri değil, söz konusu araçların olanaklılık ve meşruluk koşuludur, içinden yönetim pratiğinin oluşturulduğu normatif akıl sahasıdır. Aynı noktayı tersinden ifade eden Mitchell Dean'in söylediği gibi, "siyasi rasyonalite yönetimsel pratiğin koşuludur, ama bir pratik olarak yönetim bu rasyonaliteye indirgenebilir olmayan araçlara dayanır."[2] Willliam Callison'ın sözleriyle, siyasi rasyonalitenin *kurucu* bir şey olarak, "özne-kuran (mesela homo oeconomicusu), nesne-kuran (mesela 'nüfus'u), belli bir toplumsal-siyasi kuvvet topluluğunun koşulu olarak" anlaşılması gerekir.[3]

Yani siyasi rasyonalite Foucault'nun, merkezinde kendisini düzenleyen hakikatlerin ve varlık kazandırdığı dünyanın bulunduğu belli bir iktidar-bilgi rejiminin koşullarını, meşruluğunu ve yayılımını kavramak için kullandığı terimdir. Ama hangi hakikatlerdir bunlar? Yüzeyde taşıdığı hakikatler değildir – mesela hürriyet, eşitlik ve evrensellik, hatta devlet aklı, serbest piyasa ya da hukukun üstünlüğü değildir. Daha ziyade, Foucault'ya göre siyasi rasyonaliteler, yurttaşların, yasaların, hakların, ekonominin, toplumun ve devletlerin ontolojik nitelik ve ilişkilerini koyutlar – liberalizm, Hıristiyanlık, Roma hukuku gibi, tuhaf bir şekilde bir araya geldiklerinde dahi, dünyaların düzenlenmesini, insanların eylemesini, hükümetlerin yönetmesini sağlayan şeyin belirgin parçaları haline gelen akıl düzenlerinin içsel nitelik ve ilişkileri.

2. *A.g.y.*, 187.

3. William Callison, "A Genealogy of Political Rationality: Capitalist Governance and Power beyond Weber and Foucault", tez önerisi, California Üniversitesi, Berkeley, 2013, 15.

Siyasi rasyonalite Foucault'nun çalışmalarında geç ve tek tük baş göstermiştir, Foucault sözlüğünün daha iyi bilinen terimlerinden ayırt edilmesi faydalı olabilir. "Siyasi rasyonalite" ile "söylem" aynı değildir, ama rasyonaliteler söylemler aracılığıyla doğar ve iş görür elbette. "Söylem" özetle, içinde belli bir saha ve özneler oluşturan normatif söz edimlerinin düzeni veya grubu şeklinde belirginleştirilebilir; söylemlerde, herhangi bir saha içindeki özne ve nesneler norm ve sapma yoluyla oluşturulur, düzenlenir, temsil edilir, değerlendirilir ve idare edilir. Hâkimiyet kuran söylemler her zaman bir hakikati dolaşıma sokar ve bir tür sağduyu halini alırlar, ama söylemi kuramlaştırırken Foucault öncelikle normlar ve normalleştirmeye vurgu yapar. Ancak yönetim rasyonalitesi terimi, yine söylemsel olarak iş görmekle birlikte, bu vurgunun ötesine geçer; bir normatif akıl düzeninin nasıl olup da meşru bir şekilde yönetmeye, hayatı ve faaliyetleri bir bütün olarak yapılandırmaya başladığını kavrar. Dolayısıyla, "neoliberalizmde söz konusu olan düpedüz *varolma biçimimizdir* – kendimizi nasıl idare etmeye, başkalarıyla ve kendimizle nasıl bir ilişki kurmaya yönlendirildiğimizdir."[4] Toplumu bir bütün olarak yöneten bir söylem yoktur, üstelik söylemlerin "yönettiğini" söylemek de tam doğru değildir. Foucault'ya göre daha ziyade, modern bir toplumsal düzen içinde bazen birbirleriyle çatışan çok sayıda söylem vardır, her biri belli bilgi, kimlik ve eylem sahaları inşa eder – cinsellik söylemi, eğitim söylemi, göçmenlik söylemi, çokkültürcülük söylemi, güvenlik söylemi, doğa söylemi veya haklar söylemi gibi. Neoliberalizm gibi siyasi rasyonaliteler ise, ortada bu rasyonaliteyi çapraz kesen ve tam olarak onun tarafından kuşatılmış veya onun denetiminde olmayan söylemler de bulunmasına rağmen, bizi her yerde hazır ve nazır bir şekilde yönetendir.

Siyasi rasyonalite, Foucault'nun modernlikte devlet ve siyasi iktidarın işleyiş ve yöneliminde meydana gelen önemli bir tarihsel kaymayı adlandırmak için kullandığı terim olan "yönetimsellik"le

4. Pierre Dardot ve Christian Laval, *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, Londra: Verso, 2013, 3.

de aynı değildir. Egemenlik ve onun alameti farikasından –"ya bunu yaparsın ya da ölürsün"– Foucault'nun tabiriyle "davranış yönetimi" yoluyla yönetime –"böyle yaşayacaksın"– doğru bir kaymadır bu. Başka bir deyişle, belli özneleri hedef alan emir ve ceza iktidarından, nüfusları "belli bir mesafeden" idare etme ve zorlama iktidarına doğru geçişi adlandırır yönetimsellik. Foucault neoliberalizmden "liberal yönetimselliğin yeniden programlanması" diye bahseder sahiden; liberal devletin akıl yürütme, kendini temsil etme, yönetme tarzını değiştirdiği gibi, devlet-ekonomi ilişkisini de değiştirdiğinden söz eder. Ama bu değişimler, neoliberalizmin siyasi rasyonalitesinden farklı bir şeye işaret etmektedir. Siyasi rasyonalitenin kökeni veya kaynağı devlet değildir; her ne kadar devlet üstünden dolaşıma giriyor, devleti düzenliyor, eylemlerini koşullandırıyor olsa dahi.

Siyasi rasyonalite normatif akıl biçiminden de farklıdır; her ne kadar ilki ikincisinden yayılıyor ve ikincisiyle dolup taşıyor olsa dahi. Neoliberalizm Ordoliberalizm ve Chicago Okulu'nun ürettiği bir akıl biçiminden ibaret kalıp, hiçbir zaman siyasi rasyonalite halini almamış olabilirdi. Nitekim yüzyıl ortasında akıbeti böyle olacak gibi görünüyordu; gerçi Foucault (ve neoliberal düşüncenin tarihi üstüne kitabında Daniel Stedman) daha savaş sonrası Almanyası'nın bile neoliberalizmle düzenlendiğinde ısrar eder.[5] Siyasi rasyonalitenin spesifik bir normatif akıl biçiminin *fiiliyat kazanmasını* imlediği söylenebilir; siyasi rasyonalite bu biçimi, hem belli türde özneler, toplumlar, devletler doğuran ve bunları ilişkilendiren bir tarihsel kuvvet, hem de idarenin onun vasıtasıyla hem yönetildiği hem ölçüldüğü bir hakikat düzeni tesis eden bir şey olarak tayin eder.

Foucault'nun siyasi rasyonalite formülasyonu, kendisi de Max Weber'in çalışmalarından beslenmiş olan Frankfurt Okulu'nun ilk döneminden besleniyor gibi görünmektedir. Weber, malum, iki tür rasyonel eylemi birbirinden ayırır: değer temelli rasyonel (*wertra-*

5. Foucault, *The Birth of Biopolitics*, 83-91; Daniel Stedman Jones, *Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*, Princeton: Princeton University Press, 2013, 3, 6 ve 7. Bölümler.

tional) ve araçsal rasyonel (*zweckrational*) eylem.[6] İlkinde rasyonalite, değerin kendisinin rasyonel niteliğine değil, "eylemi yöneten nihai değerlerin özbilinçli bir şekilde ifade edilmesi"ne ilişkindir – otorite, gelenek veya duygulanımdan kaynaklanmayıp, failin üstünde düşünüp taşınmasıyla seçilmiş olmalarına. Bundan dolayı değer temelli rasyonel eylem, barış, eşitlik veya servet birikimi gibi bir değeri seçmemize olanak sağlar. Değer temelli rasyonel eylemin, seçilen değerin elde edilmesi için kullanılacak araçların seçiminde söz konusu değerle harekete geçmesi veya sınırlanması mümkündür, ama şart değildir.

Araçsal rasyonel eylem sadece belli bir değerin elde edilmesi için kullanılan araca ilişkin olabileceği gibi, eyleme bütünüyle nüfuz etmiş de olabilir.[7] Her iki durumda da, ona hayat veren tek değer amacına ulaşırken verimli olmaktır (maliyetin en aza indirilmesi); salt hesaptan oluşur. Başka bir deyişle, araçsal rasyonel eylem değer rasyonelliği yoluyla seçilmiş bir amaca hizmet edebilir, ama araçsal rasyonel eylemin kendisi söz konusu değeri taşımaz ve bu önemli yönden araç amaçtan ayrılır. Weber, araçsal rasyonalite perspektifinden bakıldığında, "değer temelli rasyonelliğin her zaman irrasyonel olduğu"nu da öne sürer, ki bu mesele birazdan önem kazanacak.[8] Tam da belli bir amaca ulaşmak dışında hiçbir yük veya sınır taşımadığı için, araçsal rasyonalitenin diğer her tür rasyonaliteden daha verimli ve kuvvetli olduğunu söyler Weber.

Weber'in "rasyonelleşme" dediği süreç içinde, rasyonel eylem, inançtan, gelenekten, bir öndere ya da herhangi bir rasyonellik öncesi veya rasyonel olmayan kaynağa bağlılıktan doğan diğer tüm biçimleri yerinden etmeye başlar.[9] Ama bu yerinden etme daha başlangıçtır, rasyonelleşme asıl araçsal rasyonalite her şeyi ele geçirip değer temelli rasyonel eylemi dahi yerinden ettiğinde harekete geçer. Başlangıçta araçtan ibaret olan araçsal akıl dünya üstünde ken-

6. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Guenther Roth ve Klaus Wittich (haz.), 2 cilt, New York: Bedminister Press, 1968, 1. cilt, 24; Türkçesi: *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarın, 2012.

7. *A.g.y.*, 26. 8. *A.g.y.*

9. Mesela bkz. *a.g.y.*, 2. cilt, 809-15.

di başına bir kuvvet haline gelir ve bu kuvvetle diğer değerleri eritir. Weber'e göre, kapitalizm de bürokrasi de bunun örnekleridir. Her iki sistem de –servet üretimi ve yönetim için– araç olarak başlar, ama dizginlerinden kurtulup, eşi benzeri görülmemiş bir tahakküm ve otomatik yeniden üretim sistemi haline gelir, insanlığı "demirden bir kafes"e kapatırlar.[10] Her ikisi de, varoluşumuzun araçları olmaktan çıkıp başlı başına tarihin kuvvetleri haline gelen –insanları ve dünyaları her bakımdan yöneten, biçimlendiren, onlara hâkim olan– iktidar ve rasyonalite oluşumları olup çıkmışlardır. Rasyonalite üstüne düşünme söz konusu olduğunda, Foucault'nun neoliberalizmi bir siyasi rasyonalite olarak formüle ederken faydalandığı anlaşılan düşünce hatlarından bir tanesi budur.

İkinci hat, kendileri de Weber'in ayrıştırılmış rasyonellik biçimlerine ve beraberinde araçsal rasyonalitenin kendi başına bir yönetim kuvveti haline gelme potansiyeline gösterdiği ilgiyi geliştirip radikalleştirmiş olan Theodor Adorno, Max Horkheimer ve bilhassa Herbert Marcuse'den gelmektedir. Yer darlığı ve karmaşıklık nedeniyle, Adorno ve Horkheimer imzalı *Aydınlanmanın Diyalektiği*'ni paranteze alıp, Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan*'ına odaklanmak istiyorum. Bu kitapta Marcuse, yirminci yüzyılda araçsal akla kapitalizmin norm ve buyruklarının nüfuz etmiş olduğunu, böylece Marx ve Marksizmin tasavvur edemeyeceği veya açıklayamayacağı yollardan topluma nüfuz eden ve kapitalizmi güvence altına alan bir rasyonalitenin doğmuş olduğunu savunur. Bundan dolayı, işyerlerinde, okullarda ve devlette işbaşında olan, Marksist bir burjuva ideolojisi anlayışı yerine, modern kapitalizmin dünyaya ve insana nüfuz ettirdiği ve onları yönetmesini sağlayan spesifik rasyonalitelerin izini sürer Marcuse. "Teknolojik rasyonalite siyasi rasyonalite haline gelmiştir" ve "gelişmiş sanayi uygarlığında ... rahat, pürüzsüz, makul, demokratik bir özgürlüksüzlük" üretmektedir.[11] Bu ras-

10. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, İng. çev. Talcott Parsons, New York: Routledge, 1992, 181-82; Türkçesi: *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Emir Aktan, Ankara: Alter, 2010. Weber, *The Vocation Lectures*, David Owen ve Tracy B. Strong (haz.), Indianapolis: Hackett, 2004.

yonalite, reklamcılıktan analitik felsefeye, sosyal bilim yöntemlerinden psikoloji, boş zaman ve tüketime kadar uzanan, teknolojik, araçsal ve her şeyden önce pozitivist bir akıl biçiminden oluşmaktadır.[12] Foucault'nun kendi siyasi rasyonalite formülasyonu için geliştirdiğini gördüğümüz ikinci düşünce hattı budur.

Foucault, bir siyasi rasyonalite olarak neoliberalizm fikri için hem Weber'den hem Frankfurt Okulu'nun ilk döneminden besleniyormuş gibi görünse de, aslında bu iki kaynak da onun amaçları açısından yetersiz kalır, sınırlamalar içerir. Weber'in rasyonelleşme kuramına can veren anti-Marksizm araçsal rasyonaliteyi kendi kendisinin motoru ve güç alanı gibi bir şey, diyalektiğin, materyalizmin veya kapitalizmin alternatifi haline getirir, ama herhangi bir jeopolitik ve tarihsel konumdan muaf kılar. Öte yandan, Marcuse'nin rasyonalite kuramına hayat veren Marksizm de, burjuva araçsal rasyonalitesinin (ve tek boyutlu toplumun) kaynağının kapitalizm olduğunu, dolayısıyla kapitalizmin kendisine yeni bir biçim verebilecek bir şey olmadığını ortaya koyar. Foucault'nun neoliberalizmi bir siyasi rasyonalite olarak tasavvur ederken getirdiği yenilik, bu iki ateş arasından, tarihin idealist ve materyalist motorları arasındaki bu süreğen yüzleşmeden sıyrılmasında yatmaktadır. Foucault'ya göre siyasi rasyonaliteler dünya değiştiren, hegemonik normatif akıl düzenleridir; özneler, piyasalar, devletler, yasa, hukuk anlayışı ve bunlar arasındaki ilişkileri üreten rolündedir. Siyasi rasyonaliteler zorunlu veya teleolojik değil, her zaman tarihsel açıdan olumsaldırlar; gelgelelim, hâkimiyet kurar kurmaz, başka bir siyasi rasyonalitenin meydan okumasına maruz kalmadıkça, sanki tam ve doğruymuş gibi yönetmeye başlarlar.

Foucault'nun neoliberalizmi bir siyasi rasyonalite olarak düşünürken ne yaptığını çerçevelemenin bir diğer yolu da, bir ekonomik rasyonalitenin nasıl yönetim rasyonalitesi (veya siyasi rasyonalite)

11. Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston: Beacon Press, 1964, xvi ve 1; Türkçesi: *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea, 1986.

12. *A.g.y.*, özellikle bkz. 6-8. Bölümler.

haline geldiğini; devlete yeni bir şekil ve yönelim verirken, aynı zamanda bizatihi özneleri ve manzaraya dahil olan tüm kurumları da –okullar, hastaneler, hapishaneler, aileler, insan hakları örgütleri, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, sosyal yardım kurumları, gençlik kültürü ve dahası– yönetmeye başladığını göstermeye çalıştığını söylemektir. Bununla birlikte, siyasi rasyonalite kendi başına bir yönetim aracı değil, kullandığı araçların olanaklılık ve meşruluk koşuludur; bu bölümde tartıştığımız türden araç ve tekniklerin dövüldüğü normatif akıl sahasıdır.

Neoliberalizm konulu Collège de France derslerinde "siyasi rasyonalite" sözcüğünü pek sık kullanmaz Foucault. Neoliberalizmden daha ziyade "yönetim aklı", "yönetimsellik", "yönetim rasyonalitesi" veya "ekonomik rasyonalite" olarak bahseder. Hepsinden öte, neoliberalizmi "liberal yönetimselliğin yeniden programlanması" olarak; liberalizmin ortaya koyduğu ve ürettiği devlet, ekonomi ve özne arasındaki ilişkilerin yeniden formüle edilmesi olarak teşhis eder.[13] Yani neoliberalizmin bir siyasi rasyonalite olarak ifade edilmesinden, Foucault'nun çıkardığından çok daha fazlasını çıkarıyorum ben. Dahası, onun bitirmeden bıraktığı bazı düşünce hatlarını burada genişletmeye çalışırken, bunu onun onay vereceği yollardan yaptığımı da iddia etmiyorum. Amacım Foucaultcu bir neoliberal siyasi rasyonalite kuramını tamamına erdirmek değil, içinde olduğumuz zaman üstüne bereketli ve faydalı bir kuramlaştırma sunmak.

YÖNETİŞİM

Neoliberalizmin nasıl bir siyasi yönetim rasyonalitesi haline geldiğini anlamak için, yönetişime ilişkin formülasyon ve pratiklerde meydana gelen bir dizi gelişmeyi incelememiz gerekiyor. "Yönetişim" terimi, geçtiğimiz yirmi yılda gitgide siyasetin, iş dünyasının, kamu kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının, kâr amacı gütme-

13. Foucault, *The Birth of Biopolitics*, 94; Türkçesi: 83. Foucault neoliberalizmi bir ideoloji değil, yönetim rasyonalitesi olarak tarif ederken, her ikisinin de işlevini dikkate alıp aralarında önemli bir ayrım yapar.

yen kuruluşların ve beraberinde bunları konu edinen sosyal bilimlerin, sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi, işletme, antropoloji, eğitim ve sosyal yardım fakültelerinin merkezine oturmuş durumdadır. Yönetişim neoliberalizmle özdeş veya neoliberalizme özgü değildir; Milton Friedman veya F. A. Hayek'in oluşturduğu neoliberal tahayyülün parçası olmadığı gibi, 1970 ve 80'lerde Latin Amerika veya Güney Asya'da meydana gelen neoliberal dönüşümlerde de pek rolü olmamıştır. Ancak olgunlaşıp neoliberalizmle bir araya geldikçe, neoliberalizmin birincil idare biçimi halini almış, ortamlar yaratmasını, sınırlar ve teşvikler oluşturmasını, böylece özneleri idare etmesini sağlayan siyasi kip olmuştur. Çağdaş neoliberalizmi yönetişimden ayrı düşünmek mümkün değildir. Hayatın her alanının "ekonomikleşme"sine, Becker'dan esinle Foucault'nun "gerçekliğin kabullenilmesi" ve "gerçekliğe rasgele olmayan bir şekilde yanıt verilmesi"ne eşitlediği sürece erişim izni sağlamak konusunda da hayati rol oynamaktadır.[14] O halde asıl mesele, yönetişimin ve neoliberal aklın yükselişini, ikisinin iç içe girdiği ve birbirinin etkisini artırdığı, ama kaçınılmaz ve birleşik olmayan bir kavuşma olarak kavramaktır. Yönetişim sırf veya doğası gereği neoliberal değildir; formülasyonları ve gelişimi hem neoliberalizm tarafından seferber edilmiş hem de gitgide neoliberalizmle doldurulmuştur. Bu bölümde, söz konusu seferberliğe ve doldurmaya odaklanıp, neoliberal rasyonalitenin çağdaş varoluşun baştan sona her yerine yayılmasında, siyasi olanın doğası ve anlamının dönüşmesinde yönetişimin önemini ortaya koyacağız.

Yönetişimin oturmuş bir tanımı yoktur, araştırmacılar tarafından çok farklı şekillerde anlaşılıp kullanılmaktadır.[15] Kimileri, top-

14. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 221.

15. Literatürden ufak bir seçki: Jan Kooiman (haz.), *Modern Governance*, Londra: Sage, 1993; Jon Pierre, *Debating Governance*, Oxford: Oxford University Press, 2000; R. A. W. Rhodes, *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Buckingham: Open University Press, 1997 ve "The New Governance: Governing without Government", *Political Studies* 44.4, 1996, 652-67; Gerry Stoker, "Governance as Theory: Five Propositions", *International Social Science Journal* 50.155, 1998, 187-95; Aseem Prakash ve Jeffrey A. Hart (haz.), *Globalization and Governance*, Londra: Routled-

lumun ve insan davranışının düzenlenmesinde devletin merkezi rolünden uzaklaşılmasını imleyişini öne çıkarmaktadır. Kimileri terimi yeni yönetim süreçlerine işaret etmek için kullanmaktadır. Kimileri ise dolaşıma soktuğu yeni normları vurgulamaktadır. R. A. W. Rhodes, bundan on beş yıl önce, yönetişimin en az altı farklı kullanımı olduğunu tespit etmiştir: "asgari devlet anlamında yönetişim, şirket yönetişimi anlamında yönetişim, yeni kamusal idare anlamında yönetişim, 'iyi yönetişim' anlamında yönetişim, sosyo-sibernetik bir sistem olarak yönetişim, kendi kendini düzenleyen ağlar anlamında yönetişim."[16] Gelgelelim yönetişimin –şirketler, devletler ve keza kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda– hiyerarşik biçimde düzenlenmiş komuta ve kontrol vasıtasıyla yönetimden, ağ tabanlı, entegre, kooperatif, ortaklığa dayanan, geniş alana yayılmış ve en azından kısmen kendi kendini düzenleyen bir yönetime geçiş anlamına geldiği düşüncesinde araştırmacıların ve tanımların hemen hepsi birleşmektedir. Yönetişim, Rhodes'un işaret ettiği gibi, "Yönetimsiz yönetmek" ve "devletin içinin boşaltılması"ndan doğmuş bir pratik olduğu için, kısmen başka amaç ve projeler için doğmuş olsa dahi, neoliberal aklın pratikte yayılması için gayet uygundur.[17]

Sözcük düzeyinde manidar bir durumla başlayalım. Bir dizi kurumda –politik, ekonomik kurumlar, eğitim kurumları, kâr amaçlı, kâr amacı gütmeyen kurumlar, hizmet kurumları ve üretim endüstrileri– "yönetişim" çoğu zaman "yönetim" ve "idare"nin yerine geçen bir sözcük olarak kullanılmaktadır. Bu birbirinin yerine geçebilirlik ve serbestlik, gerek idare düzeyinde gerekse mal ve hizmet tedariki düzeyinde, yönetişimin siyasi pratiklerle ticari pratikler ara-

ge, 1999; James Rosenau ve Ernst-Otto Czempiel (haz.), *Governance without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992; Simon Hix, "The Study of the European Union II: The 'New Governance' Agenda and its Rivals", *Journal of European Public Policy* 5.1, 1998, 38-65; Markus Jachtenfuchs, "The Governance Approach to European Integration", *Journal of Common Market Studies* 39.2, 2001, 245-64; Gary Marks, Fritz W. Scharpf, Philippe Schmitter ve Wolfgang Streeck, *Governance in the European Union*, Londra: Sage, 1996.

16. Rhodes, *Understanding Governance*, 47.

17. *A.g.y.*, özellikle 3. Bölüm.

sında önemli bir kaynaşmayı içerdiği ve mimlediğine işaret etmektedir. Hatta, şeceresi tartışmalı olsa dahi, "kavramın iş dünyasından gelmiş olduğu" ve aslen "düşey hiyerarşinin yerini daha yatay, hatta eşitlikçi bir düzenlemeye bıraktığı karmaşık işletmelerin idare edilme tarzı"na gönderme yaptığı konusunda ısrar edenler olmuştur.[18]

Bir dizi saha ve uğraş içinde yönetişim kavramının ortaya çıkması ve kullanılması, devlet, iş dünyası, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları arasındaki ayrımın çözülmekte olduğunun habercisidir – (kendisi de yönetişimin önemli bir özelliği olan) kamu-özel ortaklıklarının ortaya çıkmasına ek olarak, her şeyin gitgide iş dünyasının ölçüm sistemlerine ve modeline uyum sağlamaya başlamasıyla birlikte her birinin yönelim ve kimliklerinin önemli ölçüde değiştiğini gösterir. 1980'lerde Britanya'da doğan "Yeni Kamu Yönetimi" bu durumun numunelik örneğidir: Açık hedefi, özel sektöre ait yönetim yöntemlerinin kamu hizmetlerine de taşınması, teşvik, girişimcilik, dış kaynak kullanımı, rekabet gibi ekonomik tekniklerin kamu mal ve hizmetleri için de kullanılması olmuştur.[19] Yani "yönetişim", bilhassa "iyi yönetişim", liberal demokratik devletlerin sorumluluk ve meşruiyetini ölçmek için kullanılanlardan farklı ölçüm sistemlerine olduğu kadar, iktidarla seçmenler arasında spesifik bir ilişkiye, siyaset alanında da devlet, sivil toplum ve piyasalar arasında spesifik bir ilişkiye işaret etmektedir.

Yönetim ve yönetişime dair biçimsel tahlillerde, aralarındaki fark genellikle kurumlar (yönetim) ile süreç (yönetişim) arasındaki fark biçiminde açıklanır: "*Yönetim* çoğu zaman yöneten kurumun kendisine gönderme yaparken, *yönetişim* yönetme eylemine gönderme yapar. Yani bir yönetimin üyelerinin meşgul oldukları şey yönetişimdir."[20] "Yönetmek" etken fiiline ilave olarak "yönetişim" terimine neden gerek duyulmaktadır peki? Yönetmek fiilinin niye

18. Philippe Ryfman "Governance and Policies in Nongovernmental Organizations", *Nongovernmental Politics* içinde, haz. Michel Feher, New York: Zone, 2007, 289.

19. Rhodes, *Understanding Governance*, 48-49.

20. Grammarist.com, "Governance vs. Government" maddesi, grammarist.com/usage/governance.

isim haline getirilmesi gerekir ve bu dönüşümün önemi nedir? Uygulayıcı faillerden ayrı olarak, devam eden hangi iktidar sürecini imlemektedir?

Sorunu önerme biçiminde ifade edebiliriz: "Yönetişim", faillerin dışarı atıldığı, süreçler, normlar ve pratiklerde kurumsallaşan spesifik bir yönetim tarzını imler. Sosyal teorist Thomas Lemke'ye göre, "yönetişimde analitik ve kuramsal odağın kurumlardan yönetim süreçlerine kayması söz konusudur".[21] Burada, kaynak veya kurumlardan ziyade süreç vurgusunun metodolojiyle sınırlı olmaması önemlidir. Yetki devri, sorumlulaştırma ve en iyi pratikler üstüne tartışmalarda göreceğimiz gibi, yönetişimin normatif ve kurucu iktidarının büyük kısmı, faillere hiçbir gönderme yapmayan süreçler içinde ve vasıtasıyla meydana gelmektedir. Bu noktada, "yönetişim" terimi "yönetme eylemi"nden çok daha fazlasını ifade ediyor gibidir.

Birleşmiş Milletler'in "iyi yönetişim" izahatında, bu doğrulandığı gibi, bir düğüm daha atılır. "Yönetişim" burada, "karar alma süreci ve kararların yerine getirilmesi veya getirilmemesi süreci" diye tarif edilmektedir.[22] Dahası, yönetişimde resmi ve gayriresmi fail ve yapıların söz konusu olduğu belirtilmektedir – bunlar arasında medya, ordu, şirketler, organize suç ve siyasi partiler de vardır.[23] Yani analitik bir terim olarak "yönetişim", devletin ve diğer yönetim merkezlerinin merkeziliğini kaybetmesi anlamına gelirken, düzenin dört bir yanında toplumsal açıdan düzenleyici rol oynayan erklerde ve özneyi sadece sınırlamak veya açıktan düzenlemekle yetinmeyip "idare eden" erklerde meydana gelen modernliğe özgü dağılmanın izini sürmektedir.[24] Elizabeth Meehan'ın iddiasına göre, günümüz akademik çalışmalarında yönetişime gösterilen ilgi, (kabul edilsin veya edilmesin) Foucaultcu "dağılmış ve ilişkisel" bir

21. Thomas Lemke, "An Indigestible Meal?: Foucault, Governmentality and State Theory", *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* 8.2, 2007, 43-64.

22/23. BM Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu, "What is Good Governance?", unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf.

24. William Walters, "Some Critical Notes on 'Governance'", *Studies in Political Economy* 73, Bahar-Yaz 2004, 29-30 ve 32.

iktidar anlayışından doğmaktadır. Ama tekrar edelim, sadece metodolojik bir kayma değildir bu. Meehan'a göre yönetişim, "tek başına hareket eden hükümetlerin arzulanan değişimleri gerçekleştirme kapasitesine sahip olmaması"ndan doğması bakımından yönetimden farklıdır.[25] Meehan, yönetimin yerini devlet dışı muhtelif failleri işin içine katıp seferber ettiği düşünülen yönetişime bırakmasına yol açan, tarihsel açıdan özgül bir dizi gelişme sıralar: "Avrupalılaşma [ulus-devlet egemenliği yerine], yetki devri, refah devleti üstündeki baskılar ve yeni siyasi kültürler".[26] Bu ve diğer gelişmeler yeni düzenleme ve pratikleri teşvik etmektedir, ki bunlar arasında, kamusal iktidarın farklı düzenleme düzeyleri arasında paylaşılması, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve hepsinden öte, politika tasarımı ve aktarımı konusunda ortaklıklara, ağlara, yeni bağlantı ve iletişim biçimlerine gitgide daha fazla bel bağlanması vardır. Bütün bunlar, merkezli ve hiyerarşik kamu iktidarı uygulamalarının, yönetişim kuramcılarının çoğu zaman kullandıkları tabirle eskinin "komuta ve kontrol" modelinin kapladığı yerin azalmakta olduğunun habercisidir.

Bu noktada, "yönetişim" teriminin hem pozitif hem normatif bir değer taşıdığı belirginleşir: Çoğu zaman iktidarda meydana gelen modernliğe özgü dağılmayı teşhis edip onunla iş görürken, bu dağılmanın getirdiği avantajları ve ondan uygun bir şekilde istifade etmenin önemini de olumlamaktadır. Keza birçok yönetişim kuramcısı da, bir yandan yönetişimin ortaya çıkışının tarihselliğini kabul ederken, diğer yandan iktidar hakkında zımnen evrensel ve tarihaşırı bir iddiada bulunmakta, sadece kural ve emir biçiminde merkezden yayılmadığını, her zaman dağınık, paylaşılan, yumuşak bir şey olduğunu vurgulamaktadırlar. (Foucault'nun siyasi iktidar izahında da aynı gerilim mevcuttur; tarihsel olarak özgül bir açıklama

25. Elizabeth Meehan, "From Government to Governance, Civic Participation and 'New Politics': The Context of Potential Opportunities for the Better Representation of Women", Siyasette Kadınların İlerlemesi Merkezi, Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar Fakültesi, Queen's University, Belfast, çalışma no. 5, Ekim 2003, 3.

26. *A.g.y.*, 2.

ile, şimdiki zamanı eleştirel bir bakış açısı olarak kullanıp iktidara –unsurlarına, işlemlerine, dolaşımına, bağlantı uçlarına vb.– dair daha genel anlayışlarımızı tashih eden bir açıklama arasında bir salınım vardır. Foucault'nun egemenlik temelli iktidar modeline yönelttiği eleştirinin, aynı zamanda iktidarın genel doğasına ve modern öncesi ile erken modern dönem Avrupası'nın aksine yüksek modern dönemde siyasi iktidara dair bir argüman oluşturan bu eleştirinin anlamlandırılabilmesinin tek yolu bu salınımın dikkate alınmasıdır.)

Yönetişimin ton, vurgu ve düzenlemelerde meydana gelen bir kaymadan daha fazlasını mimlediği şimdiden bellidir; burada iktidar ve idareye ilişkin koca bir kavramlaştırma ve pratik söz konusudur; piyasa, devlet ve yurttaşlar arasındaki ilişkileri baştan tasavvur eden, iktidar ve yönetim işlemini baştan tasavvur eden, böylece demokrasiyi baştan tasavvur eden bir kavramlaştırma ve pratik. Lester Salamon başlıca değişimleri şöyle özetler.

Yönetişim, amaçların gerçekleşmesi için başvurulan spesifik failler veya programlarla meşguliyete değil, amaçların gerçekleşmesi için kullanılan alet veya araçlara odaklıdır.[27]

Yönetişim, hükümet ile özel sektör (egemen ile piyasa ilişkileri) arasındaki karşıtlık veya gerilimin yerine, işbirliği ve birbirini tamamlamayı geçirir. Yönetişimde her sektörün en iyi yaptığı işi yapmasının ve bu farklar üstünden ortaklıkların önemi vurgulanır.[28]

Yönetişimde, hiyerarşik, yukarıdan aşağı görevlendirme ve zorlamaların yerini, ortak bir amacın peşinden koşan, yatırım yapmış paydaşların oluşturduğu yatay ağlar alır.[29]

Son olarak, yönetişimde "komuta ve kontrol"ün yerini, müzakere ve ikna alır.[30] Sonuç alan yöneticiler arzulanan sonuçlar için teşvikler yaratır; kamusal eylemin hizmet etmesi gereken hedefler de dahil olmak üzere, hedefler üstüne müzakereye girişir. Keza yönetişimde emirlerin yerini orkestrasyon, zorlamanın yerini nirengile-

27. Lester M. Salamon, "The New Governance and the Tools of Public Action: An Introduction", *Fordham Urban Law Journal* 28.5, 2000, 1624.

28. *A.g.y.*, 1633. 29. *A.g.y.*, 1636. 30. *A.g.y.*, 1634.

me ve teftiş, görevlendirmenin yerini de harekete geçirme ve etkinleştirme alır.[31]

Hepsinden öte, yönetişimde siyasi alan bir işletme veya idarecilik sahası, kamusal alan ise "farklı güç ve grupların kendi programlarını işler kılmak için kullandıkları strateji, teknik ve prosedürlerden oluşan bir saha" biçiminde tasavvur edilir.[32] Dolayısıyla, yönetimin yerini yönetişim aldığında, beraberinde gayet spesifik bir kamusal hayat ve siyaset modeli de gelmektedir. Meehan'ın kamusal alan tarifinde nelerin yer *almadığına* dikkat edelim: adaletin ve diğer kamu yararlarının müzakeresi, değerler ve gayeler üstüne tartışma, iktidara ilişkin mücadeleler, bütünün iyiliği için tasarlanmış vizyonların peşinden gidilmesi. Kamusal hayat daha ziyade problem çözme ve program uygulamaya indirgenmekte, böylece ortak değer veya amaçlar üstüne siyaset, çatışma ve müzakere paranteze alınmakta veya ortadan kaldırılmaktadır. Hatta, kamusal hayattaki bu daralma yönetişimdeki o güçlü mutabakat vurgusuyla birleştiğinde, ortaya çıkan elle tutulur bir siyaset düşmanlığıdır. Toplumsal koşullar ve siyasi istikballer üstüne müzakerenin yerini problem çözme, farklı perspektifler arasındaki tartışmanın yerini de mutabakat aldığında, siyasi hayat, Makyavelli gibi kuramcılara göre ne kadar sağlıklı olduğunun göstergesini, can damarını oluşturan şeyden, farklı siyasi konum ve arzuların kuvvetli ifadelerinden yoksun kalmaktadır. Makyavelli'ye göre bu tür ifadeler siyasi hürriyetin özünü oluşturduğu gibi, siyasi bedenin bünyevi fark ve enerjilerinin zehirleyici hale gelmesini de önler.[33]

Keza yönetişimde yetki devri, merkezsizleşme ve özel-kamu ortaklıklarının yeğlenmesi de, ulusal gayeler ve kaynaklar üstüne gerçekleşen siyasi mücadeleleri, gerek kaynak kısıtlamalarını gerekse kendilerine verilen amaçları verili kabul eden yerel idare pratikleri haline getirmektedir. Bu yeni pratikler, daha fazla demokrasi vaa-

31. *A.g.y.*, 1636.

32. Meehan, "From Government to Governance", 3.

33. Niccolò Machiavelli, *Discourses on the First Decade of Titus Livius*, *Machiavelli: The Chief Works and Others* içinde, İng. çev. Allan Gilbert, Durham: Duke University Press, 1965, 1. kitap, 4. bölüm, 202-4.

dinde bulunurken, demokrasinin anlamını ve anlaşılma tarzını yeniden biçimlendirmektedir. Meehan'a göre yetki devri ve merkezsizleşme, problem çözme konusunda "katılım, ortaklık ve kapsayıcılık yönünde 'yeni bir siyaset'in başlangıcı olması anlamında, demokratikleşmeyle eşanlamlıdır.[34]

Ne oluyor burada? Demokrasinin göstergeleri olan kapsayıcılık ve katılım, bu terimleri paylaşılan bir yönetimin terimleri olarak anlamlı kılacak güçlerden ve sınırlanmamış müzakere sahasından koparılmış oluyor. Başka bir deyişle, şüphesiz demokrasinin önemli unsurlarını oluşturan kapsayıcılık ve katılımın boş imleyen olarak kalmaması için, onlara parametre ve sınırlamaların belirlenmesi konusunda mütevazı düzeyde bir kontrolün, temel değer ve doğrultular konusunda karar alma kapasitesinin eşlik etmesi şarttır. Bunlar olmadığında, kapsayıcılık ve katılımın demokratik olduğunu söylemek, bir idam mahkûmuna infazının hangi yöntemle gerçekleşeceği konusunda seçenek tanımanın ona özgürlük sunduğunu söylemek gibidir. Daha ziyade, demokrasinin dilinin demosa karşı kullanılmasıdır bu.

Yani yönetişim, demokrasiyi siyaset ve iktisattan ayrı veya kopuk bir şey olarak yeniden kavramlaştırmaktadır: Demokrasi sırf prosedürle ilgili hale gelirken, ona bir yönetim biçimi olarak cisim ve anlam verecek güçlerden koparılmaktadır. İçerme, katılım, ortaklık ve problem çözmede ekip çalışması biçiminde tanımlanan demokraside, adaletle, gayelerin belirlenmesiyle ve beraberinde bunlar üstüne çoğulcu mücadelelerle ilgili en ufak bir tasa da yoktur. İktidar ortadan kaybolurken, amaçlar problemlerin belirlenişinde verili hale gelirken, demokrasi siyasetten, iktidarın kullanımı veya ortak temeller ya da hedefler üstüne mücadele diye tanımlanan siyasetten mahrum bırakılmaktadır. Dolayısıyla yönetişim tarafından yeniden formüle edilmiş haliyle demokrasi, katılımcıların nirengileme, mutabakat oluşturma, politika hazırlama ve uygulama sürecine entegre olması anlamına gelmektedir. Yurttaş katılımı, "buy-in"e indirgenmektedir.

34. Meehan, "From Government to Governance", 7.

İyi yönetişimin çağdaş normları ve yönetişimi problem çözmeyle hizalama hamlesi, demokrasi gibi bizatihi adaletin doğası üstüne tartışmayı da yerinden etmektedir. İyi yönetişim üstüne tanımların çoğunda şu unsurlar mevcuttur: katılım, mutabakat, hesap verebilirlik, etkinlik, verimlilik, hakkaniyet, kapsayıcılık ve hukukun üstünlüğüne uygunluk.[35] Yani analitik düzlemde yönetişim merkezsiz ve devredilmiş iktidarı tarif ederken, politikalara ilişkin bir terim olarak hedefi, hukuk ve inzibat üstünden açıktan otorite ve iktidar kullanımının yerine mutabakat odaklı politika oluşturma ve uygulamanın geçirilmesidir. Demokrasinin yönünün problem çözme ve mutabakata çevrilmesi ile günümüzde yönetişimin anlamı ve işleyişi bakımından temel önem taşıyan bir dizi ilave değişiklik arasında tek bir adım vardır: Çıkar gruplarının yerini "paydaşlar", kanunların yerini "kılavuz ilkeler", düzenlemenin yerini "kolaylaştırma", açıktan polisliğin ve diğer zorlama biçimlerinin yerini bir dizi ajans ve kurum aracılığıyla yayılan "standartlar" ve "davranış kuralları" almaktadır.[36] Hep birlikte bu ikameler, yönetişimin düzenleyip yön verdiği hayatlar ve mahallerde iktidara ilişkin bir söz dağarcığını ve böylece iktidarın görünürlüğünü de ortadan kaldırmaktadır.

Yönetişim kavramının problem çözme ve mutabakat üstünde durmasının, ekonomi ve toplum içinde mevcut olan, farklı siyasi bahis ve konumlar kadar "iyi"nin ne olduğu üstüne normatif çatışmalar da doğurabilecek yapısal tabakalanmaları inkâr etme noktasına varıncaya değin önemsizleştirdiğine daha önce işaret etmiştim. "Paydaşlara danışma" ve "çok taraflı işbirliği" öne çıkarılırken amaç, teknik yönden tanımlanmış problemlere pratik çözümler üretmek ve uygulamaktır. Ancak neoliberal yönetişimde bu türden bir araya getirme ve mutabakat sorumluluğu ortaklaştırıyor değildir. Aksine, çağdaş neoliberal yönetişim sorumlu birim ve bireyleri tecrit edip girişimcileştirerek, yetkiyi, karar alımını, politikaların ve davranış normlarının uygulanışını devrederek iş görmektedir. İşyer-

35. BM Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu, "What is Good Governance?".

36. Walters, "Some Critical Notes on 'Governance'", 34.

lerinde bireyleri ve diğer küçük birimleri kendilerinden sorumlu hale getirirken, bütünün kuvvetine ve projesine bağlayan süreçlerdir bunlar. Entegrasyon ve bireyselleştirme, ortaklaştırma olmadan işbirliği – neoliberal yönetişim *omnes et singulatim*'in, Foucault'nun modern yönetimselliğin alameti farikası olarak tespit ettiği o bir araya getirme ve ayırmanın, yığma ve yalıtmanın doruk noktasıdır.[37]

Yönetişim söylemi ve pratiği kendi konuşlandırılışını ve uygulama sahasını birkaç cephede depolitize etmektedir. Yörüngesinde dolanan her unsuru "sorumlulaştıran" yönetişim, bu unsurların katmanlaşmışlığını ve ayrıksı konumlarını görüş alanından çıkarmaktadır – onları üreten, düzenleyen ve ilişkilendiren güçleri. Yönetişim *kendi* dolaşıma soktuğu güçleri, öne sürdüğü normları, bastırdığı veya kullandığı çatışmaları da tanımamaktadır. "İşe yarayanın ne olduğu" üstünde duran piyasa vurgusunu yaygınlaştırdıkça, söz konusu politikaların siyasi, etik veya başka türlü normatif büküm taşıyan boyutlarını tartışma dışına atmakta, siyasetin yerine problemlere pratik, teknik yaklaşımları geçirmeye çalışmaktadır. Yönetişimin iş dünyasından devraldığı diğer bir nokta da, (bir firmada yer alan) farklı unsurların aralarında uyum sağlanmış amaçlardan oluşan bir kümeye entegre edilmesi vurgusudur; aynı zamanda her unsurun başkalarıyla değiştirilebilir olduğunu, hiçbirinin vazgeçilmez olmadığını, gerektiğinde bu unsurları geride bırakmanın veya yenisiyle değiştirmenin meşru olduğunu varsayan bir entegrasyondur bu. Neoliberal yönetişimin beraberinde getirdiği "siyasi olanın ekonomikleşmesi", bu şekilde yurttaşları ortak bir girişime lehimlerken, eşitlik, siyasi özerklik, evrensellik gibi klasik ilkeleri, hatta liberal devletin veya refah devletinin sunduğu vesayetçi korumacılığı dahi (en iyi ihtimalle) geri plana itmektedir.

William Walters'ın dikkat çektiği gibi, siyasette yönetişimin benimsenmesi, hatta yönetişim düşüncesinin ta kendisi, pragmatik ve çözüm odaklı olma yönünde ideoloji-sonrası bir iddiadan –"tarihin

37. Michel Foucault, "Omnes et Singulatim: Toward a Critique of Political Reason", *Power* içinde, James D. Faubion (haz.), İng. çev. Robert Hurley, *The Essential Works of Foucault*, 3. cilt, New York: New Press, 2000.

sonu"– doğmakta, iktidar, çatışma veya karşıtlık yerine diyalog, kapsayıcılık ve mutabakatı sahneye sürmektedir.[38] Yönetişimde amaç, reel siyaset ve keza demokrasiye ilişkin antagonizmaların ve partizanlığın aşılmasıdır; problemlere mutabakatı hedef alan idari çözümler bulma yönündeki baskının karşısında, partizan manevralar veya politika müzakereleri, çıkar gruplarına dayalı çoğulculuk ve elbette, sınıf çatışması ve mücadelesi durmaktadır. Yönetişim "hem siyasi hem ticari kuruluşların ortak dili" haline geldikçe, en iyi pratikler gibi tarafsız görünen ama norm yüklü kavramlar bir dizi kamu kurumunda, bilgi sahasında, savaş ve sosyal yardım alanında dolaşıma girmektedir.[39] En iyi pratikleri birazdan daha ayrıntılı ele alacağız.

Özetle, yönetişim depolitize edici bir epistemoloji, ontoloji ve pratik kümesini yaygınlaştırmaktadır. Yumuşak, kapsayıcı, teknik bir yönelime sahip olan yönetişim, tartışmaya açık normlar ve (sınıf gibi) yapısal yivler kadar, kendi prosedür ve kararlarının dolaşıma soktuğu norm ve dışlamaları da halının altına süpürür. Özneleri kendisini işe koşan uluslar, firmalar, üniversiteler gibi oluşumların gaye ve rotalarına entegre eder. Kamusal hayatta yönetişim, liberal demokrasinin adalete gösterdiği alakanın yerine problemlerin teknik formülasyonunu, hak mevzularının yerine verimliliği, hatta yasallık mevzularının yerine etkinliği geçirir. İşyerinde ise, sendikalarda ve işçi bilincindeki yatay dayanışmaların ve mücadele politikalarının yerine hiyerarşik biçimde düzenlenmiş "ekipler", çok taraflı işbirliği, bireysel sorumluluk ve antisiyaseti geçirir. Yönetişim, bireysel faillik ve (imkânlar, toplumsal konum veya olumsallıklardan bağımsız bir şekilde) kendi kendine yetmeyi sağ kalmanın ve erdemin mahalli haline getiren "sorumlulaştırma" politikaları ve pratikleri için olduğu kadar, sahaların ve davranışın en iyi pratikler ve nirengileme ölçütleri aracılığıyla ekonomikleştirilmesi için de hayati bir mekanizmadır, ki şimdi bu noktalara geçeceğiz.

38. Walters, "Some Critical Notes on 'Governance'", 36.
39. *A.g.y.*, 43.

YETKİ DEVRİ VE SORUMLULAŞTIRMA

Neoliberal yönetişimde, merkezde toplanmış devlet iktidarından duyulan biçimsel hoşnutsuzluğun ve paydaşlar tarafından gerçekleştirilen problem çözümü vurgusunun parçası olarak yetki devri öne çıkarılır. Ancak iktidar ve sorumluluğun devredilmesi, büsbütün merkezsizleşme ve yerel yetkilendirmeye karşılık geliyor değildir. Yetki devri çoğu kez resesyonlar, finans sermayesi krizleri, işsizlik, çevre sorunları ve devletin mali krizleri gibi büyük ölçekli sorunların, sistem içinde teknik, siyasi veya finansal açıdan bu sorunlarla baş etmesi mümkün olmayan ufak ve güçsüz birimlere sevk edilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla eğitim veya akıl sağlığı alanında devlet finansmanında yapılan kesintilerle birlikte bu teşebbüslerin sorumluluğu belediyelere, belediyeler tarafından tek tek okullara veya belediyeye bağlı hizmet birimlerine, bunlar tarafından da "karar alma yetkisi" denilen şeye sahip olan, ama bu hayaletimsi özerklik ve egemenliği kullanmak için gereken kaynaklardan elbette yoksun olan daha alt birimlere devredilmektedir.

Yetki devri bu şekilde, talimat yerine teşvik yoluyla belli neoliberal reformları da harekete geçiriyor. Mesela bundan birkaç yıl önce, çalıştığım üniversitenin sisteminde, sosyal yardımları ödeme sorumluluğu tek tek akademik bölümlere devredildi. Çalışma süresi yüzde 50'nin altında olduğunda hiçbir sosyal yardıma hak kazanılamadığı için, bölümleri gitgide daha çok yarı zamanlı çalışacak akademik ve idari personeli istihdam etmeye teşvik eden bu ufacık değişiklik üniversitede toptan bir dönüşüm yaratmaya başladı. Bu şekilde, sağlık, maluliyet ve emeklilik için ödeme aldığı gibi bir miktar da iş güvencesine sahip olan bir işgücünün yerini, esnekleştirilmiş, korunmasız ve düşük ücretli bir işgücü almaya başladı. Bu niyet herhangi bir yerde karara bağlanmış veya talimat haline getirilmiş değildi. Daha ziyade, yetkinin gittikçe daha ufak ve güçsüz birimlere devredilmesi aralarına rekabet tohumlarının ekilmesiyle birleştiğinde ve bu birimlerin "girişimcileştirilmesi" amaç edinildiğinde, siyaset bilimci Joe Soss'un tarifiyle, "normları uygulatma gü-

cü bakımından sağlam, ama örgütleniş açısından dağınık" bir yönetişim tarzı doğmaktadır.[40]

Neoliberal yetki devri ile Ronen Shamir'in "siyasi olanın ekonomikleşmesine eşlik eden ekonomik eylemin ahlakileşmesi" diye tarif ettiği sorumlulaştırma birbiriyle bağlantılı ama farklıdır.[41] Yetki devrinde karar alma ve kaynak tedariki, iktidar ve otorite zincirinin en altına gönderilir. Öte yandan sorumlulaştırma, bilhassa bir sosyal politika olarak, zincirin sonunda yer alan varlığa ahlaki yük bindirilmesidir. Sorumlulaştırma işçiyi, öğrenciyi, tüketiciyi, yoksulu, gelişmek ve sağ kalmak için kendi kendine uygun yatırım ve girişim stratejilerini ayırt edip uygulamakla görevlendirir; bu açıdan insanın sermayeleşmesinin tezahürlerinden biridir. Söylem düzeyinde bağımlılığı kötüleyen, varoluş için gerekenlerin kolektif biçimde karşılanmasını pratikte olumsuzlayan sorumlulaştırma, bireyi alakalı ve bütünüyle sorumlu tutulabilecek tek fail olarak öne sürer. Yönetişim –mutabakatı, antisiyaseti ve bireyselleştirilmiş çabaların birbiriyle uyumlandırılmış amaçlara entegre edilmesini ön plana çıkarmasıyla– hem sorumlulaştırma pratiğine hem de sorumlulaştırmanın meşruluğuna yardımcı olmaktadır. Shamir'in savunduğu gibi, "yukarıdan aşağıya iş gören bürokrasilerde itaat maymuncuk görevi görmüştür, sorumlulaştırmada ise bu görev yönetişime aittir."[42]

Öznelerin davranışını düzenleyen yeni iktidar biçimi –ve bu iktidarın faaliyete geçmesinde yönetişimin taşıdığı önem– kendisini tarif etmek ve uygulamak için kullanılan gramerde apaçık ortadadır. "Esnekleştirme" ve "sorumlulaştırma" gibi çirkin sözcüklerin kökü, mütevazı düzeyde bir özerklikle ilişkili insan kapasitelerinde yatmaktadır. Esnek veya sorumlu olmak, Kant kadar Nietzsche'den de hatırlayacağımız gibi, egemenlik işaretleri olan uyumlanma ve

40. Joe Soss, Richard C. Fording ve Sanford F. Schram, "The Color of Devolution: Race, Federalism, and the Politics of Social Control", *American Journal of Political Science* 52.3, 2008, 1.

41. Ronen Shamir, "The Age of Responsibilization: On Market-Embedded Morality", *Economy and Society* 37.1, Şubat 2008, 1.

42. *A.g.y.*, 4.

hesap verebilirlik kapasitelerine sahip olmaktır: Ancak eylemlerini bile isteye gerçekleştirdiği düşünülebilecek bir ahlaki fail kendi kendisinin sorumluluğunu taşıyor olabilir. Ama sorumlu olma edimi dil düzeyinde, idareye konu olan *sorumlulaştırılma* durumuna dönüştüğünde, faillik sahasından çıkıp dışarıdan gelen bir ahlaki emir aracılığıyla –gözle görülmeyen başka bir yerden gelen talepler aracılığıyla– yönetmeye başlar. "Sorumlulaştırma" sözcüğü, töz odaklı bir sıfattan süreç odaklı geçişli bir fiile doğru gerçekleşen bu hamleyi bir adım ileri götürür, bireysel bir kapasite olmaktan çıkarıp bir yönetişim projesine dönüştürür. Sorumlulaştırma, insana özgü sorumluluk kapasitesinin özneleri inşa edip yönetmek için işe koşulduğu, öznelerin neoliberal bir düzene uygun şekilde yeniden oluşturup yönlendirilmesiyle davranışlarının düzenlenip ölçülmesini sağlayan bir *rejime* işaret etmektedir. Tekrar edersek, yönetişim sorumlulaştırmayı kolaylaştırmakta ve dayatmaktadır, ama bu süreci düzenleyen güçler söylemsel görüş alanı içinde değildir; sorumlulaştırmaya özgü, neoliberalizm içinse genel bir gözden kaybolma numarasıdır bu.

Sorumlulaştırma yetki devrine içsel bir gereklilik değildir; karar alma yetkisinin devredilmesi kesinlikle daha demokratik ve daha güçlendirici potansiyeller taşır. Yerel yetki ve karar alma yönünde taleplerin hem Sağ'dan hem Sol'dan, anarşistlerden de köktencilerden de gelebildiğini hatırlamak iyi olabilir. Gelgelelim, bir araya geldiklerinde, yetki devri ve sorumlulaştırma, iktidarın toplumsal *etkilerinin* –inşa edilen ve yönetilen öznelerin– ahlaki bir yük sırtlanmış failler biçiminde göründüğü bir düzen yaratmaktadır. Faillikle suçluluğun bu şekilde aynı bohçaya koyulmasıyla birlikte, birey iki kat sorumlulaştırılmaktadır: Bir yandan kendi başının çaresine bakması beklenirken (ve gelişme gösteremediğinde suçlanmaktadır), *diğer yandan* ekonominin esenliği uğruna hareket etmesi beklenmektedir (ve ekonomi gelişme gösteremediğinde suçlanmaktadır). Yunanistan'daki işçiler, Fransa'daki emekliler, California ve Michigan'daki kamu çalışanları, Amerikan Sosyal Yardımı'ndan faydalananlar, Britanya'daki üniversite öğrencileri, Avrupa'daki yeni göçmenler ve kamu hizmetlerinin tamamı, kendi başlarının çare-

sine bakmak yerine eskinin imtiyazlı dünyasında işini gören hırsız bağımlılar olarak gösterildikleri gibi, devletleri borca batırmakla, büyümenin önüne geçmekle ve küresel ekonomiyi felaketin eşiğine getirmekle de suçlanmaktadırlar. Belki en önemlisi, suçlanmadıklarında dahi, sorumlulaştırma normlarına uygun hareket etmiş olduklarında dahi, makroekonominin sağlığı uğruna alınan kemer sıkma önlemleriyle geçim kaynakları veya hayatları meşru bir şekilde yok edilebilmektedir.

Yani kendi başlarının çaresine bakması gereken sorumlulaştırılmış bireyler, bunu yapma kabiliyetlerini ciddi ölçüde sınırlayan güç ve olumsallıkların oluşturduğu bir bağlam içindedir. Ama yetki devri ve sorumlulaştırma bireyleri aynı zamanda gözden çıkarılabilir ve korumasız hale getirmektedir. Neoliberal siyasi rasyonalitedeki bu sapma, refah devleti mantığının, hatta liberal toplumsal sözleşme mantığının sökülüp atılmasından daha fazlasına işaret eder: tekrar edecek olursak, tam olarak tersine çevrilmesine.

NİRENGİLEME VE EN İYİ PRATİKLER

Yetki devri ve sorumlulaştırma gibi en iyi pratikler de günümüzde yığınla mahal ve kurumda –her türden özel firmada, sosyal hizmetlerde, polis kuvvetlerinde, okullarda, askeri kontrgerilla operasyonlarında, hükümet organlarında, hastanelerde, borsa aracı kurumlarında, laboratuvarlarda ve danışmanlık şirketlerinde– baş gösterirken, gerçekleştirilen işlemlerin çevre dostu haline getirilmesinden tutun küçültülmesine veya taşerona verilmesine kadar her şeyle ilgili olabiliyor. Toplum bilimciler bugünlerde araştırma metodolojisini tanımlamak için hiç tınmadan bu terimi kullanıyor, böylece metodolojik seçimlerde söz konusu olan siyasi mevzulardan kaçınmış, hatta metodoloji tartışmasını büsbütün sonlandırmış oluyorlar. Üniversite yönetimleri öğrenci erişimi, personel ihtiyacı ve bizatihi eğitim açısından muazzam içerimler taşıyan yeniden düzenleme ve kesintileri uygulamaya koyarken, gösterilerin güvenlik altına alınmasını tartışırken, yeni enformasyon sistemleri ve/veya sosyal yardım politikalarının ilk tanıtımını hazırlarken en iyi pratiklerin diline

başvuruyorlar.[43] Philip Mirowski'nin bahsettiği Family/360 adlı danışmanlık hizmeti, belli bir fiyat karşılığında ebeveynlerin "çocuklar[ı] için daha olumlu aile hatıraları oluşturması"na yardımcı olacak şekilde uyarlanmış en iyi pratikleri sunuyor.[44] ABD silahlı kuvvetlerinde muharebe eğitiminde canlı hayvan (domuz ve keçi) kullanımını yasaklayan kanuna BEST Practices Kanunu (kısaltması "en iyi pratikler", açılımı Daha Üstün Talim Pratikleriyle Savaş Alanında Mükemmellik) adı veriliyor.[45] Bağımsız bir cenaze evleri derneği, cenaze evleri için en iyi pratikler konulu bir yarışma düzenliyor, kazanana iPad Air hediye ediliyor.[46]

En iyi pratikler araştırma protokolleri, hizmet kurumları, sanayiler, yatırım stratejileri, güvenlik gibi alanlar arasında ayrım gözetmezken, bu alanlar arasında gidiş gelişleri ve böylece güvenlik, eğitim, askeriye ve sosyal hizmet faaliyetlerinin ticaret modeline göre yeniden yapılandırılmasında oynadıkları rol de bir o kadar çarpıcıdır. En iyi pratikler araştırmacılarla uygulamacılar, farklı girişimlerle kurumlar –firmalar, aileler, fabrikalar, okullar, hükümet, sivil

43. Yakın dönemde çalıştığım üniversitede siyasi gösteri ve işgal eylemlerinin nasıl ele alınacağı tartışılırken bu dile başvuruldu; amaç, bu tür eylemlere ilişkin güvenlik önlemlerinin üniversitenin tüm parçaları arasında mutabakata bağlanmasıydı. Dönemin rektörü Mark Yudof'un konuyla ilgili olarak düzenlenen bir oturum için üniversite çapında yaptığı davetten bir örnek: "California Üniversitesi Rektörlüğü'nün düzenlediği 'Bir Sonraki İşgal Eylemine Nasıl Yanıt Verirsiniz?' başlıklı açık oturuma davetlisiniz. California Üniversitesi Genel Danışmanlığı ve Hukuk Fakültesi Dekanlığı, öğrencileri ve öğretim üyelerini şu konularda kanaat ve deneyimlerini paylaşmaya davet ediyor: olay öncesi planlama için En İyi Uygulamalar, örneğin olay gözlemcileri ve olay öncesi koordinasyon; olay esnası için En İyi Uygulamalar, örneğin kampüs yöneticileri ile öğretim üyelerinin rolleri ve birbirlerine yardımcı olmaları; olay sonrası En İyi Uygulamalar, örneğin sivil denetim gibi meseleler; polisler, öğrenciler ve öğretim üyelerinin uygulanan politikalar ve En İyi Uygulamalar konusunda eğitilmesi." "Invitation to UCOP Town Hall, 1/31, 4 PM: How Would you Respond to the Next Occupy?", gönderen: "Claire Holmes, Rektör Yardımcısı Asistanı –Halkla İlişkiler (kampüs çapında)", 1/27/2012. En iyi pratiklerle dolup taşan bu davet mektubunun halkla ilişkiler ve iletişimden sorumlu rektör yardımcısı tarafından gönderilmiş olması, neoliberal yönetişimin mutabakat veya *buy-in* oluşturma hedefi yönünden düşünüldüğünde dikkate değer. Yani hukuk danışmanlığı, rektörün sağ kolu ve halkla ilişkilerin en tepesindeki yönetici tüm "paydaşlar"ı –polisler, göstericiler, personel, yöneticiler, öğrenciler, öğretim üyeleri– kamu üniversitelerinin özelleştiril-

toplum kuruluşları– arasında "sonu gelmeyen bir döngü"yü beraberinde getirmektedir.[47] Gördükleri normatif işin gizlenmesi kısmen bu genel görünen uygulanabilirlik sayesinde, mutabakat ile nesnel araştırmanın bir araya gelmesinden doğmuş olmaları, amaç veya görev değil pratik oldukları için biçim düzeyinde tarafsızlık statüsüne sahip olmaları sayesinde gerçekleşmektedir. En iyi pratiklere etkili bir şekilde karşı çıkmanın tek yolu daha iyi uygulamalar öne sürmektir, yaygınlaştırdıkları şeylere itiraz etmek değil. Biçim düzeyinde normatif değildirler; salt araçlar, "süreçler biçiminde modelleştirilmiş örnek davranışlar"dır. Ama bu sadece yüzeyde böyledir.

Her yerde hazır ve nazır bulunan en iyi pratikler ile yakın akrabası ve öncülü olan "nirengileme", neoliberal yönetişimin birçok özelliği için örnek mahiyetindedir – yumuşak iktidar vurgusu, antisiyaset, *buy-in*'ler, mutabakat, ekip çalışması, piyasaya ait ölçüm sistemleri, dışarıdan düzenlemenin, emir vermenin, partizan çıkarın, ideolojinin reddi. Ve önceden piyasalaşmış olmayan alanların,

mesini protesto eden gösteriler için alınacak güvenlik önemlerinde en iyi pratikleri geliştirmeye davet etmektedir. Daha ironik olanı, bu davete, Berkeley kampüsünde açık hava bir alanda toplanmış olan barışçıl ufak bir gösterici grubunun polis tarafından dövüldüğü, coplandığı, yerlerde sürüklendiği ve başkasının arazisine izinsiz girmekle suçlandığı bir olayın vesile olmuş olmasıdır; polisin gösterdiği tepkinin şiddet ve orantısızlığı, dünya çapında bir dayanışma doğurmuş ve neredeyse UC Berkeley başkanı Robert Birgeneau'yu koltuğundan etmiştir. Oturumda geliştirilmesi amaçlanan en iyi pratiklerin biçim düzeyindeki apolitik doğası, bu tür olaylardaki poltikayı, polisin bu olaylara nasıl yanıt verdiğini, muhtelif faillerin birbirinden apayrı güç ve konumlarını paranteze almaktadır. Amaç, gösterilerin yöneticiler ve öğretim üyeleri tarafından nasıl planlanacağı, gözlemleneceği, idare edileceği, takip edileceği ve polis tarafından nasıl denetleneceği konusunda tüm paydaşlar arasında mutabakat oluşturmaktır.

44. Philip Mirowski, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*, Londra: Verso, 2013, 112.

45. "H.R.3172 – BEST Practices Act", Congress.gov, beta.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/3172.

46. Selected Independent Funeral Homes, "The Best Practices Competition", selectedfuneralhomes.org/Best-Practices-Competition-437.

47. Julia Elyachar, "Best Practices: Research, Finance, and NGOs in Cairo", *American Ethnologist* 33.3, Ağustos 2006, 413-26.

kurumların, sanayilerin veya faaliyetlerin piyasalaştırılmasının hem bir örneğini hem de vasıtasını temsil eder. Bu süreç şöyle gerçekleşmektedir.

1980'lerin başında özel sektör içinde doğan, ama çok geçmeden kamu dünyası, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından da benimsenen en iyi pratikler ve nirengileme, iş dünyası, siyaset ve bilgiye ilişkin meseleler arasında kendine özgü bir kaynaşmayı ve yönetişim tekniklerinin üretilip uygulanmasında muhtelif sahalar ve "sanayiler" boyunca rahatlıkla tercüme edilebilirliği cisimleştirir.[48] "Nirengileme" (*benchmarking*) konuya yabancı kulaklara hedef belirleme yerine kullanılan süslü bir sözcük gibi gelebilir, ama anlamı bir hayli farklıdır. Nirengileme, daha başarılı firma veya kurumların uyguladığı pratikleri inceleyip ithal etme esasına dayalı iç reformlar gerçekleştiren bir firma ve kurumun pratiğine gönderme yapar. Başka bir deyişle, nirengiler sanayi liderleri tarafından belirlenmekte, nirengileme de lider konumunda olmayanların bu liderleri başarılı kılan pratikleri anlama, süzgeçten geçirme ve sonrasında uygulamaya koyma sürecini temsil etmektedir.[49]

Nirengilemede bir bilgi biçimi olarak tarihten vazgeçilir – bir kuruluş veya firmanın geleneğinde veya yakın tarihindeki iş yapma

48. Robert C. Camp, *Benchmarking: The Search for Industry Best Practices that Lead to Superior Performance*, Milwaukee: Quality Press, 1989, 6-7; Juhani Kulmala, "Approaches to Benchmarking", Finlandiya İşveren Yönetimini Geliştirme Enstitüsü için hazırlanmış tanıtım bülteni, 2-3, 15.uta.fi/yksikot/entrenet/hankerekisteri/hanke5_benchmarking.htm.

49. Robert Camp nirengilemenin iki kısımdan oluştuğunu savunur: pratikler ve ölçüm sistemleri. "Pratikler kullanılan yöntemler olarak tanımlanır; ölçüm sistemleri ise bu pratiklerin yerleştirilmesinin nicelleştirilmiş sonuçlarıdır." Camp, *Benchmarking*, 4. Camp, pratiklerin incelenmesinin önce, sonuçlarını nicelleştiren ölçüm sistemlerinin ise sonra gelmesi gerektiği konusunda şüpheye yer bırakmaz (*a.g.y.*, 4-5). Gelgelelim, pratikleri doğurmak için önce ölçüm sistemlerinden yola çıkılmasının önemli bir yönetişim aracı haline gelmesi dikkat çekicidir. Bu konudaki birçok örnekten bir tanesi, Britanya menşeli REF'tir (Araştırmada Mükemmellik Çerçevesi); ABD'de 12 yaş altı eğitimde, eğitim ve öğretime ilişkin sonuçların değerlendirilmesine dönük çabaların hemen hepsinde amaç, pedagoji ve müfredata ilişkin pratiklerin değiştirilmesidir.

tarzı, o işleri nasıl yapması gerektiğiyle alakasızdır ve nirengileme sürecinde atılması gereken ilk yüktür. Nirengilemede, farklı sanayi veya sektörlerin ister istemez kendilerine özgü pratik ve normlara sahip olduğu inancından da vazgeçilir. Nirengilemenin anahtar öncüllerinden bir tanesi, en iyi pratiklerin bir sanayi veya sektörden diğerine ihraç edilebileceği ve en kıymetli reformlardan bazılarının bir alandaki pratiklerin yaratıcı bir şekilde başka bir alana uyarlanmasıyla meydana geleceği düşüncesidir. (Nirengilemenin tarihi üstüne çalışmalarda, Japon iş insanlarının yüzyıl ortasında, "birbiriyle bağlantısız görünen sanayilerde bulunan yöntemlerin rekabet üstünlüğü getirebileceği" varsayımıyla ABD'ye yaptıkları meşhur seyahatlerden bahsedilir.)[50]

Süreç ve pratiklerin farklı sanayi ve sektörler içinde birbirinin yerine geçebilir olduğu varsayımının ve en iyi pratiklerin pek çok farklı kaynaktan bir araya getirilmesinin, neoliberal rasyonalitenin her yerde ekonomik ölçüm sistemlerini yaygınlaştırması, insan sermayesinin ana hatları ve özelliklerini oluşturması ve eskinin kamu kurumlarını girişim çatısı altında toplaması bakımından önemli içerimleri vardır. Birincisi, nirengilemede pratikler ürünlerden ayrılır. Neyin üretildiği, ortaya çıkarıldığı veya teslim edildiğinden az çok bağımsız bir şekilde, üretkenlik, maliyet etkinliği veya tüketici memnuniyetinin pratiklere içsel olduğu düşünülür. Bu da özel sektör pratiklerinin kolayca kamu sektörüne taşınmasına olanak sağlar; örneğin havayolu veya bilgisayar sanayisinde geliştirilmiş pratiklerin eğitim veya sağlık kurumlarını dönüştürmesine imkân verir.

İkincisi, pratiklerin ürünlerden ayrılıp aktarılabilir olmasının sebebi, her kuruluşun nihai amacının aynı olduğu varsayımıdır: piyasada rekabet üstünlüğü. Nirengileme uzmanlarından birinin deyişiyle, "nirengileme işlemlerin değişmesine, nihayetinde daha üstün performans ve rekabet üstünlüğü elde edilmesine yol açan pozitif, proaktif, yapılandırılmış bir süreçtir."[51] Nirengilemenin işe yaramasının sebebi, "işyerindeki olağan sorunların çözülmesi olsun, yönetim çatışmalarının idaresi olsun, piyasada sağ kalmak olsun, bunla-

50. *A.g.y.*, xii. 51. *A.g.y.*, xi.

rın hepsinin aynı kuralların geçerli olduğu [hem düşmanını tanı hem kendini] savaş biçimleri olmasıdır."[52] Kâr amacı gütmeyen ve kamusal sektörler için yazılmış nirengileme kılavuzlarında, kuruluşların "ispatlanmamış fikirler"i büyük masraflarla ithal edip "sonucunda asgari mali getiri elde etmeleri"ne karşı uyarılar bulunsa dahi, asıl mesele içinde olunan sektörden farklı amaçlara sahip başka bir sektörden aktarım yapılması değildir.[53] Sorun, henüz test edilmemiş "umut vaat eden pratikler"in En İyi Pratikler zannedilmesidir.[54] Dolayısıyla, nirengileme üstüne çalışan araştırmacılardan birinin dediği gibi, "nitelikle bağlantılı mevzulara gitgide daha çok odaklanan eğitim kurumları" akıllıca davranıp nirengileme kullanmaktadır, çünkü "eğitim kurumlarında da genelde benzer çekirdek yeterlilik alanları, yani müşterinin kendi ihtiyaçları konusunda eğitilmesi söz konusudur."[55]

Nirengilemenin pratikleri tecrit etmesinin üçüncü içerimi ilk ikisine dayalıdır: Tam da her kuruluşun rekabetçi bir piyasada başarılı olmak amacıyla hareket ettiği varsayıldığı için pratikler ürünlerden ayrılabiliyorken, kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda nirengileme ve en iyi pratiklerin kullanımı kendi başına bu kuruluşların kültürlerini piyasalaştırarak diğer amaçları zora sokmakta veya düpedüz yok etmektedir. Sadece prensipte ayıklanabilir olan en iyi pratikler, iç içe geçmiş oldukları amaç ve değerleri beraberlerinde getirmektedir; uzmanların kendi ifadeleri bunların piyasanın değerleri olduğunu göstermektedir. Bu esnada yerlerini aldıkları amaçlar söz konusu olduğunda, üniversitelerde yurttaşların eğitilmesi ve insanların geliştirilmesi yerine yatırımcı veya tüketici talebinin karşılanması; yahut belediye kurumlarında demokrasinin canlandırılması veya muhtaç ve yoksulların sağlığının güvence altına alınması yerine maliyetlerin kısılması; yahut kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve

52. *A.g.y.*, 3.

53. Patricia Keehley ve Neil N. Abercrombie, *Benchmarking in the Public and Nonprofit Sectors: Best Practices for Achieving Performance Breakthroughs*, San Francisco: Jossey-Bass, 2008, 24.

54. *A.g.y.*, 21-22.

55. Kulmala, "Approaches to Benchmarking", 12.

sivil toplum örgütlerinde gıda bağımsızlığı, savaş sonrası toparlanma, sürdürülebilir kaynak kullanımı veya sanata erişimin yerini markalaşma ve rekabet konumunun alması mümkün olmaktadır. En iyi pratikler belli bir işleme –müşteri hizmetleri, çalışan odaklı ürün inovasyonu, küçülme, yönetimin yeniden yapılandırılması, dış kaynak kullanımı– özgü özellik veya zorluklara göre seçilip uyarlanmaktadır elbette, ancak en iyi pratiklerin ölçütü rekabet üstünlüğüne katkıda bulunmalarıdır. En iyi pratikler ithal edildikleri her yere, neoliberal akıl tarafından piyasaların esas ama inşa edilmiş ilkesi olarak öne çıkartılan rekabeti yerleştirmektedir.

Dolayısıyla, en iyi pratiklerin çağımızda ayrım gözetmeden her yerde hazır ve nazır oluşu, önceden piyasalaşmış olmayan alan ve faaliyetlerin neoliberalizm tarafından ekonomikleştirilmesine hem işaret etmekte hem önayak olmaktadır. En iyi pratiklerin özel sektör ve kamu sektörü boyunca dolaşımı yoluyla, kamusal eğitim, sanat, yurttaşlık uğraşları ve diğer türde insan uğraşları çözünüp piyasalaşmış bir mecraya dönüşmektedir. Bunun sonucunda, bugün hayır kurumlarından üniversitelere kadar kamusal ve kâr amacı gütmeyen pek çok kurum, kâr sektöründen uyarlanan, yapıları ve süreçleriyle birlikte hedeflerini ve hitap ettiği kitleyi de inceden inceye yeniden düzenleyen pratikler yüzünden yönünü şaşırıp kendisini bir tür görev sapması içinde bulmaktadır. Ancak bu görev sapması, en iyi pratikler yoluyla yönetişimin kamusal varlıkları ve kamusal hayatı nasıl değiştirdiğinin tek bir yüzüdür sadece. Bu tartışmanın başında işaret ettiğim gibi, en iyi pratikler deneyim ve mutabakatla tasdik edilmiş, değerden muaf teknik bilgiye karşılık gelirken, bunun alternatifi sadece gelenek veya talimat değil, maksatlar, değerler ve amaçlar konusunda partizanlık ve çekişmedir. En iyi pratikler hem uzmanlık hem tarafsızlık iması taşır; araştırmadan doğup araştırmaya atıfta bulundukları gibi, araştırmalara çerçeve de oluştururlar. Otoriteleri ve meşrulukları, katı kuralların ve yukarıdan aşağı emirlerin yerini organik biçimde doğmuş, deneyim ve başarıyla doğrulanmış prosedürlerin almasıyla kuvvetlenmektedir. Bu yollarla bir yandan siyasi olmadıklarını iddia ederken, diğer yandan bir antisiyaset oluşturup siyasi olana dair belli bir imge çizerler. En iyi pra-

tiklere özgü epistemolojik bakış açısında siyaset, uzmanlık yerine dikta veya buyrukların bir araya gelişi, hedef odaklı ekip çalışması yerine amaçlara ilişkin tikel çıkarlar veya tartışma, gerek bilgi gerekse pratikte tarafsızlık ve nesnellik yerine partizanlık, açık kapılar ve piyasanın ortak dili yerine taşralılık gibi görünür.

En iyi pratiklerde maksat yönettikleri her alanda siyasetin yerinden edilmesi ve yerine geçilmesi iken, etik, işyerinde uyum veya kapsayıcılık gibi mevzular gözardı edilmez. Nitekim piyasa terimleri üstüne çevrimiçi bir ansiklopedide "En İyi Pratikler", "en verimli veya ihtiyatlı hareket tarzını temsil eden bir dizi kılavuz ilke, etik veya düşünce" diye tanımlanmaktadır.[56] En iyi pratiklerle ilgili başka bir sitede şöyle bir açıklama sunulur:

> En İyi Pratikler çoğu zaman, süreçler biçiminde modellenmiş örnek davranışlardır. Kavramsal açıdan En İyi Pratikler *etik, yasal, adil, çoğaltılabilir ve kuruluşlar içinde yer alan herkese uygulanabilirdir*; bundan dolayı İyi Pratiklerdir bunlar. Ancak sadece iyi pratikler değil ... En İyi Pratikler olmalarının sebebi, uygulamaya konulmalarındaki amacın, fazladan *hesap verebilirlik, riayet, şeffaflık ve risk denetimi* vasıtasıyla kuruluşların performansının iyileştirilmesi olmasıdır. En İyi Pratikler, belli bir sonucun elde edilmesinde en etkili olduğu kanıtlanmış teknikler, yöntemler, süreçler, faaliyetler veya teşviklerdir. ... Tüm sanayilerden kuruluşlar, gelgeç piyasa koşullarında ve bu koşullara hâkim olan sert rekabet içinde sağ kalmak için, kendi sahalarının En İyi Pratiklerini benimsemeye başlamışlardır.[57]

Yüzeyde abuk sabuk bir pasajdır bu – esas neticeye karşılık gelen piyasada başarının üstüne, yüksek etik değerlerden oluşan incecik bir ağ gezdirilmiştir. Ancak önemi olan bir abuk sabukluktur bu. Bu iki tanım, en iyi pratiklerin amacının rekabet üstünlüğünü hile yapmadan azamiye çıkarmak olduğuna işaret eder – Aristotelesçi etik ve Kantçı yasal namus kisvesine sokulmuş Weberci araçsal rasyonalitenin steroid yüklenmiş biçimini temsil etmektedirler. Kılıfa

56. Investopedia, "Best Practices" maddesi, investopedia.com/terms/b/best_practices.asp.

57. Best-Practice.com, "The Best Practice Network – Definition of a Best Practice", best-practice.com/definition-of-best-practice.

ne gerek vardır peki? Yasallık, şeffaflık, hesap verebilirlik, etik ve rekabetçiliğe ilişkin meseleleri aynı bohçaya koyup en azından biçimsel düzeyde her birine ilgi gösteren en iyi pratikler, kamusal alanı piyasanın ölçüm sistemlerinin kaplamasından daha fazlasını temsil etmektedir. Aynı zamanda tam tersini, yani kamusal veya siyasi meselelerin piyasaların içine yedirilmesini ve böylece devlet veya başka bir kaynaktan gelecek hukuki, siyasi veya etik müdahale ihtiyacının ortadan kaldırılmasını da temsil etmektedirler. Etik, adillik, yasallık, verimlilik ve rekabetçi bir ortamda alınan neticelerin azamiye çıkarılmasını bir araya getiren en iyi pratikler, hem geleneksel hükümet düzenlemesinin yerini almakta, hem onun bir eleştirisi olarak durmakta (genel kanun ve buyruklar yerine uygun ve uyarlanmış kılavuz ilkeleri yeğlemesiyle), hem de bu tür düzenlemelerin ortaya çıkabileceği her yerde ticari neticelere dönük alakanın öne çıkışını temsil etmektedir.

Özetle, en iyi pratikler hükümete, iş dünyasına ve bilgi alanına ait uğraşların sırf birbirine yaklaşmasının değil, piyasaya ait olmayan değer ve amaçları alttan alta kovalayan bir piyasa *epistemesi* biçiminde birleşmesinin de temsilidir. İş dünyası, hükümet ve bilginin eskiden birbirinden ayrı duran gaye ve hedeflerini neoliberal rejimlerde iç içe geçiren en iyi pratikler, tam da bu yolla neoliberal akla yöneltilen normatif itirazları kısırlaştırmakta veya saptırmaktadır. (Sadece pratikten ibaret olduğu için) değer bakımından yansız olduğu iddiası taşıyan ve kazanan bir pratiğe nasıl karşı çıkılır? O pratiğin hiçe saydığı ya da tanımadığı (piyasaya ait olmayan) bir değer veya gaye adına bu nasıl yapılır? En iyi pratikler, sırf teknikten ibaret oldukları iddiasının yanında piyasanın değerlerinin taşıyıcılığını yaparak belli normları yaygınlaştırmakta, normlar ve amaçlara ilişkin argümanları dışarı atmaktadırlar. Buradaki açmaz, en iyi pratiklerin daha genel düzeyde, yönetişimin yumuşak iktidarının piyasaya ait olmayan meseleleri, protokolleri, ölçüm sistemlerini ve kitleleri dışarıda bırakan, ekip temelli ve mutabakata dayalı gayretlerle problem çözme vurgusunun örneği olduğunu belirginleştirmektedir.

En iyi pratikler "yönetim birimleri veya idareciler gibi otoriteler

tarafından öne sürülmüş" olabilir, ama tam da neoliberal yönetişimin daha genel düzeyde yasaların, inzibatın, cezalandırmanın ve yukarıdan aşağıya talimatların yerine geçirmek istediği, mutabakatla geliştirilmiş talimatların cisimleşmesidir. En iyi pratiklerin, kanunlarla iş dünyasının çıkarları arasında daha yakın bir uyum doğuracak belli yasal reformlara önayak olması, yasal veya etik bazı sorunların etrafından dolaşma yollarını üretmesi veya beraberinde getirmesi de mümkündür. Yani en iyi pratikler çoğu zaman yasa ve düzenlemelerin (ve elbette din, gelenek ve diğer müzakere biçimlerinin) yerini alırken, neoliberalizmin resmi düzeyde tövbe ettiği devlet için sunduğu alternatif iken, dışarıdan müdahale olmadan hem etik hem verimli olabileceğimizin kanıtı iken, hukukun ve güvenceye aldığı siyasi düzenin neoliberal akıl için ve neoliberal akıl tarafından dönüştürülmesini sağlayan Truva atı rolünü de oynayabilmektedir. Saddam sonrası neoliberalleştirilen Irak'tan bir örnek bunu belirginleştirecektir.

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL IRAK TARIMINDA EN İYİ PRATİKLER

2003 yılında, Saddam Hüseyin'in devrilmesinden aylar sonra, ABD tarafından Geçici Koalisyon Yönetimi'nin başına atanmış olan Paul Bremer, Irak'ın "faaliyete açılmış" olduğunu beyan edip Bremer Kararları diye anılacak olan 100 kararın ayrıntılarını açıkladı.[58] Bu kararlarda devlet tarafından işletilen iki yüz küsur teşebbüsün satılması şartı getiriliyor, yabancı firmalara Irak işletmeleri için tam mülkiyet hakkı ve elde edilen kârı bütünüyle kendi ülkelerine gönderme hakkı tanınıyor, Irak bankaları yabancı mülkiyeti ve denetimine açılıyor, gümrük vergileri kaldırılıyordu – kısacası Irak, dünya para ve yatırım piyasası için yeni bir oyun sahası haline getiriliyordu. Bremer Kararları aynı zamanda emeğe sınırlar getiriyor, kamu mal ve hizmetlerini kısıyordu. Grevler yasaklanıyor ve birçok sektörde sendikalaşma hakkı ortadan kaldırılıyor, azalan oranlı standart

58. Girizgâh ve amaç kısmı dahil olmak üzere Bremer Kararları'na iraqcoalition.org/regulations adresinden erişilebilir.

bir gelir vergisi getiriliyor, şirketler için vergi oranı standart yüzde 15'e indiriliyor, yabancıların mülkiyetindeki işletmelerde anayurda geri gönderilen kârlara uygulanan vergiler kaldırılıyordu.

Bu kararların birçoğu, savaş, işgal ve uluslararası ilişkileri konu alan ve işgal gücünün işgal edilen ülkenin mal varlığını satmasını değil korumasını şart koşan Cenova ve Lahey sözleşmelerine aykırıydı. Ancak uluslararası hukuka göre yasadışı olan bu kararlar, egemen bir Irak hükümeti tarafından uygulanabilirdi. Bu amaçla 2003 sonlarında ABD tarafından geçici bir hükümet atandı ve 2004'te "egemen" ilan edilen bu hükümet söz konusu kararları onaylaması için sıkıştırıldı. Dahası, olur da gelecekte seçilecek hükümetler bu kadar esnek olmazsa diye, kararlardan birinde seçilmiş Irak hükümetlerinden hiçbirinin bu kararları değiştirme gücü olmayacağı beyan ediliyordu.[59]

Bremer Kararları'nın ve ABD hâkimiyetinde bu kararları onaylayıp uygulayan inşa halindeki devletin, bir yığın neoliberal özelliğe örnek oluşturduğu bellidir: neoliberal reformların dayatılması için bir felaketin kullanılması ("şok doktrini"), kamusal mülkiyet ve refahın ortadan kaldırılması, vergilerin ve gümrük vergilerinin azaltılması, piyasa rekabetinin eşitsizlik üstünden yapılandırılmasında devletin geniş çaplı kullanımı, işçi sınıfı ve halk dayanışmalarının dağıtılması, küresel finans ve yatırım sermayesi için ideal koşulların oluşturulması. Ancak, "Irak hukukuna getirilen değişiklikler dahil olmak üzere, cezai sonuçlar doğuran veya Iraklıların hayatlarının düzenlenmesine doğrudan etki eden bağlayıcı talimat veya yönergeler"[60] diye tanımlanan bu kararlar, neoliberal rasyonalitenin yayılma tarzı olarak ele aldığımız, yönetişim ve en iyi pratiklere özgü o yumuşak iktidar düşüncesine ters düşüyor gibidir. William Engdahl'ın dikkat çektiği gibi, bu kararlar "ya yaparsın, ya ölürsün" şeklindedir.[61] Ama yakından incelediğimizde, bir yandan en iyi pra-

59. William Engdahl, "Iraq and Washington's 'Seeds of Democracy'", *Current Concerns* no. 5, 2005, currentconcerns.ch/archive/2005/05/20050507.php.

60. Bremer Kararları, iraqcoalition.org/regulations.

61. Engdahl, "Iraq and Washington's 'Seeds of Democracy'".

tiklerin sistemleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında kanunların nasıl önemli olduğunu, diğer yandan kanun ve politika oluşturulmasında en iyi pratiklerin nasıl bir rol oynadığını göreceğiz. Bu kararlar en iyi pratiklere ilişkin neoliberal anlayışlardan doğmuş *ve* en iyi pratikleri harekete geçiren unsur olmuştur. Hukukun rekabeti yapılandırmak ve sermaye birikimini kolaylaştırmak için seferber edilmesi mümkün olduğu gibi, şiddet veya komutlar yerine en iyi pratikleri sistemleştirip canlandırmak için kullanılması da mümkündür. Bremer Kararları'ndan bir tanesini yakından incelediğimizde, bu etkilerin nasıl birbirine bağlandığının canlı bir örneğini görmüş olacağız.

81 numaralı Bremer Kararı olan "Patent, Endüstriyel Tasarım, Gizli Bilgi, Entegre Devreler ve Bitki Çeşitleri ile İlgili Kanun"da, "koruma altındaki çeşitlerin ekin tohumlarının yeniden kullanımı" yasaklanır.[62] Tohumların saklanıp yeniden kullanılmasına karşı niye kanun çıkarılır? Kanunda bahsi geçen koruma altındaki çeşitler, Monsanto, Dow, DuPont gibi tarım ticaretinin devleri tarafından üretilen genetiği değiştirilmiş tohumlardır ve yasağın temel amacı ilk bakışta bu şirketlerin fikri mülkiyetini korumakmış gibi görünmektedir – çiftçilerin tohumu bir defa satın alıp sonrasında yetiştirdikleri bitkiden yeniden korsan olarak tohum türetmelerinin önüne geçilmektedir: Acımasızlıktır belki, ama etik olmayan veya sıradışı bir şey değildir. En iyi pratiklerle de pek ilgisi yoktur. Gelgelelim kanunun lafzı, hikâyenin sadece başlangıcıdır.

Monsanto ve diğer büyük tohum şirketleri, dünya çapında tarımı dönüştüren bir paket satmaktadır: Paketin içinde patentli, genetiği değiştirilmiş tohumların yanı sıra suni gübreler ve tarım ilaçları da yer almaktadır.[63] Tarım ticaretinin devleri, muazzam ekin verimi ve haşerelerle mücadelenin son bulması vaadiyle, gelişmekte olan dünyanın çiftçilerini "geleneksel" teknikler, malzemeler *ve* pazarlardan

62. Geçici Koalisyon Yönetimi'nin 81 Numaralı Kararı, "Patent, Endüstriyel Tasarım, Gizli Bilgi, Entegre Devreler ve Bitki Çeşitleri ile İlgili Kanun"un tam metni, bibliotecapleyades.net/ciencia/ciencia_geneticfood18a.htm adresinde erişime açık.

63. Bkz. *The World According to Monsanto*, Marie-Monique Robin'in yönetmenliği yaptığı bir belgesel, Fransa, Image et Compagnie, 2008.

"modern" olanlarına geçirmeyi hedefliyorlar.

Iraklı çiftçiler en geç MÖ 8000 yılından bu yana, bugün Bereketli Hilal diye bilinen bölgede bu paket olmadan başarıyla buğday yetiştirdiler. Yüzyıllar içinde, bir yıl gelişip büyüyen buğday bitkilerinin tohumlarını saklayıp ertesi yıl bunları farklı kuvvette tohumlarla çapraz tozlaştırarak, ekin sürdürülebilirliği için elzem olan çeşitleri yetiştirdiler. Bu uygulamalarla ekin sürekli gelişir ve çeşitlenir; kısmen deneyimli çiftçiler tarafından seçilmesi, kısmen bitkinin evrimi, kısmen de rüzgârlar, böcekler ve hayvanların neden olduğu açık tozlaşma sayesinde. Ekolog Jeremy Smith'in söylediğine göre, Federal Muhasebe Dairesi'nin tahminlerine bakıldığında, 2002 yılında dahi "Iraklı çiftçilerin yüzde 97'si" bu uygulamalara başvuruyordu; bunun sonucunda "şu an yeryüzünde 200 binden fazla buğday çeşidi bulunmaktadır".[64]

Bereketli Hilal bölgesinin çiftçileri binyıllar boyunca hasat ve ekim zamanlarında teklifsizce kendi aralarında tohum paylaşmış ve değiş tokuş yapmıştır. Yirminci yüzyılda tohumların bir ulusal tohum bankasında depolanıp oradan geri alınmasına geçilmiş, ne ki Ebu Gureyb'de bulunan banka bombalamalar ve işgalin ardından tamamen yok olmuştur. Savaşın ve 1991'den bu yana karşılaşılan kuraklık dalgalarının ardından gelen bu felaket, tarım makinelerine erişimi kısıtlayan ABD ve Büyük Britanya ambargosuyla da birleşince, Irak'ın buğday üretimi ciddi bir düşüş göstermiş ve yüzyıllardır ilk defa nüfusa yetecek düzeyin altına inmiştir.[65] Bu üretim krizi tarım ticaretinin devlerine kapı aralamıştır: Tohum bankalarını kaybeden, doğal felaket ve savaş yılları yüzünden hasat verimleri ciddi ölçüde düşen Iraklı çiftçiler savunmasız, çaresiz, sömürüye açıktır. Tohuma ihtiyaçları vardır ve tarım endüstrisinin desteklediği yardım girişimleri bu ihtiyacı karşılamak için oradadır. 81 numaralı Bremer Kararı ile birlikte, çiftçilerin tarım endüstrisinin devlerine bağımlılığı mühürlenmiştir.

64. Jeremy Smith, "Order 81: Re-engineering Iraqi Agriculture", *Global Research*, 27 Ağustos 2005, globalresearch.ca/order-81-re-engineering-iraqi-agriculture/870.

65. *A.g.y.*; Engdahl, "Iraq and Washington's 'Seeds of Democracy' ".

2004 yılında Amerikan hükümeti tarafından karşılıksız dağıtılan o genetiği değiştirilmiş tohumlar, işsiz kalmış, evinden çıkarılma tehlikesiyle yüz yüze, gelecekten umudunu kesmiş, çaresiz bekâr bir anneye eroin teklif etmek gibidir. Rahatlama vaat ettiği gibi, ilk torba da bedavadır. Alıcıyı temelli olarak tedarikçiye bağlamış, bağımlılık da ölümcül olmuştur – sürdürülebilir Irak tarımı açısından, Irak'ın kendi kendine yeterliliği açısından, hatta bizzat çiftçiler için.

Bremen Kararları'nın daha mürekkebi kurumadan, ABD Uluslararası Kalkınma Yardımları Ajansı (USAID) Irak Tarım Bakanlığı'na binlerce ton buğday tohumu teslimatına başlarken, Bakanlık da bu tohumları Iraklı çiftçilere bedava ya da yok pahasına dağıtıyordu.[66] Arizona'dan World Wide Wheat Company adlı bir tarım araştırma firması tarafından binlerce çuval daha bedava tohum tedarik edildi.[67] Bu bağışlara USAID adına Texas A&M tarafından işletilen, Iraklı çiftçilere yüksek verimli yeni ekinleri nasıl yetiştireceklerini öğretme amaçlı gösterim arazileri eşlik etti. Binlerce çiftçi, aynı zamanda özelleştirilmiş mantar ilaçları, böcek ilaçları ve ot öldürücüler de kullanılmasını gerektiren yeni tarım tekniklerini benimsemeye ayartıldı. Bedava tohum, üretim düzeylerinin tırmanışa geçeceği vaadi, öğretmenlerinin aynı türde ekinlerin bunlara eşlik eden kimyasallarla birlikte modernliğin, servetin ve istikbalin temsilcisi olduğu yönündeki ısrarı – bütün bunlar, yüzyıllardır devam eden Irak tarımını neredeyse bir gecede dönüşüme uğrattı. Bu dönüşümün gerçekleşmesini sağlayan, 81 numaralı Bremer Kararı oldu. Koruma altındaki çeşitlerin tohumlarını saklamaları yasaklanan, kendi tarlalarının her yerinde onca kalıt tohumla karışmış halde bu tohumlardan bulunan Iraklı çiftçiler artık temelli olarak yabancı satıcılara bağımlı hale gelmiş durumdaydı. Irak'ta organik, çeşitlendirilmiş, düşük maliyetli, ekolojik açıdan sürdürülebilir buğday üretimi sona erdi.[68]

66. Engdahl, "Iraq and Washington's 'Seeds of Democracy' ", 3.

67. Smith, "Order 81: Re-engineering Iraqi Agriculture", 2.

68. Engdahl, "Iraq and Washington's 'Seeds of Democracy' "; Smith, "Order 81: Re-engineering Iraqi Agriculture"; Nancy Scola, "Why Iraqi Farmers Might

Saddam sonrası Irak'ta bedava dağıtılan buğday tohumlarının yarısı ekmek buğdayı, diğer yarısı ise makarna buğdayı içindi, ki Iraklıların beslenme düzeninde makarna yoktu.[69] Yani, Iraklı çiftçiler artık her yıl tohumlarını, lisanslarını ve kimyasallarını satın almak zorunda oldukları dev şirketlere bağımlı hale getirildikleri gibi (üstelik diğer tarım sübvansiyonları kaldırılırken, bunun için devlet sübvansiyonu mevcuttu), çok ekinli yerel gıda sağlayıcıları olmaktan çıkıp küresel ithalat-ihracat pazarlarının tek ekinli katılımcılarına dönüştürülüyorlardı.[70] Iraklı çiftçiler bugün Teksas'taki okul kantinlerine makarna tedarik edip Monsanto için kâr üretirken, Irak da eskiden kendi topraklarında yetişen temel gıda maddelerinin ithalatçısı haline gelmiştir.

Binlerce yıldır devam eden sürdürülebilir tarımın ve bazı aktivistlerin tabiriyle "gıda egemenliği"nin yok edildiği bu yürek parçalayan hikâyenin dahası da var, ama gelin ileri sarıp muhtemel geleceklerden bir tanesine bakalım. 1990'larda benzer bir deney Hindistan'da gerçekleştirildi.[71] Köy köy gezip, ithalat potansiyeli taşıyan daha büyük mahsuller vaat eden tarım ticareti temsilcileri on binlerce çiftçiyi genetiği değiştirilmiş pamuk tohumları kullanmaya ayarttı; hükümetin pamuk üretimi için sunduğu fiyat desteği ve sübvansiyonların neoliberal reformlarla birlikte ortadan kalktığı bir dönemde bilhassa önemli bir vaatti bu. Tohumların ve gerekli böcek ilaçları, mantar ilaçları ve ot öldürücülerin alımı için hazır edilen büyük miktarda banka kredileri, bu geçişte özendirici rol oynadı. Iraklılar gibi Hintli pamuk çiftçileri de, yeni tarım teknolojilerini benimsemekle kalmayıp, dünya pazarlarına ve borç finansmanına büsbütün entegre hale geliyorlardı.

Prefer Death to Paul Bremer's Order 81", *Alternet*, 19 Eylül 2007, alternet.org/story/62273/why_iraqi_farmers_might_prefer_death_to_paul_bremer%27s_order_81.

69. Smith, "Order 81: Re-engineering Iraqi Agriculture", *a.g.y.*; Engdahl, "Iraq and Washington's 'Seeds of Democracy'", 3-4.

70. Engdahl, "Iraq and Washington's 'Seeds of Democracy'", 4.

71. Scola, "Why Iraqi Farmers Might Prefer Death to Paul Bremer's Order 81". Ayrıca bkz. Vandana Shiva, *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*, Boston: South End Press, 1999.

Sorun şu ki, genel olarak tarım doğadaki dalgalanmalar, mesela kuraklık ve seller karşısında özellikle savunmasız olduğu gibi, ithalat tarımı da dünya piyasalarındaki dalgalanmalar karşısında savunmasızdır. İkisinden birinde kötü bir yıl, borca batmış çiftçileri aldıkları kredileri geri ödeyemeyecek hale getirebilmektedir, ki bu da kötü kredi sicili, ki bu da daha fazla borç alamamak (ya da fahiş oranlarla borç almak), ki bu da ekim yapamamak, dolayısıyla zararı telafi edememek demektir. On yıl önce Hindistan'da böyle olmuş, pamuk çiftçileri gittikçe büyüyen bir borç batağına sürüklenmişlerdir.[72] Sonuç nedir? Salgın halini alan (şu an itibariyle en az yirmi bin kişi), çoğunda Monsanto'nun genetiği değiştirilmiş tohumları dışında her şeyi öldüren Monsanto üretimi ot öldürücü RoundUp® içerek gerçekleştirilen çiftçi intiharları.[73]

Monsanto'nun niyeti Hindistan'da böyle bir felaket yaratmak değildi şüphesiz. 81 numaralı Bremer Kararı'nın amacı da Irak'ta felaket yaratmak değil. Daha ziyade, tarım tekniklerinin modernleşmesini, yüksek verimli tek ekin üretimini, dünya ekonomisine entegrasyonu ve serbest ticaret bağlamında ihracat kapasitesinin gelişmesini teşvik ederken, tarım ticareti için de elverişli bir ortamı güvenceye alan bir dizi en iyi pratiği –"belli bir sonucun elde edilmesinde en etkili olduğu kanıtlanmış teknikler, yöntemler, süreçler, faaliyetler veya teşvikler"– yaygınlaştıran bir karar bu. 81 numaralı Karar'ın girizgâh kısmında bu hedeflerin her biri açıkça belirtilmiştir. Girizgâh kısmından buna dair bazı alıntılar:

Yönetim Konseyi'nin, Irak halkının ekonomik durumunun iyileştirilmesi için Irak fikri mülkiyet sisteminde yapılması gereken önemli değişikliğin gerçekleştirilmesi arzusunun *tanınması*,

Tüm Iraklılar için hayat şartlarının, teknik becerilerin ve fırsatların iyileştirilmesi ve kamu güvenliği üstündeki zararlı etkileriyle birlikte işsizlikle savaş konusunda *kararlılık*,

Şirketler, borç verenler ve girişimcilerin fikri mülkiyetlerinin korunması için adil, verimli ve öngörülebilir bir ortama gereksinim duyduklarının *kabulü*,

72. Scola, "Why Iraqi Farmers Might Prefer Death to Bremer's Order 81", 2.
73. *A.g.y.*, 5.

Irak Yönetim Konseyi'nin Dünya Ticaret Örgütü olarak bilinen uluslararası ticaret sisteminin tam üyelerinden biri haline gelme yönünde gösterdiği ilginin ... *kabulü*,

Irak'ın kalkınması ve şeffaf olmayan, merkezi planlamaya dayalı bir ekonomiden dinamik bir özel sektörün tesis edilmesi yoluyla sürdürülebilir ekonomik büyüme anlamına gelen serbest piyasa ekonomisine geçiş yapma ihtiyacı ve bunun için gereken kurumsal ve yasal reformları gerçekleştirme ihtiyacı konusunda, Güvenlik Konseyi'ne sunulan Genel Sekreter Raporu ile tutarlı bir şekilde ***hareket edilmesi***.[74]

Irak'ın yatırım ikliminin iyileştirilmesi, dünya ticaretine entegre edilmesi, şeffaf olmayan devlet mülkiyeti ve planlamasının yerini özel girişimin alması – 81 numaralı Bremer Kararı ile elde edilmesi hedeflenen "neticeler" bunlardı. Nancy Scola'nın tabiriyle, tohum saklamayı fiilen sona erdiren "hukuki ayar", bu neticelerin gerçekleşmesi için gereken reformdu.[75] Kendisini düzenlemenin tam aksi biçiminde sunan bu karar, Irak tarımı ve çiftçilerini küresel düzene entegre edecek pratiklerin başlangıç noktası oldu; bir yandan parasal olmayan ticaretin, yerel kaynak kullanımının ve gelenekselleşmiş tekniklerin ortadan kaldırılması, diğer yandan büyük yabancı şirketlere, suni gübre ve böcek ilaçlarına, borç finansmanına, küresel ithalat ve ihracat piyasalarına bağımlılık yaratılması yoluyla elde edilen bir entegrasyondu bu. Hukuki ayar bu en iyi pratiklere önayak olurken, tıpkı Weber'in kapitalizmin başlangıcı için hayati önem atfettiği Protestan etiği gibi, mekanizmanın harekete geçmesiyle birlikte önemi ortadan kayboldu.[76] Dolayısıyla 81 numaralı Karar, hukukun neoliberalizm tarafından bastırmak veya cezalandırmak için değil, rekabeti yapılandırmak ve "davranış yönetimi"ni hayata geçirmek için seferber edilişinin örneğidir. Tek bir ufak pratiği (tohum saklama) değiştirip, bir noktada birleşen üç gayenin, Irak'ta ekonomik büyüme, şirketlerin fikri mülkiyetinin korunması

74. Geçici Koalisyon Yönetimi'nin 81 Numaralı Kararı.

75. Nancy Scola, "Why Iraqi Farmers Might Prefer Death to Paul Bremer's Order 81", 1.

76. "Muzaffer kapitalizm, mekanik temellere dayalı olduğu için, artık [Protestan çileciliğinin desteğine] ihtiyaç duymamaktadır." Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, 181-82.

ve Irak'ın dünya ticaretine ve dünya para piyasasına iştirak etmesi gayelerinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

81 numaralı Karar'ın girizgâhını yeniden düşünelim. Hedefler arasında, Iraklıların hayat koşulları, teknik becerileri, fırsatları ve kamu güvenliğinin iyileştirilmesi; şirketler, bankalar ve girişimciler için arzu edilir bir ortam yaratılması; Irak'ın uluslararası ticaret sistemine entegre olması; dinamik, serbest ve şeffaf bir pazar ekonomisi yaratılması bulunuyor. Bu girizgâh, yönetişimde doğrulama ile nesnelliğin, uzmanlık ile mutabakatın, ihtiyaç giderme ile rekabet üstünlüğünün bir araya gelişinin örneğidir. Aynı zamanda en iyi pratiklerde, bir tarafın çıkarları gözetiliyormuş görüntüsü, hatta ortada farklı çıkarlar bulunduğunun kabulü yerine, ortak bir hedef varsayıldığını örnekliyor. En iyi pratikler, amaçlar konusunda çekişme veya çatışmayı etkisiz hale getirir veya örtbas ederken, mevcut piyasa normları ve özelliklerini gerçeklik ilkesi olarak sistemleştirmektedir. Bundan dolayı, Irak tarımı için ekolojik, ekonomik ve toplumsal açıdan daha sürdürülebilir pratikler hayal etmek pekâlâ mümkün olsa dahi, bu pratikler küresel piyasalara ve rekabete, fikri mülkiyet haklarına, yeni finansman uzlaşımlarına ve elbette modernleşmiş tarım tekniklerine ters düşecekti. Organik, biyolojik çeşitliliğe dayalı, küçük ölçekli, müşterek, borç finansmanından uzak ve ulusun "gıda egemenliği" kazanmasını hedefleyen tarım pratikleri, Irak buğday üretiminin sürdürülebilir bir gelecek uğruna geçmişin bilgi, malzeme ve tekniklerinden nasıl faydalanabileceğini gözeten bir perspektifte makul görünebilirdi. Ama Irak'ı küresel ekonomi içinde aykırı bir noktaya yerleştirecekleri için, en iyi pratikler olma vasfı kazanamayacaklardı.

Neoliberal yönetişim vasıtasıyla devletin ve iş dünyasının hedeflerinin nasıl özel bir şekilde birbirine geçtiği, kapitalizmin geçmişteki versiyonlarından aşina olduğumuz o iç içe geçmiş yönetim kurulları ya da verilen bir şey karşılığında belli bir tarafı kayırmaya (*quid pro quo*) ilişkin düzenlemeleri aşan bir şekilde birbirine geçişi de bu hikâyede görünür hale gelmektedir. Devletin projesi belli bir sektörün veya halkın esenliğine değil, ekonomik büyümeye ve güçlü bir yatırım iklimine önayak olmak iken, sermayenin projesi de,

önceden başka yerlerden tedarik edilen daha geniş çaplı gayeleri ve etiği de kendi içine yediriyor olsa bile, aslında bu büyümenin yaratılmasıdır. Bu sayede, neoliberal yönetişimde bir dizi tarihsel yer değişimi gerçekleşmektedir: Hükümet kendisini küresel konumlanmaya, iş dünyası ise yerel gelişime adamakta; firmalar eğitimci haline gelirken, hükümetler sözleşme müzakereleri yapmakta; iş dünyası etikle, hükümet ise yatırım ortamıyla meşgul olmakta; iş dünyası yardıma muhtaçların veya yetersiz hizmet alanların çıkarlarını temsil ederken, hükümet ekonomik büyümeye, kredi puanlarına ve küresel ekonomik konumlanmaya ayrıcalık tanımaktadır.

Taslağının Monsanto tarafından hazırlandığı söylenen 81. Karar, Bush yönetimi ile tarım ticareti arasındaki yakın bağlardan (ve bu bağların Bush kabinesi içinde geniş bir yer bulmasından) doğmuştur, ama bu olguların konuyla alakası yok denecek kadar azdır. Söz konusu kararlar Bremer'in Irak için emelinin ifadesi olmuş ve Irak'ı demokratikleştirmek değil neoliberalleştirmek olan bu emeli gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan, Monsanto'nun doğrudan etkisinden bile daha önemlisi, ekonomik deregülasyona, özelleştirmeye ve rekabet yapılandırmasına destek oluşturan kararların demokratik kurumların inşasından *önce gelmiş* olmasıdır; önce kararlar, sonra anayasalar, parlamentolar, konseyler, seçimler ve temel hak ve özgürlükler. Dikkate değer bir diğer nokta da, bu kararlara onay veren, üyeleri Bremer'in ekibi tarafından tek tek seçilmiş olan ve tüm eylemlerinde Bremer'in veto hakkına tabi olan geçici hükümetin, sadece ABD işgaline destek verenlerden oluşmuş olmasıdır. Nitekim bu hükümet de, kalıcı anayasanın onanması söz konusu olduğunda işgale destek vermeyen tüm siyasi partileri dışarıda bırakan bir süreç önerisinde bulunmuştur.[77] Bu yine, Irak'ın uluslararası sermayenin ve bilhassa Halliburton'dan Monsanto'ya kadar Amerikan şirketlerinin oyun bahçesi haline gelmesinde ABD'nin doğrudan ve ağır rolü biçiminde okunabilir. Ama daha önemlisi, bu adımların neoliberal yönetişimin ayırt edici özelliklerini temsil ediyor olma-

77. Bu da, işgale karşı çıkan tüm siyasi partilerin en başta süreçten dışlanması önerildiğinden, anayasının onanması sürecinde sorunlar yaratmıştır.

sıdır: Şirket modeline göre iş gören devletler, *aşırı* şiddet kullanımından veya anayasaya aykırı davranışlardan kaçınırken, rekabet halinde veya hasım oldukları çıkarlara hak tanıyacak, kontrolü elden bırakacak veya yatırım ortamı ve ekonomik büyüme karşısında adalet ve refaha öncelik tanıyacak değillerdir.[78] Devletin gayeleri ve meşruluğunda meydana gelen bu kayma, hangi politikacı, şirket ve bankaların koyun koyuna olduğu meselesinden daha önemlidir. Eski modele rahatlıkla yolsuzluk suçlaması yöneltilebiliyordu. Oysa neoliberal yönetişim, siyasi iktidarla ekonomik iktidar arasında çok daha eli açık ve etkili bir kaynaşmaya; hedefler ve yönetişim bakımından devletle sermaye arasındaki farkları ortadan kaldırdığı ölçüde, daha doğrusu aralarında dolaşan en iyi pratikler bu farkları ortadan kaldırdığı ölçüde, yolsuzluk skandallarını büyük ölçüde bertaraf eden bir kaynaşmaya önayak olmaktadır.[79]

78. Devletler bu hedeften başka, mesela halkı yatıştırmak veya ülkeyi tehlikeden korumak gibi zorluklar ve görevlerle yüz yüze kaldıklarında, bu da idari emirlerle halledilebilmektedir: bkz. Irak Ordusu'nu fesheden 2 Numaralı Karar.

79. Hükümet ile iş dünyası arasındaki biçim ve içerik ayrımının neoliberal yönetişim tarafından silinmesi önemli. Ancak iş dünyası ile araştırma dünyasını birbirine bağlamaya dönük etkileri de önemli. Neoliberal yönetişim meşruiyetini, adalete ilişkin ilkeleri ayakta tutması veya üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamasından değil de amaca götüren verimli araçları yaygınlaştırmak konusunda etkili olmasından aldığı için, bilgiyle özel bir ilişki içindedir. İyi yönetişim ekonomik büyümeye, iyi bir yatırım ortamına ve yüksek bir kredi puanına destek olur ve bunu yapabilmek için ihtiyaç duyduğu bilgiyi gerektirir. Kötü yönetişimde bu yoktur. Dolayısıyla, bilginin tamamının ekonomik faydayla çevrelenmesi (ki "etki faktörü" yüksek olan akademik araştırmalara destek verip ticari etkisi olmayan araştırmaları aç bırakma veya ortadan kaldırma yönünde gitgide artan hamlelerde kendisini apaçık gösteriyor) ile yönetimin bütününün ekonominin sağlığıyla çevrelenmesi aynı fenomenin iyi yüzüdür. En iyi pratikler bu bir araya gelişin ifadesidir. Tekrar edecek olursak, Teksas A&M Üniversitesi'nde tarım ticareti tarafından finanse edilen araştırmalar, genetiği değiştirilmiş tohumlar için Hindistan'da gösterim arazilerinin Teksas A&M tarafından geliştirilmesi, USAID personelinin World Wide Seed Company'nin Irak'taki satış ve dağıtım temsilcilerinin yanına katılması – tüm bunlar yüzeyde kalan ampirik gelişmelerden ibarettir. Bunlar çok daha derinde gerçekleşen bir yeniden yapılanmayı, iş dünyası, akademi ve hükümet sahaları ve girişimleri arasında kalan, ne kadar mütevazı ölçülerde olsa da, ne kadar aşılıp dursa da eskiden önem taşıyan mesafe ve uçurumların neoliberal yönetişim tarafından yeniden yapılandırılışını temsil etmektedir.

5.

Hukuk ve Hukuki Akıl

Collège de France derslerinde Foucault, neoliberal rasyonalitede "hukuki olanın ekonomik olana şekil verdiği"ni savunur; bu ifadeyi, Foucault'nun Marksist tarihyazımı olarak gördüğü, hukukun üretim tarzlarından türediğini ve üretim tarzlarının yansıması olduğunu varsayan tarihyazımının Weberce tersine çevrilmesi gibi okuyanlar olmuştur.[1] 4. Bölüm'de Irak'taki Bremer rejimi hakkında sunulan tartışma, Foucault'nun argümanına oturur şüphesiz: Irak'ın neoliberalleştirilmesinde, devletin (yeniden) inşasından bile önce irili ufaklı bir sürü hukuk reformu gerekli olmuştur. Augusto Pinochet yönetimindeki Şili ve Salvador Allende'nin devrilmesinin ardından devreye giren "Chicago Boys" da bunun bir diğer bariz örneğidir. Hukuk, bir yandan devlete ait endüstrileri özelleştirmek, yabancıların yatırım yapmasını ve mülk edinmesini cezbedici hale getirmek, kârı elde tutmak ve ticaret üstündeki sınırlamalarını azaltmak için seferber edilmiştir. Diğer yandan, halk meclisleri ve Sol partiler yasadışı ilan edilmiş, grevlere suç muamelesi yapılmış, sendikalar yasaklanmıştır.

Ancak bu bölümde, Foucault'nun neoliberalleşmede hukukun rolüne ilişkin tespitini biraz daha ileri götüreceğiz: Hukuk ve hukuki muhakeme ekonomik olana şekil vermekle kalmayıp, yeni alan ve pratikleri de ekonomikleştirmektedir. Böylece hukuk, neoliberal

1. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 136; Terry Flew, "Michel Foucault's *The Birth of Biopolitics* and Contemporary Neo-liberalism Debates", *Thesis Eleven* 108.1, 2012, 60.

rasyonaliteyi ekonominin ötesine, demokratik hayatın kurucu unsurlarına kadar uzanacak şekilde yaygınlaştıran mecralardan biri haline gelir. Neoliberal hukuk aklı, sermayenin haklarını güvenceye almak ve rekabeti yapılandırmakla yetinmeyip, siyasi hakları, yurttaşlığı ve bizatihi demokrasinin sahasını ekonomik olarak biçimlendirmekte, bunu yaparken demos fikrinin kendisini dağıtmaktadır. Yani hukuki muhakeme, demokratik siyasi hayatın ve tahayyüllerin ortadan kalkmasını sağlayan bir araç görevi görmesiyle, yönetişim pratiklerinin tamamlayıcısı olmaktadır. Bu argümanın peşine takılmadan önce, neoliberalleşen hukuk vasıtasıyla demokrasi sökümünün analitik açıdan daha tanıdık bir düzeyde; sermayenin siyasi elini güçlendirirken yurttaşlar, işçiler ve tüketicilerden oluşan birlikleri zayıflatan hukuk reformları düzeyinde hangi yollardan baş gösterdiğine işaret etmek önemli olacak.[2] Yukarıda bahsedilen Şili ve Irak örneklerine ilaveten, 2010-11 yılında ABD'de çıkan şu dört hukuki karara bakalım.

Ocak 2010'da, Vatandaşlar Birliği ile Federal Seçim Komisyonu arasındaki davada Yüksek Mahkeme'den, şirketlerin süper PAC'lere, yani adaylara kendi kampanyaları dışında destek vermek için oluşturulan siyasi eylem komitelerine katkıda bulunmalarına izin vermeyen hükümet yasakları aleyhinde bir karar çıkmıştır. Bu tür yasakların ifade özgürlüğünün sınırlanması olduğunu ifade eden ve şirketlere kayıtsız şartsız siyasi söz söyleme hakkına sahip bir şahıs muamelesi yapan bu karar, şirket kaynaklı paranın seçim sürecini istila etmesine izin vermektedir.[3]

Nisan 2011'de, bu defa Vincent ve Liza Concepcion ile AT&T Mobil İletişim Ltd. Şti. arasındaki dava için çıkan Yüksek Mahke-

2. Jack Jackson, bunun pürüzsüz veya tutarlı bir süreç olmadığına dikkat çeker. Obamacare'in neoliberalleşmeye karşı önemli bir meydan okuma olduğunu savunur. Jack Jackson, "Not Yet an End: Neoliberalism and the Jurisprudence of Obamacare", 2013 Amerikan Siyaset Bilimi Derneği Yıllık Toplantısı'nda sunulan yayımlanmamış makale. Jackson'ın bir bakıma haklı olduğuna şüphe yok, ama bir ulusal sağlık planı olarak Obamacare'in neoliberal biçimi kimsenin gözünden kaçmamıştır. Varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği sorusu da cabasıdır.

3. Vatandaşlar Birliği ve Federal Seçim Komisyonu (FEC), 130 S. Ct. 876, 558 ABD 310, 175 L. Ed. 2d 753, 2010.

me kararında şirketlerin toplu davalardan kurtulmasının önü açılmış, şikâyetçi olan tüketiciler toplu dava yerine bireysel arabuluculuk yoluna mecbur edilmiştir. Toplu davalar uzun süredir, şirketlerin düşük ücret ödemek ve fiyatları aşırı yükseltmekten tutun, çevre kirliliği ve sağlık ve güvenlik kanunlarını ihlal etmeye varıncaya değin ayrımcı, yanıltıcı veya hileli davranışlarına karşı işçi ve tüketici direnişi için hayati araçlardan biriydi.[4] Şimdiyse fiilen etkisiz hale getirildiler. Söz konusu olaydan bu yana, alt mahkemelerde toplu davaların geri çevrilme gerekçesi olarak bu karara yüz defadan fazla atıf yapılmış olması, Vanderbilt Üniversitesi hukuk profesörü Brian Fitzpatrick'in bunun iş dünyası lehine olmakla kalmayıp "her şeyi değiştireceği" yönündeki iddiasını haklı çıkarmaktadır.[5]

Örgütlü emeğin güçlerini sınırlandıran eyalet düzeyinde ve federal düzeyde bir dizi yasama eyleminin peşi sıra, Haziran 2011'de Wisconsin Yüksek Mahkemesi kamu sendikalarının toplu sözleşme görüşmeleri yapma gücünü baltalayan bir eyalet yasasına onay vermiştir. (Ücretler yine müzakere konusu olabilecek, ama çalışma koşulları ve sosyal yardımlar olamayacaktı.)[6] Eyalet yüksek mahkemesinin 2013'te federal temyiz mahkemesinde onaylanan bu kararı, kamu sektöründe faaliyet gösteren örgütlü emek için öldürücü bir darbe olmuştur.[7]

4. Concepcion ve AT&T Mobil İletişim Ltd. Şti., 130 S. Ct. 3322, 176 L. Ed. 2d 1218, 2010.

5. Brian Fitzpatrick, aktaran Adam Liptak, "Supreme Court Allows Contracts That Prohibit Class-Action Arbitration", *New York Times*, 28 Nisan 2011, B3, nytimes.com/2011/04/28/business/28bizcourt.html. Örneğin bkz. David Segal, "A Rising Tide Against Class-Action Suits", *New York Times*, 5 Mayıs 2012, nytimes.com/2012/05/06/your-money/class-actions-face-hurdle-in-2011-supreme-court-ruling.html. Ayrıca bkz. Public Citizen & Ulusal Tüketici Haklarını Savunanlar Derneği'nin kararın etkileri üstüne yayınladığı rapor, "Justice Denied. One Year Later: The Harms to Consumers from the Supreme Court's Concepcion Decision Are Plainly Evident", citizen.org/documents/concepcion-anniversary-justice-denied-report.pdf.

6. Scott Fitzgerald ve Wisconsin Eyaleti adına Ismael R. Ozanne, 798 N.W.2d 436, 2011 W.I. 43, 334 Wis. 2d 70 (2011).

7. The Associated Press, "Wisconsin: Governor Wins a Round in Fight Over Union Bargaining Rights", *New York Times*, 18 Ocak 2013, a12, nytimes.com/

Yine Haziran 2011'de, tarihin en büyük istihdam ayrımcılığı davası olan Betty Dukes vd. ile Wal-Mart Stores AŞ arasındaki davada Yüksek Mahkeme 1,5 milyon kadının cinsiyet ayrımcılığından doğan alacaklarının geri ödenmesi için Wal-Mart'a karşı açtıkları toplu davayı geri çevirmiştir. Mahkeme kadınların sınıf statüsünde olduğunu reddedip, Wal-Mart'ın kadın işçilerine şirket çapında daha düşük ücret ödenmesine yol açan milyonlarca farklı istihdam kararını birbirine bağlayan hiçbir şey bulunmadığını öne sürmüştür.[8]

Bu dört kararda özgürlük adına sermayeye arka çıkılmasından daha fazlası söz konusu. Daha ziyade, demosa ilişkin önemli bir yeniden inşa gerçekleşiyor. İlk karar seçimlerin, neoliberal demokraside halk egemenliğinin nihai simgesinin, büyük şirketler tarafından finanse edilmesine izin veriyor. İkincisi, tüketici veya işçilerin birlik olup şirketlerin suistimallerine karşı savaşmalarını sağlayan başlıca hukuki aracı ortadan kaldırıyor. Üçüncü ve dördüncüsü, nispeten yakın tarihli daha pek çok karar gibi, kamu sektöründe ve özel sektörde çalışan işçilerin birlik içinde hareket etme kapasitesini sınırlıyor. Hep birlikte bu kararlar, ABD'de örgütlü halk iktidarı ve kolektif bilince her düzeyde saldırı oluşturmaktadır: yurttaşlar, tüketiciler ve işçiler düzeyinde. Kolektif bilinç ve eyleme dönük bu tür saldırılar, neoliberalizmin olağan siyasi söylemde demokratik değerleri yerinden etmesiyle, kamusal eğitime yapılan yatırımın ciddi ölçüde geri çekilmesiyle, ekonomik ve siyasi politikalarda hesap verebilirliğin yönetişim temeline dayanarak verimlilikle ikame edilmesiyle birleştiğinde, sonuç halk iktidarının sadece aşınması değil, demokratik siyasi tahayyülden çıkarılmasıdır. Burada demokrasi örgütlü halk iktidarından koparılır, söz konusu kimlik biçimleri ve temsil ettikleri siyasi enerji ortadan kaybolur, ve böylece Margaret Thatcher'a göre neoliberal projenin başarısının temelini oluşturan o

---

2013/01/19/us/wisconsin-governor-wins-a-round-in-fight-over-union-bargaining-rights.html; Reuters, "Wisconsin: Union Curbs Are Upheld", *New York Times*, 11 Eylül 2013, a21, nytimes.com/2013/09/12/us/wisconsin-union-curbs-are-upheld.html.

8. Betty Dukes vd. ile Wal-Mart Stores AŞ, 131 S. Ct. 2541, 564 U.S., 180 L. Ed. 2d 374, 2011.

"kalp ve ruh değişimi" gerçekleşir.[9] Halk iktidarının hukuki dayanakları, öylece terk edilmenin de ötesinde, neoliberal akılda söylem düzeyinde (mitik) bir serbest piyasanın içindeki kabul edilemez ablukalar olarak teşhis edilmektedir – tıpkı refah devletinin sağlık sigortası ve Sosyal Güvenlik gibi yükümlülüklerinin, hatta kamu hizmet ve kurumlarının sosyalist damgası yiyip piyasa demokrasisinin antitezi olarak belirlenmesi gibi.

Peki, toplumsal dayanışma ve kimliklere dönük hukuk saldırısının etkileri ile neoliberal yönetişimin etkileri nasıl bir araya gelip bu kimliklerin yerine insan sermayesi kimliğini geçiriyor? Neoliberal hukuk demokratik örgüt ve enerjileri azalttığı gibi, demokratik özneleri ve onların iktidar araçlarını nasıl ortadan kaldırıyor? Çıkarılan bazı kanunlar bu sürece yardımcı oluyor, ama neoliberal rasyonaliteyi sağduyu olarak kullanıp yaygınlaştıran hukuki muhakeme de bu işi görüyor. Dolayısıyla, neoliberalizmin demokrasi sökümüne hukukun katkısı söz konusu olduğunda, sermayenin salıverilmesi veya emeğin kısıtlanması yoluyla eşitsizliklerin şiddetlenmesinin ve halk birlikleri ve dayanışmalarının sökülüp atılmasının yanı sıra izi sürülmesi gereken üçüncü bir önemli işlem daha var: siyasi sahalar, faaliyetler, özneler, haklar ve gayelerin ekonomikleştirilmesi. Bu bölümün kalan kısmında, Vatandaşlar Birliği ile Federal Seçim Komisyonu arasındaki davada Yüksek Mahkeme'nin verdiği karar üstünden bu ekonomikleştirmeyi inceleyeceğiz.

Yüz yıllık bir geçmişi olan seçim kampanyası düzenlemesini ortadan kaldırmak için 1970'lerde çıkmış iki Yüksek Mahkeme kararını –James L. Buckley ile Francis R. Valeo davası ve Francis X. Bellotti ile First National Bank of Boston davası– temel alan Vatandaşlar Birliği kararının, John G. Roberts'ın başkanlık ettiği Yüksek Mahkeme'de meydana gelen köklü neoliberal dönüşün amblemi ol-

9. "Ekonomi politikaları oluşturmak için yola çıkıyor değilim; ben aslında yaklaşımı değiştirmek için yola çıkıyorum, iktisadı değiştirmek yaklaşımı değiştirmenin aracı. Yaklaşımı değiştiriyorsanız, ulusun kalbinin ve ruhunun peşindesiniz demektir. İktisat burada yöntem; amaç kalp ve ruh değişimi." Aktaran Ronald Butt, "Mrs. Thatcher: The First Two Years", *Sunday Times*, 3 Mayıs 1981, margaretthatcher.org/document/104475.

duğu düşüncesi yaygındır.[10] Vatandaşlar Birliği kararında Yargıç Kennedy tarafından yazılan çoğunluk görüşü, seçimlere dair her tür haberleşmede şirket harcamaları üstündeki sınırlamaları kaldırarak şirket kaynaklı paranın ABD seçimlerini istila etmesine izin vermektedir. Vatandaşlar Birliği davasında, şirketlerin seçimlerdeki harcamalarının zamanı, yeri ve miktarına ilişkin önceki düzenlemeler ortadan kaldırılırken, bu düzenlemelerin yurttaşların faydalandığı ve "kurmaca şahıslar" olarak şirketlerin de sahip olması gereken ifade özgürlüğü haklarına anayasaya aykırı sınırlar getirdiği öne sürülmektedir.

Vatandaşlar Birliği davasında çıkan karar, neoliberal değerlerin bariz bir ifadesidir şüphesiz. İfade özgürlüğü haklarının tahsisinde, kurmaca şahıslar (şirket) ile gerçek şahıslar (insan) arasındaki ayrımı ortadan kaldırmakta; siyasette şirket nüfuzunu sınırlama yönündeki halk girişimleri ve yasama girişimlerinin altını oymakta; siyasette paranın gücünü bir nebze olsun sınırlama amacı taşıyan önceki Yüksek Mahkeme kararlarını tersine çevirmektedir. Ancak bu dava servetin, deregülasyonun ve şirketlerin mahkeme tarafından ideolojik bir şekilde kayırılmasından daha fazlasını temsil etmektedir. Piyasa kuvvetlerinin siyaset sahasına salıverilmesi veya siyasetle piyasalar arasında duran hayati bir zarın ortadan kaldırılmasından da daha fazlasını temsil etmektedir.[11] Daha ziyade, siyasetin kapsamlı bir şekilde neoliberalleşmesi süreci içinde, siyasi hayatın piyasanın değerleriyle amansızca yeniden inşasının sırf piyasa kuvvetleri tarafından değil, hukukun ve hatta Anayasa'nın seferber edilmesiyle gerçekleştirildiği bir fasıldır.

Dava üstüne analitik açıdan en ferasetli eleştirel yorumlardan birinde hukukçu Timothy Kuhner, söz konusu karar için, neoklasik iktisat teorisini siyasi alana uyguladığı, bu alanı piyasaya benzettiği ve nihayetinde demokrasi ile kapitalizm arasındaki, "iki farklı alana ait iki farklı sistem" arasındaki sınırı ortadan kaldırdığı ölçüde,

10. Örneğin bkz. Timothy K. Kuhner, "*Citizens United* as Neoliberal Jurisprudence: The Resurgence of Economic Theory", *Virginia Journal of Social Policy and the Law*, 18:3, 2011.

11. *A.g.y.*, 460 ve 468.

"neoliberal hukuk" terimini kullanır.[12] Kuhner şüphesiz haklıdır, ama bu kararın nelere kadir olduğunu tam anlamıyla öngördüğü söylenemez. Dava kararındaki muhakemede, demokrasinin piyasaya benzetilmesi ve neoklasik iktisat ilkelerinin ABD Anayasası'nın Birinci Ek Maddesi'ni konu alan davalara uygulanmasından öteye gidilir.[13] Daha ziyade, Foucault'nun neoliberal rasyonalitenin alameti farikası olarak tanımladığı bir hamleyle, önceden ekonomik olmayan alanları ilkeler, normlar ve özneler düzeyinde piyasa haline getirmektedir. Siyasi alanı piyasaya, homo politicusu da homo oeconomicusa dönüştürmektedir – siyasi alanda iş gören bireyler, şirketler ve diğer birliklerin hepsinin amacı, kendi rekabet konumlarını ve sermaye değerlerini geliştirmektir. Dahası, haklar, eşitlik, hürriyet, erişim, özerklik, hakkaniyet, devlet ve kamusal gibi terimlerin siyasi değerliklerinin yerine ekonomik olanları geçirmektedir. Dolayısıyla bu karar, sırf piyasa kuvvetlerinin demokratik hayatın içine salıverilmesinden ya da şirket yanlısı ve halk karşıtı bir bakış açısının yerleştirilip geliştirilmesinden, hatta hakların yorumlanışına ve siyasi alana neoklasik iktisat ilkelerinin uygulanmasından ziyade, neoliberal rasyonalitenin alameti farikası olan hamleyi, hukuk ve siyasetin ekonomikleştirilmesini daha da ileriye götürmektedir. Kötü bir hukuk anlayışı olmakla kalmayıp, demokrasi kavramının ve pratiklerinin yeniden inşasında rol oynayan bir kuvvettir.

Çoğunluk görüşünde Yargıç Kennedy, seçim kampanyalarının finansmanında şirketlerin seçim propagandası yapmasına karşı getirilen düzenlemelerin, Anayasa'nın Birinci Ek Maddesi'ndeki bir hakla; gerçek kişilerle sınırlı tutulmaması gerektiği gibi, farklı pay edilmemesi de gereken bir hakla ilgili olduğunu savunur. "Konuşan

12. *A.g.y.*, 448 ve 460.

13. "21 Ocak 2010, Roberts başkanlığındaki mahkemenin demokrasiyi tartışmalı bir iktisat teorisi zemininde tanımlamaya adanmışlığını pekiştirdiği gündür," der Kuhner. "Çoğunluk görüşünde öne çıkan iki unsur var: birincisi, dogmatik bir serbest piyasa teorisinin benimsenmesi; ikincisi, Birinci Ek Madde şartlarını resmi biçimde tanımlayan bir hukuk görüşünün yazılı olduğu sayfalara basılmış olması. Kapitalist ideoloji ile içtihat arasındaki bu birleşme, *neoliberal hukuk* adını verdiğim şeyi oluşturuyor: Neoklasik iktisat teorisi, hukuki muhakeme olarak kullanılıyor." *A.g.y.*, 396 ve 397.

herkes," der basitçe, "ekonomik pazarda biriktirdikleri parayla ifadelerini finanse etmektedir ve Birinci Ek Madde de bunun sonucu olan ifadeyi koruma altına almaktadır."[14] İfadeye getirilen sınırlamaların kaynak farklarına veya nüfuz kapasitesindeki farkla ilişkili olmaması gerektiğini ekler; Birinci Ek Madde ölçütlerinde her zaman "ifadenin bastırılmasına değil korunması"na öncelik tanınmalıdır.[15] Bundan dolayı seçim kampanyası reklamlarında şirket harcamalarını sınırlamanın herhangi bir gerekçesi olmadığı sonucuna varır Yargıç Kennedy; bu tür sınırlamalar hem serbest fikir piyasasına hükümetin uygunsuzca müdahalesini, hem de statü veya içerik bazında belli konuşmacılara yapılan ayrımcılığı temsil etmektedir.

Muhakeme budur; bir yandan gayet basit, diğer yandan şirket servetinin seçim siyasetinde ağır basması muhtemel olan gücünü hafifletme amacı taşıyan yüz yıllık bir kanunu kaldırıp atmasıyla son derece radikal. Peki bu muhakemeyi mümkün kılan nedir? Bel bağladığı yeni sağduyu nedir ve Anayasa ve siyasi hayat bakımından ne gibi dönüşümleri sahneye koymaktadır?

İFADE DE SERMAYE GİBİDİR

Vatandaşlar Birliği kararında çoğunluğu temsilen yazan Yargıç Kennedy, ifadeyi şu an ona köstek olduğunu veya daha kötüsünü yaptığını iddia ettiği sansür ve düzenlemelerden azat etmeye koyulur. Başyargıç Roberts'ın daha önceki bir dava için açıkladığı görüşü onaylayarak aktarır: "Birinci Ek Madde'de tanınan özgürlüklerin sağ kalması için nefes alacak alana ihtiyacı var."[16] "Siyasi ifadeyi düzenlemek amacıyla ilave kurallar oluşturuldukça," diye ekler Kennedy, "bu kuralların kapsamına girdiği söylenebilecek her ifade bir tedirginliğe maruz kalmaktadır."[17] Federal Seçim Komisyonu'nun yaptığını, "önceden engellemenin eşdeğeri olarak iş gören" "külfetli sınırlamalar" getirmek diye tarif eden ve büyük ölçüde sansür faa-

14. Vatandaşlar Birliği ve FEC, 558 ABD, 2010, 314.

15. *A.g.y.*, 327; Wisconsin Right to Life AŞ (WRTL) ve FEC, 551 ABD 469 ve *New York Times* ve L. B. Sullivan, 376 ABD 254, 269070'e (1964) atıfla.

16. *A.g.y.*, 329; WRTL ve FEC'e atıfla. 17. *A.g.y.*, 334.

liyetine indirgeyen Kennedy,[18] bu hükümet kurumunun temsil ettiği tehlikenin, mahkemenin önüne geçmekle yükümlü olduğu tehlikenin altını çizer:

Federal Seçim Komisyonu'nun bildirdiği istişari görüş ifadeye yasak getirme yönünde olursa, "birçok kişi, tek tek dava açıp haklarını koruma yükü (ve bazen riski) altına girmek yerine, yasaların koruma altına almış olduğu ifade özgürlüğünden uzak durmayı tercih edecektir – böylece sırf kendileri değil toplumun bütünü zarar görecek, kısıtlanmamış bir fikir pazarından mahrum kalınacaktır." Kevin Hicks ve Virginia Eyaleti davası, 539 ABD 113, 119 [alıntı çıkarıldı]. Dolayısıyla "sansürü uygulayanın kararı pratikte nihai olabilmektedir." Ronald Freedman ve Maryland Eyaleti davası, 58.

Kennedy yer yer işi daha da ileri götürüp, PAC reklamlarında şirket finansmanına getirilen sınırları "düpedüz ifadeye getirilmiş bir yasak" olarak tarif ederken,[19] yer yer de uygunsuz bir devlet müdahalesi ve bürokratik hantallık olarak belirlemekle yetinir.[20] Ancak hükümetin şirketleri ifade özgürlüğü bakımından tedirgin ettiğine dair tüm bu mübalağanın altında, hayati bir retorik hamle yatar: ifadenin "siyasi pazardaki" sermaye gibi resmedilmesi. Bir yandan, görüş metninin her yerinde hükümet müdahalesinin ifadenin doğurduğu fikir pazarı için zararlı olduğu söylenmektedir.[21] Hükümetin

18. *A.g.y.*, 335. 19. *A.g.y.*, 312 ve 339.

20. PAC'lerin "sırf ifade hakkını kullanabilmesi" için ne gibi kayıtlar tutması, hesaplar ve raporlar hazırlaması gerektiğine dair uzun bir izahatın ardından, "bu külfetli sınırlamalar göz önüne alındığında, şirketlerin [seçimlerde] görüşlerini ortaya koymak için PAC oluşturacak zamanları kalmayabileceği" sonucuna varır Kennedy. "İfadeye getirilen böyle bir yasak", diye devam eder, konuşmak isteyen taraf kadar kamuya da zarar vermektedir, çünkü "tartışılan meseleleri, bu meselelere dair incelemenin ne kadar derine ineceğini ve ulaşılabilecek kitlenin hacmini sınırlandırmasıyla, ister istemez ifade miktarını azaltmaktadır." *A.g.y.*, 339, Buckley ve Valeo'ya atıfla.

21. Yirminci yüzyılın Birinci Ek Madde'yi konu alan davalarının yorumlanması ve karara bağlanmasında pazaryeri metaforunun kullanılması sorunsalı hakkında en iyi tartışmaları sunan isim Steven Shiffrin olmuştur. Davalardan derlediği ders kitabında ve bir dizi makale ve kitapta Shiffrin, muhayyel bir fikir pazarı ile hakikat, hakkaniyet, görüş ayrılığı, müzakere ve hatta sahici seçim arasında kurulan bağlantıları kati surette kopartır. Mesela *The First Amendment, Democracy, and Romance* (Princeton University Press, 1990) adlı kitabında şöyle bir ar-

getirdiği sınırlamalar, tüm özgürlükler gibi ifade özgürlüğüne de zarar vermektedir. Diğer yandan, ifadenin dizginsizce *birikim ve dolaşımı* kayıtsız şartsız iyi bir şey; "yurttaşların mutabakata ulaşmak için, aydınlanmış özyönetimin önkoşulunu oluşturan ve bunun korunmasında mecburi bir araç olan soruşturma ... duyma ... konuşma ... ve enformasyon kullanma hakkı" için elzem diye sunulmaktadır.[22] İfadeye ilişkin düzenlemelerin kaldırılmasında mesele sırf şirket hakları değil demokrasinin bütünüdür yani. Ancak burada demokrasinin, sermaye tarafından üretilen malların sergilendiği ekonomik pazar gibi, içerdiği mallar –fikirler, kanaatler ve nihayetinde oylar– ifade tarafından üretilen bir pazaryeri gibi tasavvur edilmesi önemlidir. Başka bir deyişle, Yargıç Kennedy'nin orantısız servetin bu pazaryerinde kullanılan eşit haklarla ve bu hakların doğurduğu faydayı azamileştirmeyle ilgisi olmadığını kabul etmesiyle birlikte, ifadenin kendisi sermaye statüsüne bürünmekte, kaynaklarının ve

güman öne sürer: "Görüş ayrılığına destek olma yönünde bir kararlılık için, 'piyasa'da ne ortaya çıkıyorsa onun genellikle doğru olduğu veya 'piyasa'nın hakikatin en iyi ölçüsü olduğu inancı gerekli değildir. Tam aksine, görüş ayrılığına destek yönünde bir kararlılıkta, toplumun uyum sağlama baskısının kuvvetli olduğu, sessiz kalmaya dönük teşviklerin çoğu zaman muazzam olduğu varsayılır. Pazaryeri metaforu, görünmez bir elin veya iradeci düzenlemelerin bizi sabırla, ağır ağır Burke'ün öngördüğü uyuma doğru götürdüğü fikrini teşvik ederken, görüş ayrılığına destek olma yönünde bir kararlılık, statükoya ait o sıcacık düzenlemelerde doğru veya adil olandan daha azıyla yetinildiğine inanmaya teşvik eder bizi. Pazaryeri metaforu uzlaşımlar, âdetler ve geleneklerin fikir piyasasının zorlu sınavından hakikat konusunda en iyi anlayışımız olarak doğdukları görüşüne destek verirken, görüş ayrılığına destek olma kararlılığında uzlaşımlar, âdetler ve geleneklerin itiraza açık anlaşmalar olduğu görüşüne arka çıkılır. Pazaryeri metaforu bize piyasanın hakikat versiyonunun hükümetin dayatabileceği herhangi bir versiyondan daha güvenilir olduğunu tembihlerken, görüş ayrılığına destek olma kararlılığında her ikisinden de şüphe etmemiz tembihlenir. Pazaryeri metaforunda baştan savma bir göreciliğe arka çıkılırken (pazaryerinde ortaya çıkan her neyse, şu an için doğru olan odur), görüş ayrılığına destek olma kararlılığında hakikate karar verilen yerin kamuoyu yoklamaları olmadığı vurgulanır." Aktaran Steven Shiffrin ve Jesse Choper, *First Amendment: Cases, Comments, Questions*, 3. baskı, Saint Paul, MN: West Academic Publishing, 2001, 15-16. Ayrıca bkz. Steven Shiffrin, *The First Amendment and Economic Regulation: Away From a General Theory of the First Amendment*, *Northwestern University Law Review* 78.5, 1983.

22. Vatadaşlar Birliği ve FEC, 558 ABD, 2010, 339.

akışının sınırlanmamış olması özel bir değer kazanmaktadır.

İfadenin sermaye olarak yorumlanmasında önemli olan nedir? Siyasi olanın ekonomikleşmesi sırf piyasa ilkelerinin piyasaya ait olmayan sahalara *uygulanmasıyla* değil, siyasi süreç, özne, kategori ve ilkelerin ekonomik hale *dönüştürülmesiyle* meydana gelmektedir. Kennedy imzalı görüş metninin her sayfasında gerçekleşen dönüştürmedir bu. Dünya üstündeki her şey bir pazar olduğunda, neoliberal pazarlar rekabet halindeki irili ufaklı sermayelerden ibaret olduğunda, ifade seçim pazarının sermayesi olduğunda, ifade ister istemez sermayenin özelliklerini paylaşacaktır: Hesaplanmış yatırımlarla değer kazanacak ve hamilinin konumunu daha ileriye taşıyacaktır. Tersinden söylersek, ifade seçim pazarının sermayesi halinde sunulduğunda, buna uygun şekilde sınırlama ve düzenlemelerden muaftır, farklı failler ve mahaller içinde muadilleri vardır ve sadece hamilinin çıkarlarını artırmak veya daha ileriye taşımak için mevcuttur. Siyasi ifade ile özgürlük, vicdan, müzakere ve ikna arasındaki klasikleşmiş çağrışımlardan eser kalmaz.

Kennedy imzalı görüş metninde ifade tam olarak nasıl sermaye haline gelir? Nasıl olup da, düzenlenmesi veya sınırlanmasının kendi pazaryeri açısından kötü, şirketler tarafından tekelleştirilmesinin ise herkes için iyiymiş gibi göründüğü bu ekonomik terimlerle sunulur? Kennedy'nin sunduğu izahatta ifadenin sermayeye dönüşümü birkaç farklı düzeyde meydana gelir.

Birincisi, ifade çoğalma ve dolaşma, sınırları aşma, kanunlar ve diğer sınırlamaların etrafından dolanma, hatta müdahale veya bastırma çabalarına nispet verme eğilimiyle sermaye gibidir.[23] Böylece ifade hem doğal hem iyi bir kuvvet gibi, haksız yere önü kesilip alıkonabilen ama asla başı ezilemeyen bir kuvvet gibi sunulmaktadır.

İkincisi, şahıslar sadece ifade üreticisi değil, aynı zamanda ifade tüketicisidir ve her iki uçta da hükümet müdahalesi tehlike oluşturmaktadır – ilkece yanlış, etkileri bakımından zararlıdır. Kennedy, ifadelerdeki iddiaların değerine karar verenin fikir pazarı olduğunu bıkıp usanmadan tekrarlar. İfadelerin içeriği konusunda her yurttaş

23. *A.g.y.*, 364.

kendi başına hüküm vermelidir; nasıl ki hükümet diğer tüketici tercihlerini gasp etmemeliyse, bu da hükümetin belirleyeceği bir mesele olmamalıdır.[24] Kennedy bu tartışma içinde, siyasette ortak müzakere ve yargıdan ya da finanse edilmeyen ve görece güçsüz kalan seslerden hiç bahsetmez. Hükümetin "şahısların nereden enformasyon alacağını ya da hangi güvenilmez kaynakların sesini duymaması gerektiğini *buyurmasının*, düşünceyi kontrol etmek için sansüre başvurmasının" yanlışlığına odaklanır.[25] İfadeler bireysel tercihe göre tüketilen mallar doğuruyorsa şayet, hükümet "milyonlarca yurttaştan oluşan toplulukların (yani şirketlerin) siyasi ifadelerini yasaklayarak" ve tüketicilerin neleri bilebileceğini ya da göz önüne alabileceğini vesayetçi biçimde sınırlandırarak bu piyasayı çarpıtmaktadır. Bir kez daha, ifade siyasi pazarın sermayesi ise şayet, o serbest dolaşabildiğinde biz siyasi açıdan özgürüz demektir. İfadenin serbest dolaşımı da, ancak şirketler hangi ifadeleri finanse edebilecekleri veya yaygınlaştırabilecekleri konusunda sınırlanmamış olduklarında mümkündür.

Üçüncüsü, Kennedy ifadeyi bir dışavurum veya diyalog mecrası değil, tıpkı sermaye gibi yenilikçi ve üretken bir şey olarak kurar. "İfade özgürlüğü kavramına içsel yaratıcı bir dinamik" vardır ve bu dinamik "teknolojide meydana gelen süratli değişimler"le canlı bir şekilde kesişip kamu yararını doğurmaktadır.[26] Kennedy ifadenin bilhassa bu yönünün, "belli mecralarda ya da belli konuşmacılara ait siyasi ifadeleri sınırlandıran bir kanunun devam ettirilmesine karşı" durduğunu savunur.[27] Bir kez daha, her sermaye gibi ifadenin de sahip olduğu dinamizm, yenilikçilik ve üretkenlik hükümet müdahalesiyle köreltilmektedir.

Dördüncüsü ve ifadenin seçim piyasasının sermayesi olarak tesis edilmesi bakımından belki en önemlisi, Kennedy ifadenin gücü ile hükümetin gücünü doğrudan ve sıfır toplamlı bir karşıtlık içine yerleştirir. Çoğunluk görüşünü ifade eden uzunca metin boyunca tekrar tekrar, ifadeyi özgürlükle, hükümeti ise kontrol, sansür, vesa-

24. *A.g.y.*, 349-50. 25. *A.g.y.*, 356.
26. *A.g.y.*, 354. 27. *A.g.y.*, 364.

yetçilik ve bastırmayla özdeşleştirir.[28] İfade özgürlüğü ile hükümetin buluştuğu noktalar, birbirlerine karşı geldikleri noktalardır: Birinci Ek Madde'de belirlenen ifade hakkının "öncülünün hükümetin gücüne ilişkin güvensizlik olduğu"nu ve "yetkililerin halka hesap verebilir olmasını sağladığı için demokrasinin vazgeçilmez mekanizmalarından biri" olduğunu savunur.[29] Görüş metninde bu tema üstüne diğer çeşitlemeler şunlardır:

> Birinci Ek Madde [tasarlayanlar tarafından] toplumun en öne çıkan mecralarında siyasi ifadenin baskı altına alınmasına göz yuman bir şey gibi düşünülmemişti şüphesiz. İfade özgürlüğünün bastırılmasına karşı bir yanıt olarak düşünülmüştü.[30]
>
> Hükümet şahısların nereden malumat alacağını ya da hangi güvenilmez kaynakların sesini duymaması gerektiğini buyurmak için ceza hukuku dahil olmak üzere tüm gücünü kullandığında, düşünceyi kontrol altına almak için sansüre başvuruyor demektir. ... Birinci Ek Madde kendi başına düşünme özgürlüğünü tasdik eder.[31]

Birinci Ek Madde'ye ve siyasi ifadenin amacına ilişkin bu yorumda, hükümet ile ifade, neoliberal ekonomide hükümet ile sermaye arasındaki ilişkiye koşut tarzda, birbirleriyle savaş halindeki kuvvetler olarak konumlandırılır.

Yargıç Kennedy imzalı görüş metninde Birinci Ek Madde insan hakkı veya yurttaşlık hakkı olarak değil sermaye hakkı gibi tasavvur edilmektedir. Kennedy'nin amacı düşüncelerin, müzakerenin ya da demokratik siyasi alanın sağlamlığının düzenleme veya müdahalelere karşı korunması değil, önü kesilmemiş bir ifade akışıdır (sağnak). Bir yandan haklar ve şahıslardan bahseden bir dil kullanırken, diğer yandan ifadeyi ve ifade özgürlüğü haklarını fiilen bireylerden kopartır Kennedy; şirketlerin ifade özgürlüğü haklarının korunmasına dönük hamleyi hazırlayan budur. Yani Vatandaşlar Birliği kararında asıl sorun (kararı eleştirenlerin sık sık belirttikleri gibi) bireyin haklarının şirketlere tanınmış olması değil, ifade akışları sermaye akışı statüsüne büründüğünde ve tüm failler kendi ser-

28. *A.g.y.*, 339-40, 353, 356.
29. *A.g.y.*, 339.
30. *A.g.y.*, 353.
31. *A.g.y.*, 356.

mayelerinin değerini artırmanın peşinden koşar hale geldiğinde bireylerin halk egemenliği içinde hak sahibi katılımcılar olmaktan çıkmasıdır.

Kennedy'ye göre ifade ve sermayenin serbestçe dolaşması gerektiği gibi, bu serbestliğin tek düşmanı da hükümettir. Bu formülasyonda, en yoksul yurttaştan başlayıp en zengin şirkete varıncaya kadar toplum ve ekonominin tüm üyeleri, hükümet müdahalesi veya sansürünün potansiyel mağdurları biçiminde birbirine bağlanır. Bireyler ve şirketler bu şekilde müttefik haline getirildiğinde –hatta yüz yüze oldukları tehlikeler bakımından özdeş hale getirildiklerinde– şirketlere ait ifadenin ayırt edici gücü örtbas edilmekle kalmayıp, savunulacak bir dava haline dönüşür. Karşı durulması gereken şey, "iyi gözle bakılmayan belli yurttaş birliklerinin –şirket biçimini almış olanların– cezalandırıldığı" ve "kamuya olgu ve kanaat bildiriminde bulunmalarının" önlendiği, böylece kamunun "işlevini görmesi için hayati önem taşıyan bilgi ve kanaat"ten mahrum kaldığı koşullardır.[32]

Böyle bir retorikle yapılandırılmış, içinde sadece ifadelere ve ifadelerin hükümet tarafından tehlikeye atılmasına yer veren, önü kesilmemiş ifade akışının herkesin yararına olduğu, hükümet müdahalesinin ise her zaman bir şeyleri hedef tahtasına oturtup ayrımcılık yaptığı bir sahada, konuşmacılar arasındaki önemli farklar ortadan kaybolur. Konuşmacı ister evsiz bir kadın olsun isterse Exxon şirketi, nasıl ki sermaye sermayeyse, ifade de ifadedir. Analiz ve eylem sahası içindeki tabakalaşmışlığın ve güç farklarının bu şekilde gözardı edilmesi neoliberal rasyonalitenin canalıcı özelliklerinden bir tanesidir; sermaye ile emek, mal sahibi ile üretici, emlak sahibi ile kiracı, zengin ile yoksul arasındaki ayrımları söylem yoluyla ortadan kaldıran özelliğidir tam da. Ortada sadece sermaye vardır; normatif idaresi ve müdahaleden muaf olma hakkı bakımından, insan sermayesi mi, şirket sermayesi mi, finans sermayesi mi, türev sermaye mi olduğunun, iri mi ufak mı olduğunun önemi yoktur. Keza Vatandaşlar Birliği kararında da ortada sadece ifade vardır; her

32. *A.g.y.*, 356, 354, 355.

ifade aynı hakka, fikir pazarını aynı şekilde zenginleştirme kapasitesine, yurttaşlar tarafından aynı şekilde değerlendirilme kapasitesine sahiptir ve hükümet tarafından aynı şekilde sınırlanma veya bastırılma tehlikesine maruzdur.

Özetle, Yargıç Kennedy'nin formülasyonunda, doğal, bastırılamaz, dinamik ve yaratıcı tabiatıyla, piyasa sahasında işlem görmesi ve dolaşımıyla, farklı toplumsal faillere göre ayrışmayan duruşuyla, üretici ve tüketici tercihi yoluyla özgürlük üretmesiyle, serbest olma hakkına sahip olmasıyla ve hükümet düzenlemelerine toptan karşıtlık içinde olmasıyla, ifade de sermaye *gibidir*. İleride göreceğimiz üzere, ifade sermaye *olarak* iş görüp, Kennedy'nin tabiriyle "siyasi pazar"da hamilinin konumlanışını geliştirir. İfadenin anlamı, karakteri, gayesi ve değerinin bu şekilde siyasi düzlemden ekonomik düzleme geçirilmesi, siyasi ve etik alanda neoliberal rasyonalitenin gelişiminin çok net bir dışavurumudur. Aynı zamanda, ifade pazarına giriş üstündeki sınırlamaların kaldırılması, bu pazar içinde iş görmeye ilişkin düzenlemelerin bertaraf edilmesi ve bu pazar içindeki güç ve etki dağılımlarına ilişkin kaygıların bastırılmasına dönük argümanlara destek oluşturmaktadır. Bu ekonomikleştirme bir kez gerçekleştirildikten sonra, ifadenin iş gördüğü pazarı imal edilmiş bir eşitlik veya yeniden bölüşüme maruz bırakmak, Keynesçi bir ahlaki ve teknik hatadan ibarettir. Tüm piyasalar dizginlenmemiş rekabette temellenen ve bu sayede gelişen doğal eşitlik alanlarıysa şayet, hükümet girişi kolaylaştırabilir ve rekabeti teşvik edebilir, ama bunun dışında davetsiz bir misafirdir. Bundan dolayı, şirketlere ait ifadelere sınır getiren önceki Yüksek Mahkeme kararlarının, fikirlerin oluşturduğu ve Birinci Ek Madde ile korunan "açık pazar"a müdahale olduğunu düşünür Yargıç Kennedy.[33]

33. *A.g.y.*, 354.

ÇOĞALAN PAZARLAR

İfadenin sermaye olarak sunulması gibi pazarların çoğalması da, Vatandaşlar Birliği kararıyla birlikte meydana gelen hukuk ve siyasetin ekonomikleştirilmesinin göstergelerinden biridir. Kennedy ifade ve fikir pazarlarına sık sık anıştırma yapar ve Bellotti davasına dayanarak seçim yarışlarını "siyasi pazarlar" olarak tasvir eder.[34] Kennedy'ye göre mahkemenin önünde duran soru, ekonomik pazarda kazananların "siyasi pazar"da önleri kesilmeden iş görüp göremeyecekleri sorusudur.[35] Konuyla ilgili emsal niteliği taşıyan kararları şöyle tasavvur eder:

> Siyasi ifade, "demokrasilerde karar alma için vazgeçilmezdir ve ifade bireyler yerine şirketlerden geldiğinde de bu aynı ölçüde doğrudur." (Francis X. Bellotti ve First National Bank of Boston davası, 435 ABD 777) ... Austin, şirketlerin "ekonomik pazarda biriktirdikleri kaynakları" kullanıp "siyasi pazarda haksız bir üstünlük" kazanmalarını önlemenin yolu olarak çarpıtmanın önüne geçme mantığını savunmaya çalışmıştır. (494 ABD 659) Fakat Buckley, Hükümet'in "birey ve grupların seçim sonuçlarını etkileme konusundaki nispi kabiliyetlerini eşitlemek"le alakadar olduğu öncülünü reddetmiştir. (424 ABD 48) Buckley, bilhassa "siyasi kampanyaların hızla yükselen maliyetleri"nin hükümet yasağını kaldıramayacağını belirtmiştir. (424 ABD 26) Birinci Ek Madde'nin getirdiği koruma, konuşmacının "kamusal tartışmaya katılma konusunda sahip olduğu mali kabiliyet"e bağlı değildir. (14)[36]

Yargıç Kennedy, her şey pazar olduğunda, bir pazarda hâkimiyet kurmuş olanların muhtemelen o gücün bir kısmını diğer pazara taşıyacaklarını kabul eder. Ancak bu, pazar konumunu eşitleme yönündeki hükümet müdahalesini haklı çıkarmaz. Birikmiş servetin seçim sonuçlarını etkilemek için seferber edilmesi mümkün olsa bile, pazarlar hükümet müdahalesi ve eşitleme pratiklerinden muaf kalmalıdır. Örtüşerek, güç ve güçsüzlüğü pekiştirme yönünde birbirlerini etkileseler dahi, pazarların hepsi kendi başlarına iş görecek

34. *A.g.y.*, 313 ve 369. 35. *A.g.y.*, 313. 36. *A.g.y.*

şekilde serbest bırakılmalıdır.

Ne olur burada? Demokratik siyasi ifade, halkı ikna için kullanılan hassas, tekelleştirilebilir ve yozlaştırılabilir bir mecra olmak şöyle dursun, pazarda ve kendisi pazar olarak, engellenmemiş bir sermaye hakkı haline gelir. Keza siyasi alan da, son derece spesifik güçlerden oluşan, ortak varoluşun müzakere edilmesini, korunmasını veya dönüştürülmesini sağlayan bir saha olmak şöyle dursun, pazar olarak, her tür sermayenin –insan sermayesi, şirket sermayesi, finans sermayesi, kültürel sermaye– gelişeceği bir saha haline gelir. Neoliberal rasyonalite piyasaya özgü davranışı tek eylem ilkesi olarak tanıdığı ve piyasanın ölçüm sistemlerini insan eyleminin her alanı için tek ölçü olarak aldığı sürece, bu hamlelerin her ikisi de gayet mantıklıdır. Kennedy imzalı görüş metni sırf bu rasyonaliteye yaslanmakla kalmayıp, onu Anayasa'nın yorumlanması, demokrasi tasavvuru ve siyasi hayatın üretimi için bir dizi ilke biçiminde ifade eder. Neoliberal rasyonalite Vatandaşlar Birliği kararında anayasal ilkelerin okunmasını ve uygulanmasını sağlayan yorumsamanın kurucusudur ve bu şekilde hukuk vasıtasıyla siyaseti ekonomikleştirir.

ŞİRKETLER İÇİN SIKI DENETİM

Yargıç Kennedy her alanı piyasalaştırırken, siyasi alanda şirket kaynaklı ifadeler üstündeki düzenlemenin kaldırılması yönündeki argümanına destek oluşturmak için görüş metnine yurttaşlık hakları söyleminden başlıca unsurları da yedirir. Şöyle olur bu.

Kararın en mahut bölümlerinden birinde Yargıç Kennedy, şahıs (yahut şahıs kümesi veya birliği) olarak tasavvur edilen şirketlerin, tüm şahıslar gibi siyasi alanda konuşma hakkına doğrudan sahip olduğunu savunur. Nasıl ki zenginlerin satın alma kapasitesinin daha yüksek olması özel mülkiyet haklarının daraltılması anlamına gelmiyorsa, şirketlerin kendi ifadelerini yayma konusunda mali güçlerinin daha fazla olması da onların konuşma hakkının kısıtlanması anlamına gelmemelidir. Klasik iktisatçı liberaller gibi neoliberaller için de, eşitlik hak kullanımından doğan sonuçlara değil hakların dağılımına ilişkindir.

Yargıç Kennedy şirketlerin siyasi ifade hakkını, yurttaşların malumat toplamalarını doğrudan etkileyen bir şey olarak da çerçeveler: "Yurttaşların mutabakata ulaşmak için soruşturma ... duyma ... konuşma ... ve malumattan faydalanma hakkı, aydınlanmış özyönetimin önkoşulu ve bunun korunmasında mecburi bir araçtır" ve "bu nedenlerle siyasi ifadenin, kendisini kasten veya istemeden baskı altına alacak kanunlar karşısında baskın çıkması gerekir."[37] Yani Kennedy'nin amacı hem şirketlerin konuşma hakkının hem de yurttaşların bilme hakkının korunmasıdır; ifade pazarına hükümet müdahalesi olduğunda, bu haklardan ikincisinin sınırlandığını savunur. "Muazzam servet birikimlerinin çarpıtıcı etkilerini" önleme amacıyla ifadeye getirilen sınırlamalar, yurttaşlar için koruyucu değil mahrum edicidir.[38] Görüş açılarından biri baskı altına alınmakta, toplumun kayda değer bir kesiminin sesi işitilmemektedir:

> Şu an yüz yüze olduğumuz sansürün muazzam bir kapsamı vardır. Hükümet, "ekonominin en önemli bölümlerini en iyi temsil eden sesleri susturmuş durumdadır." Mitch McConnell ve Federal Seçim Komisyonu arasındaki dava, 257-258. Seçmen kitlesi de, "işlevini görmesi için hayati önem taşıyan malumat, bilgi ve kanaatten mahrum bırakılmaktadır." Sanayi Örgütleri Sendikaları Federasyonu ve ABD davası, 335 ABD 144. Kâr amacı güden ve gütmeyen muhtelif şirketlerin ifadelerini baskı altına alan Hükümet, bu şirketlerin ses ve görüş açılarının kamuya ulaşmasını ve seçmenlere hangi şahıs veya kurumların çıkarlarına düşman olduğu konusunda tavsiyede bulunmasını önlemektedir.[39]

Dahası da var: Yargıç Kennedy'ye göre şirketlerin siyasi ifadeleri bilhassa kıymetli olabilir, oysa korunma ihtimali en düşük olan ifadeler bunlardır. Kennedy imzalı görüş metninde, önceki Yüksek Mahkeme kararlarıyla susturulan, hükümet bürokrasisi tarafından sırtlarına yük bindirilen, olağan siyasi söylemde önyargıya maruz kalan şirketler ifade hakları bakımından kuşatma altında ve mağdur edilmiş gibidir, mimlenmiş bir sınıfa yakın düşerler. "Konuşanın kimliğine dayalı ifade sınırlamaları," der Kennedy, "çoğu zaman

37. *A.g.y.*, 339-340.
38. *A.g.y.*, 354; Austin, 494 ABD 660'a atıfla.
39. *A.g.y.*, 354.

içeriği kontrol etmenin bir yolundan ibarettir".[40] Ve daha kötüsü:

> Hükümet, kanun yoluyla yeğlenen belli konuşmacılar belirlediğinde, içeriği düzenleme gayesi veya etkisi dışında, anayasal bir yanlışa da düşebiliyor. Hükümet bazılarının konuşma hakkını ellerinden alıp başkalarına verdiğinde, dezavantajlı şahıs veya sınıfı ifade yoluyla konuşmacının sesine kıymet, itibar ve saygı kazandırma hakkından mahrum bırakmaktadır. Hükümet bu yollarla kamuyu mahrum bırakmamalı, hangi konuşma ve konuşmacıların dikkate değer olduğunu belirleme imtiyazını kendi üstüne almamalıdır. Birinci Ek Madde konuşma ve konuşmacıyı ve her birinden yayılan fikirleri koruma altına alır.[41]

Özetle, hükümetin diğerlerinin arasında herhangi bir konuşmacıya ayrıcalık tanıması klasik bir ayrımcılıktır, haklarından mahrum kalan özneyi (şirketler) dezavantajlı bir şahıs veya sınıf haline getirir. Böyle bir ayrımcılık yüzeyde yanlış olduğu gibi, söz konusu şahıs veya sınıfı konuşan yaratıklar dünyasında kendi değerini konuşma yoluyla ifade etme kabiliyetinden de yoksun bırakmaktadır. Böylece sürüp giden bir önyargı döngüsü vardır: Kendilerine karşı önyargı bulunduğu için konuşma hakları yadsınan şirketler, bu önyargıyı tersine çevirip kamusal kıymetlerini artırma aracından da mahrum bırakılmaktadır. Ve yine, "hangi konuşmanın kamusal tüketim için güvenli olduğunu" hükümet seçer olduğunda, kamu da yargı yetisini kullanma hakkından mahrum kalmaktadır.[42] Bu yorumda, Birinci Ek Madde sadece ifadeyi korumanın ötesinde, tüm tarafların –şirketler, yurttaşlar, topluluklar– şerefini ve konuşma, dinleme ve yargılamanın değerini koruma altına almaktadır.

Yurttaşlık haklarına özgü dilin piyasa diline ilave olarak nasıl iş gördüğünü kavrayabilecek durumdayız artık. Şirketler de diğer tüm şahıslar gibi, siyasi alanda ifade özgürlüğü haklarına sahiptir. Vatandaşlar Birliği kararında amaç, tarih boyunca haklarından mahrum bırakılmış bir sınıf için bu hakların güvence altına alınması, böylece o sınıfın siyasi pazarda serbestçe rekabet edebilmesi ve bu zenginleşen rekabetten herkesin faydalanmasıdır. Burada azınlık söyleminin iki farklı döneminden iki farklı çizgi, şirketlerin seçim

40. *A.g.y.*, 340. 41. *A.g.y.*, 340-41. 42. *A.g.y.*, 336.

konusundaki ifadelerine ilişkin düzenlemelerin kaldırılması lehine seferber edilir: klasik, ilerici hak eşitliği argümanı ve daha yakın tarihli çeşitlilik-herkesi-zenginleştirir argümanı. Düştüğü muhalefet şerhinde Yargıç Stevens'ın belirttiği gibi, kamunun hiçbir zaman daha fazlası için yaygara koparmadığı bir şey için, yani siyasette şirket nüfuzunu artırmak için bu iki argümana birden yaslanan Yargıç Kennedy, mahkemeyi güçlü olanların değil, sevilmeyen, istenmeyen ve tarih boyunca dışlanmış olanların haklarını tanıyan bir konuma yerleştirir.[43] Bu sınıfın yakasından düşülmesi, aynı anda evrensel haklar davasının ilerlemesi ve demokrasinin siyasi pazarının zenginleşmesidir.

HAKLARA KARŞI PİYASALAR

Hak söyleminin bu şekilde işe koşulmasının bir etkisi, ayrımcılık ve devlet iktidarına karşı direniş aracı olarak yurttaşlık haklarıyla siyasi hakların tertemiz erdeminin, bunların da ekonomikleştirme vasıtasıyla yoldan sapmış olduğunun üstünü örtmesidir. Siyasi hakların kapsayıcılık ve eşitlikçilik vaadi, Kennedy'nin onları yerleştirdiği pazarların temel dinamiğini perdeler: güçlü olanın zayıfı ezdiği rekabeti. Şirketlerin ifade özgürlüğü hakları teknik olarak başkalarının ifade özgürlüğünü ortadan kaldırmaz, ama şerh metninde Yargıç Stevens'ın belirttiği gibi, şirketler radyo ve televizyon yayınlarını yalayıp yuttuğunda ve medyada reklamların fiyatını yükselttiğinde, finansmanı daha az olan görüşler dışarı itilecektir.[44] Soyut düzlemde ifade haklarından faydalanabilecek kişi sayısında bir sınır yoktur, ama belli bir ortamda belli bir zamanda ne kadar ifade payının alınıp satılabileceği konusunda sınırlar vardır. Bundan dolayı, demokratik siyasetin piyasaya boyun eğmesi, eşit katılım haklarını yolundan saptırır; tersinden söylersek, siyasi katılım hakları piyasalaştırıldığında ilk zayiat siyasi eşitliktir.

Şerh metninde Yargıç Stevens, bu gelişmeyle birlikte uzun süredir benimsenen bir ilkenin, "çoğunluğun sesinin azınlık tarafından

43. *A.g.y.*, 469-71. 44. *A.g.y.*, 472.

bastırılmasını önlemek için bazılarının ifade özgürlüğünü" sınırlama ilkesinin tırpanlandığını belirtir.[45] Kennedy'nin hükmüne dayanak oluşturan davaları –Austin, Bellotti, Buckley ve McConnell davaları– yeniden yorumlayıp tam tersi sonuçlar çıkarır. "Geçtiğimiz yüzyılda Kongre, şirketlerin aday seçimlerine iştirakinin düzenlenmesine tekrar tekrar ihtiyaç duyulduğunu göstermiş," Yüksek Mahkeme de gereğine uygun bir şekilde bu ihtiyacı haklı bulmuştur.[46] Hükümetin bu iki kolu, "seçim sürecinin haysiyetini korumak, yozlaşmayı önlemek, tek tek yurttaşların etkin sorumluluğunu teyakkuz halinde tutmak, paydaşların ifade ettikleri çıkarlarını korumak ve ... tek tek yurttaşların hükümete güvenini muhafaza etmek" için "şirketlerin seçimlerdeki desteği"ni sınırlayıp düzenlemiştir.[47] Yasama organları ve mahkemeler, demokrasinin muhafazasında kendilerine düşen görevi tarih boyunca tam da çoğunluğun sesinin azınlık tarafından bastırılmasını önlemek biçiminde anlamışlardır. Ancak bu önleme siyasetin ekonomikleştirilmesine düpedüz ters düşer. En yenilikçi, hırslı ve saldırgan olanın üste çıktığı bir piyasada, bu üste çıkma sayesinde siyasi hayatın yorumlanması ve şekillendirilmesinde onların "sesi"nin "kıymetli bir uzmanlık"a eşitlendiği, eşitlik ve müzakere yerine rekabet konumu ve tüketici tercihlerinin ön planda olduğu bir piyasada buna hiç yer yoktur.[48]

YOZLAŞMA VE NÜFUZ

Vatandaşlar Birliği kararında siyasi olanın esaslı bir şekilde ekonomikleştirildiği, Yargıç Kennedy'nin yozlaşmayı ele aldığı kısımda da apaçık ortadadır. Yozlaşma mevzusuna değinirken Kennedy'nin amacı bunun seçimlerde şirket harcamalarının sınırlandırılmasıyla ilgisi olmadığını göstermektir: "Seçilmiş görevlilere erişilebiliyor olması veya üzerlerinde etki sahibi olunması, bu görevlilerin yozlaşmış olduğu anlamına gelmez."[49] Bu muazzam cümle nasıl kurulabilmiştir? Buckley davasına atıf yapan Kennedy, yozlaşmanın an-

45. *A.g.y.*, 441. 46. *A.g.y.*, 446. 47. *A.g.y.*
48. *A.g.y.*, 364. 49. *A.g.y.*, 359.

lam ve mevcudiyetini açıktan *quid pro quo* düzenlemelerle sınırlar – "siyasi kayırma karşılığında dolar".[50] Siyasi yozlaşmanın klasikleşmiş tanımında, kamu çıkarlarının devamlı özel çıkarlara doğru bel vermesi söz konusudur; yozlaşma, siyasi topluluğa yerleştikten sonra tedavisi neredeyse imkânsız bir hastalık olarak teşhis edilir.[51] Ortada özel çıkarlar, sözleşmeler ve anlaşmalardan başka bir şeyin bulunmadığı ve siyasi topluluk, kamu yararı veya siyasi kültür diye bir şeyin bulunmadığı neoliberal rasyonellik sahnesinde böyle bir anlama yer verilmesi imkânsızdır. Bundan dolayı, büyük şirketler siyasi alanda mali güçlerini elbette kendi amaçları için kullanırken (örneğin yeni mali düzenlemelerin yatırım bankaları tarafından hazırlanmasını, Obamacare yasasının önemli bölümlerinin ilaç ve sigorta şirketleri tarafından yazılmasını, GDO'lar için fikri mülkiyet haklarının tarım şirketleri tarafından geliştirilmesini düşünelim),[52] bu kamu çıkarının özel çıkarlara doğru bel vermesi olarak nitelendirilmeyecektir; çünkü bir yandan neoliberalizm kamu çıkarı düşüncesinin kendisini ortadan kaldırmakta, diğer yandan şirketler artık ifadeleri kamusal olan ve ifadelerinin "içeriği ve amacı herkes tarafından değerlendirilebilir olan" şahıslar statüsüne sahiptir.[53]

Yargıç Kennedy bu nokta için, daha önce McConnell davasında hazırladığı kendi görüş metnine de atıfta bulunur, neoliberal rasyo-

50. *A.g.y.* Neoliberalleşmeyle birlikte liberal demokrasilerde bu tür açıktan yozlaşmanın ciddi ölçüde arttığı, verilen cezaların ise azaldığına dair çok fazla kanıt bulunmaktadır. Bkz. Perry Anderson'ın harikulade ve tüyler ürpertici yazısı "The Italian Disaster", *The London Review of Books*, 36.10-22, Mayıs 2014, 3-16, lrb.co.uk/v36/n10/perry-anderson/the-italian-disaster.

51. Niccolò Machiavelli, *The Prince*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988; Türkçesi: *Hükümdar*, çev. Necdet Adabağ, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008; Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract and Other Late Political Writings*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

52. Bkz. Eric Lipton ve Ben Protess, "Banks' Lobbyists Help in Drafting Bills on Finance", *New York Times*, 24 Mayıs 2013, a1, dealbook.nytimes.com/2013/05/23/banks-lobbyists-help-in-drafting-financial-bills; "Wall St. Lobbyists and Financial Regulation", *New York Times*, 28 Ekim 2013, nytimes.com/interactive/2013/10/29/business/dealbook/29lobbyists-documents.html; Ailsa Chang, "When Lobbyists Literally Write the Bill", National Public Radio, 11 Kasım 2013, npr.org/blogs/itsallpolitics/2013/11/11/243973620/when-lobbyists-literally-write-the-bill.

53. Vatandaşlar Birliği ve FEC, 558 ABD, 2010, 355.

nalitenin demokratik terimlerin anlam ve işleyişini nasıl dönüştürdüğünü biraz daha aydınlatan bir pasaj aktarır. Şöyle der McConnell davasında Kennedy:

> Temsili siyasette iltimas ve nüfuzdan kaçınmak mümkün değildir. Seçilmiş bir temsilcinin belli politikalara iltimas etmesi ve bunun zorunlu sonucu olarak seçmenler ve bağışta bulunanlar içinden bu politikalara destek verenlere iltimas etmesi doğaldır. Adaylar içinde bir tanesine oy vermenin veya bağışta bulunmanın tek değilse bile azımsanmayacak ve meşru bir nedeninin, o adayın kendisine destek verenlere onların iltimas ettiği siyasi neticeleri doğurarak yanıt verecek olması olduğu gayet iyi anlaşılmış bir şeydir. Demokrasi böyle bir yanıt verme esasına dayanır.[54]

Kennedy'nin siyasi nüfuz hakkında McConnell kararında iddia ettiği, Vatandaşlar Birliği kararında yeniden onayladığı şey nedir tam olarak? Basit bir noktadan, seçilmiş temsilcilerin seçmenler ve bağışta bulunanlar içinden doğal olarak iltimas ettikleri politikalara destek verenlere iltimas ettiği düşüncesinden başlar Kennedy; ama daha bu bile, bir makama seçilen kişinin bir bölgeyi veya o bölgedeki seçmenleri temsil etmektense, benimsediği konumla örtüşen kişilere ve paraya "yanıt verdiği"ne, "iltimas ettiği"ne işaret etmektedir. Devamında, bir adaya oy veya para vermenin "tek" nedeninin, o adayın oy verenlerin veya bağışta bulunanların arzu ettiği neticeleri doğurarak buna "yanıt verecek" olması olduğunu savunur. Burada kullanılan fiil ve fiil zamanı çok önemlidir; Kennedy'nin sonuç cümlesi –"demokrasi böyle bir yanıt verme esasına dayanır"– bu önemin altını çizer. Kennedy, oy verenlerin veya bağışta bulunanların siyasi konumları kendilerininkiyle örtüşen adaylara destek verdiğini söyleyen alışıldık görüşü bir kenara bırakıp, siyasi "temsilciler"in bu desteğe destek verenlerin beklediği siyasi neticeleri doğurarak yanıt vereceğini öne sürer. Böylece kamu hizmeti yepyeni bir anlam kazanır; temsilciler düpedüz kendilerine destek verenlerin oy ve paralarıyla satın aldıkları neticeleri doğurmak için oradadır.

54. McConnell, 540 ABD 297 (J. Kennedy imzalı görüş metni), aktaran *a.g.y.*, 359.

Şirketler dahil olmak üzere bağışçılarla seçmenleri birbirine eşitleyen Kennedy, sırf bağışçılardan bahsetmiş olsaydı daha taraflı olacak bir noktayı incelikle ele alıyor gibidir. Ama bu eşitlik, demokrasinin Kennedy'nin sözlerinde maruz kaldığı dönüşüm bakımından, yani temsiliyetçi biçimden salt piyasa biçimine geçişi bakımından hayati önem taşır aslında. Kennedy'nin yanıt verme esasına dayalı, ekonomik-sözleşmeci siyasi temsil izahatında, hepimiz yaptığımız yatırımın –bu ister kampanya bağışı isterse oy olsun– karşılığında bir şeyler elde etmeyi bekliyoruzdur. Seçilmiş görevliler adalet veya ulusal refahı güvence altına almak için, çağımızın ortak sorunlarına eğilmek veya geleceğin ortak sıkıntılarının önüne geçmek için değil anlaşma yapmak için oradadır. Bu anlaşmaların geçer akçesi oy ve para ise, büyük sermayenin de oy teslimatı sağlayarak kendi değerini ve konumunu geliştirmesi mümkündür – Vatandaşlar Birliği kararı tam da bunun önünü açmaktadır.

Kennedy'nin yozlaşma ve nüfuzu ele alışında tersine çevrilen başka anlamlar da vardır. Paradan oylara, oradan siyasi makama uzanan nüfuz zincirini şöyle formüle eder Kennedy: "Bir şirketin veya ifade hakkını kullanan başka herhangi bir unsurun seçmenleri ikna etmek için para harcamaya istekli olmasında, kamu görevlileri üstünde nihai nüfuzun halka ait olduğu önvarsayımı saklıdır." Aynı soruyu soralım; bu cümle nasıl kurulabilmiştir ve ne anlama geliyor olabilir? İçinden alındığı pasajın tamamı şöyledir: "Nüfuz veya erişim görüntüsü ... seçmenlerin demokrasiye inancını kaybetmesine yol açmayacaktır. Bağımsız bir harcama, tanımı gereği, belli bir adayla eşgüdüm içinde olmaksızın seçmenlere sunulmuş siyasi bir ifadedir. Bir şirketin veya ifade hakkını kullanan başka herhangi bir unsurun seçmenleri ikna etmek için para harcamaya istekli olmasında, kamu görevlileri üstünde nihai nüfuzun halka ait olduğu önvarsayımı saklıdır."[55]

Yargıç Kennedy'nin biraz çırpındığı bellidir: Bilhassa kimsenin inanmadığı biçimsel bir fikri, PAC'lerin bağımsız olduğu kuruntusunu yineleyen ikincisine dayalı olduğu ölçüde ilk beyanı çılgınca-

55. *A.g.y.*, 360.

dır. İlk cümleyle ikincisi arasında mantıksal gerektirim olmaması ise neredeyse ızdırap vericidir. Ancak bu tuhaf şartlar ve mantık sıçramalarının, yargıcın uzandığı ve yeni bir ifade tarzı oluşturmayı gerektiren yepyeni anlam kümesiyle de açıklanması mümkündür. (Yozlaşma niteliğinde olmayan) nüfuza burada yanıt verme biçiminde yeni bir tanım getirilmekte, yanıt verme de dar bir biçimde paranın peşinden gitmek olarak belirlenmektedir. Şirketler tarafından finanse edilen süper PAC'lere, ifade çerçevesinde yeni bir tanım getirilmektedir. Süper PAC, tanımı gereği, bağımsız siyasi ifadedir, çünkü doğrudan şirketlerin veya siyasi kampanyanın sesi değildir: Ayrık tüzel kişiliğinden dolayı her ikisinden de bağımsızdır süper PAC. Ve süper PAC'lerin amacı şirketlere ait ifadelerin seçmenleri ikna etmesini sağlamaksa şayet, seçilmiş görevliler üstünde en büyük nüfuzun seçmenlere ait olması (neoliberal ekonomik) akla yatkındır; yoksa şirketler doğrudan siyasetçileri etkilemek dururken ne diye seçmenleri ikna etmekle uğraşsın ki? Dolayısıyla seçmenler sınırsız şirket kaynaklarına maruz kaldıklarında dahi, diye avunur Yargıç Kennedy, demokrasi sapasağlam kalır; çünkü süper PAC'lerde asıl mesele adaylar üstünde doğrudan etkide bulunulması değil, "nihai nüfuz"un kaynağını oluşturan oyları getirmektir.

Peki ama, bilhassa burada tanımlanan biçimiyle, oylar hangi mânâda nüfuza özdeştir? Yani iltimas ve yanıt verme hakkındaki önceki pasajla bu pasajı birbiriyle nasıl bağdaştırabiliriz? Kennedy bu sefer oylarla finansal katkı arasında bir ayrım yapıyor gibidir; demokrasiyi her ikisine de yanıt verilmesine dayanan bir sistem diye tartışırken atladığı bir ayrımdır bu. "Nihai nüfuz"un seçmenlere ait olduğunu, ama şirketlerin süper PAC'ler yoluyla onları ikna etmenin peşinde olduğunu söylerken, seçmenlerin şirketlerin siyasi nüfuzlarını kullanmalarını sağlayan araçlardan ibaret olduğunu kabul etmiş olmaz mı Kennedy? Demokrasi, şirket tahakkümünün cilası veya meşruluk kalkanından ibaret kalmış değil midir?

Yargıç Kennedy elbette meseleyi başka yöne çevirip bir kez daha şirketlere ait ifadenin demokratik sürece, halk müzakerelerine ve egemenliğe yaptığı vazgeçilmez katkının altını çizer. Otomobil işçileri ile ABD arasındaki davada 1957'de çıkan, tekrar incelenmek

üzere geri gönderilen kararda üç yargıcın hazırladığı şerh metninden uzun alıntılar yapar:

> Anayasamıza göre egemenlik Biz Halk'a aittir. Son söz halkındır. Kanunları yapanlar halkın sözcüsüdür. Halk, oylarıyla ulusun kaderini tayin eder. Bundan dolayı, her seçim döneminde iletişim kanallarının hepsinin halka açık olması, görüş açılarından hiçbirinin sınırlanmaması veya engellenmemesi, halkın topluluk içinde bulunan her grubun görüşlerine erişebilir olması önemlidir – hayatidir.[56]

Bu yüzden 1957 tarihli şerh metninde, "belli bir grubun fazla güçlü" addedilmesinin Birinci Ek Madde'nin getirdiği hakların herhangi bir gruptan –işçi veya şirket grubundan– esirgenmesine gerekçe oluşturmadığı sonucuna varılır.[57] Yani şirketler "ifadede bulunmak" suretiyle siyaset üstünde etkili olmalarını sağlayacak seçmenleri ikna etmeye çalışırken, bu ikna süreci halk egemenliğinde elzem rol oynayan "seçmenin bilgilendirilmesi" biçiminde tasavvur edilir. Üçkâğıt mıdır bu? Yoksa yine, demokrasiyi tasavvur etmenin yeni bir yolu mudur – seçmenlerin şirketlerin görüş açısına bağımlı olduğu, bizatihi ifade sermayenin bir biçimi olduğu için şirketlerin ifade özgürlüğü haklarına sahip olduğu, seçimlerin kaynaklar konusundaki adaletsizliği verili kabul eden siyasi pazarlar olduğu, siyasi reklamcılığın nesnel değer veya kamu yararından koparıldığı, nüfuz ve hatta *quid pro quo* oyununda herkesin rol aldığı bir demokrasi tasavvuru?

•••

Vatandaşlar Birliği kararında tersyüz edilen pek çok demokratik anlam, bu kararın ABD'de şirket kaynaklarının seçimleri dönüştürmesine izin vermekten çok daha fazlasını yaptığına işaret etmektedir. Mahkemenin şirketlerin de insan haklarına sahip olması yönündeki ısrarıyla, şirket ifadelerinin demokrasi için hayati olduğunu ilan etmesiyle, siyasi ifadenin etkileri veya siyasi ifadeye erişim hususun-

56. Otomobil İşçileri ve ABD, 352 ABD 593, 597; muhalefet şerhi J. Douglas, ayrıca C. J. Warren ve J. Black, aktaran Vatandaşlar Birliği 344.

57. *A.g.y.*

da eşitlik kaygılarını bir kenara bırakmasıyla, siyasette şirketlerin sınırsız gücüne ruhsat ve meşruluk verdiği bellidir. Ama daha derine inen ve daha önemli bir şey daha yapar mahkeme: Siyaseti, hakları, temsili ve ifadeyi ekonomikleştirmeye tabi kılarak, liberal demokrasinin anahtar bileşenlerini saptırır – halk egemenliğini, serbest seçimleri, siyasi özgürlüğü ve eşitliği. Her fail ve faaliyeti piyasa terimlerine tercüme etmesiyle, yurttaşlığın siyasi anlamını yok eder ve ekonomik düzenle siyasi düzen arasındaki hayati ayrımı, halk egemenliğinin en ılımlı versiyonu için bile elzem olan ayrımı ortadan kaldırır. Demokrasinin ayırt edici biçimde siyasi değerliği ve mahallini saldırganca bir yana bırakır, demokratik koşullar ve kültürlerin kırılganlığına sırt çevirir. Demokratik siyasi müzakere ve seslerin yerine, sermaye biçiminde formüle edilmiş bir ifade ve engellenmemiş bir sermaye hakkı biçiminde formüle edilmiş bir ifade özgürlüğü geçirir. Siyasi bilgi ve siyasi katılımı, birey veya şirketlerin ekonomik konumlarını siyasi bir konum olarak duyurmalarıyla elde ettikleri sermaye artırımına indirger. Hükümetin getirdiği düzenleme veya sınırlamaları her yerde özgürlüğe düşman olarak gören mahkeme, sermaye akışları ile ifade akışlarını, ortak bir düşman –düzenleyici devlet– karşısında aynı özellik ve hakların paylaşıldığı tek bir potada eritir.

Bunların hepsi demokrasi düşüncesi ve pratiğinin tarihi içinde yeni hamlelerdir. Her biri liberal demokrasinin kurum ve pratiklerinin içini oyduğu gibi, başka herhangi bir demokratik biçimin serpilebileceği sahayı da yakıp kül eder. Hep birlikte, bunun önem taşıdığı bir demokrasi kavrayışının ortadan kalkması tehlikesini doğurmaktadırlar.

6.

İnsan Sermayesinin Eğitilmesi

> Her biriniz hayat yolculuğunuzun bundan sonraki bölümüne Cornell'de eğitim almış olmanın muazzam getirisiyle başlıyorsunuz. İnsan sermayesi oluşturma yönünde sürekli bir kararlılığı yanınızdan eksik etmeyeceğinizi, bu sayede daha fazla insanın rüyalarının peşinden koşma fırsatı bulacağını ... umuyorum.
>
> David Skorton, Cornell Üniversitesi Rektörü, 2014, mezuniyet konuşması

> Ticari bir ruhun sakıncaları şunlardır: İnsanların zihinleri daralır ve daha üst düzeylere çıkamaz hale gelir. Eğitim küçümsenir yahut en iyi ihtimalle ihmal edilir ve kahramanlık ruhu neredeyse büsbütün söner. Bu kusurlara çare bulunması, ciddi ilgiyi hak eden bir konudur.
>
> Adam Smith, *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms* (Adalet, Polis, Gelir ve Silahlar Üstüne Dersler)

Neoliberalizmin Avrupa-Atlantik dünyasında hâkimiyet kazanmasının doğurduğu büyük kayıplardan bir tanesinin, kolay erişilebilir ve hesaplı yükseköğretim olduğunu söylemek âdet olmuştur.[1] Bu bölümde, bu kaybın bizatihi demokrasi için nasıl bir tehdit oluşturduğunu konu edeceğim. Yurttaşlar meşgul oldukları erk ve sorunları

1. Bkz. Frank Donoghue, *The Last Professors: The Corporate University and the Fate of the Humanities*, New York: Fordham University Press, 2008; Christopher Newfield, *Unmaking the Public University: The Forty-Year Assault on the Middle Class*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008; *Reclamations* dergisi; "The Humanities and the Crisis of The Public University", Colleen Lye,

anlamadan, daha doğrudan müşterek yönetim pratiklerini bırakın, sırf düşünüp taşınarak temsilci seçmek veya halk oylamalarında oy vermek anlamında dahi kendi kendilerini yönetemezler. Bu anlayış için gereken araçların temin edilmesi geçtiğimiz iki yüzyılda Batı'da kamusal ortaöğretim ve yükseköğretimin anahtar öncüllerinden biri olmuş, bilhassa Amerikan üniversitelerinde liberal sanatlar müfredatının gelişmesine dayanak oluşturmuştur. Son yıllarda bu öncülün yerini, öncelikle insan sermayesinin gelişimi bakımından kıymet taşıyan bir eğitim formülasyonu almıştır; burada insan sermayesi, bireyin, iş dünyasının ve devletin rekabetçiliğini azamiye çıkarmak için artırması gereken şeydir.

Kitap boyunca, neoliberalizmin sadece ekonomi politikası olarak değil, piyasa değerleri ve ölçüm sistemlerini hayatın her alanına yayan ve insanı salt homo oeconomicus çerçevesinde tasavvur eden bir yönetim rasyonalitesi olarak anlaşılması gerektiğini savundum. Yani neoliberalizm önceden kamusal destek ve değer gören şeylerin özelleştirilmesiyle –bireysel üretim ve tüketim için piyasaya devredilmesi– yetinmez. Daha ziyade, insanlar ve bilhassa insanlar dahil olmak üzere, her şeyi her yerde sermaye yatırımı ve sermayenin değer kazanması biçiminde formüle eder. Bu rasyonalitenin kamusal yükseköğretimin liberal sanatlar ayağını ilgilendiren, birbiriyle bağlantılı dört etkisi vardır.

Christopher Newfield ve James Vernon (haz.), *Representations* 116.1, 2011; Henry A. Giroux, "Neoliberalism, Corporate Culture, and the Promise of Higher Education: The University as a Democratic Public Sphere", *Harvard Educational Review* 72.4, 2002, 186-94; Bill Readings, *The University in Ruins*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997; Jane Kelsey, "Privatizing the Universities", *Journal of Law and Society* 25. 1, 1998, 51-70; Matthew Fitzsimons, "Managerialism and the University", *New Zealand Journal of Tertiary Education Policy* 1.1, 2004, 1-3; Suzanne Mettler, *Degrees of Inequality: How Higher Education Politics Sabotaged the American Dream*, New York: Basic Books, 2014; Roger Brown ve Helen Carasso, *Everything for Sale?: The Marketisation of UK Higher Education*, Londra: Routledge, 2013; Andrew McGettigan, *The Great University Gamble: Money, Markets and the Future of Higher Education*, Londra: Pluto, 2013; Jordan Weissman, "The 38 States That Have Slashed Higher Education Spending", *Atlantic*, 23 Ocak 2013, theatlantic.com/business/archive/2013/01/the-38-states-that-have-slashed-higher-education-spending/267427/.

Bunlardan ilki, hangi türden olursa olsun *kamu mallarından* bahsetmenin ya da onu güvence altına almanın gitgide güçleşmesidir. İnsan davranışının ve kurumların her boyutunu kuşatan piyasaya ait ölçüm sistemleri, üniversitelerin, kütüphanelerin, parklar ve tabiatı koruma alanlarının, kent hizmetleri ve ilkokulların, hatta yollar ve kaldırımların niye kamusal erişime açık olduğu veya olması gerektiğini, masraflarının niye kamu tarafından karşılandığını veya karşılanması gerektiğini açıklamayı günbegün güçleştirmektedir. Bunlar ne diye kamu tarafından finanse edilmeli ve yönetilmelidir? Neden herkes tarafından erişilebilir olmalıdır? Masrafları niçin sadece "tüketicileri" tarafından karşılanmamalıdır? Bu tür soruların günümüzde genellikle başka bir soruya, mal ve hizmet tedarikinde bir yanda hükümetin, diğer yanda özel sektörün rolü nedir sorusuna tercüme ediliyor olması, kamusallığın değeri ve dağarcığının kaybolmakta olduğunun belirtilerinden biridir zaten. Bu tercüme esnasında hükümet kamuya özdeş olarak değil, sadece piyasadaki faillerden bir diğeri olarak belirlenmektedir. Bu sırada yurttaşlar da, iktidarı ve belli kamusal malları, alanları, deneyimleri paylaşan demokratik bir siyasal varlığın üyeleri değil, yatırımcı veya tüketici haline getirilir.

İkincisi, neoliberal rasyonalitenin siyaset ve hukuk dahil her alana yayılmasıyla birlikte, *demokrasinin* kendisi kökten bir dönüşüme uğramaktadır. "Eşitlik", "özerklik" ve "özgürlük" terimlerinin ayırt edici siyasi anlamlarının yerini ekonomik değerlikleri almakta; kim olduğumuz, ne olmamız veya nereye doğru gitmemiz gerektiği, halk olarak ne yapıp yapmamamız gerektiği hakkında adalet üstünden çerçevelenmiş tartışmaların yerini, uzmanlık, piyasanın ölçüm sistemleri ve en iyi pratikler yoluyla yönetişimin almasıyla birlikte, halk egemenliğinin ayırt edici değeri giderek ortadan kaybolmaktadır. Demokrasilerin kamusal hayat ve müşterek yönetim için eğitimli katılımcılar değil, teknik beceri sahibi insan sermayesi gerektirdiği anlayışı yerleşmektedir.

Üçüncüsü, günümüzün piyasaya ait ölçüm sistemleri, yurttaş özneler dahil olmak üzere *özneleri* kendi kendine yatırım yapan insan sermayesi olarak biçimlendirmektedir. İnsan sermayesinin itici

gücü, eskinin homo oeconomicusunda olduğu gibi çıkarları değildir. Klasik liberal özne hayatını dilediği gibi oluşturma, değerlerini dilediği gibi seçme özgürlüğüne de sahip değildir. İnsan sermayesi daha ziyade değerinin artmasını veya en azından düşmemesini sağlayacak yollardan kendi kendisine yatırım yapmakla sınırlanmıştır; bunlar arasında, eğitim gibi girdileri dengelemek, meslekler, iskân, sağlık ve emeklilik alanında piyasalardaki değişimleri öngörüp bunlara uyum sağlamak, romantik pratikleri, çiftleşme pratiklerini, yaratıcı pratikleri ve boş zaman pratiklerini değer artıracak şekilde düzenlemek vardır. Kavrayışlı demokratik yurttaşlık için gereken bilgi ve deneyimin elde edilmesi, insan sermayesinin bilhassa ilgilenmediği bir şeydir.

Dördüncüsü, *bilgi, düşünce ve öğretim* neredeyse sadece sermaye gelişimine katkıda bulundukları ölçüde değer görüp arzu edilmektedir. Bu sadece teknik bilgi ve beceri arzusuna indirgenebilir değildir. Günümüzde birçok meslek –hukuk, mühendislik, tıp– analiz kabiliyeti, iletişim becerileri, çokdillilik, sanatsal yaratıcılık, icat yeteneği, hatta yakın okuma becerileri gerektirmektedir. Ancak bilgi arayışının tek amacı sermaye değerinin artmasıdır – insan, şirket veya finans sermayesinin. Amaç yurttaşların kapasitelerinin geliştirilmesi, kültürün ayakta tutulması, dünyanın tanınması ve farklı ortak yaşam tarzlarının oluşturulması değildir. Amaç pozitif "yatırım getirisi"dir – Obama yönetiminin geleceğin yükseköğretim tüketicileri için üniversitelerin puanlanmasında önerdiği başlıca ölçüm sistemlerinden biriydi bu.[2]

DEMOKRASİ

"Demokrasi" halkın tamamının siyasal varlığı, dolayısıyla kendisini yönettiği siyasi biçimin adıdır. Bunu gerçekleştirmenin en iyi yolu, hangi tamamlayıcı ekonomik, toplumsal, kültürel ve teolojik ko-

2. Obama'nın önerisinin ana hatları için bkz. "FACT SHEET on the President's Plan to Make College More Affordable: A Better Bargain for the Middle Class", whitehouse.gov/the-press-office/2013/08/22/fact-sheet-president-s-plan-make-college-more-affordable-better-bargain-.

şul ve pratiklerin ona eşlik etmesi gerektiği sorusu tartışmaya açıktır ve tarihsel açıdan değişkenlik gösterir. Bundan dolayı birçok demokrasi kuramı ve tarzı bulunmaktadır – doğrudan, temsili, liberal, sosyalist, liberter, cumhuriyetçi, sosyal, anarşik, plebisite dayalı demokrasi ve dahası. Ancak asgari düzeyde demokrasinin gereği, halkın kendi kanunlarına ve önemli siyasi kararlara doğrudan veya seçilmiş temsilciler aracılığıyla onay vermesi ve aynı zamanda, hayatını yöneten diğer, hukukdışı güçlere bir ölçüde olsun ortak olmasıdır. Bundan daha azı, yönetenin halk olmaması demektir.

Temel ilkelerin yanı sıra, demokrasinin asgari düzeyde beslenmesi veya ayakta kalması için vazgeçilmez olan belli koşullar vardır. Demokrasi mutlak toplumsal ve ekonomik eşitlik gerektirmez, ama servet ve yoksulluğun sabit, aşırı uçlarda durmasına göğüs geremez, çünkü bu müşterek yasama çabasını baltalar. Jean-Jacques Rousseau'nun ısrarla vurguladığı gibi, böyle aşırı uçlar hâkim olduğunda ortak değerler kaybolur, sınıfsal güç ve hınçlar belirleyici hale gelir, bir araya gelip yönetme eylemi imkânsızlaşır.[3] ABD'de geçtiğimiz otuz yılda, neoliberal deregülasyonla ve mütevazı düzeyde yeniden bölüşüm işlevi gören, miras alınan imtiyaz karşısında fırsat eşitliğine destek oluşturan kamu kurumlarının sökülüp atılmasıyla birlikte tam da böylesi aşırı uçlar doğmuştur.[4]

3. Bu noktayı belirtirken şöyle der Rousseau: "Aslında kanunlar her zaman mal mülk sahibi olanlar için yararlı, hiçbir şeyi olmayanlar içinse zararlıdır; bundan dolayı sosyal devlet, ancak herkes bir şeylere sahip olduğunda, hiç kimse çok fazlasına sahip olmadığında elverişlidir." Rousseau'nun niyeti, "güç ve servet derecesinin herkes için mutlaka aynı olması" değildir. Ancak "servet söz konusu olduğunda ... yurttaşlardan hiçbiri bir diğerini satın alacak kadar zengin, hiçbiri kendisini satmak zorunda kalacak kadar yoksul olmamalıdır". Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract*, haz. ve İng. çev. Maurice Cranston, New York: Penguin, 1968, 68n ve 96.

4. Savaş sonrası dönemde gelir ve servet eşitsizliğinin daraldığı yılların ardından, 1980'lerin başından bu yana eşitsizlik durmadan artmıştır. Muazzam ekonomik büyüme o dönemden bu yana ABD'nin en zenginlerine yaramıştır: Geçtiğimiz on yılda, tüm gelir artışının yüzde 65'i nüfusun en zengin yüzde 1'ine giderken, yaşlılardan oluşmayan hanelerin gelir medyanı düşmüş ve yoksulluk içinde yaşayan Amerikalıların oranı artmıştır. Bkz. Jacob S. Hacker ve Paul Pierson, *Winner-Take-All Politics*, New York: Simon and Schuster, 2011, 21, 24, 28. Ayrıca bkz. Joseph E. Stiglitz, *The Price of Inequality: How Today's Divided Society En-*

Demokrasi mutlak eşitlik gerektirmiyor, ama mutlak eşitsizlik içinde de sağ kalamıyorsa, aynısı eğitimli bir yurttaşlık için de geçerlidir. Demokrasi herkesin siyasi katılımını gerektirmiyor olabilir, ama insanlar hayatlarını ve geleceklerini şekillendiren kuvvetlerden büsbütün bihaber olduklarında demokrasinin sağ kalması da mümkün değildir. Hâlâ demokrasi bayrağı altında hareket edip "özgür" olduğunu zannediyor olsa dahi, kendi (manipüle edilen) çıkar ve tutkularının eline kalmış bir yurttaş grubu, bilhassa eşi görülmemiş ölçüde karmaşık güçlerin hâkim olduğu bir çağda, ister istemez, Alexis de Tocqueville'in tabiriyle bu güçlerin "yumuşak despotizm"iyle yönetilir.[5] Neoliberal rasyonalite aynı zamanda özgürlük ve özerkliğin anlamını önü kesilmemiş piyasa davranışına, yurttaşlığın anlamını da salt hak tanımaya indirgemektedir. Demokrasinin güçlü normlarının bu şekilde içinin boşaltılmasının yanı sıra, demokratikleşme eşi görülmemiş meydan okumalara maruz kalmaktadır: ekonomik ve siyasi iktidar arasında yepyeni yoğunlaşmalar, siyasette sofistike pazarlama ve teatrallik, şirket sahipliğindeki medya ve yine bilgi, özgürlük, hatta katılım yanılsaması yaratan, ta-

---

dangers Our Future, New York: Norton, 2013; Robert Reich, *Aftershock: The Next Economy and America's Future*, New York: Vintage, 2011; yine Reich'ın neoliberal ekonomide büyüyen eşitsizliği "neoliberalizm"in adını hiç anmadan açıkladığı belgesel, *Inequality for All*, yönetmen Jacob Kornbluth, 72 Productions, 2013. Ama gelir ve servet eşitsizlikleri meselenin boyutlarından sadece biridir. Aynı dönemde barınma ve sağlık maliyetleri fırlamış, sosyal yardımlar eriyip gitmiş, kamu kurumlarında cisimleşen fırsat eşitliğine –mesela hesaplı nitelikli eğitime– erişim imkânı önemli ölçüde azalmıştır. Orta sınıf ve işçi sınıfından Amerikalılar boğazlarına kadar borca batmış, işveren desteğiyle karşılanan emekli maaşları azalmış veya kaybolmuş, sendika teminatlı işler ve sosyal yardımlar başka diyarlara göçmüştür. Öte yandan, hem hali vakti yerinde olanlardan hem süper zenginlerden oluşan eşi görülmemiş bir plutokrasi ortaya çıkmış, finans sermayesinin düzenlenmesi ve manipüle edilmesi üstünden siyasete yeni yollardan hâkim olmaya başlamıştır. Bunların hiçbiri yeni bir haber değildir, ama aşırı ve gitgide büyüyen bu eşitsizliğin demokrasinin ilke ve pratikleri üstündeki etkisi nadiren ele alınmaktadır.

5. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, haz. ve İng. çev. Harvey C. Mansfield ve Delba Winthrop, Chicago: University of Chicago Press, 2000, 662-64; Türkçesi: *Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin S. Özdemir, İstanbul: İletişim, 2016.

rihte benzeri görülmemiş bir malumat ve kanaat şişkinliği. Anahtar demokratik değerlerin ciddi ölçüde cılızlaşması demokratik olmayan güç ve koşulların bu şekilde yoğunlaşmasıyla bir araya geldiğinde, kendi kendini yönetmenin yerini halkın her türden modern iktidarın piyonu haline geldiği bir siyasal varlığın alması tehlikesi doğmaktadır.

Kısacası, demokratik varoluşun esas *koşulları* hâlâ şunlardır: servet ve yoksulluk yoğunlaşmalarının sınırlı uçlarda bulunması, kamu yararını gözetme pratiği olarak anlaşılan bir yurttaşlık yönelimi ve yurttaşların iktidar, tarih, temsil ve adaletin hangi yöne gittiğini bir ölçüde muhakeme edebilmeleri. Neoliberal rasyonalite ve politikalar bu koşulların her birini zora sokmaktadır. Neoliberal değerler, yönetişim ve sosyal devletin sökülüp atılması, servet ve yoksulluk üstündeki sınırlara ve kamu hayatının sorunlarına yönelmiş eğitimli yurttaşlara toz yutturmaktadır.

Günümüzde kamu üniversitelerinin peşini bırakmayan krizlerin merkezinde yine demokrasinin bu unsurları bulunmaktadır. Büyüyüp gitgide meşrulaşan sosyoekonomik eşitsizlikler ve kamuya yurttaşlık eğitimi verme projesinin terk edilmesi, üniversitelere yapılan kamusal yatırımın geri çekilmesinin ve kamu üniversitelerinin çok sayıda insana liberal sanatlar eğitimi verme misyonundan sapmasının aynı anda nedeni ve sonucudur. Başka bir deyişle, kamu üniversitelerinin misyon ve içeriğinin değişmesi ve beraberinde bu üniversitelere erişimin sınırlanması, genel olarak günümüz Avrupa-Atlantik ulus-devletlerinde ve bilhassa ABD'deki demokrasi sökümü eğilimlerini yansıtmakta ve şiddetlendirmektedir. Bu bölümde kurcalayacağımız hatlar bunlar olacak.

KAMUSAL YÜKSEKÖĞRETİM

Geriye dönük bakıldığında Kuzey Amerika'nın yirminci yüzyılı, tüm o dehşet verici bölümlerine, sapılan yanlış yollara rağmen, kamusal yükseköğretim için bir tür altın çağ gibi görünmektedir. Bu dönemde yükseköğretimin tamlığa eriştiği ya da Batı hümanizminden yapılan alışıldık zalim dışlamaların eksik olduğu değil, sadece

bu dönemin değer ve pratiklerinin kendisinden önce ve sonra gelen döneme kıyasla çok daha üstün olduğu anlamına gelir bu. İki savaş arası dönemde başlayıp 1960'larda doruğuna ulaşan bu çağ, kitleler için sadece okuryazarlık değil, liberal sanatlar vaadi de taşıyordu. Aynı zamanda öğretim üyeleri ve daha genel düzeyde meslek sahibi sınıf da, insanlık tarihinde görülmemiş ölçüde geniş bir sınıf zemininin içinden çıkıyordu. Üstelik, derin değilse bile kapsamlı –sanat, edebiyat ve bilim içeren– bir üniversite eğitiminin orta sınıfa üyeliğin esas unsurlarından biri haline geldiği bir zamandı bu.[6] Ekonomik açıdan yükselme aracından ibaret olmayan liberal sanatlar yükseköğretimi, işçi, göçmen ve köle soyundan gelenler için, tarihsel olarak kıyısına itilmiş oldukları toplumun ana sahnesine giriş kapısı görevi görüyordu. Batı tarihi, düşüncesi, edebiyatı, sanatı, toplum analizi ve bilimiyle temel düzeyde tanışıklık orta sınıf aidiyetinin ayrılmaz bir parçasıydı, birçok açıdan belli bir meslek veya gelir düzeyinden daha önemliydi.

Günümüzde liberal sanatların bu statüsü dört bir yandan aşınmaktadır: Kültürel değerler tarafından hiçe sayılmakta, sermayeden ilgi görmemekte, gelecekten endişeli, borca batmış ailelerden talep görmemekte, neoliberal rasyonalite tarafından kayda alınmamakta ve elbette artık devletlerden yatırım görmemektedir. Yaygın inanışa göre liberal sanatların modası geçmiştir, korunaklı fildişi kule pahalı ve demode bir kalıntıdır, üniversitenin piyasa aracılığıyla ve piyasa için kendini yeniden inşa etmesi –yüksek ücret alıp az çalışan kadrolu öğretim üyeleri hariç– herkes için daha iyi olacaktır. Üni-

6. Bu noktaya dikkat çeken pek çok isim içinden en kavrayışlısı, *Unmaking the Public University* kitabı ile Newfield olmuştur. Kamusal ortaöğretim müfredatlarının yapısında ve üniversitelerin bakalorya şartlarında bu ideal ve pratiğin izleri hâlâ mevcuttur; tüm öğrencilerden mesleklerinde "işlerine yaraması" pek muhtemel olmayan konuları –yüksek matematik, iyi edebiyat, antikçağ tarihi– öğrenmeleri beklenmektedir. Bu beklentilerin sorgulanıp fuzuli bulunması, insan sermayesi yetiştirip verimli bir şekilde tahsis etme projesi için gereksiz görülmesi an meselesidir. Benim yaşadığım, ilericiliğiyle dikkat çeken şehrin lisesi, mesleki bir eğitim çizgisini yeniden devreye sokma düşüncesinde yalnız değil; üst düzey edebiyat ve bilimlerin yerini "teknoloji" derslerinin alması düşünülüyor, ki eskiden "atölye dersi" denilen derslerin yirmi birinci yüzyıl versiyonu bu.

versite hayatı ve içeriğinin bariz anakronistik süs ve tafralarının yerini, kendisi de piyasa ölçüm sistemlerine göre düzenlenmiş bir eğitmen kadrosunun sunduğu yirminci yüzyılın mesleklerine uygun beceriler almalıdır. Akademinin hem içinden hem dışından, ciddi liberal reformcuların, "kadrolu radikaller"e yönelik gerici saldırıların, kâr amaçlı üniversitelerin ve yeni zenginlerin birçoğunun anlattığı hikâye budur.[7] Peki ama, kapsamlı ve derin bir üniversite eğitiminin meslek eğitimi uğruna bir kenara bırakılmasının görünüşte demokratik bir halk için ne gibi içerimleri vardır? Öğrencileri müstakbel insan sermayesine, yurttaşları manipülasyona açık tüketicilere, kamuyu da GSYH'ya indirgeyen lise sonrası eğitim kavrayışları ve pratikleri ne tür bir dünya doğurur? Hepsinden öte, çoğunluğun eğitiminde böyle bir dönüşüm, halk egemenliği vaadi ve liberal demokrasinin kalbinde yatan hürriyet ve eşitlik pratikleri için ne anlam taşıyacaktır? Hürriyet kendi hayatını kendin oluştur ideali biçiminde cılızlaştırıldığında, eşitlik fırsat eşitliği yahut yasa önünde eşitliğe indirgendiğinde –yani klasik siyasi liberalizmin sunduğundan daha sağlam özgürlük ve eşitlik formülasyonlarını bir kenara bıraksak– dahi, eğitimli bir kamunun ortadan kalkmasından sağ çıkabilir mi bu değerler?

Frank Donoghue *The Last Professors* (Son Profesörler) adlı kitabında burada bilmemiz gereken hikâyenin büyük kısmını anlatmış, ama hikâyenin eğitimli bir yurttaş grubu ve dolayısıyla demokrasi bakımından tüm içerimlerini ortaya koymamıştır.[8] Yükseköğretime piyasa rasyonalitesinin nüfuz etmesiyle birlikte yükseköğretim toplumsal ve kamusal bir fayda olmaktan çıkmış, bireysel istikballere, esasen kazanç kapasitesi bakımından tasavvur edilen istikballere yapılan şahsi bir yatırım haline gelmiştir. Donoghue'ya göre bu dönü-

7. Örneğin bkz. Mark Taylor, "Academic Bankruptcy", *New York Times*, 14 Ağustos 2010, wk10, nytimes.com/2010/08/15/opinion/15taylor.html. "End the University as We Know It" başlığını taşıyan 2009 tarihli bir serbest kürsü yazısında bu sonucu savunur Taylor, zira "akademisyenlerin her biri bilim dallarından birinin yediemini değil, çoğu zaman sahiden önemli sorunlarla ilgisi olmayan sınırlı bir bilginin kayyumu haline gelmektedir." *New York Times*, 27 Nisan 2009, a23, nytimes.com/2009/04/27/opinion/27taylor.html.

8. Donoghue, *The Last Professors*.

şümün bilhassa kamu üniversitelerinin misyonu açısından önemli içerimleri vardır. Birkaç düzine elit kurumun prestij ve mezun ağları pazarlaması mümkündür ve öyle de olacaktır; ama meslek eğitimi diğer tüm yükseköğretim kurumları için zımni bir emir, kamu üniversitelerinin hem öğretim misyonunu hem iktisadını gitgide kâr amaçlı üniversitelere yaklaşmaya iten bir emir haline gelmektedir. Öğrenciler nasıl ki Phoenix Üniversitesi'ne kültürel sermaye, yurttaşlık kapasiteleri veya üniversite eğitiminin soyut değeri için değil, meslek eğitimi ve gelecek için vaat ettiği kazanç yüzünden para ödüyorsa, kamu üniversitelerinde okuyan öğrenciler için de aynısı hızla geçerli hale gelmektedir. Harç rakamlarının tavana fırlaması öğrenciler ve aileleri arasında üniversiteye dönük bu araçsal görüşe destek oluşturmakta, diplomanın ve dolayısıyla bizatihi yükseköğretim projesinin değeri kazanç getirme vaadine indirgenmektedir.

Böylece kamu üniversiteleri, muhtelif öğrenci nüfusları içinde pazar payı kapmak için özel üniversitelerden ziyade, gitgide Phoenix Üniversitesi ve Kaplan gibi kâr amaçlı ve esasen internet üstünden eğitim veren kurumlarla rekabete girmektedir.[9] Ancak kamu kurumları ile kâr amaçlı kurumlar arasında gitgide büyüyen akrabalıkta, öğrenci pazarları ve beklentilerinin örtüşmesinden daha fazlası söz konusudur: Harç ödemeleri kamu kurumları için öncelikli bir gelir kaynağı haline geldikçe, her iki tür kurum da bu gelir için yüksek düzeyde öğrenci borçlandırmasına bel bağlamaktadır.[10] Aynı zamanda her iki tür kurum da öğrenci çekme stratejilerinde işe ve meslek okullarına yerleştirme oranlarını ön plana çıkarmaktadır.

Kamu üniversitelerinin imajı ve amacında meydana gelen bu tür dönüşümler, ABD'de yirminci yüzyılın ikinci yarısında yükseköğretimin değeri konusunda hâkim olan iki düşüncenin ortadan kaybol-

9. Bu rekabet, kamu üniversiteleri ve kâr amaçlı üniversitelerin eski askerlere ve federal hükümetten destek alan diğer öğrencilere yönelik agresif satış usullerinde elle tutulur hale gelmektedir.

10. Bkz. UC Fakülte Birlikleri Konseyi'nin eski başkanı Robert Meister'ın California Üniversitesi'nde harçların inşaat bonoları için teminat olarak kullanılması konusunda yaptığı sunumlar, "They Pledged Your Tuition Index", cucfa.org/news/tuition_bonds.php.

duğuna işaret etmektedir. Bir yandan, yukarıya doğru hareketin ve orta sınıf statüsünün liberal sanatlarda eğitim gerektirdiği düşüncesiyle yönetiliyor değiliz artık.[11] Öte yandan, iyi eğitimli bir kamu, kamusal mesele ve sorunlara fikirleriyle iştirak edebilecek bilgi ve anlayışa sahip bir kamu düşüncesinin akıbeti de kamusal mal ve hizmetlerinkiyle aynı olmuştur. Kamusallık düşüncesinin kendisinden vazgeçen neoliberal rasyonalite, özneyi sadece insan sermayesi olarak tanıyıp çağırmakta, katılımcı ve eğitimli bir yurttaş düşüncesini tutarsızlık haline getirmektedir.

Yükseköğretim değerlendirmesi ve yaklaşımında meydana gelen bu başkalaşım, kamu bütçesinin ciddi ölçüde sınırlanmasıyla birleştiğinde, kamu üniversitelerinden geriye kalanların liberal sanatlar lisans eğitiminden kopması tehlikesi doğmaktadır. Aileler ve kültürel normlar öğrencilere, sanat, liberal sanatlar ve yorumlayıcı sosyal bilimler yerine işletme, mühendislik ve meslek öncesi eğitimde anadal yapmaları yönünde baskı uygulamaktadır. Bu arada üniversiteler de dur durak bilmeden, diploma için gereken zamanı azaltarak ve geçici akademik emek tarafından verilen yaz okulu ve internet derslerinden olabildiğince faydalanarak maliyeti kısmanın yollarını aramaktadır; eğitimin kapsamının ve genel eğitim şartlarının daralması yönünde baskı yarattığı gibi, çift anadaldan da caydıran hamlelerdir bunlar – sonuncusu önemlidir, zira kamu üniversitelerinde okuyan öğrencilerin birçoğu şu an "kullanışlılık" sorununu, meslek öncesi anadallardan bir tanesini sanat ve liberal sanatlar anadalıyla birleştirerek çözmeye çalışmaktadır. Fakülte idaresinin yerini –öğrenciler, devletler ve şirketler dahil olmak üzere– tüketici ve yatırımcıları tatmin etmeye dönük yönetişimin almasıyla birlikte, diploma alma şartları ve dersler de dönüşüme uğramaktadır.[12] İş

11. Bkz. John Guillory, *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago: University of Chicago Press, 1993.

12. Stefan Collini, "Impact on Humanities: Researchers Must Take a Stand Now or Be Judged and Rewarded as Salesmen", *Times Literary Supplement*, 13 Kasım 2009, firgoa.usc.es/drupal/node/44651; Colleen Flaherty, "New Threat to Shared Governance", *Inside Higher Ed*, 9 Eylül 2013, insidehighered.com/news/2013/09/09/wisconsin-faculty-object-idea-shared-governance-should-change.

eğitimi ve sadece pazarlanabilir araştırmalar yönünde talebin giderek artması, piyasa normlarıyla uyuşmayan veya piyasa akışlarının önüne geçtiği düşünülen akademik pratik ve girişimleri ortadan kaldırmasa bile kenara sıkıştırmaktadır; bunlar arasında, akademik özgürlük, fakülte yönetişimi, dokuz aylık atamalar (ve yaz döneminde ders verme yükümlülüğü olmaması), kendi içinde pazarlanabilir amaçlar veya neticeler taşımayan araştırmalar (bilim alanında temel araştırmalar dahil olmak üzere) kadar, düşünme ve kavrayış kapasitelerini geliştirmeye, farklı dillerde okur yazarlık kazandırmaya, insani ve insani olmayan düzenlere dair uzun erimli, geniş bir görüş edindirmeye dönük dersler ve eğitim de vardır.[13]

Daha önce işaret ettiğim gibi, bu dönüşümün en ciddi ve kalıcı sonuçları ne üniversite hayatının şirketleşmesi ve ticarileşmesine, ne de liberal sanatlarda öğretim üyeliğinin daralması ve statü kaybetmesine ilişkindir. Bunlar üzücüdür şüphesiz. Ama en korkunç sonuçlar, kamusal yükseköğretimin amacı, örgütlenişi ve içeriğinde meydana gelen bu dönüşümün demokratik yurttaşlık üstündeki etkilerine ilişkindir. Yarım yüzyıldan uzun bir süre eşitlikçilik ve toplumsal hareketlilik vasıtası ve geniş eğitimli bir demokrasiye ulaşmanın aracı olduğu kadar, bireyselliğe derinlik ve zenginlik getiren bir şey olarak da tasavvur edilip finanse edilmiş olan kamusal yükseköğretim de, neoliberal düzenlerdeki diğer pek çok şey gibi, gitgide sınıf yörüngelerini telafi etmekten ziyade pekiştirmek doğrul-

13. Kansas Üniversitesi yönetimi Kasım 2013'te akademik özgürlüğe doğrudan saldırıda bulunmuş, bir eyalet üniversitesinin "CEO"sunun "sosyal medyayı uygunsuz kullanan herhangi bir akademik veya idari personelini görevden almasına, uzaklaştırmasına veya personelin işine son vermesine" izin vermiştir. "Uygunsuz kullanım" örnekleri arasında, "üniversitenin olağan işleyişine engel olan veya başka bir yoldan üniversitenin verimli hizmet vermesini olumsuz etkileyen" ya da "Üniversite'nin çıkarlarına ters düşen" ifadeler vardır. Akademik özgürlüğün böylesine köklü bir şekilde sınırlanmasının gerekçesi, üniversite ile devletin yasama organı arasındaki işlem ve ilişkilerin korunmasıdır. Bkz. William K. Black, "The Kansas Regents (Casually) End Academic Freedom", *New Economic Perspectives*, 19 Aralık 2013, neweconomicperspectives.org/2013/12/kansas-regents-casually-end-academic-freedom.html; Julene Miller, "Summary and Staff Recommendation", 18-19 Aralık 2013, worldonline.media.clients.ellingtoncms.com/news/documents/2013/12/18/discussion_agenda_socialmediapolicy.pdf.

tusunda yapılandırılmaya başlamıştır. Kendisini insan sermayesinin değerinin artışına adadıkça, halk egemenliğine iştirak etmesi için hazırlanmış bir kamu üretme projesinden vazgeçmektedir artık.

Bu noktanın üstüne daha fazla gitmeden önce, şu soruyu sormanın zamanı geldi (de geçiyor bile): Liberal sanatlar neden önemlidir?[14] Liberal sanatlar eğitiminin kökeni ve amacı nedir? Bu köken ve amacın günümüz açısından varsa nasıl bir önemi vardır? "Liberal sanatlar" terimi on dördüncü yüzyılda düzenli kullanılmaya başlamış ve Raymond Williams'a göre, "ağırlıklı olarak bir sınıf terimi" olmuş, "daha alt sınıflara uygun düşen beceri ve uğraşlardan farklı olarak, kendi geçimini sağlayan ve toplumsal konumu sağlam insanlara uygun düşen beceri ve uğraşlar"a işaret etmiştir.[15] Klasik antikçağda dahi, (kökü Latincede bireysel özgürlük anlamına gelen *liberus* olan) liberal sanatlar, kölelerin aksine özgür insanlara uygun düşen eğitimin ifadesi olmuştu. Başka bir deyişle, özgür insanların dünyayı bilip, dünyayla ilişkiye girip bu özgürlüğü kullanabilmeleri için liberal sanatlar eğitimi şarttı. Özgürlüğün kullanılmasını sağlayan, ama önemli bir mânâda aynı zamanda insanları özgür kılan bilgiydi bu; zira onları şimdiki zamanın dolaysızlığından çıkarıp daha uzun zamansal ve daha geniş mekânsal bir alana, ancak bilgi yoluy-

14. Son yıllarda bu mevzuya eğilen birçok araştırmacı olmuştur, ama hepsi de burada sunulandan biraz farklı bir argüman öne sürmüştür. Örneğin bkz. Martha Nussbaum, *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*, Princeton: Princeton University Press, 2010; Jonathan R. Cole, *The Great American University: Its Rise to Preeminence, Its Indispensable National Role, Why It Must Be Protected*, New York: Public Affairs Press, 2009; Sheila Slaughter ve Gary Rhoades, *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004; Derek Bok, *Universities in the Marketplace: The Commercialization of Higher Education*, Princeton: Princeton University Press, 2003; Türkçesi: *Piyasa Ortamında Üniversiteler*, çev. Barış Yıldır, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007; Newfield, *Unmaking the Public University*, 3. Bölüm; Geoffrey Harpham, "From Eternity to Here: Shrinkage in American Thinking about Higher Education", *Representations*, 116.1, 2011, 42-61.

15. Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, gözden geçirilmiş basım, New York: Oxford University Press, 1985, 179; Türkçesi: *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim, 2005.

la erişilebilen bir bölgeye taşıyordu. Martianus Capella MS beşinci yüzyılda yedi liberal sanatı böyle tanımlamıştı: gramer, diyalektik, retorik, geometri, aritmetik, astronomi ve müzik. Daha sonra, doğa bilimleriyle birlikte tarih, teoloji ve sanat da bunlar arasına eklenecekti.[16]

Bu arkaplan, liberal sanatlar eğitiminin seçkin bir kesimle sınırlı olmaktan çıkarılıp çoğunluğa doğru genişletilmesinin düpedüz radikal bir demokratik olay olduğunu, uzun süre sadece azınlığa tahsis edilmiş olan özgürlük hayatına erişimin herkes için imkân dahilinde olmasını sağlayan bir olay olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır. Tüm üniversitelerin liberal sanatlar diploması sunması gerektiği ve bu diplomanın zihinsel açıdan vasıflı olan tüm yurttaşların erişimine açık olması gerektiği düşüncesi, kitlelerin özgürlük eğitimi alacağı bir düzenin müjdecisi olmuştur. Nitelik ve nicelik açısından ne gibi sınırlarla gerçekleşmiş olursa olsun, bu olayın radikalliğini ne kadar abartsak az kalır: İnsanlık tarihinde ilk defa, yükseköğretim politikası ve pratiği çoğunluğa yönelik hale gelmiş, çoğunluğun yazgısının yönü ekonomik kulluk veya sırf sağ kalma olmaktan çıkıp, zımnen dünyayla kavrayışlı bir meşguliyete doğru çevrilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, liberal sanatlar eğitiminin toplum çapında genelleşmesi, sınıfsal hareketlilik veya fırsat eşitliğinden çok daha fazlasına önayak olmuştur. Daha ziyade demokrasi ideali yepyeni bir tarzda gerçekleştirilmiştir; zira demos artık eğitim yoluyla, hem birey egemenliği (kendi hedeflerini seçip peşinden gitmek) hem müşterek kendi kendini yönetime iştirak biçiminde anlaşılan bir özgürlük hayatına hazırlanmaktadır.

Bu kökten demokratik fikrin 2. Dünya Savaşı sonrası ABD'de olduğu kadar toptan benimsendiği ve kurumsallaştığı bir yer ve zaman olmamıştır.[17] Avrupa uluslarının çoğu, seçilmiş bir azınlığın akademik çalışmaya sevk edildiği, lise sonrası öğrencilerin çoğunluğunun ise belli meslekler için eğitime yönlendirildiği lise sonrası giriş sınavı sistemlerine bağlı kalmışlardır. Savaş sonrası dönemde Fransa, Almanya ve İngiltere'de de yükseköğretimin kapsamı şüp-

16/17. Bkz. Harpham, "From Eternity to Here".

hesiz genişlemiş, sınıfsal hareketliliği tarihte eşi görülmemiş ölçüde kolaylaştıran bir genişleme olmuştur bu. Ama yalnızca ABD'de, sadece iş sahibini değil, şahsı ve yurttaşı geliştirmeye dönük biçimde çerçevelenmiş bir lise sonrası eğitim her yerde üniversite müfredatlarını yapılandırmaya başlamış ve yalnızca ABD'de bu tür bir eğitim 1940'lardan itibaren nüfusun geniş bir kısmına sunulmaya başlamıştır.

Bu değerin temel taşıyıcıları ve icracıları, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan yirminci yüzyılın sonuna uzanan dönemde sayıları katlanarak artan üniversiteler, enstitüler ve yükseokullardan oluşan yükseköğretim sistemleri olmuştur. Bu kurumlar muazzam sayıda eski askere ve tarihte yükseköğretimden dışlanmış diğer nüfuslara yer açmışlardır: orta sınıftan beyaz kadınlara; siyahi Amerikalılara; işçi sınıfından, alt orta sınıftan ve yeni göçmen öğrencilere.[18] Bu genişleme ve yeni nüfuslara açılmayla birlikte yükseköğretimde sınıfsal tabakalaşma sona ermiş değildir elbette. Seçici özel üniversite ve enstitülerin her daim yeniden ürettiği bir sosyoekonomik elit olmuştur; gerçi son yirmi-otuz yılda, mütevazı düzeyde ırk çeşitliliği doğrultusunda öğrenci çekme çalışmaları ve "maddi duruma bakılmaksızın kabul" uygulamasının yaygınlaşmasıyla birlikte bu misyonun üstü kısmen örtülmüştür. Birçok eyalet de, kabaca sınıf çizgileri üstünden ayrılan çokkatmanlı yükseköğretim sistemleri oluşturmuştur. Örneğin Califomia'da, daha varlıklı öğrenciler genelde doğruca Califomia Üniversitesi'ne giderken, daha ayrıcalıksız öğ-

18. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında liberal sanatlar eğitimindeki artışı kavramak için, California Üniversitesi'nin uyguladığı sistemi ele almak yeterli olacaktır. 1940'ta sadece iki kampüs (Berkeley ve Los Angeles) vardır, toplam 20 binden az öğrenci kayıtlıdır. 1960'a gelindiğinde, 50 binden fazla öğrencinin kayıtlı olduğu altı kampüs vardır (Santa Barbara, Davis, Riverside ve San Francisco eklenmiştir). 1980'e gelindiğinde, Santa Cruz, Irvine ve San Diego kampüslerinin eklenmesi ve diğer kampüslerin genişlemesiyle birlikte, kayıtlı öğrenci sayısı 140 bini bulmuştur. Bugünse 220 binden fazla öğrencinin kayıtlı olduğu on kampüs vardır. California Tarihi Dijital Arşivler, "A Brief Historical Tour", sunsite.berkeley.edu/uchistory/general_history/overview/tour2.html; California Üniversitesi Rektörlüğü, "Statistical Summary and Data on UC Students, Faculty and Staff", legacy-its.ucop.edu/uwnews/stat.

rencilerin yollarının evlerine yakın olan bölge ve eyalet üniversitelerinden geçmesi daha muhtemeldir.[19] Diğer eyaletlerde, sıralamada yukarıda olan, araştırma alanında amiral gemisi kampüslere yoğun yatırım yapılırken, çoğu taşrada konumlanmış üvey kardeşleri görece açlıktan kıvranmaktadır: Michigan, Minnesota ve Wisconsin gibi eyaletlerde üniversite sistemi böyledir. Yüksekokullar da, çoğunlukla yeni göçmen ailelerden gelen, dört yıllık üniversiteleri amaçlayan azimli öğrenciler için sıçrama tahtası olabildikleri gibi, büyük ölçüde sağlık ve sosyal hizmetler alanında sekretarya işleri, mekanik ve alt düzey işler için mesleki eğitim kurumları olarak kalmaktadırlar.

Savaş sonrası dönemde liberal sanatlar eğitiminin çoğunluğu içerecek şekilde çarpıcı biçimde genişlemesi, toplumsal eşitliği bırakın sahici bir eğitim eşitliği bile yaratmış değildir, ama bu genişlemede eşitliğin bir ideal olarak *açıkça ifade edilmiş* olması önemlidir. Kendi kendini yönetme konusunda bireysel ve kolektif kapasiteye sahip olacak şekilde eğitim almış bir Amerikan kamusunun değeri de açıkça ifade edilmiştir. Üniversite diploması işçi sınıfı ve alt-orta sınıftan öğrenciler için toplumsal ve ekonomik hareketlilik vaadi taşımış, ama bu diplomalar bu dar faydanın ötesine geçmiştir. Üniversite bireysel fırsatların genişlemesi, ama aynı zamanda muazzam genişlemiş bir dünya görüşü ve dünyayla –farklı halklar, bi-

19. Santa Barbara Şehir Üniversitesi Nakil Merkezi'nin Şubat 2008 tahminlerine göre, California Eyalet Üniversitesi sistemine kaydı yapılan birinci sınıf öğrencilerinin ailelerinin ortalama yıllık geliri 40 bin dolar, California Üniversitesi sistemine kaydı yapılan birinci sınıf öğrencilerinin ailelerinin ortalama yıllık geliri ise 80 bin dolardır; Santa Barbara Şehir Üniversitesi Nakil Merkezi, "UC and CSU Comparison Chart", sbcc.edu/transfercenter/files/UC_CSU_Comparison_Chart.pdf; California Eyalet Üniversitesi, "Analytic Studies", calstate.edu/as. California Üniversitesi Yıllık Hesap Verebilirlik Raporu'na göre, geçtiğimiz on yılda düşük gelirli aileler (50 bin dolar altı) ve yüksek gelirli ailelerden (149 bin dolar üstü) gelen öğrenci sayısında artış varken, orta gelir (50 ila 149 bin dolar) düzeyindeki ailelerden kaydolan öğrenci sayısında yüzde 10'dan fazla düşüş olmuş, bu düşüşün en büyük kısmı 100 ila 150 bin dolar geliri olan ailelerden gelen öğrencilerde meydana gelmiştir. "Income Profile", California Üniversitesi Yıllık Hesap Verebilirlik Raporu, 2013, accountability.universityofcalifornia.edu/index/3.5.2.

limler, diller, edebiyatlar ve tarihlerle– karşılaşma anlamına da gelmiştir.[20] Bu ideal her daim klasik liberal bir ideal olmuştur, ama derinlemesine eşitlikçi bağlılıklar, zengin bir hümanizm ve kamu yararına dair güçlü bir ethos içeren bir liberalizmdir bu. Liberal düşüncenin Adam Smith, Alexis de Tocqueville, John Dewey, John Stuart Mill ve John Rawls gibi düşünürlerde karşımıza çıkan parçasının, ham ekonomik çıkarı bireysel hayatı ve demokrasiyi taşıyamayacak kadar cılız bir dal ve kaba bir ilke olarak görmüş parçasının ifadesidir; zihin ve karakterin eğitim yoluyla yetiştirilmesi, bu cılızlık ve kabalığın karşısında duran canalıcı unsurlardan biri olmuştur.[21] 1946 tarihli Yükseköğretime İlişkin Başkanlık Komisyonu'nda kamusal yükseköğretime yapılan muazzam federal yatırımın nasıl gerekçelendirildiğine bakalım: "Bu toplumsal refaha, daha iyi yaşam standartlarına, sağlığın iyileşmesine ve suçun azalmasına yapılan bir yatırımdır. Karman çorman malumatın, yarı doğrular ve yanlışların, cehalet ve hoşgörüsüzlüğün karşısında duran sipere yapılan bir yatırım. İnsan kabiliyetlerine, daha iyi insan ilişkilerine, demokrasiye ve barışa yatırım."[22]

Kamu üniversitesinden artık bu şekilde bahsetmemiz mümkün olmadığı gibi, üniversite de artık kendisinden bu şekilde bahsetmemektedir. Bunun yerine, bilginin pazar değeri –gerek bireyler gerekse sanayi için gelir artırma ihtimali– artık esas amaç ve önde gelen savunma hattı olarak düşünülmektedir. Liberal sanatlar ve yorumlayıcı sosyal bilimlerin meslekler için gereken analitik düşünür-

20. Chris Newfield bu ideali tarif ederken, "nüfusun sayısal çoğunluğuna ilişkin olduğunu" söyler; "bu çoğunluğun üniversiteyle teması ile, ilgi çekici bir işe, ekonomik güvenceye, tatmin edici ve kavrayış dolu bir hayat sürerken kişisel ve kolektif toplumsal gelişimi yan yana ilerletme becerisine sahip olması gerektiği şeklindeki ana akım ve siyasi açıdan güçlü idealle iç içe geçmiştir". Newfield, *Unmaking the Public University*, 3.

21. Adam Smith'in kendi tabiriyle "ahlaki duygular"ın yetiştirilmesiyle ilgilenmesini, Tocqueville'in "gerçek mânâsıyla özçıkar"ın başını alıp gitmiş bir kapitalist etiğe karşı panzehir oluşturduğu düşüncesini, John Stuart Mill'in bireysel özgürlüğün bireysel sefahate ve medeniyetin mahvına indirgenmemesi için eğitim ve âdetler yoluyla yetiştirilmesi gerektiği yönündeki ısrarını düşünelim.

22. Aktaran Ansel Adams ve Nancy Newhall, *Fiat Lux: The University of California*, New York: McGraw-Hill 1967, 192.

leri yetiştirdiği veya zihni yetiştirip birey için çok daha tatmin edici bir hayatı güvenceye aldığı söylendiğinde bile, insan sermayesi oluşturma yönündeki neoliberal anlayışla örtüşme söz konusudur.[23] Her iki savunmada da, dünyayı temsil eden, kuramlaştıran, yorumlayan, yaratan veya koruyan bir liberal sanatlar imgesi yoktur. Bizi halk olarak birbirimize bağladıkları, geliştirdikleri veya tazeledikleri, tehlikelerden haberdar ettikleri ya da pratiklerimizi ve kolektif yörüngelerimizi değiştirmemiz için çerçeveler, mecazlar, kuramlar veya alegoriler sundukları düşünülmemektedir. Hepsinden öte, demokratik yurttaşlık için gereken muhtelif kabiliyetleri kazandırdıkları düşünülmemektedir. Daha ziyade, bireylerin çikolataya yumulur gibi yumulacakları, yoga gibi tatbik edecekleri veya mühendislik gibi istifade edecekleri bir şey gibi düşünülmektedirler. Liberal sanatların maddi dünyadan, pratiğin dünyasından, iktidar, kâr ve başarının dünyasından ayrı bir diyarda yaşadığı, ama eğitim alırken öğrenilen becerilerden ufak parçaların kopup o dünyada kullanılabilecek araçlara dönüştürülebileceği varsayılmaktadır. Neoliberalleşmenin halihazırda ne kadar ileri gitmiş olduğunun ölçüsüdür bu. Neoliberalleşmeyi eleştirenler dahi, kendimizi edebiyatlar, imgeler, dinler, tarihler, mitler, fikirler, akıl biçimleri, gramerler, mecazlar ve diller yoluyla bir arada kalan varlıklar olarak görüşümüzün hangi yollarla ortadan kaybolduğunu görememektedir. Bunlar yerine, teknolojiler ve sermaye akışlarının bir arada tuttuğu varlıklar olduğumuz varsayılmaktadır. Bu varsayımın doğru hale gelmesi tehlikesi vardır elbette, ki o noktada insanlık en karanlık safhasına girmiş olacaktır. Çağdaş ekonomik kuramsal tahayyülün insan sermayesi figürlerinden ibaret kalmış olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde doğmuş olan geniş kitlelere eğitim verme ilkesi, demokrasi için sahiden daha mı iyi olmuştu? Amerikan yurttaşlarını daha kavrayışlı, manipülasyona daha az açık, iç-

23. Örneğin bkz. Verlyn Klinkenborg, "The Decline and Fall of the English Major", serbest kürsü, *New York Times*, 23 Haziran 2013, nytimes.com/2013/06/23/opinion/sunday/the-decline-and-fall-of-the-english-major.html; David Brooks, "The Humanist Vocation", serbest kürsü, *New York Times*, 21 Haziran 2013, nytimes.com/2013/06/21/opinion/brooks-the-humanist-vocation.html.

güdüleri daha demokratik, kamu yararını daha fazla düşünen, şeffaf yönetişim konusunda daha ısrarcı ya da özçıkar yerine daha fazla adalete dönük yurttaşlar haline getirmiş miydi? Liderliği daha iyiye götürmüş ya da siyasi hesap verebilirliği artırmış mıydı? Christopher Newfield'ın "üstün nitelikli kitlesel yükseköğretim" adını verdiği bu deneyin test süresini oluşturan Soğuk Savaş'ın uzun kırk yılı için bu sorulara olumlu yanıt vermek zor görünüyor olabilir, ama yine bu kırk yılda medeni haklar hareketinin, feminizmin, eşitsizliğe ve Soğuk Savaş ideolojisine karşı sürekli meydan okumaların sahneye çıktığını, adalet odaklı başka kültür, sanat ve yurttaşlık pratiklerinin patlak verdiğini unutmamak gerekir.[24] Dahası kaliteli kitlesel eğitim, tarih, iktidar, dışişleri, dil, duygu ve anlam hakkında hayatta kendi hedefini kendin seçme anlayışının içini dolduracak ve siyasi temsilcileri seçip denetleyecek ölçüde bilgili yurttaşlar vaat etmiştir. Sokrates'in hatırlattığı gibi, "yeterince bilgili" olmak, her şeyden önce dünyanın uçsuz bucaksızlığı ve karmaşıklığı karşısında tevazu sahibi olmak, bilmediğimiz şeylerin farkında olmak demektir.[25] ABD'de yaygınlaşan siyasi söylemde tam da bu tevazu ve farkındalık ortadan kaybolmaktadır; cehaletin kibri bilhassa daha yaygındır.

Çoğunluğa liberal sanatlar eğitimi sunulmasının siyasi önemi şöyle özetlenebilir: Liberal sanatlar eğitimi tarihte aynı zamanda yönetici sınıfı oluşturan boş zamanı çok sınıfa uygun görülmüşken, bu eğitimin genel yurttaş grubunu içerecek şekilde genişletilmesi bu boş zaman ve iktidar idealini geniş ölçüde paylaşılan bir şey biçiminde yeniden yapılandırır. Böyle bir eğitimin kitleleri içerecek şekilde genişletilmesi, yoğun çalışmadan azat olmanın genelleştirildiği ve siyasi yönetimin müşterek olduğu ütopik bir vizyon oluşturur. En önemlisi, liberal sanatlarda eğitim alan yurttaşlar, Aristoteles'in "iyi hayat" dediği, kavrayışlı bir yurttaş katılımı ve *eudamonia* (Yunancada insan olanaklarının geliştirilmesi yoluyla elde

24. Newfield, *Unmaking the Public University*, 191, 193, 273.

25. Bkz. Platon, "Crito", *Euthyphro, Apology, Crito* içinde, İng. çev. F. J. Church, New York, 1956; Türkçesi: *Kriton ya da Görev Üstüne*, çev. Samih Rifat, İstanbul: Can, 2005.

edilen zengin bir doyum anlamına gelen mutluluğun karşılığı olan özel terim) için gereken üst insan yetilerinin geliştirilmesi diye anladığı hayata hazırlar.[26] "İyi hayat" mefhumu kulağa esrarlı, köhnemiş, hatta dekadan bir şey gibi geliyor olabilir. O yüzden, Aristoteles için, insan uğraşlarının sağ kalma mücadelesinin ötesine geçme kapasitesine işaret ettiğini hatırlamak önemlidir. "Salt hayat" (salt varoluş) iyi hayatın zıddıdır; aralarındaki farkın işareti, özgürlükle zorunluluk, hatta özgürlükle esaret arasındaki farktır.

Aristoteles'teki bu ikili karşıtlığın spesifik içeriği, bilhassa bir yanda çalışmayı esaretle, diğer yanda özgürlüğü aristokrat serbestlikle bitiştirmesi tartışmaya açıktır. Ama kastettiği nokta bu itirazların ötesinde ayakta kalabilecek ve neoliberal değer tablosunun keskin bir eleştirisi haline getirilebilecek bir noktadır. Bütünüyle servet üretimine –üretimi için emek harcamaya ya da birikimine göz kulak olmaya– adanmış bir insan hayatı, ufak ve gerçekleştirilmemiş bir hayattır. Yaratıcı veya düşünsel kabiliyetler geliştirmeyen, kendi işlerini yönetme gayesi taşımayan bir insan hayatı için de aynısı geçerlidir. Dayandığı sınıfsal zemin yüzünden ne gibi açmaz ve tıkanıklıklar içeriyor olursa olsun, liberal sanatlar eğitimi Batı tarihinde bu hakikatin en kapsamlı olumlanışıdır. Dolayısıyla bu eğitimin nüfusun geniş kesimlerine sunulması, uzun süre sadece azınlığa tahsis edilmiş olan hümanizm ve demokratik yönetişim projelerine o kesimlerin de dahil edilmesidir.[27]

NEOLİBERALLEŞEN AKADEMİ

Liberal sanatlar eğitiminin çoğunluğu içerecek şekilde genişletilmesi, kökten demokratikleştirilmiş bilgi, insanın mükemmelleştirilebilirliği, özgürlük ve siyasi yönetim gibi ideallerin taşıyıcıysa şayet, günümüzde bu hamlenin tersine çevrilmesi ne anlama gelmek-

26. Bkz. Aristoteles, *Politics*, 1946, 1. Kitap.

27. Önceden liberal sanatlar eğitiminden dışlanmış olanların dahil edilmesi, söz konusu eğitimin hem içeriği hem tarzı üstünde olağanüstü yeni baskılar; kadın çalışmalarına, etnik çalışmalara ve bir yığın disipliner ve pedagojik eleştiriye kapı açmış baskılar yaratmıştır haliyle.

tedir? Günümüzde işçi sınıfı ve orta sınıftan öğrencilerin çoğu için yükseköğretimin iki istikametini oluşturan kâr amaçlı üniversiteler ve devlet üniversitelerinde liberal sanatlar eğitiminin azalması ne anlama gelmektedir? Kitlelere sunulan liberal sanatlar yükseköğretiminin önem kaybetmesiyle birlikte, yukarı doğru sosyoekonomik hareketlilik vaadinden, sınıf temelli bir toplumsal düzen içinde doğmuş olmaktan özgürleşme vaadinden geri adım atıldığı bellidir. Ama aynı zamanda, demokrasi için eğitilmiş bir yurttaşlığa verilen değerden, eğitimin tabiatı gereği daha zengin ve tatmin edici bir hayat ihtimali sunduğu düşüncesinden ve eğitimin kamusal hayata katılma ve kamu yararına katkıda bulunma kapasitesini güçlendirdiği düşüncesinden de geri adım atılmaktadır. Dolayısıyla çağımızda liberal sanatlar eğitiminin modasının geçmiş olduğu yolundaki yaygın anlayış, ancak toplumsal eşitliğin, (kendi kendini yönetme ve bizi yöneten erklere ortak olma anlamında) hürriyetin, dünyevi zihin ve karakter gelişiminin modası geçmiş ve yerlerini başka ölçüm sistemleri almış olduğu ölçüde doğrudur: gelir akışları, kârlılık, teknolojik yenilik, dar anlamda pazarlanabilir mal ve hizmetlerin geliştirilip yaygınlaştırılması biçiminde anlaşılan toplumsal katkı.

Gelişmiş, özgür ve eşit yurttaşların yerini (insani veya başka türlü) sermayenin değer kazanmasına verilen önemin almış olduğunu günümüzün kahramanlar geçidinde görmek hiç zor değildir: Popüler kültür aşı icat edenleri, barış savunucularını, devrimci liderleri, hatta yeni ufuklar açan astronotları bile değil; ünlü Hollywood simalarını veya sporcuları, Apple, Facebook, Netflix veya eBay'in yaratıcılarını ve hepsinden öte çok zengin olanları baştacı etmektedir ... ki bunlardan bazıları üniversite, hatta lise terktir. "Üniversiteyi kim ne yapsın?", Kanye West'in çıkardığı ilk CD'ye ve hemen-zengin-olun tarzı sayısız bloga konu olduğu gibi, 2010'da *Businessweek* dergisinde süper zengin CEO'lar hakkında çıkan bir haberin de başlığı olmuştur.[28] İş dünyasının popüler ve başına buyruk kül-

28. Rebecca Reisner, "Who Needs a Higher Education", *Businessweek*, 1 Haziran 2009, images.businessweek.com/ss/09/05/0522_no_college_ceos/index.htm; Denise-Marie Balona, "Who Needs College?: Many Students Skip Higher

türünün büyük bölümünde eğitimsiz ve çoğu zaman içi boş ün baştacı edildiği gibi, şöhret, servet, hatta beceri ve yaratıcılık olarak tanımlanan başarı için yükseköğretimin gereksiz olduğuna işaret edilmektedir: Milyarder Peter Theil'ın üniversite yaşındaki öğrencilere okuldan ayrılıp iş dünyasına atılmaları için 100 bin dolar ödeyen "burs yarışması" bu noktayı gözler önüne serer. Elbette aynı zamanda, üniversite müfredatları ve kültürü Sağ tarafından Solcu gündemleri ve siyaseten doğruculuğu yüzünden şeytanlaştırılmakta, sıradan yurttaşın sıradan öfkesi ise göklere çıkartılıp sömürülmektedir.[29]

Burada iki çarpıcı unsur daha vardır. Birincisi, üniversite yirminci yüzyıl boyunca gelir artışına açıldığı kanıtlanmış bir kapı olmuştur; oysa harç ücretlerinin tavana vurması ve ABD'de yüksek maaşlı beyaz yakalı işlerin azalmasıyla birlikte, "üniversitelinin ücret primi" hâlâ önemli ölçüde olsa bile, artık kendiliğinden bu vaadi karşılıyor değildir. Bu prim ABD'nin muazzam ölçüde eşitsiz servet terazisinin her iki ucunda da hâkim değildir: Süper zenginlerin serveti üniversite diplomalarına bağlı olmadığı gibi, birçok üniversite

---

Education for Jobs, Military", *Orlando Sentinel*, 30 Haziran 2010, articles.orlandosentinel.com/2010-06-30/news/os-students-skip-college-062810-20100630_1_college-trade-school-skipping; Jacob Lund Fisker, "Who Needs a College Degree Anyway", *Early Retirement Extreme* (blog), 19 Mayıs 2014, earlyretirementextreme.com/who-needs-a-college-degree-anywa.html; Dale J. Stevens, "Do You Really Have to Go to College?", *New York Times*, 7 Mart 2013, thechoice. blogs.nytimes.com/2013/03/07/do-you-really-have-to-go-to-college; Sarah Kavanagh, Katherine Schulten ve Daniel E. Slotnik, "When College May Not Be Worth the Cost: Examining Student Loan Debt", *New York Times*, 15 Mayıs 2012, learning.blogs.nytimes.com/2012/05/15/when-college-may-not-be-worth-the-cost-examining-student-loan-debt; William Cohan, "Degrees of Influence", *New York Times*, 16 Mart 2011, opinionator.blogs.nytimes.com/2011/03/16/degrees-of-influence.

29. Üniversitelerin "çocuklara solcu ideoloji aşılayarak günbegün ülkemizin esas ilkelerini baltaladığı"nı söyleyen Rick Santorum'u düşünelim. Felicia Sonmez, "Santorum: Obama Is 'a Snob' Because He Wants 'Everybody in America to Go to College'", *Washington Post*, 5 Şubat 2012, washingtonpost.com/blogs/post-politics/post/santorum-obama-is-a-snob-because-he-wants-everybody-in-america-to-go-to-college/2012/02/25/gIQATJffaR_blog.html; Peter Wood, "Rick Santorum Is Right", *Chronicle of Higher Education*, 29 Şubat 2012, chronicle.com/blogs/innovations/rick-santorum-is-right/31769.

mezunu da ya işsizdir ya da az kazanmaktadır. Nitekim ortalama üniversite mezununun geliri on yıldır artış göstermemiştir.[30] Doğrudan bu gerçekliğe ve belli bir meslek için eğitim almanın muhayyel avantajlarına atıfta bulunulması, özel okulların, çok yüksek yıpranma oranlarına, işe yerleştirme oranlarının düşük olmasına ve öğrencilerin federal kredi programlarına erişimini acımasızca sömürmelerinden doğan skandallara rağmen gelişme göstermelerinin nedenidir.[31] İkincisi, günümüzde üniversitenin ve ötesindeki hayatın değerlendirilmesinde kâr-zarar hanesi tek hane haline gelmiştir. Günümüzde pahalı üniversite eğitimlerinin "kıymet"i hakkındaki tartışmalar neredeyse bütünüyle yatırım getirisi üstünden dönmektedir.[32]

Bu ekonomik ve kültürel değişimler, bu değişimlere destek oluşturan yeni üniversite puanlama sistemleri ve çağımızda yükseköğretimin sıkıntılı iktisadı, üniversiteler ve bilhassa liberal sanatlar

30. En fazla kazananlar arasında gelir artışının ayrıntıları için bkz. Hacker ve Pierson, *Winner-Take-All Politics*. Üniversite mezunlarının ücretlerindeki değişiklik için "durgunluk" demek hafif kalabilir: Reel ücretler geçtiğimiz birkaç yılda bilfiil azalmıştır. Bir haberde belirtildiğine göre, "Ulusal Üniversiteler ve İşverenler Birliği'ne göre mezunların 2009'da ortalama başlangıç maaşı, 2008'e kıyasla yüzde 1,2 azalıp 48.633 $ olmuştur. Lisans diploması olanların reel başlangıç ücreti 2000-2007 arası dönemde, erkekler arasında yüzde 3,2, kadınlar arasında yüzde 1,7 azalmıştır. Buna karşılık, üniversite eğitimi almış erkek ve kadınların reel başlangıç ücreti 1995-2000 arası dönemde sırasıyla yüzde 20,9 ve 11,7 artış göstermişti. Kathleen Murray, "Why Your Best Paycheck May Be Behind You", *CBS Money Watch*, 7 Ocak 2010, cbsnews.com/news/why-your-best-paycheck-may-be-behind-you.

31. Ulusal medya ve Kongre son zamanlarda bu konuya dikkat etmeye başlamıştır. Örneğin bkz. Tamar Lewin, "Flurry of Data as Rules Near for Commercial Colleges", *New York Times*, 4 Şubat 2011, nytimes.com/2011/02/04/education/04colleges.html; Lewin, "U.S. Revises Report on Commercial Colleges", *New York Times*, 8 Aralık 2010, nytimes.com/2010/12/09/education/09gao.html; Mary Beth Marklein, "For-Profit Colleges Under Fire Over Value, Accreditation", *USA Today*, 29 Eylül 2010, usatoday30.usatoday.com/news/education/2010-09-29-1Aforprofit29_CV_N.htm; Marklein, "More Lawsuits Target For-Profit Colleges", *USA Today*, 27 Eylül 2010, usatoday30.usatoday.com/news/education/2010-09-27-1Aforprofit27_ST_N.htm; Tiffany Stanley, "On For-Profit Colleges, Congress Gets Schooled – Again", *New Republic*, 12 Ekim 2010, newrepublic.com/blog/jonathan-cohn/78333/profit-colleges-congress-gets-schooled-again.

müfredatları üstünde, öğrencileri mezun olduklarında "temel atmaya hazır" hale getirmek dışındaki tüm amaçlardan vazgeçme yönünde olağanüstü baskılar yaratmaktadır. Diğer değerlerin –iyi eğitimli ya da dünyayla ilişkili bir insan olma, malumat şişkinlikleri ya da yeni iktidar yoğunlaşmaları ve dolaşımları konusunda akıl yürütme becerisine sahip olma– kendilerini öğrencilerin arzusu veya talebi, ekonomik zorunluluk veya fayda ya da üniversite içinde maliyet verimliliği üstünden savunmaları mümkün olmamaktadır. Bundan dolayı, bilimlerin liberal sanatlara mali destek sağladığı mitini harikulade biçimde bozup, bilimsel araştırmanın maliyetinin bilimlerin dışarıdan getirdiği bağış finansmanını fazlasıyla aştığını gösteren Christopher Newfield'ın yaygın bir yanlış kavrayışa getirdiği bu olgusal düzeltme daha büyük bir sorunu dokunulmadan bırakır: birçok öğrenci, aileleri, iş dünyası, devlet ya da kültürün geneli için liberal sanatlarda eğitim ve araştırma sunmanın sağ kalabilirliği sorununu.[33]

Burada yine kamu üniversiteleri ile seçkin özel üniversiteler arasındaki farkın altını çizmek gerekiyor. "Uygulama" eğitimine yönlendirilen veya güdülen öğrenci sayısı her yerde artış gösterirken, seçkin özel üniversiteler öğrencilerine bu baskıları önemli ölçüde yatıştıran iki eşsiz meta sunmaya devam etmektedir: kendi başına sosyoekonomik erişim ve statü getiren, böylece insan sermaye-

32. *Chronicle of Higher Education* dergisi 2013'te Mark Schneider'ı alanında en etkili isimlerden biri seçmişti. Peki ne başarmıştı Schneider? *Chronicle*'ın bildirdiğine göre, "üniversiteleri öğrencilerine yatırımlarından elde edecekleri getiriyi kanıtlamaya zorlamıştı". Schneider, üniversite mezunlarının beş farklı eyalette kurum ve branşa göre kazandıkları ücretler hakkında raporlar hazırlayan bir kurum oluşturmuştu. Bunun sadece öğrenciler tarafından değil, politikaları hazırlayanlar tarafından da kullanılacağını ummuştu – ve nitekim Tennessee ve Florida eyaletlerinde kanun ve politikaları hazırlayanlar şu an tam da bunu yapmaktadır. Bkz. Goldie Blumenstyk, "The 2013 Influence List", *Chronicle of Higher Education*, 9 Aralık 2013, chronicle.com/article/The-Chronicle-List-This/143485/#article-scroll-section-5.

33. Newfield, *Unmaking the Public University*, 13. Bölüm; Tamar Lewin, "As Interest Fades in the Humanities, Colleges Worry", *New York Times*, 31 Ekim 2013, a1, nytimes.com/2013/10/31/education/as-interest-fades-in-the-humanities-colleges-worry.html.

sinin değerini artıran bir prestij ve toplumsal ağlar. Bundan dolayı, üniversite eğitiminin *içeriğinin* kültürel ve ekonomik değeri azalırken, tepedeki özel üniversitelere kapağı atma rekabeti gitgide şiddetlenmektedir. Başka bir deyişle, seçkin üniversitelerle diğer tüm yükseköğretim kurumları arasındaki uçurum gitgide büyürken, seçkin üniversiteler eski statülerini korumaktadır: Amerikan plutokrasisine aidiyetin giriş kapısı veya garantörü olma statüsünü – göçmenler ve yetersiz temsil edilen azınlıklardan ne kadar fazla öğrenci bu kurumlara kabul ediliyor olsa bile, mirasçılar ve tam ücret ödeyen öğrencilerin kabul alma konusunda sahip olduğu avantajların devam ediyor olması bu statüye ters düşmektedir.[34] Liberal sanatlar müfredatlarının sadece bu kaba ekonomik işlevi gören özel seçkin üniversitelerde korunabiliyor olması ironiktir; Princeton veya Amherst'te ne öğretildiği veya öğrenildiğinin (veya öğretilmeyip öğrenilmediğinin) kazanılan prestijle ve erişilip yeniden üretilen ağlarla hemen hiç ilgisi yoktur. Bu kurumlarda müfredat ve organizasyonun baştan aşağı gözden geçirilmesi çağrılarında bulunan öğretim üyeleri ve yöneticiler vardır şüphesiz, ama işin aslı, öğrencilerin çoğunun gideceği yer olan iş, finans ve teknoloji dünyalarındaki geleceklerinin bu kurumlarda öğrencilerin ne öğrendikleriyle hemen hiç ilgisi yoktur.[35]

Özel seçkin üniversitelerle nitelikli kamu üniversiteleri arasındaki mesafe genişlerken, kamu üniversitelerindeki "misyondan sapma" veya "misyondan şaşma" gitgide artmaktadır.[36] En güzide dev-

34. George Washington Üniversitesi ve Wesleyan Üniversitesi maddi duruma bakılmaksızın kabullere son vermiş; MIT, Cornell ve Virginia ise öğrencilere yıllar boyunca yük olabilen kredilerin yerine düşük gelirli ya da orta sınıf aileler için burs imkânı vaatlerinde kısıtlamaya gitmişlerdir. Bkz. Marcella Bombardieri, "College Aid Offers Fail to Grow with Economy", *Boston Globe*, 5 Ağustos 2013, bostonglobe.com/metro/2013/08/24/even-economy-improves-colleges-lower-ambition-their-financial-aid-programs/A5Ly5bs77uBtke5HqrwMXL/story.html; Kevin Kiley, "Need Too Much", *Inside Higher Ed*, 1 Haziran 2012, insidehighered.com/news/2012/06/01/wesleyan-shifts-away-need-blind-policy-citing-financial-and-ethical-concerns; Beckie Supiano, "George Washington U. Now Admits It Considers Financial Need in Admissions", *Chronicle of Higher Education*, 22 Ekim 2013, chronicle.com/article/George-Washington-U-Now/142527.

35. Taylor, "End the University as We Know It".

let üniversiteleri dahi, çoğunluğa masrafsız liberal sanat eğitimi sunma projesinden sapıp, bir tarafta prestij kazandıran seçkin kurumlar ile diğer tarafta her zaman meslek eğitimi sunma amacı taşımış olan yüksekokullar ve kâr amaçlı üniversiteler arasında nahoş bir konuma yerleşmişlerdir. Prestij kazandıran üniversitelere rakip olacak ölçüde tarihi ve seçkinliği olmayan devlet üniversiteleri içinse, kendilerini yüksekokullar ve kâr amaçlı üniversitelerden ayıracakları zemin gitgide ortadan kaybolmaktadır. Gitgide özelleşen "kamu" üniversitelerinde diğerleriyle ortak bir misyona sahip olmanın ötesinde, kâr amaçlı üniversiteler ve yüksekokullara gitgide daha çok benzeyen bir yapı ortaya çıkmaktadır: İnternet üstünden ders verme, geçici akademik emek, başka yerlerde alınan dersler için kredi verme yoluyla durmadan lisans eğitimini ucuzlatmanın yolları aranmakta, yüksek lisans programları ve eyalet dışından lisans öğrencileri için harç oranları yüksek tutularak öğrencilere de gelir kaynağı muamelesi yapılmaktadır. Elbette devlet üniversiteleri bu yöne kaydıkça, vaktiyle nitelikli kamu kurumlarına yönelen üst düzey araştırmacıları kaybedecek, sıralamalarda o ölçüde geriye düşecek, böylece kendilerinin de içine tıkıldığı piyasada ortalamanın gitgide daha üstünde fiyat koyacaklardır.

Bu büyük değişimlerden devlet üniversiteleri sağ çıkacaktır, ama saygın öğretim üyelerinin sunduğu liberal sanatlar lisans eğitiminde yatan nüvelerinin sağ çıkması pek muhtemel değildir. Yazılı ve sözlü becerilerin masrafsız okutmanlar tarafından verilen yazma ve konuşma derslerinde geliştirilmesi mümkündür, ki bu okutmanlar aynı zamanda Amerikan siyaseti, Latin Amerika edebiyatı ve Çin tarihi gibi alanlarda da dersler verebilmektedir. Kamu üniversitelerinin bu alanlar için kadrosunda seçkin veya gelecek vaat eden akademisyenler bulundurması için herhangi bir neden yoktur; hatta, büsbütün piyasalaşmış bir perspektiften bakıldığında, kamu üniversitelerinin bu araştırma alanlarını devam ettirmesi için herhangi bir

36. James J. Duderstadt ve Farris W. Womack, *The Future of the Public University in America: Beyond the Crossroads*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003, aktaran Donoghue, *The Last Professors*, 131.

neden yoktur.[37] Harç düzeyleri artmaya devam ettikçe, ileri seviye programlara yerleştirmeden, yaz okullarından ve internet üstünden verilen derslerden ciddi ölçüde istifade eden hızlandırılmış diplomalar, aileler, yöneticiler ve hükümetler için gitgide daha cazip hale gelecektir. Bu da, son yıllarda bilim programlarında ve meslek öncesi programlarda anadal zorunluluklarının artması ve iyi eğitimli bir üniversite mezununun bilmesi gerekenler konusunda mutabakat yokluğu yüzünden zaten cılızlaşmış olan eğitimin kapsamı ve genel eğitim zorunlulukları üstünde iyice baskı yaratacaktır. Otuz yıl önce kamu üniversitelerinde önemli kitapların veya Batı uygarlığı dersleri ve yabancı dil yeterliliğinin kaldırılması yaygın hale gelmişti; yakında eğitimin kapsamının genişliğine ilişkin tüm kaygıların yerini, bir yandan lisans öğrencilerinin uzmanlaşması ve profesyonelleşmesi, diğer yandan verimli teknik eğitim sunulması taleplerine bırakması muhtemeldir. Dahası, geçici akademik emek kullanımının artması, internet üstünden verilen dersler ve araştırma kadrosunun müfredatlar, diplomalar ve anadal zorunlulukları üstündeki kontrolünün neoliberal yönetişim tarafından aşındırılmasıyla birlikte, kamu üniversiteleri içinde iyi eğitimli yurttaş idealini ayakta tutması muhtemel olan son kuvvetin, yani liberal sanatlar kadrosunun gerek hacmi gerekse vizyonunu uygulamaya koyma gücü ciddi ölçüde azalacaktır.[38]

Bugün dahi, kamu üniversitelerindeki öğretim üyeleri düşünsel ve örgütsel açıdan bu trendlere karşı koyacak konumda değildir.

37. Kamu üniversitelerinin bilim, teknoloji ve ticaret alanında araştırmacılık için elverişli yerler olarak kalıp kalmayacağı, büyük ölçüde bu araştırmaların ne kadar ödenek almaya devam edeceğine bağlıdır. Günümüzde büyük projelerin genel giderlerini kimin –ödenek alan şahısların mı, yoksa çalıştıkları kurumun mu– karşılayacağına ilişkin mücadele, bu tür araştırmaların değişen ekonomi politiğinin bir parçasıdır. Eyalet ekonomisi için faydalı olduğundan uzun zamandır bu ödeneği karşılamaya razı olan eyaletler, artık buna para ayıramamakta ve/veya artık bunun ne gibi bir faydası olduğunu görmemektedirler. Ama şirket kaynaklı ödenekler araştırma ortamının en ucuz olduğu yerlere gideceği için, araştırma genel giderlerinin gitgide daha büyük bir kısmını ödenek alanlardan tazmin etmeye çalışan kamu üniversiteleri, nihayetinde araştırmaların başka yerlere gitmesine yol açabilirler.

Neoliberal rasyonalite yirmi yıldan bu yana öğretim üyelerini, kavrayışlı yurttaşlar geliştirmek ya da sorun çözme odaklı araştırmalar diye tanımlanabilecek kamu yararına hizmet eden birliktelik, bilgi ve öğretim biçimlerinden uzağa itmektedir. Neoliberal girişimcilik ve borç finansmanıyla yatırımın ironilerinden biri, üretici ve yatırımcıları çoğu zaman sürdürülebilir olmayan niş sanayi ve ürünlere çekmesidir – türevlere, balon pazarlara vb. Günümüzün akademik başarı normları ve ölçüm sistemleri bunun bir örneğidir. Öğretim üyeleri, yöntem ve konuları dünyadan *ve* lisans sınıflarından gitgide uzaklaşan alanlardaki konumlarına göre tanınırlık ve ödül kazanmaktadırlar. Lisans mezunları, onları bu alanlarda kendi ayak basacakları yerleri geliştirmeye yönlendiren protokol ve tembihlerle profesyonelleşmektedir. Bu profesyonelleşmede amaç, bu insanların öğretmen ve düşünür değil, daha "pazara çıkmadan" bağlantılar kurarak yatırımcı çekmeyi öğrenen, yazdıkları yazılar için "atölyeler" düzenleyen, kitap taslaklarını "pazarlayan", Google Scholar'da kaç tık aldıklarını ve "etki faktörleri"ni hesap eden ve hepsinden öte, paranın ve sıralamaların peşinden koşan insan sermayeleri haline gelmeleridir. Bölümler yeni işe aldıkları insanlardan "iyi yatırın" diye bahsederken, muazzam gelecek vaat eden genç araştırmacılar için "girişimci" tabiri tercih edilmeye başlamıştır; bu tabir hem araştırmacının mevcut başarılarından yeni başarılar yaratma kabiliyetine, hem de daha sıradan olan ödenek bulma faaliyetine işaret etmektedir. Bilimler, sosyal bilimler, işletme ve hukuk fakültelerinde olağanlaşmış olan bu gelişmeler, yakında üniversitenin ve akademik faaliyetin tamamına hâkim olacaktır.

Gelgelelim, paradoksal bir şekilde, bu akademik sermayeye değer kazandırma biçimleri, halkın ve kasanın anahtarını elinde tutan yasama üyelerinin gözünde kamusal araştırma üniversitelerinin değerini artırmak yerine azaltmaktadır. Akademik başarı için hayati

38. F. King Alexander, "Private Institutions and Public Dollars: An Analysis of the Effects of Federal Direct Student Aid on Public and Private Institutions of Higher Education", *Journal of Education Finance* 23.3, 1998, 390-416, aktaran David Hursh ve Andrew Wall, "Re-politicizing Higher Education and Research Within Neoliberal Globalization", *Policy Futures in Education* 9.5, 2011.

önem taşıyan bu norm ve pratikler, öğretim üyelerinin araştırma faaliyetlerinin öğretimle veya kamusal bilgi ve kamu yararıyla bağını bir kuşak öncesine kıyasla iyice koparmaktadır.[39] Bu norm ve pratikler, disiplinler tarafından değer ve ödül verilen araştırmalar ile derine inen, faydalı, heyecan verici ya da daha iyi bir dünya veya daha iyi yurttaşlar oluşturmakla ilgili araştırmalar arasındaki uçurumu genişleten standartları, kariyer yollarını ve başarı merdivenlerini yaygınlaştırmaktadır. Bu iktisat ve sosyoloji için de böyledir, dilbilim, edebiyat ve astronomi için de.[40]

Burada asıl mesele, genç nesil akademisyenleri neoliberal ekonomikleştirmenin akademik pratiklerin tamamını ne ölçüde dönüşüme uğrattığını gösteren pratiklere katıldıkları için kınamak değildir. Asıl mesele, liberal sanatlar alanında yapılan araştırmaların akademik piyasa normlarıyla amansızca yeniden yapılandırılmasıyla birlikte, paradoksal bir şekilde, liberal sanatlar alanındaki akademisyenlerin tehlike altında olduğu bir anda liberal sanatları savunma kabiliyetinin azalıyor olmasıdır.[41] Akademisyenlerin yaptıkları,

39. Öğretim üyelerinin birçoğu manevi değerlerden uzaklaşıp piyasanın değerlerine yönelmiş, "akademiye para için girilmez" anlayışı kadim geçmişin antikalaşmış sözlerinden bir tanesine, ezkaza Chaucer veya Güney Asya siyaseti üstüne çalışan, ama piyasadan anlayan genç profesyoneller tarafından hiçe sayılan bir söze dönüşmüş gibidir.

40. Neoliberalizmin kullanım değeri sıfır olan ve çoğunlukla sanayi içindekiler dışında müşterisi olmayan ürünler yaratma eğilimi, yüksek lisans yapmak için yanıp tutuşan hevesli lisans mezunu figürler üstünden akademiyi hicveden "Xtra Normal" animasyonlarında harikulade resmedilir. Bunların her birinde belli bir disiplinin saçmalıkları, fetişleri ve çıkmaz sokakları itham edilirken, hepsi birlikte günümüzde liberal sanatlarda akademik çalışma yapmayı gitgide abes veya anlamsız yönlere iten akademik tanınırlık ve ödül düzenlerini resmetmektedir. Animasyonlar için bkz. youtube.com/watch?v=obTNwPJvOI8.

41. "Maliyetleri kısmak için çırpınan Columbia Yüksekokulu –fizik, tarih ve iktisat dahil olmak üzere– kayıtların az olduğu 17 akademik programı kaldırırken, geçtiğimiz yıl getirdiği gelirden 3 milyon dolar daha fazlasına mal olan NCAA 2. Küme spor programını şimdilik açık tutacak." Valerie Strauss, "UDC Drops Physics, History but Keeps Money-Losing Sports Program. Really", *Washington Post*, 20 Kasım 2013, washingtonpost.com/blogs/answer-sheet/wp/2013/11/20/udc-drops-psychics-history-but-keeps-money-losing-sports-program-really; Nick Anderson, "UDC Trustees Keep Athletics for Now, but Cut 17 Academic Programs", *Washington Post*, 19 Kasım 2013, washingtonpost.com/local/educati-

mesleğin, hatta tek tek disiplinlerin dışında kalanlar için gitgide okunaksız ve alakasız hale gelmekte, bu çalışmanın öğrenciler veya kamu için nasıl bir değer taşıdığını belirlemek güçleşmektedir. Akademik girişimlerin her birini, Britanya Araştırmada Mükemmellik Çerçevesi'nin (REF) yaptığı gibi akademik olmayan alanlarda (ticaret, devlet kurumları, sivil toplum örgütleri) ne ölçüde kullanıldıklarına göre değerlendirmek de aynı ölçüde zarar vericidir. Bu ölçüm sistemleri elbette hümanist soruşturmadan uzaktır, ama teknik uygulamaları türeten temel düzeydeki bilimsel araştırmanın değerini de kavramaları mümkün olmadığı için, REF'in istifade edilmesini onaylamak istediği kaynak sularının kapanması tehlikesini doğurmaktadırlar.[42]

Neoliberalleşme, akademik araştırma ile lisans öğretimi arasındaki mesafeyi artırmasının yanı sıra, akademisyenlik mesleğinin bütünü içinde ve bilhassa kamu araştırma üniversitelerinde lisans öğretiminin statüsünü ciddi ölçüde düşürmüştür. Akademik değer sadece araştırma üstünden arttığı için, akıllı genç öğretim üyelerinin hepsi insan sermayelerinin çoğunu bu alana tahsis etmeleri gerektiğini anlamaktadırlar. Ders vermek araştırma için ayrılan kıymetli zamandan çaldığı gibi, lisans öğretmenliğini fazla umursayan akademisyenler de "piyasa aklı"na sahip olmamakla damgalanmaktadır.[43] Bunun sonucunda, kendini ders vermeye adamış lisans öğretmenleri akranları tarafından ezik, çağdışı ya da hem ezik hem çağdışı görülmektedir. Harçla dönen kurumlarda elbette bu tür öğ-

on/udc-trustees-to-debate-cuts-to-athletics-academics/2013/11/19/a31a858a-5129-11e3-9e2c-e1d01116fd98_story.html. Minnesota Moorhead Eyalet Üniversitesi'nde benzer kesintiler gerçekleşmektedir; bkz. "MSUM Considers Cuts in Tenured Faculty, Program Closures to Fix Projected $5 Million Deficit", *Inforum*, inforum.com/event/article/id/419024 (abonelik gerekiyor).

42. Stefan Collini, Britanya'da kullanılan ölçüm sistemleri üstüne benzersiz yorumlar sunmuştur. "Impact on Humanities", *Times Literary Supplement* 5563, 13 Kasım 2009; "Sold Out", *London Review of Books* 35, no. 20, Ekim 2013; *What Are Universities For?*, New York: Penguin, 2012. Ayrıca bkz. Joan Scott, "On Assessment" (yakında yayımlanacak).

43. Başarılı doktora öğrencilerini eğitmek o alanda öğretim üyesi sermayesini artırabileceği için, yüksek lisansta ders vermek bunun dışında tutulmaktadır.

retmenlere gerek olduğu için, alenen tanınmaya, ödüllendirilmeye devam etmektedirler. Ancak bunlar çoğu zaman yerel ödüller ve merasimlerle sınırlıdır. Araştırma üniversitelerinde işe alım için hedef seçilmeyi ve kazançlı karşı teklifleri bırakın, kadro ve terfi dahi hiçbir zaman öğretmenlik başarısına dayalı değildir. Oysa, tıpkı dar meslek normları ve kaygıları doğrultusunda çerçevelenmiş araştırmalara dönük trend gibi, araştırma personeli arasında öğretmenliğin değer kaybetmesi de, kamu üniversitelerinin liberal sanatları koruma veya ileriye taşıma kabiliyetinin altını oymaktadır. Harç ve vergi ödeyen anne babalar haklı olarak profesörlerin neden daha çok ve daha iyi ders vermediklerini sorgularken, yöneticiler de bir yandan bu kamuya cevap bulmak, diğer yandan ders verme yükünün asgariye indirilmesine bağlı olarak üst düzey araştırma personelini yetiştirmek veya elinde tutmak arasında sıkışıp kalmaktadır. Maliyet azaltma zorunluluğuyla da bir araya geldiğinde bu durum, lisans sınıflarında araştırma personelinin yerini geçici akademik emeğin alması sürecini hızlandırmakta, bu da akademisyenler arasında ders vermenin değerini iyice azaltıp, vergi mükelleflerinin kamu üniversitelerine ne diye para verdiklerine ilişkin sorularını artırmaktadır.

Birlikte ele alındığında, neoliberalleşen bilginin öğretim üyelerinin uğraş ve öncelikleri üstünde uyguladığı bu kuvvetler liberal sanatlar eğitiminin geleceği açısından felaket niteliğindedir. Bir yandan araştırmaları öğretimden veya kamusal gayelerden koparan akademik ölçüm sistemleri, diğer yandan akademisyen uğraşlarını ticari kullanımına veya müstakbel yatırımcıların gözündeki albenisine göre değerlendiren akademik olmayan ölçüm sistemleri bu geleceği tehlikeye atmaktadır. Öğretimin niteliği, sadece sayısı gitgide artan, acınası ücretler alan geçici akademik emek arasında önem taşımaktadır. Gelgelelim burada da, tam da öğretim araştırmadan koparıldığı için, nitelik gitgide tüketici memnuniyetine göre, yani kendileri de gitgide, eğlence biçiminde olsun insan sermayesinin değer kazanması biçiminde olsun, yatırım getirisine odaklanan öğrenciler arasındaki popülerliğine göre ölçülmektedir. Yani araştırma pazarının ölçüm sistemleri araştırma personelini zengin ve zorlayıcı

bir lisans eğitiminden gitgide uzaklaştırırken, ilave öğretim üyeleri de eğlence pazarının ölçüm sistemleri veya hemen tatbik edilebilen bilgi yönündeki taleplerle yine buradan uzaklaştırılmaktadır.

Kamu üniversitelerinde yer alan tüm kademelerin –personel, öğretim kadrosu, yöneticiler, öğrenciler– üniversite hayatının neoliberal rasyonalite, ölçüm sistemleri ve yönetişim ilkeleri tarafından ele geçirilmesine çok çabuk alışmış olması dikkat çekicidir. Öğretim üyeleri şirket finansmanıyla dönen araştırma merkezleri, profesörlükler, programlar ve bölümlere alışmış, ufak istisnalar dışında kendi üniversitelerini yönetme güçlerinin eriyip gitmesini büyük ölçüde kabullenmişlerdir. Özelleşen kamu üniversitelerinin tepesinde konumlanan, (çoğu zaman üniversite ölçeklerini aşan piyasalaşmış maaşlar dahil olmak üzere) imtiyazlara sahip olan kıdemli öğretim üyeleri, yaptıkları yayınlarla, aldıkları davetlerle, ödüllerle, sıralamalarla, aldıkları teklifler ve karşı tekliflerle meşguldür. Neoliberal kariyercilikle yetişmiş olan daha genç öğretim üyeleri, neoliberal değer tablosunun düzenlediğinden farklı akademik amaç ve pratiklerin var olabileceğinden bile genellikle habersizdir. Küçülmelerden sağ çıkan yardımcı personel, yeni sistemler, en iyi yeni pratikler, yeni değerlendirme ve yönetim teknikleri için bitmek bilmeyen eğitimlere gömülmüş durumdadır. Öğrenciler ise, alışveriş merkezlerindeki gibi yemek alanlarına, öğrenci faaliyetlerine ve spor branşlarına şirketlerin sponsor olmasına, özelleştirilen öğrenim kredilerine ve hepsinden öte, ödenen paranın karşılığının kariyerle alındığı ve düşünsel merakın yerini eğitimin her unsuru üstünden –ders seçimi, sınav hazırlığı, ödevler ve anadal seçimi– bahis oynamanın aldığı bir eğitime alışmış durumdadır.[44] Dahası, kamu

44. Berkeley Üniversitesi'nin internetteki kayıt sayfasından alınmış sıradan bir örneği düşünelim. Bu sayfada, yakınlarda Ninja Scheduling şirketinden satın alınmış bir yazılım paketi olan ScheduleBuilder, öğrencilerin bir sonraki dönemin derslerini seçip programlarını oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Kendisini bir "planlama aracı" olarak tarif eden ScheduleBuilder, öğrencilere katalog tarifleri dışında derslerin içeriği hakkında herhangi bir bilgi vermeyip, dört şeye doğrudan bağlantı sunmaktadır: derslerin geçmişteki not dağılımı, derslerin geçmiş sınavları, öğrencilerin dersler hakkında gayriresmi fikirleri ve geç yatma ve benzeri kişisel tercihler doğrultusunda program hazırlamanın yolları. Yani geçmişte öğrenci

üniversitelerinin etrafını çevirecek yeni "girişim alanları", büyük ve küçük işletmelerin araştırma, teknoloji, danışmanlar ve ucuz öğrenci emeği dahil olmak üzere üniversite kaynaklarından doğrudan yararlanacağı alanlar da ufukta görünmektedir.[45] Bu vizyon, kafeler, kitabevleri, barlar ve ucuzcu dükkânlardan oluşan klasik üniversite kasabası ambiyansıyla çarpıcı bir karşıtlık oluşturduğu gibi, sermayenin ihtiyaç ve amaçlarının üniversite üstündeki tahakkümünün düz ve mekânsal bir ifadesini oluşturmakta, iş dünyası, devlet ve akademi arasındaki birleşmeyi de mekânsallaştırmaktadır.

Bu birleşme elbette onyıllardır yoldaydı, ama devletin yükseköğretime yatırımının hızla geri çekildiği ve kamu sektörü ile ticari sektör arasındaki –finans, yönetişim ve konuşma tarzı bakımından– entegrasyonun arttığı yıllarda hız kazandı. Böylece şirketler idare ve araştırma "kampüsleri" geliştirirken, üniversiteler fiziki görünüş, finansal yapı, değerlendirme sistemleri, idare tarzı, personel, reklam ve tanıtım bakımından gitgide şirketleşti.[46] Diğer kampüs alanlarındaki kıyımın yanında idari personeldeki şişkinliğin çok büyük ölçüde özel bağış toplama, para yönetimi ve halkla ilişkiler alanın-

---

birliklerinin gayriresmi bir şekilde yaptığı şeyi, şimdi üniversitenin kayıt sitesi resmen sunmaktadır. Zaten ScheduleBuilder bu projeyi aslen üniversite yıllarında şekillendirmiş olan taze Berkeley mezunları tarafından tasarlanıp oluşturulmuş ve Berkeley'e lisanslanmıştır. ScheduleBuilder için bkz. schedulebuilder.berkeley.edu. Berkeley öğrenci gazetesinde tasarımı ve uygulamaya girişine dair çıkan haber için bkz. Geena Cova, "Schedule-Building Program to Launch in Fall", *Daily Californian*, 19 Ocak 2012, dailycal.org/2012/01/19/schedule-building-program-to-launch-in-fall. Ninja Scheduling, girişimin itici gücü olan asgari harcama ve tüm malların değiş tokuş edilebilirliği gibi tüketici ilkelerinin yükseköğretimde yarattığı yüzlerce dönüşüm arasından sadece bir tanesinin örneğidir. Ninja Scheduling, iyi eğitimli ve çokyönlü mezunlar geliştirmeye dönük, öğretim üyesi danışmanlığında gerçekleştirilen ders seçiminin yerine, diğer tüketicilerin tavsiyelerine bel bağlayan, rahatça alınan yüksek notlara değer veren ve gidilecek partilere göre plan yapmayı teşvik eden bir ders programına onay veren bir platformdan doğan seçimleri geçirmektedir.

45. Bkz. Joe Matthews, "Finally, a New Idea in the Governor's Race", *Prop-Zero: Changing the State of California Politics* (blog), NBC Bay Area, nbcbayarea.com/blogs/prop-zero/OneNewIdea-92069984.html.

46. Büyük Britanya sınırları içindeki Durham Üniversitesi'nin başında bir rektör veya başkan değil CEO vardır.

daki işlerle ilgili olması bu bakımdan manidardır. Örneğin Berkeley'deki Haas İşletme Fakültesi'nde mezunlarla ilişkiler ve mezunların gelişimiyle ilgili üç düzine tam zamanlı pozisyon mevcuttur, ki bu da öğretim üyesi pozisyonlarının üçte birine denk düşmektedir. California Üniversitesi'nin (Los Angeles) işletme fakültesi olan Anderson İşletme Fakültesi 2012'de özelleşmiştir.[47] Fakülte bağış toplama, ortaklık ve öğrenci kabul protokolleri üstündeki sınırlamalardan kurtulma ve harçları yükseltme esnekliğine kavuşup Harvard, Yale ve Stanford'la rekabet edebilmek için, yılda 8 milyon dolarlık devlet fonundan vazgeçmiştir.[48] Yakın zamanda tıp, mühendislik ve hukuk alanındaki meslek okullarına da yayılması mümkün olan bu gelişmeler, üniversitelere dönük kamu desteğinin geri çekilmesiyle birleştiğinde, idareciler ve öğretim üyelerinin üniversite faaliyetlerini iş dünyasının gözündeki çekiciliği üstünden şekillendirmeleri yönündeki baskıyı şiddetlendirmiştir. Şirket sponsorluğundaki araştırma enstitüleri ve fakülteleri, hatta bağışlarla finanse edilen ve bağışçılar tarafından düzenlenen çalışma ve ders programları gibi gelişmeler karşısında en ufak bir itirazın duyulmamasının açıklaması da budur.[49]

47. Ana akım basında bu hamle hakkında çıkan haberlerin birçoğunda –belki çoğunluğunda– devlet hazinesi açısından nasıl bir tasarruf yaratacağı üstünde durulmuş, kamu yararına ilişkin daha kapsamlı mevzulara hemen hiç değinilmemiştir. Örneğin bkz. Matthew Garrahan, "UCLA Business School to End Public Funding", *Financial Times*, 6 Eylül 2010, ft.com/cms/s/0/d5745294-b9d9-11df-8804-00144feabdc0.html#axzz31QiqGMj6; Larry Gordon, "UCLA's Anderson School Aims to Fund Itself", *Los Angeles Times*, 9 Eylül 2010, articles.latimes.com/2010/sep/09/local/la-me-uc-bizschool-20100909; "UCLA Business School Wants to Wean Off State Funds", *San Diego Union-Tribune*, 8 Eylül 2010, utsandiego.com/news/2010/sep/8/?page=4&.

48. Jon Wiener, "UCLA Business School to Go Private: A Blow to the Public University", *Nation*, 8 Haziran 2012, thenation.com/blog/168305/ucla-business-school-go-private-blow-public-university.

49. Bu tür sponsorluklar arasında büyük ilgi görenlerden bir tanesi, Berkeley Üniversitesi'nde British Petroleum sponsorluğunda çalışan Enerji Biyobilim Enstitüsü'dür; burada önemli olan soru, şirket parasının bilimsel araştırmaya mali destek sağlayıp sağlayamayacağı değil –sağlayabilir ve sağlamaktadır– Enstitü'de akademisyenlerin işe alınması ve terfi edilmesinde BP'nin ne ölçüde kontrol sahibi olacağıdır. Yakınlarda J. P. Morgan, Delaware Üniversitesi'nde sponsoru ola-

•••

Muazzam karmaşıklıkta küresel kümelenme ve güçlerle dolu bir çağda demokrasi, eğitimli, kavrayışlı ve demokratik duyarlılık taşıyan bir halk gerektirmektedir.[50] Bu kümelenme ve güçler hakkında mütevazı düzeyde bilgi sahibi, dünyada meydana gelen bir dizi gelişme hakkında okuduklarını, seyrettiklerini veya işittiklerini muhakeme etme ve değerlendirme kabiliyetine sahip ve müşterek tasalara ve bizatihi yönetime dönük bir halk demektir bu. Böylesi bir bilgi, muhakeme ve yönelim uzun zamandır liberal sanatlar eğitiminin vaadi olmuş ve günümüzde üniversite içi ve dışında neoliberal rasyonalite yüzünden zora girmiştir. Bu zorluğa demokratik bir şekilde

---

cağı lisanüstü program için böylesi bir doğrudan kontrol teklifi yapmıştır. *Inside Higher Ed*'in haberine göre, "J. P. Morgan Chase, Delaware Üniversitesi'nde bir doktora programı açmak için 17 milyon dolar vermeyi planlıyor. ... Planın bir parçası olarak, J. P. Morgan programın yerleştirileceği binayı yenileyecek, programda çalışacak öğretim üyelerine ödenecek parayı karşılayacak ve öğrencilere tam burs sağlayacak. Plan belgesine ve üst düzey üniversite yetkililerinden birine göre, buna ilaveten, J. P. Morgan çalışanları tez komitelerinde yer alabilecek ve programda hangi öğretim üyelerinin ders vereceği konusunda üniversiteye tavsiyelerde bulunabilecek". Ry Rivard, "A J. P. Morgan PhD?", *Inside Higher Ed*, 7 Ekim 2013, insidehighered.com/news/2013/10/07/proposed-phd-funded-jpmorgan-chase-raises-questions-u-delaware.

Pek o kadar bilinmeyen haberlerden biri, North Carolina'da bulunan ve kökleri Quakerlara uzanan ufak bir liberal sanatlar okulu olan Guilford Üniversitesi'ne 500 bin dolar bağışta bulunan BB&T Yardım Vakfı'nın müfredat üstünde doğrudan kontrol girişiminde bulunmuş olmasıdır. BB&T Vakfı, bir Ayn Rand hayranı olan John Allison tarafından kurulmuş olan bankacılık devi BB&T ile bağlantılıdır. Guilford'a yapılan yarım milyon dolarlık bağış üniversiteye şöyle yükümlülükler getirmiştir: önümüzdeki on yıl boyunca yılda bir defa "Kapitalizmin Ahlaki Temelleri" adını taşıyan bir ders açılması, o dersin zorunlu okuma listesinde *Atlas Silkindi*'nin tamamının yer alması, yine *Atlas Silkindi*'yi okumaları şartıyla maaşları BB&T'nin sağladığı ödenekten karşılanacak olan birkaç "Kapitalizm Etiği Araştırmacısı"nın atanması, ve işletme veya iktisatta anadal yapan tüm üçüncü sınıf öğrencilerine üniversite tarafından *Atlas Silkindi* kitabından birer tane temin edilmesi. Guilford Üniversitesi öğretim üyelerinden Richie Zweigenhaft'ın sorguladığı gibi, "Guilford'un tüm müfredat içinde zorunlu tek kitap olarak *Atlas Silkindi*'yi öne çıkarmasından öğrencilerimiz nasıl bir sonuca varacaktır?" Richie Zweigenhaft, "Is This Curriculum For Sale?", *Academe: Maga-*

karşı koymak, bizi Rousseau'nun paradoksuna düşürecektir: İnsanların iyi kurumlara arka çıkmaları için, ancak o iyi kurumların oluşturabileceği insanlar olmaları gerekir.[51] Liberal sanatlar eğitiminin sağ kalması, demokrasi açısından nasıl bir değer taşıdığının yaygın bir şekilde tanınmasına bağlıdır. Demokrasinin sağ kalması ise demokrasi için eğitilmiş bir halka bağlıdır, ki bu da o halkın kurumlarına ve kendisine dönük neoliberalleşmeye direnç göstermesini gerektirir.

Başka bir deyişle, çoğunluğun erişimine açık bir liberal sanatlar eğitimi değer verebileceğimiz her modern demokrasi için elzemdir, ama içsel değildir.[52] Demokrasinin kendisi için gerektirdiği eğitimi finansmansız bırakıp, küçük düşürüp veya terk edip, kendi kendini sürdürmesini veya yenilemesini, hatta değer görmesini veya arzu-

---

zine of the AAUP, Temmuz-Ağustos 2010, 38. Guilford yöneticileri ve öğretim üyelerinin müfredatlarını topu topu yarım milyon dolara satmaya razı olmaları da çarpıcıdır.

Aşırı muhafazakâr ve süper zengin Koch kardeşler yakınlarda Tallahassee'deki Florida Eyalet Üniversitesi'nin (FSU) İktisat Bölümü'ne, "serbest girişime destek olacak" yeni öğretim üyelerinin işe alınması için 1,5 milyon dolar bağışta bulunmuştur. Bağış anlaşmasında, Koch kardeşler tarafından belirlenecek bir danışma kurulunun muhtemel adayları değerlendireceği, ideolojik çıtasının altında kalanları eleyeceği, ayrıca işe alınan isimlerin vakfın hedeflerini karşılamadığı belirlenecek olursa fonların geri çekilmesi tavsiyesinde bulunacağı belirtilmektedir. FSU yöneticileri bu anlaşmayı savunmuşlardır. Bkz. Kris Hundley, "Billionaire's Role in Hiring decisions at Florida State University Raises Questions", *Tampa Bay Times*, 9 Mayıs 2011, tampabay.com/news/business/billionaires-role-in-hiring-decisions-at-florida-state-university-raises/1168680.

50. Bkz. Dana Villa, *Socratic Citizenship*, Princeton: Princeton University Press, 2001.

51. "Bir halkın ... siyasetin akıllıca ilkelerini anlaması ve devlet yönetiminin temel kurallarına uyması için, sonucun neden haline gelmesi gerekir; toplumsal kurumların ürünü olması gereken toplumsal ruhun, o kurumların inşasına önderlik etmesi gerekir; insanların yasa sonucunda gelecekleri hale daha yasa doğmadan önce kavuşmaları gerekir." Rousseau, *The Social Contract*, 86-87.

52. John Dewey bunu anlamıştı. Bkz. John Dewey, *Democracy and Education*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 2008. Tocqueville ve Mill bu sorunu ele alırken demokrasilerde aristokratik bir damar geliştirmeye çalışmıştır. Bkz. Tocqueville, *Democracy in* America; John Stuart Mill, "On Liberty", *On Liberty and Other Writings*.

lanmasını sağlayan kaynaklarını kurutması mümkündür. Nitekim neoliberal rasyonalitenin en önemli sonuçlarından biri, demokrasi arzusunun ve ortaya çıktığı yerde bu arzunun söylemsel anlaşılırlığının azalmasıdır. Rousseau paradoksunun başka bir çeşitlemesi: Demokratik kültürü besleyip demokratik yönetimi mümkün kılan türde bir eğitimi muhafaza etmek için, ancak liberal sanatların sağlayabileceği bir bilgiye ihtiyacımız var. Dolayısıyla, demokratik yurttaşlık uğruna liberal sanatlar eğitiminin tazelenmesi yolunda, neoliberal rasyonalitenin içini boşaltmış olduğu bir demokrasiye bel bağlanması mümkün değildir.

Sonsöz

Kaybedilen Yalın Demokrasi, Fedakârlığa ve Kurban Vermeye* Dönüşen Özgürlük

Neoliberalleşmeye ilişkin bu eleştiri liberal demokrasiyi eski haline getirelim çağrısıyla sona ermeyecek; neoliberal rejimler içinden bu rejimlere karşı koyabilecek ne tür bir demokrasi oluşturulabileceğini de belirtmeyeceğim. Amacım daha ziyade, neoliberal rasyonalitenin hâkimiyetini kurmasıyla birlikte ideal, hayali ve siyasi demokrasi projesinin nasıl tehlikeye düştüğünü resmetmekti. Öncelikli odak noktası bu rasyonalitenin kullandığı gramer ve terimler, yayılma ve çağırma gücünü oluşturan mekanizmalardı. Bunlar, toplumsal altyapıyı söküp atan, kamu mallarını özelleştiren, ticaret üstündeki düzenlemeleri kaldıran, toplumsal dayanışmaları yok eden ve özneleri sorumlulaştıran somut politikalarla desteklenmektedir elbette. Ancak, neoliberal ekonomi politikalarının birçoğu terk edilse ya da artırılsa dahi, siyasi hayatın normatif biçimde ekonomikleştirilmesi ve homo politicusun homo oeconomicus tarafından gasp edilmesi yoluyla demokrasinin altını oyan süreç hafifleyecek değildir. Örneğin bankalara sıkı düzenlemeler getirilmesinin (hatta bankaların ulusallaştırılması), eğitime yeniden kamusal yatırım yapılmasının, seçim kampanyalarının finansmanı konusunda reform yapılmasının, fırsat eşitliği vaadinin tazelenmesinin, hatta servetin

* İngilizce *sacrifice* sözcüğü bu bölümde hem "fedakârlık", hem de "kurban verme/etme" anlamlarında kullanılıyor. Türkçede bu iki anlamı karşılayacak tek bir sözcük bulunamadığı için, iki sözcük değişmeli olarak kullanılmıştır; geçtikleri yerlerde *sacrifice* sözcüğünün anlam ufkunu hatırlamak iyi olabilir. –*ç.n.*

yeniden bölüşümünün dahi, siyasi hayatın ekonomikleştirilmesi, eğitimin ticari ölçüm sistemleriyle yeniden yapılandırılması ya da seçimlerin pazaryeri, siyasi ifadenin de pazar davranışı biçiminde şekillendirilmesi süreciyle yan yana var olması mümkündür. Yani neoliberal ekonomi politikaları dondurulur veya tersine çevrilirken dahi, yerini başka bir siyasi ve toplumsal akıl almadığı sürece neoliberal aklın demokrasi üstündeki zararlı etkilerinin aynı hızla devam etmesi mümkündür. Yönetim rasyonalitesi dediğimiz şeyin anlamı budur; sivil toplum örgütleri, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, okullar, mahalle örgütleri, hatta neoliberal ekonomi politikalarına karşı olduklarını düşünen toplumsal hareketlerin dahi neoliberal rasyonalite tarafından düzenlenebiliyor olmasının sebebi de budur.

YALIN DEMOKRASİNİN KAYBEDİLMESİ

Demokrasiyi niye umursayalım peki? Neoliberalizm ne olduğu çok daha belli şeyleri, mesela gezegendeki hayatı ya da tüm yerel beslenme ve topluluk biçimlerini tehlikeye düşürüyor değil mi? Sağlık hizmetlerini ve hesaplı konut imkânlarını? Uykuyu, ruhu, kutsalı, mahremi, tarifsiz olanı?[1] Dahası, reel demokrasi her daim sınıfsal tahakküm ve eşitsizlikle, ırksal tabiyet ve dışlamalarla, kurumlaşmış cinsiyet farkıyla, sömürgeci ve emperyal öncül ve pratiklerle,

1. Bkz. Jonathan Crary, *24/7: Late Capitalism and the Ends of Sleep*, New York: Verso, 2013; Türkçesi: *7/24: Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*, çev. Nedim Çatlı, İstanbul: Metis, 2015; Philip Mirowski, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*, New York: Verso, 2013; Lauren Berlant, *Cruel Optimism*, Durham: Duke University Press, 2011; Elizabeth Povinelli, *Economies of Abandonment: Social Belonging and Endurance in Late Liberalism*, Durham: Duke University Press, 2011; Noam Chomsky, *Profit over People: Neoliberalism and Global Order*, New York: Seven Stories, 2011; Türkçesi: *Halk Üzerinden Kazanç*, çev. Süreyya Evren, İstanbul: Everest, 2014; William Connolly, *The Fragility of Things*, Durham: Duke University Press, 2013; Türkçesi: *Hayatın Kırılganlığı*, çev. Aydın Çavdar, İstanbul: Ayrıntı, 2016; Bonnie Honig, "The Politics of Public Things: Neoliberalism and the Routine of Privatization", *No Foundations: An Interdisciplinary Journal of Law and Justice* 10, 2013; Lisa Duggan, *The Twilight of Equality*, Boston: Beacon Press, 2004.

açıktan kabullenilmeyen dini imtiyaz ve yok saymalarla dolup taşıyor değil mi? Bu sorunlu anlam, pratik ve kurum sahasına neoliberalizmin verdiği zararı ne diye dert edelim?

Demos/kratia. Halkın yönetimi. "Demokrasi" halkın müşterek hayatının başka bir şey tarafından değil, hep beraber kendi kendini yöneten halk tarafından düzenlenmesi özlemine işaret eder.[2] Tersinden söylersek, yönetimin halkın tamamı yerine bir bölümünün ya da –halk bunlardan bir veya daha fazlasının müşterek varoluş için rehber, hatta belirleyici olması gerektiğine karar verebilecek olsa dahi– iktidar, tanrı(lar), şiddet, hakikat, teknoloji veya milliyetçilik gibi dışsal herhangi bir ilkenin elinde olmasının meşruluğunu olumsuzlar. "Demokrasi" teriminin yönetimin demosa ait olması ilkesinden öte bir içeriği yoktur; lakin herkesin bizi yöneten erklere katılmasına izin veren tek siyasi biçim olduğu için, iktidarın azınlığın değil çoğunluğun yararına kullanılması, herkesin araç değil amaç olarak görülmesi ve herkesin siyasi bir ses duyurabilmesi ihtimaline teminat oluşturmaz, ama yer açar. Yalın demokrasinin yalın vaadi budur.[3]

Demokrasi terimi, halk yönetiminin gerçekleştirilmesini sağlayabilecek veya sağlaması gereken düzenlemeler, anlaşmalar ya da kurumları belirtmez. Halkın yetkisini devredeceğini mi yoksa doğrudan mı kullanacağını, halihazırda mevcut kanunların üstünde mi (egemen) yoksa onlara tabi mi (teba) olacağını, ortak yararın formüle edilmesi ve uygulanmasında egemenliğini aktif bir şekilde ortaya mı koyacağını yoksa sadece yan yana yaşamayı sağlayan asgari düzenlemelere mi onay vereceğini söylemez. Bundan dolayı, bir yanda özel mülkiyeti (ya da özelleşmiş kamu alanını) işgal edip ka-

2. Sheldon Wolin, "Norm and Form: The Constitutionalizing of Democracy", *Athenian Political Thought and the Reconstruction of American Democracy* içinde, J. Peter Euben, John R. Wallach ve Josiah Ober (haz.), Ithaca: Cornell University Press, 1994.

3. Demokrasinin taşıdığı anlamlar hakkındaki muazzam literatür içinde, *Democracy and the Foreigner* (Princeton: Princeton University Press, 2001) ve *Emergency Politics: Paradox, Law, Democracy* (Princeton: Princeton University Press, 2009) adlı kitaplarında Bonnie Honig demokrasinin iç paradoksları üstüne bilhassa kavrayışlı düşünceler geliştirmiştir.

mulaştıran, umumi heyetlerde saatlerce tartışmalar yapan, hesap verebilir liderler, temsilciler üretmeyi, hatta talepte bulunmayı reddeden Occupy katılımcıları, "Demokrasi işte budur!" diye bağırmaktadır. Öte yandan, işgalcileri tahliye eden ve tutuklayan belediye başkanları, üniversite idarecileri ve polis de demokratik hukuk ve ilkelerden dem vurmaktadır. Burada demokrasinin ne demek olduğu konusunda derin bir tartışma söz konusudur – sadece riyakârlık, gerçeğin gizlenmesi veya terimin araçsallaştırılması değil. Ama uzun bir tarihsel gölge ve çağdaş bir mücadele de işbaşındadır: Demokrasi her zaman toplumda hâkim olanların eline geçmeye, onlar tarafından devralınmaya mı yazgılıdır? Demos kendi siyasi biçimi adına her zaman sınırlanacak, bölünecek veya bastırılacak mıdır?

Demokrasiye ilişkin yalın kavrayışta (ya da "yalın demokrasi" kavrayışında) demokrasinin neler içerdiği ve ayrıntıları belirtilmediği gibi, yönetimin neden halka ait olması gerektiğine dair devamlılık gösteren veya tutarlı bir açıklama da yoktur; sadece başkaları tarafından yönetilmememiz gerektiğine dair negatif bir açıklama sunulur.[4] Batılı siyasi düşünce tarihi içinde insanın ahlaki haysiyetini sadece demokrasinin sağlama aldığını (veya kurtardığını) ayrıntısıyla belirten neredeyse tek isim olan Rousseau dahi, pozitif *siyasal* değerini betimlemek yerine, demokrasiyi bu haysiyetin çiğnenmemesini sağlayan bir yol biçiminde kuramlaştırır. "Her bireyin, başkalarıyla birleşirken kendisinden başka kimseye itaat etmemesini ve öncesinde olduğu gibi özgür kalmasını sağlayan ... [tek] bir araya gelme biçimi"dir demokrasi.[5]

İlginçtir, siyasi katılımın taşıdığı içsel değer söz konusu olduğunda siyaset kuramcıları daha açıksözlü olmuşlardır. Aristoteles'e göre (ki kendisi hiç de demokrat değildir) *polis* hayatına katılım

4. "Demokrasinin eksiği" sorununu, aynı adı taşıyan ufak bir yorum yazısında daha ayrıntılı ele almıştım. Bkz. Wendy Brown, "Democracy's Lack", *Public Culture* 10.2, 1998, 425-29; ve *Politics Out of History*, 6. Bölüm, Princeton: Princeton University Press, 2001; Türkçesi: *Tarihten Çıkan Siyaset*, çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis, 2010.

5. Jean Jacques Rousseau, *On the Social Contract*, haz. ve İng. çev. Maurice Cranston, New York: Penguin, 1968, 60.

"iyi hayat"ın ifadesidir; nöbetleşe "yönetme ve yönetilme", doğası gereği siyasi olan türümüzün üyelerini tamlığa ulaştırır.[6] Tocqueville ise yerel katılımı, gittikçe büyüyen ticaret dünyasının yaygınlaştırdığı özçıkar ethos'unu dengeleyen hayati bir karşı ağırlık ve bu ethos'un ürünü olan siyasi tahakküme açık olma zaafına karşı bir koruyucu biçiminde ifade etmiştir. Tocqueville'de yerel siyasi katılım, şahsi çıkarı müşterek olana yönelimle dengeler; ayrıca büyük devletlerdeki yurttaşların yaşadığı yabancılaşmayı azaltıp, yoğunlaşmış yönetim gücüne dönük doğal eğilimleri frenleyen bir yurttaş grubuna önayak olur.[7] Sheldon Wolin de, gerek devletlere gerekse anayasalara içsel olduğunu söylediği demokratik olmayan doğanın panzehiri olarak, yurttaşların yerel siyasette muntazaman "iktidarı paylaşması ve uygulaması"nın ve aralıklarla etkinlik kazanan, devamlı değil ara sıra kendini öne süren bir demosun değerini vurgular.[8] Katılımı öven bu argümanların hiçbirinde bizatihi demokrasinin değerine dair bir savunma olmaması çarpıcıdır.

Yüzyıllar içinde demokrasinin diğer siyasi biçimlerden üstün olduğuna dair pek çok izahat sunulmuştur elbette. Gelgelelim, çoğunda halk yönetimine hemen hiç yer verilmediği gibi, demokrasiye kendisine içsel olmayan özellikler atfedilmektedir: eşitlik, hürriyet, haklar veya medeni özgürlükler, bireysellik, hoşgörü, fırsat eşitliği, kapsayıcılık, açıklık, prosedürcülük, hukukun üstünlüğü, çatışmaların ve değişimin barışçıl yollardan çözüme bağlanması. Bunların hiçbiri halk yönetimi biçiminde tanımlanan demokrasiye özgü özellikler değildir.[9] Her birinin demokratik olmayan rejimler tara-

6. Aristoteles, *The Politics*, 1946; Aristoteles, *The Nicomachean Ethics*, İng. çev. J. A. K. Thomson, New York: Penguin, 2003; Türkçesi: *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Ayraç, 1997.

7. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, haz. ve İng. çev. Harvey C. Mansfield; Delba Winthrop, Chicago: University of Chicago Press, 2000, 56-90, 231-34, 489-92, 496-500.

8. Sheldon Wolin, "Fugitive Democracy", *Constellations* 1. 1, 1994, 14, 17, 19, 22, 23.

9. Siyaset teorisinin (tüm iç bölünmeleri ve münakaşalarına rağmen, klasik anlamıyla liberalizmin yörüngesi içinde faaliyet gösteren) demokrasi teorisi diye bilinen alt alanı içinde, John E. Roemer bu noktaya özel bir hassasiyet göstermiştir. Bkz. "Does Democracy Engender Justice?", *Democracy's Value* içinde, Ian

fından da savunulması veya güvence altına alınması mümkündür. Dahası, şunlardan biri veya daha fazlasına herhangi bir demos tarafından onay verilmesi mümkündür: aşırı eşitsizlik; sınırları ihlal eden güvenlik ve gözetim; sınırlı veya bağlayıcı olmayan haklar; evrensel olmayan haklar; ifade, toplanma ve ibadet konusunda sıkı kısıtlamalar; konformizm; hoşgörüsüzlük; hedef alınan insanlar veya pratiklerin dışlanması veya zulme maruz bırakılması; uzmanlar veya bürokratlar tarafından yönetim; savaş, sömürgecilik veya içeride askerileşmiş bir toplum. Bunu yapan pek çok demos olmuştur.[10] Demosun onay veya rızasını almış olduklarında, bu tür fenomenlerin demokratik olmadığını söylemek yeterli değildir.

Avrupa liberal demokrasisi, on sekizinci yüzyıl sonlarındaki doğumundan günümüze değin, her zaman kapitalist güç ve değerlerle dolup taşmıştır. Daha genel düzeyde, siyasi ve hukuki soyutlamaları yoluyla toplumda hâkim olanların güç ve imtiyazlarını güvence altına almış, özel mülkiyet ve sermaye hakları dışında, ırksalcılığa ve astlaştırıcı, toplumsal cinsiyet normlarına dayalı bir işbölümüne onay vermiştir. Liberal demokrasinin imtiyazlar, eşitsizlikler ve dışlamalarla iç içeliği, yasa önünde eşitlik, haklara dayalı özgürlük gibi formülasyonlar, ahlaki özerklik ve soyut bireylik gibi bir dizi zımni kaide yoluyla maskelenir. Kökleşmiş işbölümü ve sınıfsal tabakalaşmalarla aralarındaki kesişmeleri ve ırk, toplumsal cinsiyet ve kültürden ciddi ölçüde etkilenen bireylik normlarını seferber et-

---

Shapiro ve Casiano Hacker-Cordon (haz.), Cambridge: Cambridge University Press, 1999. Roemer'in gösterdiği dikkat nadir görülen bir şeydir. Liberalizmden açıkça koparıldığında dahi, demokrasinin belli değerler taşıdığı varsayılmaktadır. Örneğin Sheldon Wolin, hürriyet ve eşitlik değerlerinin demokrasiye özgü olduğunu ve bunun antikçağdan bu yana böyle olduğunu öne sürer. Bkz. "Fugitive Democracy", 21.

10. Demokrasiyi belirginleştirmenin başka bir yolu da, "gerçek" veya "sahici" versiyonların yoz veya yetersiz versiyonlardan ayrılmasıdır. Bu doğrultuda Rousseaucu, Marksist, Rawlscu çabalar vardır. Her birinde, ya halkın ortak olması gereken erkler ya da halkın bu erkleri hangi yollardan paylaşacağı veya devredeceği net bir şekilde belirlenmektedir. Ama bu, demokrasinin özünü belirlemenin yolu değil, demokrasinin ne anlama geldiği ve neler içerdiğine dair devam eden siyasi tartışmanın bir parçasıdır.

tiğini yadsıyan bu kaideler hep beraber, eşitsiz ve özgürlüksüz bir toplumsal, kültürel ve ekonomik hayatı güvence altına almaktadır.[11] Liberal demokrasinin bireylik, özgürlük ve eşitlik idealleri, biçimsel bağlamları ve içerik konusunda yansız olmalarıyla evrenselmiş gibi görünürken, beyaz burjuva eril heteroseksüel aileciliğin normlarıyla dolup taşar.[12] Tarih boyunca dışlanmış olanların, siyasi haklarını kazandıktan çok sonra bile henüz sağlam bir eşitlik ve aidiyet kazanamamış olmalarının sebeplerinden sadece bir tanesidir bu.

Liberal demokrasi, bu iç içelik ve etkileri yadsıdığı için haklı eleştirilere uğramıştır. Ancak bu yadsımaların ürünü olan –örneğin bir yandan özgürlük ve eşitliğe düzülen övgüler ile diğer yandan yaşanan gerçekliğin sömürü ve yoksulluğu arasındaki– tenafürler de, liberal demokrasinin kaidelerini aşan, liberal biçiminin engellediği bir demokrasiyi gerçekleştirme amacı taşıyan bir siyasi tahayyül için malzeme oluşturmuştur. Genç Marx'a göre burjuva demokrasisi, eşitlikçi olmayan ve özgürlüksüz mevcut toplumsal koşullar altında maddileştiremediği bir halk egemenliği ve adalet özlemi taşıyordu. Ancak Marx'a göre burjuva demokrasisinin siyasi hürriyet, eşitlik ve evrenselliği söz konusu toplumsal koşulları "tercihen olumsuzlayan" bir şekilde düşünebilmesinin yolu, tam da bu koşullardan soyutlanmaktı. Yani yönettiği hayatların hakikatini temsil etmesini önleyen o soyut hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve insan formülasyonları, aynı zamanda özgürlükçü vizyonunu mümkün kılan soyutlamalardı. Bu açıdan bakıldığında, Marx burjuva demokrasisi veya liberal demokrasinin hâkim toplumsal güçler ve bu güçlerin doğurduğu etkileri örten yanıltıcı bir kefenden ibaret olmadığını, yapısal eşitsizliklerin, özgürlüksüzlüklerin ve varoluş üstünde kolektif iktidarın eksikliğinin aşılmasının müjdecisi olduğunu ima

11. Bkz. Karl Marx, "On the Jewish Question", *The Marx-Engels Reader* içinde, Robert C. Tucker (haz.), New York: Norton, 1978; Wendy Brown, "Rights and Losses", *States of Injury*, 5. Bölüm, Princeton: Princeton University Press, 1995.

12. Bkz. Carole Pateman, *The Sexual Contract*, Stanford: Stanford University Press, 1988; Joan W. Scott, *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997; Wendy Brown, "Liberalism's Family Values", *States of Injury*, 6. Bölüm.

eder. Bundan dolayı, Marx'a göre burjuva demokrasisi veya anayasal demokrasi, *ancien régime*'in doğallaşmış tabakalaşmışlığı ve dışlamaları karşısında "büyük bir ilerlemenin temsilcisi" olmakla kalmaz. Aynı zamanda, burjuva (kapitalist) toplumsal ilişkilerin oluşturduğu bağlam içinde gerçekleştirilmesi mümkün olanı aşan bir halk egemenliği, özgürlük, eşitlik, topluluk arzusu ve vaadine işaret eder.[13]

Kendisini aşan bir ideal barındırmasının yanı sıra, liberal demokrasinin biçimsel ilkelerle somut varoluş arasında bölünmüşlüğü, her türden toplumsal hareketin üç yüzyıldan uzun süredir istifade ettiği paradoksun, çelişkinin, hatta zaman zaman katakrezin (*catachresis*) sahnesini oluşturur.[14] Kadınlar, ırksal ve dini azınlıklar, köle soyundan gelenler, yeni göçmenler, eşcinseller ve elbette yoksullar ve işçi sınıfları, liberal demokratik bireyliğin evrenselcilik ve soyutlamalarına tutunup, "insan" kategorisine kendilerinin de ait olduklarını savunmuş (ait olmadıkları dönemde), eşitliğin liberal anlamlarını esnetmiş (sadece biçimsel değil, içerikli hale getirmek için) ve özgürlüğü de dışarıya doğru ittirmişlerdir (sırf mevcut koşullar dahilinde seçimle sınırlı kalmaması, varoluşu kontrol eden koşullarla da alakalı hale gelmesi için). Keza halk egemenliği vaadinden, liberalizmde her daim mevcut olan o diğer, gayrimeşru egemen –devlet– yüzünden ve başka bir yoldan, Marx'ın tabiriyle "toplumsal iktidar", Foucault'nun tabiriyle "biyoiktidar" yüzünden sürekli ödün verilirken, bu vaat yine de müşterek hayatın düzenlenmesinde servet ve diğer imtiyazların işleyişiyle zaman zaman yüzleşilmesine yol açmıştır. Liberal demokrasilerde demos hiçbir zaman sahiden yöneten olmamıştır; büyük ulus-devletlerde bunu yapabilmesi de mümkün değildir. Ama öyle *olması gerektiği* varsayımı, hayaletimsi

13. Marx, "On the Jewish Question", 34, 35, 46. Marx bu denemede "sermaye" ya da "kapitalizm" gibi terimler kullanmaz, "demokrasi" ya da "burjuva demokrasisi"nden de ara ara bahseder. Burada boşlukları biraz dolduruyorum yani, ama Marx'ın kastını çarpıttığımı düşünmüyorum.

14. Joan W. Scott imzalı *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man* (Cambridge: Harvard University Press, 1997), liberalizmin bu sınırlılıklarının ilerici amaçlar uğruna nasıl seferber edilebildiği konusunda hâlâ en iyi tarihsel ve kuramsal izahlardan biridir.

tahtını gaspetmeye hevesli güçlüler takımı üstünde mütevazı sınırlamalar yaratmış, çoğunluk yerine azınlığın yararına yapılan yasaları dizginlemiş ve ara ara "sıradan hayatların ortak sorunları"na yönelik aşağıdan siyasi eylemler için tetikleyici olmuştur.[15]

Antidemokratik güçlere dönük bu sınırlama ve demokratik ilkelerin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi yönündeki bu vaat, demos fikrinin ta kendisini ortadan kaldıran, homo politicusu homo oeconomicusa kırdıran, siyasete husumet duyan, liberal demokrasiye ait terimleri ekonomikleştiren, yönetişim ve yeni bir idareyle liberal demokratik hukuk değerlerinin ve kamusal müzakerenin ayağını kaydıran neoliberal siyasi rasyonalitenin tehlikeye attığı şeydir. Savunucularının hiyerarşik veya devlet merkezli biçimlerle ilişkili tekniklere kıyasla yönetişim tekniklerinin daha demokratik olduğu yönündeki düzenli iddialarına rağmen, bu tekniklerin veya daha genel düzlemde neoliberal değer tablosunun içinde demosa veya demosun siyasi faaliyetine (bilhassa siyasal varlığı düzenleyip yönlendiren kapsamlı ilkeler konusunda siyasi itiraza) düpedüz hiç yer yoktur.[16] Bunun yanı sıra, siyasi olanın ekonomikleştirilmesi ve yönetişimin kamusal söyleme bütünüyle nüfuz etmesiyle birlikte hem

15. Wolin bu sorunlara örnek olarak, "düşük gelirliler için iskân, fabrikalara işçilerin sahip olması, daha iyi okullar, daha iyi sağlık hizmeti, daha güvenilir su, zehirli atık maddelerin tasfiyesinin denetimi"den bahseder. Wolin, "Fugitive Democracy", 24.

16. Bu ısrar kimi zaman totolojik akıl yürütmenin uç noktalarına kadar dayanmaktadır. Demokrasi ve yönetişimden bahseden iki işletme uzmanının, Pierre-Yves Gomez ve Harry Korine'in yazdıklarına bakalım: "Şirket yönetişiminde zaman içinde ekonomik gelişmeye eşlik eden bir dönüşüm sürecinin seçilmesi mümkündür. Biz bu sürecin şirket yönetişiminin *demokratikleşmesi* olarak anlaşılabileceğini gösteriyoruz. Düşüncemiz, modern liberal toplumda insan yönetişiminin zaman içinde demokratikleşme eğiliminde olduğu gözlemine dayalıdır: Girişimcilik kuvveti gitgide daha büyük şirketlerde toplandıkça, yönetişimin meşruluğunun muhafaza edilmesi için toplumsal parçalanma eğilimi de o ölçüde artmaktadır – şirketlerin liberal bir ruhla yönetilmesini sağlama almak için." *Entrepreneurs and Democracy: A Political Theory of Corporate Governance*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 8-9. Bu dikkat çekici kitabın yazarları, "şirket yönetişiminin demokratikleşmesi" adını verdikleri şeyin ve ekonomik performans artışının, girişimci ve demokratik toplumlara içsel gördükleri doğal bir iktidar parçalanmasına bağlı olduğunu savunmaktadır.

demos hem de egemenlik kategorileri ortadan kalktığı ölçüde, halk egemenliği bütün değerini –hatta anlaşılırlığını– kaybetmektedir. Ekonomikleştirme, siyasi dağarcığın yerine piyasa dağarcığını geçirir. Yönetişim ise, siyasi dağarcığın yerine işletme dağarcığını geçirir. Bu bileşim, demokratik ortak yönetim vaadini bireysel ve kolektif düzeyde girişim ve portföy yönetimi vaadine dönüştürür. Bunun sonucunda ortaya çıkan düzende, iktidarı paylaşan ve ona itiraz eden yurttaşların değil, en iyi ihtimalle, paydaşlara danışma, odak grupları, en iyi pratikler ve ekip çalışması yoluyla ulaşılan mutabakatın altı çizilmektedir. Demokrasinin azgınlığı, yumuşak ve bütüncül bir yönetim biçimi yoluyla zaptedilmektedir.

Neoliberalizmin siyasi olanı ekonomikleştirmesi, liberal demokrasinin adalet anlayışına ait terimleri piyasa değerleri ve dağılımlarının hayatın her alanına el uzatmasına karşı koyma veya sınır getirme kabiliyetlerinden mahrum bırakmakla kalmaz. Ekonomikleştirme bu kabiliyeti tam tersine çevirip, adalete ilişkin terimleri piyasa değerleri ve dağılımlarını kutsayıp onaylar hale getirir. Tekrar edelim, liberal demokraside ekonomik hayatla siyasi hayat arasında mesafe oluşturulmasının, bu demokrasi biçiminin kapitalizm tarafından kirletilmediği bir zaman bulunduğu anlamına geldiğini söylemiyorum. Sadece, sermayeden farklı bir söz dağarcığı ve semiyotik düzlem içinde iş gördüğü sürece, liberal demokrasinin ilke ve beklentilerinin kapitalist değer üretimi ve piyasa dağılımlarını sınırlandıracak şekilde seferber edilebildiklerini söylemek istiyorum; bu değer ve dağılımların eleştirisine imkân sağlayan bir platform olabildiklerini ve daha radikal demokratik özlemlere gebe olabildiklerini. Bu farklı düzlem ortadan kaybolduğunda, piyasa değerleri tek değer haline geldiğinde, liberal demokrasi bütünüyle piyasa demokrasisine dönüştüğünde, ortadan kaybolan bu sınırlama kabiliyetidir, bu eleştiri platformudur, bu radikal demokratik ilham ve özlem kaynağıdır.

Günümüz Avrupa-Atlantik dünyasında, gündelik hayatın neoliberalleşmesiyle ilgili ciddi bir hoşnutsuzluk ya da en azından rahatsızlık var gibidir. Ancak bu gündelik hoşnutsuzlukta odak noktası daha ziyade, neoliberalizmin aşırı eşitsizlikler doğurması, istilacı veya galiz metalaşma düzeyleri ya da kamu mallarını yürürlükten kaldırması, kamusal hayat ve kamusal alanı ticarileştirmesidir. Neoliberalizmin demokrasi için oluşturduğu tehdit konusunda çok daha az endişe söz konusudur; belki tarif ettiğim hücumlar, tersine çevirmeler ve dönüşümler milyarder bankacılarla kenar mahalle sakinlerinin yan yana duruşundan daha az göze çarptığı için, belki demokrasi neoliberalleşme öncesinde zaten kabuk biçimini almış olduğu (haklar ve seçimlere indirgendiği) için, belki her yerde hazır ve nazır olan sinizm ve siyasi hayattan yabancılaşma yüzünden. Şüphesiz hepsinden öte, neoliberal rasyonalite kapitalizmle demokrasiyi özdeşleştirmek konusunda son derece etkili olmuştur.

Daha önce işaret ettiğim gibi, demokrasinin bizi doğrudan buyrukların veya kapitalizmin cingöz güçlerinin tahakkümünden kurtarmak gibi bir vaadi yoktur. Demokrasi muhtelif kötü içeriklerle doldurulabilen, ulusçu yabancı düşmanlığından tutun ırksal sömürgeciliğe, heteroseksist hegemonyadan tutun kapitalist hegemonyaya kadar farklı amaçlar için araçsallaştırılabilen içi boş bir biçimdir; aynı rejimler içinde bu amaçlara karşı durmak için seferber edilmesi de mümkündür.[17] Fakat demokrasi, müşterek varoluşun temelleri ve koordinatları konusunda başka bir şey yerine halkın karar vermesi düşüncesini temsil ediyorsa şayet, ekonomikleştirilmesi en nihayetinde bu ilkenin ölümüne yol açacak şey olabilir.

Bir siyasal varlık olarak halkın hep beraber kendi kendini yönetmesi fikri birçok nedenle, bilhassa alternatifi başkaları tarafından yönetilmek olduğu için önemlidir.[18] Ancak bu demokrasiyi salt bir

17. Bkz. Wendy Brown, "We Are All Democrats Now..." Giorgio Agamben vd., *Democracy in What State?* içinde, New York: Columbia University Press, 2011; Türkçesi: "Artık Hepimiz Demokratız..." *Demokrasi Ne Âlemde?* içinde, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: Metis, 2010.

18. Demokrasinin değerinin hayatın her alanı veya faaliyetini içerecek şekil-

iyi haline getirmediği gibi, siyasi hayattaki her şeyi kapsamı içine alabileceğine veya alması gerektiğine de işaret etmez. Radikal veya doğrudan bir demokrasinin ya da sermaye, ırksalcılık vb. ile dolup taşmayan bir demokrasinin dahi karanlık rotalara sapması ya da iklim değişimi, nesli tükenen türler veya sınırlarının ötesinde meydana gelen soykırım kabilinden savaşları görmezden gelmesi mümkündür. Dolayısıyla, demokrasinin demokratik olmayan idare pratikleriyle harmanlanması veya ahlaki mutlaklarla sınırlanması gereken zamanlar vardır. Dahası, bünyesi gereği kendi kendini ayakta tutan bir şey değildir demokrasi; çoğu zaman demokratik olmayan veya demokrasi dışı ilave veya destek kaynaklar gerektirir. Rousseau bu konuda gayet eliaçıktır, kimi zaman "özgürlüğe zorlanmamız" gerektiğini beyan eder, kendi kendini yöneten demosun dışında duran bir kurucu veya yasa koyucuya verdiği önemle de yine bu sorunun altını çizer.[19] Demokrasinin ve koşullarının yozlaşması da azımsanmayacak bir sorundur; demokrasinin kendini yenilemesini sağlayan içsel bir mekanizması yoktur. 5. Bölüm'ün Yüksek Mahkemelerin demokrasinin kurucu unsurlarını neoliberalleştirmesiyle birlikte buna karşı koyacak tahayyülün ta kendisinin ortadan kalkabileceği endişesiyle, 6. Bölüm'ün de demokrasinin bağlı olduğu yükseköğretimi kurtarmak için demokrasiye güvenilemeyeceği argümanıyla sonlanması bundandır. Özetle, demokrasi her derde deva olmadığı gibi, tamamlanmış bir siyasi hayat biçimi de değildir. Ancak o olmadığında, bizi şimdiki zamandan mesul kılan ve kendi geleceğimizi oluşturmamıza hak tanıyan dil ve çerçeveden, o gelecek üstünde başka türlü hak iddia eden kuvvetlere karşı koymamızı sağlayabilecek dil ve çerçeveden mahrum kalırız.

---

de genişletilmesinin uygun olduğunu düşünmüyorum. Çoğu derslikte, hastanelerde, acil durum müdahale ekiplerinde veya uzmanlığın ya da diğer otorite zeminlerinin kendi kendini yönetmekten daha önemli olduğu diğer alanlarda karar alma söz konusu olduğunda, demokrasinin yetersiz kaldığını düşünüyorum.

19. Rousseau, *Social Contract*, 64 ve 84-88.

FEDAKÂRLIK / KURBAN VERME

Neoliberal rasyonalitenin siyasi olanı ekonomikleştirmesi, "toplumsal" fikrinin ta kendisini bir kenara atması ve siyasetin yerine yönetişimi geçirmesiyle birlikte, aktif yurttaşlığın önemli mahallerinin ve bizatihi yurttaşlığın anlamının azaldığını savundum. Ancak, kamusal çıkarla meşgul olma biçiminde formüle edilen klasik cumhuriyetçi yurttaşlığın son izlerini ortadan kaldıran bu rasyonalite, yurttaş fedakârlığı fikrini koruyup dönüştürmektedir. Hatta, aşağıda öne süreceğim gibi, neoliberalizm fedakârlığı bir eklenti biçiminde, kendi terimlerinin dışında duran ama işleyişi için vazgeçilmez bir şey biçiminde gerektiriyor olabilir.[20]

Liberal demokrasiden neoliberal demokrasiye geçişte, yurttaşlık erdemi sorumlulaştırılmış girişimcilik ve kendi kendine yatırım yapmak biçimini alırken, kemer sıkma politikaları döneminde de devlet başkanlarının ve iş dünyasındaki patronların düzenli olarak talep ettiği "müşterek fedakârlık" biçimini almıştır.[21] Bu fedakârlı-

20. *Of Grammatology*'nin hayati ve karmaşık terimlerinden biri olan "eklenti", kabaca, birincil bir terimin veya ikili karşıtlığın resmen dışında duran ama ona dayanak oluşturan veya onu ayakta tutan bir şey diye tanımlanabilir. Dolayısıyla eklentiye baskı uygulanması veya eklentinin ifşa edilmesi, ilk terimin doğallık veya meşruluğunun ortadan kalkmasını ya da kendi içinde tamamlanmış veya tutarlı olmadığının açığa çıkmasını sağlayabilir. Eklentinin siyasi bir imkân barındırması bundandır. Bkz. "'*...That Dangerous Supplement...*'", Jacques Derrida, *Of Grammatology* içinde, İng. çev. Gayatri Spivak, gözden geçirilmiş basım, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997, 141-64; Türkçesi: *Gramatoloji*, çev. İsmet Birkan, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2011.

21. "Müşterek fedakârlık", kemer sıkma önlemleri dayatan, küçülen, işten çıkarmalarla, çevre dostu haline getirme işlemleriyle vb. meşgul olan siyasetçi ve idarecilerin her yerde kullandıkları bir tabirdir. Demokratik Parti'den Meclis Başkanı Nancy Pelosi, Reid borç azaltma yasa tasarısı için oy kullanırken şu meşhur sözleri söylemiştir: "Kemer sıkma çağına girmemiz, müşterek fedakârlık yoluyla borcu azaltmamız gerektiği açık." *ABC This Week* adlı programda George Stephanopoulos'la yaptığı söyleşide Başkan Obama, bütçede dengelenme ve hükümet önceliklerinde reform için herkesin fedakârlık yapması (ve elini taşın altına koyması) gerektiğini ısrarla söylemiştir. "Obama Tells Stephanopoulos Everyone Must Sacrifice", youtube.com/watch?v=6GJX8bXduLM. Ancak Solcu aktivistler bu terimi sık sık tersine çevirip "yukarıdan kesintiyi", bilhassa siyasetçiler ve yö-

ğın, iş kayıpları, ücretsiz izinler, ücretlerde, sosyal yardımlarda ve emekli maaşlarında kesintiler ya da stagflasyonun, para deflasyonunun, kredi krizlerinin, likidite krizlerinin, haciz krizlerinin vb. daha sürekli etkilerine maruz kalmayı içermesi mümkündür.[22] "Müşterek fedakârlık" devletin eğitime, altyapıya, toplu taşımaya, kamusal parklara veya kamu hizmetlerine yaptığı yatırımın kesilmesinin doğurduğu sonuçlara gönderme yapabildiği gibi, tam zamanlı bir işi mecburen başkasıyla paylaşmayı, yani azaltılan çalışma saatleri ve ücretlerini takdim ederken de kullanılmaktadır. Her halükârda, aktif yurttaşlık kendine sorumlulaştırılmış insan sermayesi olarak bakmak biçiminde cılızlaşırken, fedakâr yurttaşlık ekonominin gereklilikleri ve buyruklarıyla ilişkili her şeyi içerecek şekilde genişlemektedir.[23]

Neoliberalleşmenin demokratik siyasi değerler ve söylemin yerine yönetişimi geçirmesi, herkesi ve her şeyi verili amaçları olan

---

neticiler için çok yüksek maaşlar, emekli maaşları ve primlerde, işten çıkarma tazminatları, altın paraşütler ve diğer ek gelirlerde kesintiye gidilmesini savunmuşlardır. Örneğin bkz. Lorenzo Totaro ve Chiara Vasarri, "Monti's Austerity Debut Risks Italian Wrath", *Bloomberg News*, 5 Aralık 2011, bloomberg.com/news/2011-12-04/monti-s-debut-austerity-package-risks-rousing-italian-wrath-eurocredit.html; Salvatore Babones, "What is Austerity, and Why Should We Care?", *Inequality.org*, 21 Mayıs 2012, inequality.org/austerity-care; Sasha Abramsky, "No Age of Austerity for the Rich", *Guardian*, 2 Temmuz 2010, www.commondreams.org/view/2010/07/02-5; AntiConformist911, "President Obama and the Myth of "Shared Sacrifice'", *DailyKos*, 22 Mart 2009, dailykos.com/story/2009/03/22/711737/-President-Obama-and-the-myth-of-shared-sacrifice#. Ya da United Airlines personel sendikasının açıklamasına bakınız: "UAL Union Coalition Demands Shared Rewards", 27 Mart 2007, alpa.org/portals/alpa/pressroom/pressreleases/2007/2007-3-27_UALUnionCoalition.htm.

22. *Guardian* gazetesinde çıkan yazısında Yunanistan'ın borç krizi esnasında yeniden yapılandırmaya verdiği yanıtı yorumlayan Barry Eichengreen'in terimi nasıl kullandığına bakınız: "Greek Debt Crisis: Lessons in Hindsight", *Guardian*, 14 Haziran 2013, theguardian.com/business/2013/jun/14/greek-debt-crisis-lessons.

23. Neoliberal rasyonalitenin yeniden biçimlendirdiği yurttaşlıkta fedakârlık mantığının işbaşında olması için bireylerin bilinçli bir şekilde fedakârlığa "inanması" şart değildir. Daha ziyade, bizi bir yurttaş grubu *olarak* çağıran ve bağlayan şey "müşterek fedakârlık" anlayışının ta kendisidir – fedakârlığın deneyimlenişindeki aşırı ve ağza alınmaz farklar içinde "müştereklik" bu şekilde iş görür.

verili bir proje içinde bütünleştiren mutabakata dayalı davranış modeli, aktif yurttaşlıktaki bu cılızlaşmaya ve yurttaş fedakârlığındaki bu genişlemeye önayak olmaktadır. Hukukun yerine nirengilemeyi, çatışan çıkarlar yerine "paydaşlar"ı, siyasi veya normatif itirazlar yerine teknik ve pratik (en iyi pratikler) vurgusunu geçiren yönetişim, sınıf bilincinin yerine de ekip bilincini geçirmektedir. Neoliberal yönetişim böylece, farklı kaygılar, meseleler, çıkarlar, güç noktaları ve bakış açılarından oluşan klasik modern ulus imgesini, idarecilerin "ekip lideri", işçilerin "küçük ortak", tüketicilerin ise "misafir" olduğu, Wal-Mart modeline uygun bir ulusa dönüştürmektedir – her biri bütünün pürüzsüz işleyişine entegre olmuştur, onun amaçlarına bağımlıdır.

Bu bağlamda, taşeronlaştırma, küçülme, ücret ve sosyal yardım kesintileri ve beraberinde kamu hizmetlerindeki kesintiler, siyasi kararlar değil, ticari kararlar gibi sunulmaktadır.[24] Bunun diğer bir anlamı da, ekonomik "gerçeklik" gerektirdiği takdirde, sonuna kadar sorumlulaştırılmış bireylerin dahi meşru bir şekilde kapı dışarı edilebilecek olmasıdır. Kendi gözünde geleceğini iyileştirme ve sağlama alma sorumluluğu insan sermayesine aittir; kendi kendine akıllıca yatırımlar yapması beklenirken, bağımlılık ayıplanır. Gelgelelim, firma veya ulus gözünde, insan sermayesi bütünün projesine bağlıdır ve makroekonomik değişim ve ihtiyaçlara göre değerlendirilmektedir. Bunun anlamı, ne sorumluluğu ne de sadakatinin sağ kalmasına teminat oluşturmasıdır. Diğer bir anlamı da, işçilerin vaktiyle sendika aidatları, iş bırakma eylemleri veya grevler biçiminde sendikalara dönük dayanışma ve fedakârlıklarının, şimdi işten çıkarmalar, ücretsiz izinler ve çalışma saati ve sosyal yardımlardaki kesintiler biçiminde sermayeye ve devlete yönlendiriliyor olmasıdır. Kendi emeğinin yerini belgelenmemiş emeğin veya hapis-

24. Chicago şehrinde kamu işçilerinin emeklilik fonlarına getirilmesi muhtemel yeniden yapılandırma hakkında çıkan *New York Times* haberinde, tüm seçimler siyasi değil ekonomik bir çerçeve içinde sunulmuştur. Rick Lyman, "Chicago Pursues Deal to Change Pension Funding", *New York Times*, 4 Aralık 2013, A1, nytimes.com/2013/12/05/us/chicago-pursues-deal-to-change-pension-funding.html.

hane emeğinin almasına ya da bu tür emeğe erişimi olan firmalara iş kaptırmaya tahammül etmek demektir bu.[25] Şirketlere ve maden çıkarmaya uygulanan vergilerin yatırımları uzak tuttuğu, işletmeleri kaçırdığı ya da büyümeye engel olduğu gerekçesiyle, azalan oranlı vergilemeye ve devlet kasasının iflasına razı olmak demektir. Kişinin kendi ihtiyaçlarından, ailesinin, içinde bulunduğu topluluğun veya gezegenin ihtiyaçlarından ziyade ekonominin değişen ihtiyaçları doğrultusunda, harcamaya, borçlanmaya veya tasarrufa düzülen methiyelerin kabullenilmesi demektir. Ve Güney Avrupa'nın tamamının yakınlarda öğrendiği gibi, kemer sıkma önlemlerinin en yoğun olduğu yerlerde, sürekli yüksek işsizlik oranlarıyla birlikte sosyal koruma ve hizmetlerde hayati tehlike oluşturan kesintiler yapılmasını kabullenmek demektir.

Sadık yurttaşların kemer sıkma önlemlerini kabul edip "fedakârlığa ortak olması" gerektiği anlayışı, bugün Sağ'dan Sol'dan işittiğimiz bu kaside, bu klasik vatanseverlik jestini siyasi-askeri bir düzlemden ekonomik bir düzleme taşır, ki başlı başına neoliberalleşmenin siyasi olanı ekonomikleştirmesine işaret eden bir taşımadır bu. Ancak depolitize bir ekonomi ve ekonomikleştirilmiş bir siyasal varlık ekonomiyi *siyasi bir hedef* olmaktan çıkarmaz; daha ziyade, daha önce gördüğümüz gibi, rekabet konumu, kredi puanı ve büyüme en önemli ulusal hedefler haline gelir ve yurttaşlık da bu hedeflerle uzlaşmayı beraberinde getirir. Erdemli yurttaşlık bu uzlaşmayı üstlenirken, kötü yurttaşlık (açgözlü kamu çalışanları, tembel sosyal yardım tüketicileri ya da inatçı işçi sendikaları) bunu yapmaz. Yani neoliberalizm biçim düzeyinde yurttaşı devletten, siyasetten, hatta toplumsalla ilgilenmekten azat etmeyi vaat ederken, pratikte gerek devleti gerekse yurttaşı ekonominin hizmetinde bütünleştirmekte, ahlaki düzeyde abartılı bir kendi kendine yeterlilikle

25. Örneğin bkz. Diana Cardwell, "Private Businesses Fight Federal Prisons for Contracts", *New York Times*, 15 Mart 2012, b1, nytimes.com/2012/03/15/business/private-businesses-fight-federal-prisons-for-contracts.html. Bu ikameler kimi zaman olağanüstü ironilerle doludur. Bkz. Ian Urbina, "Using Jailed Migrants as a Pool of Cheap Labor", *New York* Times, 25 Mayıs 2014, nytimes.com/2014/05/25/us/using-jailed-migrants-as-a-pool-of-cheap-labor.html.

feda edilmeye hazır olmayı birleştirmektedir.

Neoliberalizmin kemer sıkma çağında baş gösteren "müşterek fedakârlık" söylemi, 1980'lerin "yukarıdan aşağı sızmalı" iktisadına eşlik eden versiyonundan çok farklıdır. Reagan-Thatcher döneminde devler tarafından üretilen servetin küçüklerin yararına olacağı vaat ediliyordu; günümüzün fedakâr yurttaşına ise böyle bir vaatte bulunulmuyor. Ekonomik hedefler nüfusun genel refahından koparılmış durumda; ama bunun yanı sıra, tıpkı firmalarda olduğu gibi ulus içinde de yönetişim yoluyla bu hedeflere entegre edilen yurttaşların ekonominin ihtiyaçları, değişimleri ve olumsallıkları doğrultusunda feda edilmeleri mümkün. Yani Nasyonal Sosyalizm'e tepki olarak doğmuş bir siyasi rasyonalite (F. A. Hayek ve Ordo Okulu'nun kuramlarının bu oluşuma yanıt olduklarını hatırlayalım), paradoksal bir şekilde, onun belli yönlerini yansıtmaya başlamıştır. Toplumsal sözleşmeye dayalı vaat –siyasi topluluğun (ya da yetkilendirilmiş bir çökeltisinin) içerden ve dışardan gelen hayati tehlikelere karşı bireyi güvence altına alacağı vaadi– yerine, artık tek tek homo oeconomicuslar makroekonominin buyrukları doğrultusunda meşru bir şekilde feda edilebilmektedir. Bir firma biçimindeki ulus rekabet konumunu, büyüme oranını veya kredi puanını muhafaza edebilsin diye, sorumlulaştırılmış yurttaş koruma veya güvence yerine, güvencesizliğe, yoksunluğa ve açıkta bırakılmaya maruz kalmaktadır.

Müşterek fedakârlık Amerikan politik-ekonomik hayatının önceki onyıllarının alameti farikası olan diğer tabirlerden, "müşterek sancı"dan, "beklentilerin düşürülmesi"nden ya da "fazla yağın atılması"ndan da farklıdır. Şişmiş görünen kamu sektörleri ya da rahatına düşkün özne veya uluslar kesintilere veya yeniden yapılandırmaya hedef olduğunda, elbette yine suçlayıcı bir söylem dolaşıma girmekte, tembel veya avantacı halklar, bölgeler veya pratikleri cezalandırma veya disipline etme amaçlı önlemler alınmaktadır. Ancak fedakârlığı paylaşmaya çağrılırken, biz ne cezalandırılıyoruz ne de basitçe zorunluluğa maruz kalıyoruz. Burada başka bir iş dönüyor.

Müşterek fedakârlığın günümüz hükümet ve şirketlerinin anadili haline gelip, irili ufaklı tüm firmalarda dolaşımda olmasının ve

AB'de, devletlerde, belediyelerde, belli ekonomik veya kamusal sektörlerdeki mali yeniden yapılandırmalara veya kurtarma paketlerine eşlik etmesinin sebebi nedir peki?[26] Bu çağrı ne iş görmektedir, hangi mecazlara dayalıdır? Fedakârlık/kurban verme tarihsel ve kültürel açıdan her yerde hazır ve nazır, ama birleşik olmayan ve şekil değiştiren bir pratiktir.[27] Fena halde dini kullanımları olduğu gibi, gayet alelade kullanımları da vardır – tanrılara hayvan veya başka hazineler kurban verme ayinleri vardır, anne babanın çocuklar için zamanından, uykusundan ve parasından fedakârlık yapması vardır, oyunlarda stratejik fedakârlıklar vardır – satrançta piyon feda edilmesi, beyzbolda koşuculardan birinin ilerletilmesi vardır.[28]

26. Amerikan adalet sisteminde gerçekleştirilen kesintilerde müşterek fedakârlığın nasıl kullanıldığına dair bir örnek için bkz. "31 Court Facilities to be Downsized in First Year of Cost-Cutting Project", United States Courts, 15 Ekim 2013, news.uscourts.gov/31-court-facilities-be-downsized-first-year-cost-cutting-project.

27. Henri Hubert ve Marcel Mauss'un 1898 tarihli olağanüstü yazılarında yaptıkları gibi, "kurban vermenin esas doğasını ve toplumsal işlevini tanımlamak" şeklinde bir araştırma niyetinde bulunmak artık mümkün değildir. Hubert ve Mauss, *Sacrifice: Its Nature and Function*, İng. çev. W. D. Halls, Chicago: University of Chicago Press, 1964, 1. Araya giren yüzyıl içinde, psikanalizin, antropolojinin, felsefenin ve siyasi teoloji kuramlarının kurban verme konusunda ürettiği zengin düşünceler, kurban verme ayinlerinin uçsuz bucaksız derinliği ve karmaşıklığını, çağlar, kültürler ve pratikler boyunca ne kadar büyük farklılıklar gösterdiğini açığa çıkarmıştır.

28. Bu noktada, kapitalizmin son yıllarda birçok araştırmacı tarafından incelenen teolojik boyutlarının eşiğine yaklaşıyoruz. Örneğin bkz. Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, İng. çev. Daniel Heller-Roazen, Stanford: Stanford University Press, 1998; Walter Benjamin, "Capitalism as Religion", İng. çev. Chad Kautzer, Eduardo Mendieta (haz.), *The Frankfurt School on Religion: Key Writings by the Major Thinkers* içinde, New York: Routledge, 2005; Wendy Brown, "Sovereignty and the Return of the Repressed", *The New Pluralism: William Connolly and the Contemporary Global Condition* içinde, David Campbell ve Morton Schoolman (haz.), Durham: Duke University Press, 2008; *Walled States, Waning Sovereignty*, New York: Zone, 2010; Türkçesi: *Yükselen Duvarlar, Zayıflayan Egemenlik*, çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis, 2011; "Is Marx (Capital) Secular?", "Capitalist Force Fields: Sovereignty, Power and Law" içinde, özel sayı, *Qui Parle: Critical Humanities and Social Sciences* 23.1, 2014; Philip Goodchild, *Capitalism and Religion*, New York: Routledge, 2002; *Theology of Money*, Durham: Duke University Press, 2009; Robert Meister, *After*

Neoliberal kemer sıkma politikalarındaki müşterek fedakârlık çağrısı hangi anlam yörüngesinin içindedir?

Moishe Halbertal, çoğunlukla Tevrat ve çağımızın adil savaş kuramına odaklandığı bir kitabında, dini fedakârlık ile ahlaki-siyasi fedakârlık arasında ayrım yapılması gerektiğini savunur. Bu ayrımı, bir şeye (genellikle topluca) "fedakârlıkta bulunmak" ile bir şey uğruna (genellikle bireysel) "fedakârlık yapmak" arasındaki farka dayandırır.[29] Yani kutsal olana fedakârlıkta bulunurken, ulus *uğruna* fedakârlık yapar, tanrılara fedakârlıkta bulunurken, savaş *uğruna* fedakârlık yaparız. Halbertal'ın yaptığı bu sallantılı olduğu bariz ama kullanışlı ayrım,[30] antik/modern, dini/seküler, teolojik/politik, umumi/şahsi fedakârlık arasındaki ayrım biçiminde de ifade edilebilir.

Halbertal'ın yaptığı ayrımı şöyle geliştirebiliriz: Dini fedakârlık (her zaman değil ama) genellikle umumidir, ayinseldir, düzen veya uyumun yeniden tesis edilmesine yöneliktir. Bu tür fedakârlıkta genellikle belirlenmiş bir kurbanın öldürülmesi söz konusudur ve bazı kuramcılara göre öldürme eyleminin kendisi önemliyken,[31] bazıları ise önemli olanın hayatın kaynağına, hayatın doğduğu ve her hayatın bağlı olduğu üstün güce hayat adanması olduğunu savunmuşlardır. Hayatın kutsal kaynağına o kaynağı tazelemek veya beslemek

---

Evil: A Politics of Human Rights, New York: Columbia University Press, 2010; William Connolly, *Why I Am Not a Secularist*, Minnesota: University of Minnesota Press, 1999; *Capitalism and Christianity, American Style*, Durham: Duke University Press, 2008.

29. Moishe Halbertal, *On Sacrifice*, Princeton: Princeton University Press, 2012, 2 ve 4.

30. Başka şeylerin yanı sıra mesela din savaşları Halbertal'ın ayrımını zora sokar, kaldı ki seküler devletlerin girdiği savaşlar dahil olmak üzere çoğu savaşın din savaşı olduğu savunulabilir. Bu ayrımın sızıntı yaptığı başka delikler de vardır ama.

31. Kurban verme üstüne çalışan bazı kuramcılar ve birçok antropolog, kurbanın yok edilmesinin kurban vermenin anahtarı olduğunu ısrarla belirtmişlerdir. Örneğin bkz. Hubert ve Mauss, *Sacrifice*, 97-98; René Girard, "Violence and the Sacred", *Understanding Religious Sacrifice: A Reader* içinde, Jeffrey Carter (haz.), Londra: Continuum, 2003, 242. "Kurbanın kutsal olmasının tek sebebi, öldürülecek olmasıdır," der Girard.

için bir hayvanın veya çocuğun hayatı sunulur. Kurban verme, toplumun kökenini yeniden hikâye eden ve topluluğun kutsal olana bağımlı olduğu bilincini ifade eden umumi bir ayindir, ama kutsal olanın hayat verme gücünün hayatla beslenmesi bakımından bağlılık veya kulluğun diğer dışavurumlarından ayrılır. Henri Hubert ve Marcel Mauss bundan dolayı, kurban vermenin kutsal ile dünyevi olan arasında bir ilişki tesis ettiğini savunurlar: "Dünyevi olan ilahi olanla ilişki içine girer ... çünkü onda hayatın kaynağını görür."[32]

Dini kurban verme ile yumuşak bir karşıtlık içinde duran ahlaki-siyasi (ya da belki seküler) kurban vermede de hayatın (veya bir boyutunun) feda edilmesi söz konusudur, ama burada feda edilen hayatın kişinin kendi hayatı olması önemlidir. Günümüzde aileler, topluluklar, uluslar ve çalışma arkadaşlarıyla ilişkili olarak başvurulan bu tür kurban verme her zaman kendi kendini kurban etmedir; ki Halbertal, bütünüyle özçıkar tarafından düzenlenmiş bir dünya karşısında modern ahlaki hayat için bunun gerekli olduğunu açıkça söylemeden ima eder.[33] Dini kurbanda olduğu gibi burada da, bilhassa savaşta, ölüm söz konusu olabilir ve bu da, bilhassa vatanseverlik ve ailecilikte, yine bağlılık ve adanmışlığın ifadesidir. Ama bu başka birinin kurban verilmesi değil, kendi kendini kurban etmedir ve her şeyden önce, bir şeye veya birisine kurban vermeden ziyade, bir şey veya birisi *uğruna* kurban vermedir. Belli bir sonuç için değer verdiğimiz bir şeyden vazgeçeriz ve bunu yaparken, modern dünyadan, benliğin ve çıkarlarının oluşturduğu dünyadan ayrılmadığımız gibi, bu eyleme kurban verme diyerek o dünyayı olumlamış oluruz. Spordan siyasete, aşka ve çalışma hayatına kadar yayılmış olan "takım için fedakârlık yapmak" (*taking one for the team*) deyimi, bu farkı bir nebze yakalar. Bu deyimde doğal bir topluluk varsayımı olmadığı gibi, kutsal olan da işin içine sokulmaz; daha ziyade, bireysel bir üyelik veya aidiyet seçimi ve daha büyük bir varlık veya daha uzun vadeli bir amaç uğruna şahsi arzuları veya şan şerefi bastırmaya razı olunduğu yinelenir.

32. Hubert ve Mauss, *Sacrifice*, 98.
33. Halbertal, *On Sacrifice*, 63-67.

Buradaki amaçlarımız açısından önemli olan, hem dini hem de ahlaki-siyasi kurban vermenin ekonomist ve piyasalaşmış olmayan bir mübadele biçimine dayalı olmasıdır.[34] Her ikisinde de kişinin kendisinden büyük bir düzene aidiyeti söz konusudur ve ifade bulur. Her ikisinde de o düzenin ayakta kalması veya yeniden canlandırılması adına hayatın yok edilmesi veya mahrum bırakılması söz konusudur. Bu özellikler bize, neoliberal akla eklenti olarak iş gören kurban verme mantığının hangi yönlerden ona dışsal olduğunu anımsatır. Eklentinin gerekli olmasının sebebi, kısmen sermayelerden oluşan bir dünyanın tam bir tutarlılık gösteriyor ya da kendi kendini düzenliyor olmaması, kısmen neoliberal rasyonalite içinde normatif sermaye artışı ile normatif ekonomik büyüme arasında bir kayma olması, kısmen de küresel ekonomik düzen içinde siyasi yönlendirme ve meşruluğun zeminin hâlâ tek tek veya federe ulus-devletler olmasıdır.

Yüce güç olarak ekonomiye kurban vermemiz ve "iyileşme" ya da bütçe dengeleri için kurban vermemiz istenirken, neoliberal kemer sıkma politikaları terimin hem dini hem seküler, siyasi anlamlarından istifade eder. "Paylaşım" varsayılmak yerine bir çağrıya konu olduğu, çağrının kendisi ahlaki-siyasi bir dilde ifade edildiği ve çağrıda ekibin iyiliği uğruna özçıkardan vazgeçme iması bulunduğu için, ikinci anlamın yörüngesi içindeymişiz gibi görünür. Oysa kesintiye maruz kalan işler, ücretler, sosyal yardımlar ve hizmetlerle birlikte mahvedilen insan esenliğinin, kurban veren veya kurban edilenler için doğrudan hiçbir getirisi yoktur. Daha ziyade farz edilen amaç, ekonominin ve devletin mali "sağlığı"nın düzeltilmesi, iflasın, para biriminin çöküşünün, borçların zamanında ödenememesinin ya da kredi notunun düşmesinin eşiğinden dönülmesidir. Dahası kurban ulusa değil, demosa değil, hayatın tamamının bağlı olduğu, ama aynı zamanda yıkım ve yoksunluk buyuran, muazzam bir şekilde iç içe geçmiş bir devlet ve ekonomiye verilmektedir. Örneğin 2008'deki yüksek risk taşıyan eşikaltı konut kredisi

34. Oyunlarda, mesela satrançtaki stratejik kurban vermelerde durum böyle değildir; hamlenin getireceği kazanç hesaplanır.

krizinde, vergi mükelleflerinin 700 milyar doları ve beş milyondan fazla ev sahibi, "batamayacak kadar büyük" bankalara yem edilmiştir.[35] Kurban vermenin dini versiyonuna dönmüş oluyoruz böylece. Ekonomik tazelenme için müşterek kurban vermede, bir şey "uğruna" kurban vermekten ziyade bir şeye kurban veriyoruz ve ciddi ölçüde bağımlı olduğumuz, ama bize en ufak borcu olmayan yüce bir güce kurban sunuyoruz. O gücün gönlünü almak ve hayat verme kapasitelerini tazelemek için hayat kurban etmeye çağrılıyoruz ... ama bu kurban etmenin faydalarının bize bir getirisi olacağı teminatından yoksunuz.

Daha önce işaret ettiğim gibi, kurban vermenin neoliberal akıl için eklenti statüsünde olması, o mantığın sınırlılıklarını açığa vurma potansiyeline sahip olduğu anlamına gelir. Bu siyasi potansiyelin incelenmesi bu kitabın kapsamının ötesinde, ama dini kurban vermenin o potansiyeli açığa çıkarabilecek iki özelliğine dikkat çekeceğim.

İkame ve Kaydırma. Hubert ve Mauss ikamenin kurban vermenin esas unsurlarından biri olduğunu savunurlar: Kurban kurban verenin yerini alır, "kurban veren korunmuş olur: Tanrılar onun yerine kurbanı alırlar."[36] Samuel Leinhardt ve Victor Turner'ın çalışmalarını temel alan René Girard, kurbanın topluluk için ne iş gördüğünün altını çizerek bu noktayı geliştirir ve dönüştürür: Kurban verme, der Girard, "kurban pahasına gerçekleştirilen ve topluluk içinde biriken tüm iç gerilimleri, düşmanlıkları ve rekabetleri soğuran maksatlı bir kolektif ikame eylemidir".[37] Girard burada ün kazanmış kendi "günah keçisi" anlayışının temellerini atar: "Kurban, topluluğun tüm üyeleri için üyelerin kendilerinin sunduğu bir ikame-

35. Birçok analiste göre, "batamayacak kadar büyük" problemi 2008'den sonra çok daha kötüye gitmiştir. "Banka araştırma firması SNL Financial'a göre, şu an Amerikan finans sistemi içinde bulunan aktiflerin %67'si ülkenin en büyük altı bankasına aittir. 9,6 trilyon dolar demektir bu, beş yıl öncesine göre %37 daha fazladır." Stephen Gandel, "By Every Measure, the Big Banks are Bigger", *CNN Money*, 13 Eylül 2013, finance.fortune.cnn.com/2013/09/13/too-big-to-fail-banks.

36. Hubert ve Mauss, *Sacrifice*, 98-99.

37. Girard, "Violence and the Sacred", 247.

dir. Kurban verme topluluğun tamamını kendi şiddetinden korumaya yarar; topluluğun tamamını kendi dışında kurbanlar seçmeye yöneltir. Kurban verme yoluyla topluluk içinde dağılmış bulunan ihtilaf unsurları kurbanın şahsında toplanıp, en azından geçici bir süreliğine ortadan kaldırılır."[38]

Neoliberal yurttaşın kurban verme ediminde ikame nesnesi kim veya nedir peki? Kurban vermenin topluluktan soğurduğu "iç gerilimler, düşmanlıklar ve rekabetler" hangileridir? Kurban verme çağrısının geçici bir süreliğine ortadan kaldırdığı veya kaydırdığı "topluluk içinde dağılmış bulunan ihtilaf unsurları" nelerdir? Kurban verme çağrısı siyasi ihtilaf veya isyanı bastırıyor olabilir mi? Ya da belki, "müşterek kurban verme" Girard'ın ana hatlarını çizdiği genel mantığı korurken tersine çeviriyordur: Topluluk dışından bir kurbanın feda edilmesi yoluyla topluluğun muhafazası yerine, içindeki belli unsurların kurtarılması için topluluğun tamamı kurban vermeye çağrılıyordur. Bundan dolayı, örneğin yatırım bankalarına yöneltilmesi uygun düşen öfke, o bankaların kurbanları tarafından gerçekleştirilecek müşterek bir kurban verme çağrısına yönlendiriliyor olabilir. Occupy hareketinin, sürdürülebilir olmayan borç temelli bir ekonominin ortaya çıkmasından halkı değil bankaları sorumlu tutma girişiminde ifşa edip tersine çevirmeye çalıştığı mantık tam da bu gibidir.

Restorasyon. Dini kurban vermede amaç çoğu zaman sadece tanrıların yatıştırılması veya beslenmesi değil, aynı zamanda hayat kuvvetlerinin ve müşterek varoluşun yeniden dengelenmesidir. Girard, "kurban vermede amacın topluluğun yeniden uyuma kavuşturulması, toplumsal dokunun pekiştirilmesi" olduğunu vurgular.[39] Günümüzün neoliberal rejimlerindeki kurban verme çağrısında nasıl bir uyumsuzluk veya nasıl bir yırtık toplumsal doku söz konusudur? Sadece mali ve ekonomik bir uyumsuzluk mudur bu? Sadece borçla, harcamayla, hatta doğru dürüst düzenlenmeyen finans kurumlarıyla ilgili bir uyumsuzluk mudur? Burada aynı zamanda değerlerle

38. *A.g.y.*, 247. 39. *A.g.y.*, 248.

ilgili bir kriz söz konusudur belki de, siyasal varlığın kimliği veya vaadiyle ilgili bir kriz, hatta bir demokrasi krizi. Kurban vermeye düzülen övgülerin reddedilmesi bu diğer krizlerin açığa çıkmasına yol açıp, neoliberalleşmiş biçimlerine karşı çıkılmasını sağlayabilir.

En cılız biçimiyle yurttaşlık salt üyeliktir. Bundan biraz daha kuvvetli her biçimi ister istemez vatanseverlikle, *patria* sevgisiyle bağlantılıdır – bağlanılan nesne ister şehir, ister ülke, ister ekip, ister firma, isterse evren olsun.[40] Vatanseverliğin kendisi, radikal eleştiriden kölece adanmışlığa, angaje faaliyetten pasif itaate kadar çok farklı yollardan ifade bulabilir. Ama her halükârda, katıksız emaresi hayatını tehlikeye atmaya razı olmaktır; vatanseverliğin baki simgesinin savaşan askerler olması, Sokrates'in kendisine verilen ölüm cezasını kabullenişini Atina'ya sadakatinin nihai kanıtı olarak sunup bunu yaparken kendisini bir askere benzetmesi bundandır.[41] Günümüzde devlet ve ulusal gaye ekonomik ölçüm sistemlerinin rengini alırken, neoliberal yurttaşın savaş alanında metanetle ölümü göze alması değil, sadece işsizlik, eksik istihdam veya ölümüne istihdam karşısında sesini çıkarmadan tevekkül göstermesi gerekmektedir. Düzgün çağırılmış neoliberal bir yurttaş, kapitalizmin aniden patlayan balonları, iş azaltan resesyonları, kredi krizleri, konut piyasasındaki çöküşler, kapitalizmin taşeronlaştırma iştahı ya da kendisine karşı veya felaketlere bahis koymaktan haz ve kâr bulması karşısında herhangi bir korunma talebinde bulunmaz. Bu yurttaş, neoliberalizmin eşitsizlikleri şiddetlendirmesinin kapitalizmin sağlığı açısından temel bir önem taşıdığını da kabul eder – birçok insan yoksulluk sınırının altında ücret alırken, bankaların, CEO'ların, hatta kamu kurumu yöneticilerinin aldıkları kabarık tazminatları ve yoksulların ve orta sınıfın eskiden kamusal olup şimdi özelleştirilmiş mal ve hizmetlere erişiminin azalmasını. Bu yurttaş devleti, hukuku ve ekonomiyi, içinde bulunduğu şartlar ve sıkıntılar ko-

40. Bkz. Nicholas Xenos, "Buying Patriotism", *Pioneer*, 12 Kasım 2012, pioneerwired.x10.mx.

41. *The Apology*, Platon, *The Last Days of Socrates* içinde, İng. çev. Hugh Tredennick, Harmondsworth, UK: Penguin, 1954, 28c, 60; Türkçesi: *Sokrates'in Savunması*, çev. Ari Çokona, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

nusunda sorumluluk almaktan ve yanıt vermekten azat eder ve ekonomik büyüme, rekabet konumu ve mali sınırlamalar uğruna kurban vermeye çağrıldığında göreve hazırdır.

Böylece aslen faşizme karşı doğmuş bir siyasi rasyonalite sonunda, yüzü olmayan, eli görünmeyen güçler yoluyla, otoriter bir devlet olmadan dahi olsa, faşizmin belli yönlerini yansıtmaya başlamıştır. Neoliberalizmin faşizm olduğunu ya da faşist zamanlarda yaşadığımızı söylemek değil bu. Sadece, yirminci yüzyıl faşizmi ile günümüzün neoliberal rasyonalitesinin kasıtsız etkileri arasındaki uyuşmalara dikkat çekmektir. Bu uyuşmalar, ulusal bir ekonomik projenin ve içine herkesin dahil edildiği, ama çoğunun şahsi fayda beklememesi gereken daha büyük bir iyilik uğruna kurban vermenin değer kazanmasında kendini göstermektedir.[42] Keza siyasetin, kamusalların, entelektüellerin, eğitimli yurttaşlığın ve ekonomi ile güvenlik haricinde diğer tüm kolektif gayelerin gitgide değer kaybetmesinde de.

Son yıllarda kemer sıkma önlemleri ve özelleştirmeye karşı düzenlenen protestoların kafa tuttuğu düzen budur. Bu protestolarda çoğunlukla, firmaları model alan bir ulus (veya Avrupa) imgesi yerine, *res publica* biçiminde, kamusal bir şey olarak ulus imgesi ve canlı bir siyasi bünye biçiminde bir halk imgesi canlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu protestoların kısmen neoliberalizmin çöken dayanışmalarından doğmuş olması ironiktir. Örneğin Occupy hareketinin temsil ettiğini iddia ettiği "yüzde 99", işçiler, öğrenciler, tüketiciler, refah yardımı alanlar veya borçlular arası bir birliğe dayalı değildi. 2011 güzünde Occupy hareketi daha ziyade, neoliberal rasyonalite tarafından dağıtılmış dayanışmaların ve parçalanıp dağıtılan yurttaşlıkların kamusal olarak kaynaşması ve ayaklanmasıydı. 2012'de Güney Avrupa'da, 2013 baharında Türkiye, Brezilya ve Bul-

42. Bkz. Asaf Kedar. "National Socialism before Nazism: Friedrich Naumann and Theodor Fritsch, 1890-1914", doktora tezi, Siyaset Bilimi Bölümü, California Üniversitesi, Berkeley, Mayıs 2009. Sheldon Wolin, faşizm tınısını başka bir yoldan, "tersine çevrilmiş totalitarizm" tabiriyle ifade eder. Bkz. Wolin, *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*, Princeton: Princeton University Press, 2008.

garistan'daki patlamalar gibi burada da, özel alana yeniden kamusal alan olarak sahip çıkılmış, sahip olunan yerler işgal edilmiş ve hepsinden öte, kurban statüsündeki insan sermayesine indirgenmiş yurttaşlık figürü ve hayat koruyan kutsal bir güç biçimindeki neoliberal kapitalizm figürü reddedilmiştir. Bu figürlerin susturduğu *siyasal* sese yeniden sahip çıkılmaya çalışılmıştır. Bu ses yüzünü nasıl bir geleceğe dönmüştür peki?

ÇARESİZLİK: BAŞKA BİR DÜNYA MÜMKÜN MÜ?

Günümüz Avrupa-Atlantik Solu, içeriden ve dışarıdan, eşi görülmemiş bir çıkmaz içinde tasvir ediliyor çoğu zaman: Bu dünyada yanlış olanın ne olduğunu biliyoruz, ama bir çıkış yolu veya küresel bir alternatif oluşturamıyoruz. Yirminci yüzyılda bastırma ve yozlaşma sığlıklarına sürtünüp batan vizyonların yerine geçecek bir alternatifin yokluğunda, reform ve direnişe mahkûm kalmış durumdayız – direniş teriminin günümüzde yeğlenmesinin sebebi kısmen, bir alternatif oluşturmaktan ziyade tepki biçimindeki eyleme imkân sağlıyor olmasıdır. Sol, dünyanın ve dünya sakinlerinin gelişip serpilmesinden ziyade kâr üstünden dönen bir düzene karşı çıkarken, böyle bir gelişip serpilmenin nasıl elde edileceği ve düzenleneceği bugün belirgin değil. Marx'ın, alçaltılışını tersine, iktidar paylaşımı ve özgürlüğe çevirip kendisini evrenselleştirecek bir sınıf doğuracağını hayal ettiği kapitalist küreselleşme, onun yerine, felç edici muammalar doğurmuş durumda: Gezegen çapında hangi ekonomik ve siyasi düzen(ler) özgürlüğü, eşitliği, topluluğu ve dünyada canlılığın sürdürülebilirliğini pekiştirirken, devasa yönetim aygıtlarının, karmaşık piyasaların ve dünyanın tarihsel açıdan güçlü halk ve bölgelerinin tahakkümünden kaçınabilir? Hangi alternatif küresel ekonomik sistem ve siyasi düzenlemeler bölgesel tarihsel, küresel ve dini farklılıklara saygı gösterecektir? Bu düzenlemeler içinde, üretim, bölüşüm, tüketim ve kaynak kullanımı konusunda, nüfus eşikleri, türlerin bir arada varoluşu ve dünyanın sonluluğu konusunda karar alıp dayatan kim veya ne olacaktır? Dünya çapında herhangi bir ekonomik sistem bağlamında, insanlığın gelişip serpilmesi ve

ekolojik bir idare için elzem olan yerel bilgiler nasıl kullanılabilir, yerel denetim nasıl sağlanabilir? Serseri tahripler askeri bastırma olmadan, yozlaşma ve yolsuzluk gözetim ve inzibat olmadan nasıl önlenebilir? Ulus-devlet yahut uluslararası hukuk ne olacak?

Bu tür soruları sormaya ve ele almaya istekli düşünürler ve failler olduğunda dahi, yanıtlar cılız kalmıştır. Ancak düşünceler ya da kurumlar bakımından gerçekleştirilebilir bir gelecek için alternatif bir rota oluşturma görevinde bocalayan sadece Sol değildir. Sol'un içinde bulunduğu zor durum, Batı uygarlığı içinde açıktan kabul edilmese dahi her yere yayılmış bulunan bir tükenmişlik ve çaresizliği yansıtmaktadır daha ziyade. Batı'da o muzaffer "tarihin sonu" ânında, çoğunluk insanın insancıl, özgür, sürdürülebilir ve hepsinden öte, bir ölçüde olsun insan kontrolünde bir dünyayı oluşturma ve sürdürme kabiliyetine inanmaz hale gelmiştir. İnsanın kendi varoluşunu inşa etme ve yönlendirme, hatta geleceğini sağlama alma kabiliyetine duyulan inancın kaybolması, modernliğin "sona ermiş" olduğunu söylemenin en derin ve yıkıcı anlamıdır. Neoliberalizmin sapkın piyasa teolojisi, modern olana duyulan inancın kuruyup gitmiş olduğu bu topraklara dayanmaktadır. Geleceği şekillendirme gücünü bütünüyle piyasalara bırakan bu teoloji, "en iyisini bilen"in piyasalar olduğu iddiasındadır; finansallaşma çağında piyasaların hiçbir şey bilmemesine ve bilmemesinin de gerekmesine, gizli elin tamamen ortadan kaybolmuş olmasına rağmen.[43]

43. Foucault Hayek'i yorumlarken, liberal (ekonomik) yönetimsellikte ayırt edici unsurun devletin ekonomiye *dokunamaması* ve *dokunmaması* gerektiği olduğunu, çünkü devletin ekonomiyi *bilemeyeceğini* söyler. Bkz. Michel Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*, 234. Keza homo oeconomicus da bilgiyle değil, çıkar ve hesapla hareket eden bir yaratıktır; o da bilmez, çünkü bilmesi mümkün değildir. "Yani homo oeconomicusun hesaplamalarının pozitif niteliğini tam da hesaplayamadığı etkenlere borçlu olduğu bir sistem bu" (*a.g.y.*, 229). İnsan ve devletin bünyesi gereği ve ister istemez ekonomi konusunda, rasyonel olan ama bütünleştirilemez niteliğinden dolayı "doğal olarak matlık" gösteren bir mantık sahasında bilgisiz olduğu öncülü vardır burada (*a.g.y.*, 230-34). İnsan ve devlet bilmiyorsa, piyasa biliyor mudur peki? Arz, talep ve fiyatlandırmaya ilişkin kuramlara karşın, piyasanın bilmekten ziyade eylediği varsayımı varlığını sürdürmektedir; iktisadın bu eylemi açıklaması ve hatta öngörmesi mümkündür ama doğurması mümkün değildir. Gelgelelim finansallaşma bilgi ile eylem arasındaki bu bağıntıyı dahi de-

Uygarlığa ait bu çaresizlik neoliberal rasyonalite tarafından filizlendirilmiş değildir. Ama neoliberal rasyonaliteye ait insan biçimlendirmesi, gerçeklik ilkesi ve dünya görüşü –"alternatif diye bir şey yok"– açıktan kabullenmediği bu çaresizliği kutsamakta, derinleştirmekte ve doğallaştırmaktadır.[44] Bugünümüze ve geleceğimize piyasaların karar vermesine izin veren neoliberalizm, varoluş üstünde bireysel veya kolektif hâkimiyet kurma projesinden büsbütün vazgeçmektedir.[45] Sorunların neoliberal çözümü her zaman daha çok piyasa, daha tam piyasalar, daha kusursuz piyasalar, daha çok finansallaşma, yeni teknolojiler, yeni parasallaştırma yollarıdır. İşbirliği ve itiraza dayalı insani karar alma, varoluş şartları üstünde kontrol sahibi olma, gelecek için plan yapma değildir kesinlikle; demokratik tartışma, hukuk ve politikalar yoluyla varoluşun tasarlanmış bir şekilde inşa edilmesi değildir kesinlikle. Homo politicusla ilişkilendirilmesi âdet olmuş insan bilgisi, müzakeresi, yargısı ve eylemi değildir kesinlikle.

Ortak varoluşumuzun tasarlanmış bir şekilde oluşturulması ve geliştirilmesi hususunda bilgi, akıl ve iradenin gücüne duyulan inancın genel olarak kaybolması, günümüz Sol'una düşen vazifeyi artırır. "Başka bir dünya mümkün" inadı, bu genel çaresizlik dalgasına, insanın düzgün ve sürdürülebilir bir düzeni doğurup yönlendirme kabiliyetlerine duyulan inancın kaybolmasına, insanlar tarafından içinde üretildikleri şişeden kaçmış güçlerin oyuncağı olmanın kabullenilmesine karşı durmaktadır. Herkesin iyi yaşayabilece-

---

ğiştirmektedir – açıklama veya öngörme niteliğini ve bunun hesaplamayla bağını. Öngörülebilirliği ortadan kaldırmaktadır. Finansallaşmayla birlikte piyasalar, arz, talep ve fiyatlandırmaya verilen tepkiler olmaktan çıkıp, itici gücün spekülasyon olduğu piyasalara dönüşmektedir – çıkardan kumara, istikrardan kararsızlığa, kalabalığın peşinden gitmekten kalabalığa kısa devre yaptırmaya. Ama bu aynı zamanda, homo oeconomicusun artık hesaplama zemininde hareket edememesi demektir; onun yerine, spekülasyon zemininde hareket etmektedir. Ve kaza yapılması işten bile değildir.

44. Margaret Thatcher, "Speech to Australian Institute of Directors Lunch", 15 Eylül 1976, Margaret Thatcher Vakfı, margaretthatcher.org/document/103099.

45. Eleştirilmesi son derece önemli, ama çağımızın buyurgan posthümanizmi bu tarihsel durumun ifadesidir ve bu durumla işbirliği içindedir.

ği, özgürce yaşayabileceği ve hep beraber yaşayabileceği inancında (ya da inanç olmadığında, polemiğinde) direten sadece Sol'dur – bu rüyadan vazgeçilmesi neoliberal aklın yükselişinde ifadesini bulduğu gibi, bu akıl biçiminin bu kadar rahat tutunabilmesinin de sebebidir. Çökmeden duramayacak olan kapitalist ekonominin daimi değirmeni, artık her varlık ve faaliyetin yerleştirildiği, diğer tüm anlam ve amaçların ufkunu buna göre daraltan bir değirmen haline gelmiştir. Neoliberal rasyonalitenin, bu rasyonalitenin post-postmodernizmi ve derin antihümanizminin, hissedilen ve yaşanan insan iktidarsızlığı, bilgisizliği, başarısızlığı ve sorumsuzluğu durumuna teslim olmuşluğunun işaret ettiği uygarlık düzeyindeki dönüm noktası budur.

Dolayısıyla, günümüz dünyasını organize eden muazzam büyük, hızlı, karmaşık, rasgele iç içe geçmiş ve dizginlenemez görünen güçlere teslimiyetin ayartısı da Sol'un yaşadığı güçlükleri artırmaktadır. Halihazırda neoliberal sağduyuyu delip geçmek ve kapitalist küreselleşme karşısında yaşayabilir, ikna edici bir alternatif geliştirmek gibi zor bir proje yüklenmiş olan Sol'un uygarlık düzeyindeki bu çaresizliğe de karşılık vermesi şarttır. Bu üç cephede karşı karşıya olduğumuz iş çok çok güç; doğrudan hiçbir mükâfatı olmadığı gibi, başarılı olacağına dair herhangi bir garanti de yok. Ama adil, sürdürülebilir ve içinde yaşanabilir bir gelecek için, bu iş dışında en ufak umut bağlayabileceğimiz bir şey var mı?

—

Dizin

ABD Uluslararası Kalkınma Yardımları Ajansı (USAID), 168, 174
Adorno, Theodor, 138
Agamben, Giorgio, 20, 52, 249, 256
Allende, Salvadore, 22, 175
altyapı, 28, 33, 51, 63, 121-23, 125, 239, 252
araçsal rasyonalite, 127, 129, 137-39
Arendt, Hannah, 39, 51-52, 106

Baier, Annette, 119
Balibar, Etienne, 20
"batamayacak kadar büyük", 260
BB&T Yardım Vakfı, 236
Becker, Gary, 57, 96, 99, 116, 119, 123, 141
Behrent, Michael, 61, 64-65
Bentham, Jeremy, 40-41, 68, 99, 112, 119-20
Birleşmiş Milletler, 144, 149
biyoiktidar, 85, 246
Bremer Kararları, 83, 164-68, 170-71
Britanya Araştırmada Mükemmellik Çerçevesi (REF), 231
British Petroleum, 235
Brown, Gordon, 57

Callison, William, 12, 134
Callon, Michel, 23, 36, 95, 118
Camp, Robert, 158
Capella, Martianus, 215
Chicago Okulu, 57, 69-70, 136
Citigroup, 34
Clinton, Bill, 57

Çalışkan, Koray, 23, 36, 95, 118

davalar
  Austin - Michigan Ticaret Odası davası, 190, 192, 195
  Bellotti - First National Bank of Boston davası, 179, 190, 195
  Buckley - Valeo davası, 179, 183, 190, 195
  Concepcionlar - AT&T davası, 176-77
  Dukes - Wal-Mart davası, 178
  McConnell - Federal Seçim Komisyonu davası, 192, 195-97
  otomobil işçileri - ABD davası, 199
  Vatandaşlar Birliği - Federal Seçim Komisyonu davası, 38, 176, 179-80, 182, 187-88, 190-91, 193, 195-98, 200
  Wisconsin Eyaleti adına Ozanne - Fitzgerald davası, 177
davranış yönetimi, 22, 56, 136
Derrida, Jacques, 251
Dewey, John, 218, 237
Donoghue, Frank, 202, 210, 227
Drutman, Lee, 34
Duménil, Gérard, 35

egemenlik, 10, 24, 42, 47-50, 52-54, 57, 64, 66-67, 76-77, 84-85, 91, 99-101, 107-12, 114-15, 126-28, 130, 136, 145-46, 152-53, 178, 188, 199-201, 204, 210, 214-15, 241, 245-46, 248
ekonomikleştirme, 18, 23, 36, 39-40,

95, 128, 175, 179, 189, 194, 201, 248, 251, 254
en iyi pratikler, 24, 43, 82, 144, 151, 155-66, 171-72, 174, 204, 248, 253
Engdahl, William, 165, 167-69
England, Paula, 119, 121-22
eşitlik, 9, 18, 20, 24, 30, 46, 49-50, 53, 74-75, 83, 85, 101, 109, 111-12, 130, 134, 137, 143, 150, 181, 189, 191, 194-95, 198, 201, 204, 206-7, 210, 213, 217-18, 222, 243-46, 264
eşitsizlik, 19, 29, 32, 35, 46, 49-51, 59, 65, 73-75, 79, 83, 111, 117, 125, 165, 179, 206-208, 220, 240, 244-45, 249, 262

faşizm, 20, 69, 263
Feher, Michel, 11, 22, 40-41, 45, 76, 143
Feiler, Bruce, 36-37
femina domestica, 115, 122
Ferguson, James, 32-33
finans sermayesi, 29, 32-36, 40, 42, 76, 81-82, 124, 152, 188, 191, 205, 207
Fitzpatrick, Brian, 177
Foucault, Michel
  "Nietzsche, Soykütük, Tarih", 62
  Biyopolitikanın Doğuşu, 22, 55, 58, 65-66, 69, 71, 77, 79, 86, 93, 97, 99, 129, 141, 175, 265
  Cinselliğin Tarihi, 63
Freud, Sigmund, 113-14
Friedman, Milton, 21, 57, 66, 117, 136, 141

Gane, Michael, 63-64
Girard, René, 257, 260-61
Gomez, Pierre-Yves, 247
Güney Avrupa, 35, 46, 48, 125, 254, 264

Habermas, Jurgen, 79, 106
Hacker, Jacob, 34, 206, 224
Halbertal, Moishe, 257-58
Hall, Stuart, 56
Harvey, David, 21, 69, 207, 243
Hayek, F. A., 21, 57, 66, 69, 136, 141, 255, 265
Hegel, G. W. F., 60, 111, 115
Hirschman, Albert O., 41, 92, 106, 120
Hobbes, Thomas, 68, 106, 120
homo juridicus, 89, 99, 110, 114
homo legalis, 89, 99, 110, 114
homo oeconomicus, 10, 12, 37, 40-43, 47, 50, 53, 66, 68, 76, 81, 84, 89, 91-99, 101-2, 104-10, 114-20, 122-23, 125-30, 134, 181, 203, 205, 239, 255, 265-66
homo politicus, 43, 50, 89, 91, 93, 99-101, 106-7, 109-16, 126-27, 129-30, 181, 239, 247, 266
Hubert, Henri, 256-58, 260
Hudson, Michael, 35
hukuki akıl, 67, 175-76
hukukun üstünlüğü, 24, 49, 75, 77, 82, 100, 134, 149, 243
Hume, David, 66

insan sermayesi, 10, 26, 40-46, 48, 50-51, 56, 70, 75-76, 81-83, 87, 90, 96, 98, 112, 115-16, 119-25, 127-29, 159, 179, 188, 191, 203-5, 209-10, 212, 214, 219, 232, 252-53, 264
işsizlik, 73, 81, 152, 170, 254, 262
iyi hayat, 52, 102, 104-5, 220-21, 243

J. P. Morgan, 22, 235-36
Jackson, Jack, 12, 176
Jones, Daniel Steadman, 21, 136

Kant, Immanuel, 46, 115, 127, 153, 162
kemer sıkma önlemleri, 21, 35, 47, 50, 57, 82, 125, 155, 251, 254-55,

257, 259, 263
karşıt protestolar, 263-64
Keynesçilik, 22, 33, 58-59, 69, 96, 189
Koch kardeşler, 237
Korine, Harry, 247
Krugman, Paul, 32
Kuhner, Timothy, 180-81
kurtarma paketleri, 48, 125, 256
Küresel Güney, 22, 55, 59

Lefort, Claude, 39
Lemke, Thomas, 84, 144
Lévy, Dominique, 35
liberal sanatlar, 26, 50, 203, 208-9, 212-22, 224-28, 230, 232, 236-38
Locke, John, 66, 68, 106, 109-10, 127

Machiavelli, Niccolò, 147, 196
MacPherson, C. B., 106
Malthus, Thomas, 96
Marcuse, Herbert, 78, 138-39
Marksizm, 64, 68, 86, 88, 138-39
Marx, Karl, 11-12, 41, 51-52, 60, 63, 67, 75, 86-89, 96, 103, 106, 111, 115, 127, 130, 138, 245-46, 256, 264
Mauss, Marcel, 92, 256-58, 260
Mayes, Elizabeth, 123
McCloskey, Dierdre, 119-22
Medicare, 27
Meehan, Elizabeth, 144-45, 147-48
Merkel, Angela, 47, 57
Milanovic, Branko, 32-33
Miliband, Ralph, 79
Mill, John Stuart, 18-19, 53, 112-13, 116, 127, 218, 237
Mirowski, Philip, 35, 156-57, 240
Mitchell, Timothy, 23, 71, 94, 108
Mitterrand, François, 57
Monsanto, 166, 169-70, 173
Moore, Michael, 34
mutabakat, 43, 79-80, 82, 147-49, 151, 153, 156-57, 161, 163-64, 172, 184, 192, 228, 248, 253
mübadele, 10, 40-42, 44, 74-79, 88, 93, 95-96, 103-7, 129, 259

Nelson, Julie, 119
neoliberal rasyonalite, 20, 22, 31, 37, 39-40, 42-43, 45, 47-49, 54, 58, 62, 65, 77, 79, 81-82, 85, 114, 126, 130, 159, 165, 175, 181, 188, 191, 204, 207-9, 212, 229, 233, 238, 240, 249, 251-52, 259, 263, 266-67
Newfield, Christopher, 202-3, 209, 214, 218, 220, 225
Nietzsche, Friedrich, 153
nirengileme, 151, 157-60, 253
normatif akıl, 9, 36, 80, 93, 133-36, 139-40

Obama, Barack, 26-31, 48, 57, 205, 223, 251-52
Obamacare, 176, 196
Occupy Wall Street, 27, 35, 44, 156, 242, 261, 263
Offe, Claus, 79
omnes et singulatim, 82, 150
Ordoliberalizm, 57, 69-70, 74, 76, 136, 255

özgürlük, 9-10, 18, 20, 49-50, 52-53, 64-66, 68-69, 80, 82, 85, 88, 100-2, 110-12, 114-15, 117-19, 126-30, 138, 148, 173, 178, 182, 184-86, 189, 201, 204, 207, 210, 213-15, 218, 221, 239, 243-46, 250, 264

Peck, Jamie, 21, 56-57
Pelosi, Nancy, 251
Pierson, Paul, 34, 206, 224
Piketty, Thomas, 29
Pinochet, Augusto, 22, 175
Platon, 19, 20, 23-24, 104-5, 116, 220, 262
Polanyi, Karl, 41, 87, 92
Poulantzas, Nicos, 79

Rancière, Jacques, 20
Rawls, John, 218, 244
Reagan, Ronald, 22, 57, 59, 255
refah devleti, 145, 150, 155, 179
Reich, Robert, 32, 207
rekabet, 10, 27-30, 41, 44-46, 48, 50, 67, 69-70, 72-77, 81, 83, 93, 119, 124-25, 129, 143, 152, 159-63, 165-66, 171-74, 176, 181, 185, 189, 193-95, 203, 211, 226, 235, 254-55, 260-61, 263
Rhodes, R. A. W., 141-43
Ricardo, David, 40, 96
Rose, Carol, 119
Rousseau, Jean-Jacques, 18-19, 68, 106, 110-11, 114, 116, 196, 206, 237-38, 242, 250
Röpke, Wilhelm, 66

Salamon, Lester, 146
salt hayat, 51-53, 221
Sandel, Michael, 33, 91
Sarkozy, Nikolas, 57
Satz, Debra, 33
Say, Jean-Baptiste, 40
Schmitt, Carl, 39
Schneider, Mark, 225
Scola, Nancy, 168-71
Scott, Joan W., 116, 231, 245-46
Sen, Amartya, 32-33
sendikalar, 43, 46, 75, 79, 151, 164, 175, 177, 192, 207, 252-54
Senior, Nassau, 40
Shamir, Ronen, 97, 153
Shiffrin, Steven, 183-84
Shinawatra, Thaksin, 42
siyasi rasyonalite, 36, 43, 60, 65, 72, 75, 80, 84, 86, 90, 133-36, 138-40, 155, 247, 255, 263
Smith, Adam, 10, 40-41, 63, 66, 68, 71, 96-98, 106-8, 116, 119-20, 168-69, 202, 218
Smith, Jeremy, 167
Smith, Yves, 35
Sokrates, 220, 262
sorumlulaştırma, 50, 78, 82, 97, 121-22, 124-25, 128, 144, 150-55, 239, 251-53, 255
Soss, Joe, 152-53
sosyal güvenlik, 45, 51, 123, 179
Steuart, James, 40
Stiglitz, Joseph, 32-33, 57, 206
Studley, Jamienne, 25-26
Summers, Lawrence, 124

tahakküm, 52, 84, 86, 88, 110, 129, 133, 138, 199, 234, 240, 243, 249, 264
Taibbi, Matt, 35
Texas A&M, 168, 174
Thatcher, Margaret, 22, 57, 59, 117, 120, 125, 178-79, 255, 266
Tocqueville, Alexis de, 207, 218, 237, 243
toplumsal cinsiyet, 26, 52-53, 93, 100, 115-18, 120-26, 244
toplumsal cinsiyetlendirme, 116-17, 123-25
toplumsal refah, 83, 218
toplumsal sözleşme, 19, 46, 68, 75, 109-10, 114, 129, 155, 255
Tronto, Joan, 121-22

üniversiteler
  California Üniversitesi, 13, 134, 156, 211, 216-17, 235, 263
  Cornell Üniversitesi, 13, 45, 202, 226
  Delaware Üniversitesi, 235-36
  Durham Üniversitesi, 234
  Florida Eyalet Üniversitesi, 237
  George Washington Üniversitesi, 226
  Guilford Üniversitesi, 236-37
  Kansas Üniversitesi, 213
  kâr amaçlı üniversiteler, 210-11, 222, 227
  Massachussets Teknoloji Enstitüsü (MIT), 39, 226
  Minnesota Moorhead Eyalet Üni-

versitesi, 231
Phoenix Üniversitesi, 211
Virginia Üniversitesi, 226
Wesleyan Üniversitesi, 226

vergiler, 27, 29, 32, 57, 98, 164-65, 232, 254, 260

Wall Street, 35
Walters, William, 144, 149-51
Weber, Max, 77, 87, 92, 116, 129-30, 134, 136-39, 162, 171, 175
Williams, Raymond, 214
Wolin, Sheldon S., 34, 106, 241, 243-44, 247, 263

yabancılaşma, 46, 75, 88, 111, 130, 243, 249
yalın demokrasi, 239, 241-42
yönetim rasyonalitesi, 9, 21, 36, 43, 58, 66, 70, 87, 93, 101, 118, 133, 135, 139-40, 203, 240
yönetimsellik, 44, 55, 58, 61, 63-64, 66, 68-69, 84-85, 89, 100, 129, 135-36, 140, 150, 265
yönetişim, 10-11, 20-22, 42-43, 51, 55-56, 59-61, 70, 79-80, 82-83, 86, 88-89, 98-99, 126, 129, 133, 140-54, 156-58, 161, 163-65, 172-74, 176, 178-79, 204, 208, 212-13, 220-21, 228, 233-34, 247-48, 251-53, 255

Wendy Brown

Halkın Çözülüşü

Bugün hayatın her veçhesine nüfuz etmiş olan neoliberal rasyonalite, her şeyi ve herkesi *homo oeconomicus* suretinde yeni baştan yaratıyor. Demokrasinin ilke ve kaideleri bu akıl ve yönetişim düzeni tarafından ekonomik terim ve ölçülerle çerçevelendiğinde neler oluyor peki? Bireysel ve kolektif özyönetime ve buna dayanak oluşturan kurumlara gösterilen bağlılık, sermaye değerini, rekabet konumunu ve kredi notunu artırmaya yöneltilen övgülerin altında ezilip yerinden edildiğinde? Halk yönetiminin beraberinde getirdiği ifade, müzakere, katılım, kamu yararı ve iktidar paylaşımı pratikleri ve ilkeleri, ekonomikleşmeye maruz kaldığında neler oluyor?

Çözülüp dağıtılan *demos*, insan sermayesi parçalarına dönüşüyor; adalet ancak büyüme oranları, kredi notları, yatırım iklimlerinin dayatmalarıyla ilişkili olarak gündeme geliyor; özgürlük insan sermayesinin değerini artırma buyruğuna tabi kılınıyor; eşitlik piyasa rekabeti içinde dağılıp gidiyor; halk egemenliği bütün bunlarla giderek daha bağdaşmaz hale geliyor. Liberal demokrasinin kurum, pratik ve âdetleri bu dönüşümden sağ çıkamayabilir – keza radikal demokrasi düşleri de.

Halkın Çözülüşü'nde, neoliberalizmin demokrasinin temellerini nasıl sarstığını anlatıyor Wendy Brown. Neoliberal aklın, sağlama alıp canlandırmayı vadettiği siyasal biçime ve siyasal tahayyüle neden ve nasıl zarar verdiğini özgün ve dikkat çekici bir argümanla açıklıyor. Neoliberalleştirilen hukuku, siyasal pratikleri, yönetimi ve eğitimi titiz bir analize tabi tutarak, yeni sağduyunun haritasını çıkarıyor: Eğer bir geleceği olacaksa, demokrasinin bugün yeniden düşünmeye ve mücadeleye konu olması gerekiyor.

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-605-316-116-5

Metis Yayınları
www.metiskitap.com